

SATAKUNTA
XVII

HELSINKI, YLIOPISTON
HISTORIALLISTI-KIELITIEETEELLINEN
LAITOS

Poistettu

SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

XVII

TOIMITUS:

MAUNO JOKIPII

NIILO VALONEN

PERTTI VIRTARANTA

EERO HELARIUTTA (toimitussihteeri)

1967: 2327

Juhlakirja

Jalmari

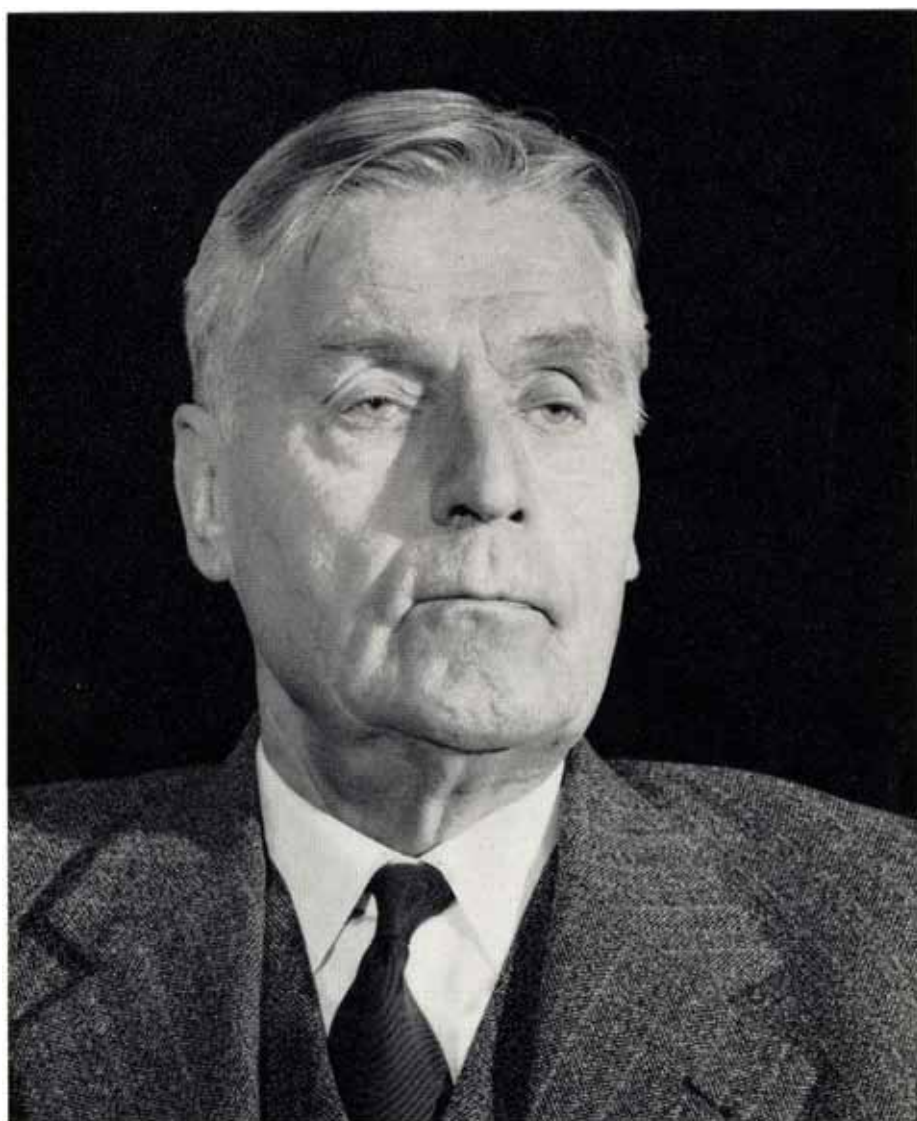
Jaakkolan

75 -vuotispäiväksi

1. 1. 1960

Jalmari Jaakkola

Kaskenpoltosta ja kydönviljelyksestä Satakunnassa ennen isoavihaa *

«Kirves on metsän avain», sanoo suomalainen sananlasku. Kirveellä on Satakunnankin suuret metsät aikoinaan alistettu viljelykseen. Kaskeaminen on täällä ollut todennäköisesti ensimmäinen ja kauan aikaa myös tärkein maanviljelyksen muoto. Vanhimmat tietomme kaskenpoltosta Satakunnassa perustuvat pääasiassa 1500-luvun sakkoluetteloista löytyviin puoleensataan tapaukseen. Vaikka niitä onkin pidettävä tilastollisessa mielessä hyvin hajanaisena aineistona, voitaneen kuitenkin näin monen esimerkin nojalla jotakin päätellä. Kun tapauksista vain noin viides osa koskee Ala-Satakuntaa, se ilmeisesti merkitsee, että kaskenviljely on siellä ollut heikompaa kuin Ylä-Satakunnassa. Pellonviljely näyttää keskiajan kuluessa nopeasti edistyneen Kokemäenjoen alajuoksulla. Uuden ajan ensimmäisellä vuosisadalla se ei kuitenkaan ollut vielä missään pitäjässä täysin syrjäyttänyt perinnäistä polttoviljelyä, ja Ylä-Satakunnassa kaskitalous kukoisti. Vaikka pellonviljely — alueen paikallishistorioitten yksimielisen todistuksen mukaan — oli Ylä-Satakunnan pääelinkeino, täydensi kaskenviljely sitä olennaisella tavalla. Lukuisat 1600-luvun tuomiokirjoista poimitut

*) Seuraavat kaksi tutkielmaa perustuvat aineistoon, jonka kirjoittaja keräsi prof. Jalmari Jaakkolan johtaman Satakunnan Maakuntaliiton historiavaliokunnan toimesta v. 1948—52 Satakunnan maakuntahistoriaa varten.

esimerkit, jotka seuraavassa esitetään, ovat siitä todistuksena. Ylä-Satakunnan pohjoisosan laskivat vielä 1700-luvunkin talouskirjailijat vilkkaan kaskenviljelyn alueeseen kuuluvaksi.

1. KASKIEN LAJIT

Kaskia oli Satakunnassa 1700-luvulta säilyneiden kuvausten mukaan kolmenlaisia. Kylän läheisille usein kasketuille lehtomaille kaadettiin pieniä *rieskamaita* (kaskeland). Puiden pienuuden vuoksi täytyi tällaisiin lehtokaskiin usein tuoda muualta lisää puita poltettavaksi. Rieskamaa poltettiin samana vuonna kuin se oli kaadettu. Kauemmas kotoa, mutta kuitenkin rintamaametsiin, kuusi- ja lehtipuuvaltaiselle paikalle, hakattiin jo edellistä suurempia *kaskia* (swedie, swidie). Kaski hakattiin huolellisesti lyhyeen kantoon ja poltettiin seuraavana vuonna kaatamisesta. Kaukana sijaitseville erämaille, joissa metsää tuntui olevan rajattomasti, raivattiin suuria *huhtia* (lähteissä samoin kuin edellinen: swedie) koskemattomaan hongikkoon. Huhta kaadettiin pitkään kantoon, suurimmat puut vain karsittiin ja jätettiin kuivumaan tuulen kaadettaviksi. Vasta kaksi vuotta seisottuaan huhta poltettiin.¹⁾ — Seuraavassa esitetään, kuinka rieskamaat olivat määrätyn talon omia, kasket useinkin parin kolmen talon yhteisiä, mutta huhdat jopa monesta kylästä lähteneiden, useiden talojen muodostamien yhtiöiden valtaamia. Tällaista yleiskuvaa pyrimme eri puolilta selventämään 1500- ja 1600-luvuilta säilyneen aineiston pohjalta.

Äskettäin metsittynyt ala, siis rieskamaa, on selvästi kyseessä silloin, kun kerrotaan erehdyksessä kasketun kylän metsittyneitä niittyjä. Niinpä Nakkilan Kukonharjan asukkaat väittivät v. 1643, että heidän kyläläisensä Reko Heikinpoika oli tehnyt kaskensa *Tarhainnenään*, sellaiseen paikkaan, jossa olivat olleet kylän yhteiset vanhat niityt.²⁾ Karkussa syytettiin v. 1658 kiuralalaista Juhana Tuomaanpoikaa, että hän oli kaskennut *Hyryn nurmi* -nimisen

¹⁾ Eino Nikkilä, Satakunnan kaskenviljelystä 1700- ja 1800-luvulla. Vanhaa Satakuntaa (I) s. 273—319.

²⁾ Ulvilan käräjät 1.—2. 6. 1643, mm 5: 325v.

oli 2—20 kapanalan kylvö.⁶⁾ — Kylien lähimetsät joutuivat näin vilkkaan kaskeamisen aikana aina muutaman kymmenen vuoden kuluttua uudelleen kasketuiksi. Muodostui todellinen «kaski-vuoroviljely», jossa säännöllisin väliajoin palattiin samaan paikkaan. Tällaisen järjestelmän voi myöhempien tietojen nojalla olettaa olleen käytännössä monissa Satakunnankin pitäjissä 1600-luvulla.

Varsinaisista kaskista, joita talon rintamaille ja kotometsiin hakattiin, joko talon omin väin tai yhdessä naapurin kanssa, tulee seuraavassa olemaan runsaasti esimerkkejä. Ruotsinkieliset lähteet eivät, kuten sanottu, tee eroa varsinaisen kasken ja huhdan välillä. Melko varmasti voidaan kuitenkin sanoa, että on kyseessä huhta, kun Antti Ruorainen Multian Sinervämäen kylästä sai v. 1565 jakoveljineen maksaa verona kruunun yhteismaalla olevasta kaskesta neljä punttaa ruista.⁷⁾ Kun veroksi yleensä laskettiin puolet tuotosta, näemme kuinka suuri mainitun kasken on täytynyt olla (tuotto 8 punttaa = 64 pannia = 32 tynnyriä). Ettei tällainen kaski ollut harvinainen, osoittaa toinen tieto Keuruulta. Vuonna 1576 sakotettiin Ampiaisen Heikkiä 40 markalla, kun tämä oli hakannut 10 punnan huhdan multialaisen Hannu Kopaisen metsään.⁸⁾

Huhta on yksityiskohdista päätellen myös kysymyksessä, kun Alastaron Hennijoen kylän ja Kosken kylän asukkaat v. 1653 mieslukuisina tappelivat *Jyrkäntaan* ulkomaalle kaadetulla kaskella, joka kaksi vuotta oli odottanut polttamista.⁹⁾ Karkun käräjillä v. 1631 syytti kaksi Mouhijärven Kairilan ja kolme Suoniemen Urmian miestä Lavian Huidan isäntää tämän heille tekemästä vääryydestä. Se oli tapahtunut heidän kuuden yhdessä nykyisen Noormarkun Lassilan *Painonmaalle* raivaamallaan yhtiöhuhdalla, jonne oli linnuntietäkin viisi peninkulmaa.¹⁰⁾ — Näihin verrattavia olivat ne kaksi suurhuhtaa, jotka neljä Hämeen-

⁶⁾ Karkun käräjät 30. 5.-3. 6. 1662, nn 62:1600.

⁷⁾ VA 2175: 23v ja VA 2202: 72.

⁸⁾ Ruoveden sakkoluettelo 30. 9. 1576.

⁹⁾ Loimaan käräjät 13.—14. 6. 1655, mm 9: 217v—219v.

¹⁰⁾ Karkun käräjät 24. 10. 1631, nn 3: 391v.

kyrön Vanajan isäntää oli tehnyt *Mustajärvenmaan* ulkomaalle läheisellä Heinijärvellä; niistä kruunu verotti heitä 45 ruistynnyrillä.¹¹⁾ Oriveden Pitkäjärven kylän *Nuijajärven saralle* olivat Oriveden Onnistaipaleen kyläläiset v. 1664 raataneet huhdan, josta he saivat 80 tynnyrin sadon; 60 miehen voimalla he ajoivat paikalle saapuneet pitkäjärveläiset tiehensä.¹²⁾ Ähtärin alastaipalelaiset väittivät v. 1664 pihlajaveteläisten vieneen heidän huhdaltaan sadan tynnyrin suuruisen aumoihin kerätyn sadon. Pihlajaveteläiset eivät kieltäneet itse tekoa, väittivät vain huhdan kaadetuksi heidän puolelleen rajaa.¹³⁾

Alussa mainitut kolme kaskityyppiä näyttävät siten kaikki olleen 1600-luvulla sangen yleisiä.

2. KASKENPOLTON TYÖVAIHEET

Kasken merkintä

Kun sopiva kaskeamiskohta oli löydetty, oli ensimmäinen tehtävä merkitä se, minkä jälkeen toinen ei enää voinut paikkaa vallata. Tyrväässä v. 1628 syytti Sofia Klemetintytär Ritarilasta (nyk. Ritala) Kaukolan Heikkiä, että tämä olisi kaatanut hänen merkitsemänsä kasken. Lautakunta oli kuitenkin sitä mieltä, ettei Sofia ollut varsinaisesti merkinnyt kaskea (icke Märkt till Swedh), vaan oli muuten hakannut puita paikalta. Lautakunta huomautti edelleen, ettei kukaan saa kahta vuotta pitää mitään paikkaa merkittynä (bör ingen i tu åhr hålla någhon afmärkning), vaan samana vuonna, kun merkintä tapahtuu, täytyy myös suorittaa työ loppuun. Siksi riidanalainen kaski tuomittiin Heikin omaksi.¹⁴⁾ Vesilahdessa v. 1658 asettui lautakunta samantapaiselle kannalle: kun Antti Sipinpoika Hiirenojalta yritti saada naapurinsa Tapanin

¹¹⁾ Hämeenkyrön käräjät 27. 2. 1644, nn 4: 60v.

¹²⁾ Oriveden käräjät 20. 12. 1662, nn 62:689v ja Ruoveden käräjät 13.—14. 10. 1663, nn 62: 751v.

¹³⁾ Ruoveden käräjät 21.—23. 10. 1665, nn 62: 830v.

¹⁴⁾ Tyrvään käräjät 8. 9. 1628, nn 2:181.

2. Kaski sytytettiin raipan
nenään pannulla tuohiskäivä-
rällä. — Tämä ainoa tunnet-
tu kuvasarja kaskenpoltosta
Satakunnassa on otettu Kih-
niön suurelta metsäpalo-
alueelta, jossa palanut metsä
valtion toimesta sopivilta
kohdin kaskettiin v. 1934.
Satakuntalaisen osakunnan
kokoelmat, Kansallismuseo.
Valok. Eino Nikkilä.

kasken sillä tekosyyllä, että hän oli joitakin vuosia sitten kaatanut muutamia puita paikalta, ei sitä hyväksytty.¹⁵⁾ Huittisissa v. 1625 Luukas Luukkaanpoika Leppäkoskelta väitti, että hänen naapurinsa Lasse Joosepinpoika oli hakannut kasken, jonka hän, Luukas, ensin oli oksinut (först under qwistad) ja siten varannut käyttöönsä. Lasse vastasi kuitenkin, että Luukas oli pitänyt sitä kaskea itselleen merkittynä kolme vuotta ja että hän juoksenteli kaikkialla oksimassa ja aitasi kaiken parhaan metsän ja kaskimaan itselleen. Kun Lasse sai väitteensä todistetuksi, hän sai pitää kaatamansa kasken.¹⁶⁾ Näistä esimerkeistä, joita voisi jatkaa,¹⁷⁾ on jo riittävästi käynyt selville merkinnän suoritustapa, oksiminen, ja sen voimassaoloaika yksi vuosi.

¹⁵⁾ Vesilahden käräjät 27. 10. 1658, nn 62: 204.

¹⁶⁾ Huittisten käräjät 9. 6. 1625, mm 2:155.

¹⁷⁾ Vesilahden käräjät 27. 5. 1629, nn 2: 263v; Karkun käräjät 29. 5. 1629, nn 2: 274; Pirkkalan käräjät 20. 10. 1631, nn 3: 379.

Kasken kaataminen

Kaski- ja rieskamaa hakattiin keväällä ja kesällä parhaan lehden aikaan, huhta taas kaadettiin syksyllä. Niinpä Erkki Olavinpoika Ikaalisten Karhoisista kertoi v. 1630 hakanneensa tulevalta kaskelta (Swedieland) keväällä kuuset ja männyt (gran och tall), kun taas Matti Juhananpoika Läykkälästä oli jatkanut luvatta samaa työtä syksyllä kaatamalla siitä lehtimetsän (Löfskoghen).¹⁸⁾ Pietari Klaunpoika Tyrvään Stormista taas kertoi v. 1658 alkanneensa kaataa huhtaa edellisenä syksynä; Klaus Matinpoika Vertoi oli jatkanut luvatta sitä keväällä.¹⁹⁾ Alastaron Tammiasten asukkaat kertoivat olleensa 18. syyskuuta 1634 ulkomaallaan hakkaamassa huhtaansa.²⁰⁾ Ikaalisten Miettisten kylästä Luukas Matinpoika ei ollut saapunut Kyrön syyskäräjille lokakuun lopulla v. 1629. Hänen vaimonsa pyysi sitä anteeksi kertoen miehensä lähteneen huhtaa kaatamaan, ennen kuin sai tiedon käräjähaasteesta, mikä katsottiin lailliseksi esteeksi.²¹⁾ Pirkkalan (nyk. Länsi-Teiskon) Kahanpäässä mainitaan v. 1647 huhta kaadetuksi ja kylvetyksi samoin syksyllä.²²⁾

Hakkuutyö pyrittiin sijoittamaan joutoajaksi, siksi kun muilta töiltä joudettiin.²³⁾ Kaskelle mentiin joukolla, mutta siitä huolimatta työ oli pitkäaikainen. Viljakkalan Sonnussa olivat Klemetti Sipinpoika ja Tuomas Lassenpoika v. 1628 yhdessä hakanneet kaskea kaksi viikkoa; kolmanneksi viikoksi «vuokrasi» Klemetti Tuomaalta toisen miehen hakkaamaan puolestaan.²⁴⁾ Sipi Matinpoika Hämeenkyrön Järvenkylästä oli v. 1630 pitänyt eräällä yhtiökaskella, johon tehtiin tynnyrin kylvö, kaksi miestä 14 päivää, josta hyvästä hänen piti saada, kun metsä ja siemen oli toisen, viidesosa sadosta.²⁵⁾ Edellä mainitulla Alastaron Tammiasten kylän huhdalla oli ollut ainakin kahdeksan sen kylän

¹⁸⁾ Hämeenkyrön käräjät 23. 8. 1630, nn 3: 99.

¹⁹⁾ Tyrvään käräjät 2. 11. 1658, nn 62: 209.

²⁰⁾ Loimaan käräjät 4.-5. 11. 1634, mm 3: 280.

²¹⁾ Hämeenkyrön käräjät 23. 10. 1629, nn 2:385.

²²⁾ Pirkkalan käräjät 29.—30. 10. 1647, nn 4: 889v—390.

²³⁾ Nikkilä, mt. s. 291.

²⁴⁾ Hämeenkyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2:167.

²⁵⁾ Hämeenkyrön käräjät 23. 8. 1630, nn 3: 92v.

miestä työssä, ja lisäksi sallittiin ulkomaan asukkaan osallistua työhön kahdella kirveellä.²⁶⁾ Yrjänä Yrjänänpoika Virtain Sipilästä oli v. 1631 hakannut kaskea neljätoista päivää neljän miehen voimalla, kun häntä tultiin häätämään siltä paikalta pois.²⁷⁾ Alussa mainituilla suurhuhdilla oli tietenkin työssä vielä paljon enemmän väkeä. Työn aikana jouduttiin usein yöpymään maastossa. Nukuttiin hakomajassa eli kotuksessa (een Kåija), jollaisen mm. Oriveden pitkäjärveläiset v. 1662 kertoivat tehneensä itselleen.²⁸⁾

Kasken polttaminen ja kunnostus

Kuten alussa mainittiin, poltettiin rieskamaa jo samana kesänä tai kaatamista seuranneena syksynä, jolloin usein käytettiin apuna muualta tuotuja lisäpuita. Näiden puiden tai puukasojen, ns. seunojen, vierittelemisen kasken palaessa oli hikistä työtä: «on kuuma niin kuin seunan edessä», sanoo parkanolainen sananlasku.²⁹⁾ Lisäpuuston tuomisesta on meille säilynyt jopa 1500-luvun tietoja. Heikki Niilonpoika Pirkkalan Korvolasta sai nimittäin v. 1569 40 markkaa sakkoa siitä, että oli ajanut Erkki Simonpojan kaskelta pois sata kuormaa viertopuita (wältte stochar). Huittisissa tuomittiin v. 1588 Jaakko Hälli siitä, että hän oli hajoittanut erään myllyrakennuksen ja vienyt sen puut «polttaakseen niillä naurismaataan» (att förbrände sin Roffland medh).³⁰⁾ Suoniemen Vahalahdessa oli v. 1629 eräs kaskenvuokraaja polttanut niityn reunaan hakattua kaskeaan paikalle tuotujen tukkien avulla (hafver medh stäkar brändht andre gongen der öffwer). Tukit polttivat kelvottomaksi osan niitystäkin, minkä syyllinen lupasi korvata.³¹⁾ Samana vuonna satutti eräs Tyrvään Roismalassa palveleva piika kätensä kantaessaan tukkeja kaskimaa-

²⁶⁾ Loimaan käräjät 4.-5. 11. 1634, mm 3: 280.

²⁷⁾ Ruoveden käräjät 26.-27. 9. 1631, nn 3: 347v.

²⁸⁾ Oriveden ylimääräiset käräjät 20.12.1662, nn 62: 689v—690v.

²⁹⁾ Valonen, Sananparret satakuntalaisten kuvastajina. Satakunta XI s. 173.

³⁰⁾ Pirkkalan käräjät 21. 3. 1569; Huittisten talvikäräjät 1588, nn 62: 68v.

³¹⁾ Karkun käräjät 29. 5. 1629, nn 2: 281.

3. Rytö on syttynyt. Vasemmalla koottuja aidaksia. Kihniö 1934.
Valok. Eino Nikkilä.

han.³²⁾ Näitä seunoja käännettiin rautakärkisillä kaskivangoilla. Tällaisia mainitaan mm. Kangasalan Liuksialan kartanon inventaariossa (nimellä swidie Järn) v. 1574.³³⁾ Muuan Erkki Heikinpoika Suoniemen Vahalahdesta tunsii v. 1631 neljä vuotta aikaisemmin kadottamansa kaskivangon (en Järn Swediekrok), koska siinä oli hänen puumerkinsä (bomärkie). Hämeenkyrön Mahnalassa puhuttiin v. 1683 vastaavasti palokoukusta (brandkrook).³⁴⁾

Varsinainen kaski jätettiin odottamaan polttamista talven yli. Edellä oli esimerkkejä siitä, kuinka osa kaatotyöstä voitiin suorittaa vasta seuraavana keväänä tai kesänä. Huhta sen sijaan sai

³²⁾ Tyrvään käräjät 29.10.1629, nn 2: 416.

³³⁾ VA 2272: 2. Yhteydestä käy ilmi — vangot luetellaan jäätuurien ja hiilihankojen välissä — ettei tarkoiteta auroja.

³⁴⁾ Karkun käräjät 27. 1. 1631, nn 3:276; Hämeenkyrön käräjät 26.—31. 1. 1683, nn 6: 912.

4. *Vangonkoukku Kurusta. — Vangon pitkä puuvarsi kiinnitettiin vasemmalla olevaan renkaaseen. Nykyään Kansallismuseossa.*

kuivua kaksi vuotta ennen polttoa, *Gaddin* mukaan syksystä kolmanteen kesään. Niinpä kertoivat Eskil Heikinpoika, Jaakko Erkinpoika ja Matti Ambrosiuksenpoika Papunen Ikaalisten Röyhästä v. 1645, että he olivat kolmisin kolme vuotta sitten kaataneet huhdan ulkomaalleen, viime kesänä polttaneet ja kylväneet sen ja että siinä nyt kasvoi ruis,³⁵⁾ Alastaron Hennijoen miehet olivat v. 1650 kaataneet huhdan (Swedh) Jyrkkiönmaan ulkomaalleen, sitten «käytännössä olevan tavan mukaan» (efter brukelighet sät) polttaneet ja kylväneet sen kesällä v. 1652 ja aikoivat leikata sen Laurinpäivän (10. 8.) aikoihin v. 1653.³⁶⁾

Itse asiassa huhdan polttamisen valmistelut ulottuivat vielä aikaisemmaksi. *Gaddin* ja *Rudenskiöldin* tiedot osoittavat, että Satakunnassakin puut ajoissa *pykälöitiin*, se on karsittiin alhaalta ja lovettiin, jotta ne kuivuisivat. Vuoden, parin odotusajalla ennen kaatamista oli tietty tarkoitus: lovetettujen puiden kuivuessa pystyyn raaka ja hapan maa ehti lientyä, niin että vilja siinä polton jälkeen kasvoi.³⁷⁾ Kymmenien vuosien ajan kuivuvista ns. pykäläköistä ei täältä kumminkaan ole tietoja. Koska tuomio-

³⁵⁾ Hämeenkyrön käräjät 5. 6. 1645, nn 4:170.

³⁶⁾ Loimaan käräjät 13.—14. 6. 1655, mm 9: 217v—219v.

³⁷⁾ Nikkilä, mt. s. 315; Vilkuna, Pyhäliköt ja suurkasket. Kotiseutu 1948 s. 99—105.

kirjamateriaali on säilynyt ainakin yhtä hyvin kuin Karjalassa, jossa tällaiset pykälিকöt olivat tavallisia, voimme pitää varmana, ettei sellaisia Satakunnassa tunnettu. Vuosikymmeninen pykälikkökaski, joka itse asiassa oli metsänparannustoimenpide, eroaakin selvästi muutamavuotisesta huhdasta, kuten Arvo M. Soininen juuri ilmestyneessä väitöskirjassaan on osoittanut.^{37 a)}

Kasken ja huhdan poltto sattui keskikesään, juhannuksen tienoille. Niinpä Tuomas Simonpojan Huittisten Riesolasta sanotaan v. 1657 polttaneen kaskeaan «jonkun verran ennen heinäaikaa» (något för höandz tijdhen).³⁸⁾ Muistitiedon kanssa yhtäpitävästi näyttävät kokonaiset kylät samoihin aikoihin olleen kaskeaan polttamassa. Lempäälän Kuokkalassa pahoitteli Mikko Heikinpoika v. 1666, ettei hän apuväen puutteessa ollut mahtanut mitään sille, että hänen kaskestaan ryöstäytynyt tuli oli polttanut 32 syltä halkoja pitäjän papiston apulaiselta, «koska myös useiden muiden kasket olivat silloin ilmiliekissä».³⁹⁾

Polton ajaksi ryhdyttiin erilaisiin varokeinoin. Todellisia varokeinoja olivat tyynen ilman odottaminen tai yön tuulettoman ajan käyttäminen tähän, kasken reunojen puhdistus, vastavalkean virittäminen ja paikalle kerätty sammutusväki. Uskomuksellisiin keinoihin on luettava tulen lumoaminen loitsuin, kasken kiertäminen ukonvaajan kanssa jne.⁴⁰⁾ Näistä huolimatta tuli pääsi usein ryöstäytymään kaskesta irralleen tuhojaan tekemään. Metsäpalot olivat kaskenpolton välittömiä seuralaisia, Tällaisten vahinkojen korvausjutut olivat tavallisia kaskikauden maalaiskäräjillä.⁴¹⁾ Joskus yritettiin metsäpalovahinkoja vähentää sillä, että palanutta metsää käytettiin kaskeksi siinä määrin kuin siementä riitti.⁴²⁾

^{37 a)} Arvo M. Soininen, Pohjois-Savon asuttaminen (1961) s. 137—154.

³⁸⁾ Huittisten käräjät 5.-7. 8. 1658, mm 10: 99.

³⁹⁾ Lempäälän käräjät 11.—16. 6. 1666, nn 62: 892v: »at han icke derföre rådde, medan och flere andres svädier då i Liusan Lågo stodo».

⁴⁰⁾ Nikkilä, mt. s. 296—299.

⁴¹⁾ Esimerkkejä mm. nn 2: 67v, mm 3: 20v, nn 4:425, nn 5: 384, nn 62:177v jne. miltei rajattomasti.

⁴²⁾ Huittisten käräjät 26.-28. 11. 1635 sekä Jokipii, Vanhan Ruoveden historia I s. 244.

5. *Kaskuri Ikaalisten Läykkälän Kamraatin talosta. Nykyään Kansallismuseossa.*

Kun kaski oli poltettu, se aidattiin kaskeen jääneillä palamattomilla rangoilla.⁴³⁾ Aitaamisen katsottiin kuuluvan viljelijän velvollisuuksiin. Esim. Jaakko Erkinpoika Suodenniemen Kittilästä vaati Suodenniemenkylän Eskeliltä v. 1628 puolta tynnyriä ruista, jonka tämän hevoset olivat syöneet hänen kaskeltaan. Kun tarkastusmiehet kuitenkin havaitsivat, ettei sen kaskan ympärillä ollut aita, ei mitään korvausta tuomittu.⁴⁴⁾ Vastaavanlaisessa tapauksessa seuraavana vuonna lausui Hämeenkyrön lautakunta, että «sen, joka haluaa viljellä jotain paikkaa metsässä, tulee tehdä kunnolliset aidat, koska karjalla ei ole järkeä, vaan se menee kaikkialle, missä avointa on».⁴⁵⁾ Jos sen sijaan aitojen havaittiin olevan kunnossa, tuomittiin eläinten omistaja korvaamaan niiden kaskesta syömä viljamäärä.⁴⁶⁾ Jos aita oli huono, voitiin karjanomistaja tuomita vain puoleen korvaukseen.⁴⁷⁾ Eurassa tuomittiin v. 1654 pappilassa asuva Jaakko Yrjänänpoika maksamaan 10 kappa ruista Simo Mikonpojalle Kiukaisista, kun hän oli ottanut pois aidan tämän kaskan ympäriltä.⁴⁸⁾ Loimaalla esiintyi v. 1658

⁴³⁾ Esimerkki tässä työssä olostä Euran käräjät 18.—20. 11. 1650, mm 7:111.

⁴⁴⁾ Karkun käräjät 29. 8. 1628, nn 2:147.

⁴⁵⁾ Kyrön käräjät 11. 5. 1629, nn 2: 205.

⁴⁶⁾ Ulvilan käräjät 22. 11. 1625, mm 2: 237; Eurajoen käräjät 27. 4. 1627, mm 2: 10v; Ruoveden käräjät 10. 1. 1624, mm 1:32v; Huittisten käräjät 30. 9. 1674, mm 11: 46 jne.

⁴⁷⁾ Ruoveden käräjät 3. 2. 1630, nn 3: 10v.

⁴⁸⁾ Euran käräjät 31. 1.—1. 2. 1654, mm 8:198.

6. Pikkukaskuri Kangasalan Ohtolan Marttilan talosta. Nykyään Kansallis-
museossa.

seuraava tapaus. Alastaron Vammalan Ludvig oli kaatanut ruis-
kasken jokiäyräälle ja aidannut sen kolmelta puolen, mutta ei
jokea vastaan. Kun nimismiehen karja oli syönyt siitä puolitoista
tynnyriä ruista, syntyi kiista; vastapuoli väitti, ettei aita ollut
laillinen.⁴⁹⁾

Kaskenviljelyn seuraavista vaiheista, palon muokkauksesta
pystyillä kaskisahroilla ja risukarhilla, sen kylvöstä ja siemen-
nen sekoittamisesta tuhkaan, ei lähteittemme luonteen vuoksi
ole juuri säilynyt tietoja. Tiedämme säilyneestä museoesineistöstä,
että muokkaukseen käytetyt aurat olivat eri osissa maakuntaa
erilaisia. Ala-Satakunnassa oli härkäkulttuurin vaikutuksesta käy-
tännössä yksiaisainen ns. koukkuaura; niinpä Ulvilan kartanossa
tehtiin v. 1552 kaksi huhtakoukkuja (2 svidie krokar)⁵⁰⁾, kun taas
Ylä-Satakunnassa oli käytännössä erityisesti sille ominainen kaksi-
aisainen sahratyyppe, kaskuri. Liuksialan kartanossa Kanga-
salla mainitaan v. 1574 olleen 21 rautaista sahranterää (årde-
bilder).⁵¹⁾ Ikaalisten pappilassa oli v. 1550 «pari sahran rautoja ja
rootin rauta, kuten rahvaanomaisesti sanotaan».⁵²⁾ Rootin rauta
on sahran terään kuuluva puukkomainen rauta. Siitä, kuinka
sahratyyppeissäkin auroissa pellolla käytetty erosi kaskella käy-
tetyistä, antaa todistuksen Hämeenkyrön Mahnalan Unnalan talon

⁴⁹⁾ Loimaan käräjät 17.—20. 11. 1658, mm 10:196.

⁵⁰⁾ VA 1948: 35.

⁵¹⁾ VA 2272: 2.

⁵²⁾ Hausen, Bidrag tili Finlands Historia III s. 262.

inventario v. 1683. Siinä erotetaan toisistaan «peltoterät» (åkerbillar 1 par) ja «kaskiterät» (Svidiebild 1 par).^{52a)}

Kaskea näkyy käsitellyn useaan kertaan kesän mittaan. Niinpä Karkun rovastinkäräjillä 4. 10. 1554 sai Olavi Hornoi sakkoa pyhäpäivätyöstä, kun oli Matinpäivänä (21. 9.) kaskeaan «kertaamassa» (kerdadhe ?).⁵³⁾ Pirkkalassa syytettiin v. 1631 erästä miestä, että hän kyyditykseen otetulla tammalla olisi kaksi päivää karhinnut kaskiaan (ohrde två daghar sitt Swedielandh).⁵⁴⁾ — Kaikki nämä välineet ja työt tunnetaan myöhemmistä kansatieteellisistä kuvauksista.

Viljalajit ja niiden vuorottelu

1700-luvun kirjailijoiden mukaan kylvettiin huhtaan aina ruista, mutta kaskeen joko ruista, ohraa, naurista tai pellavaa. Sitä edeltäneen vuosisadan tiedot sopivat hyvin yhteen tämän kanssa. Niinpä edellä mainittu Ähtärin alastaipalelaisten 100 tynnyrin suurhuhta kasvoi ruista.⁵⁵⁾ Huhtaan kylvettävä ruis oli aivan erityistä kovasti versovaa lajia, *juureista* (Skafft Rogh), jossa samasta siemenestä kasvoi kymmeniä haaroja.⁵⁶⁾ Sen vuoksi muodostuivat sen sadotkin hyviksi. Niinpä kerrottiin Ruoveden Väärinmajalla v. 1660 saadun kahden tynnyrin kylvöstä 22 tynnyrin sato.⁵⁷⁾ Varsinaiseen kaskeen kylvettiin sen sijaan tavallisia viljalajeja. Siten Jöns Tiisa oli Karkussa v. 1563 kylvänyt kaskeensa naurista, joka kuitenkin meni hukkaan, kun toiset yhtiömiehet kylvivät päälle ruista.⁵⁸⁾ Hämeenkyrössä jakoi v. 1628 pari yhteiskasken viljelijää sadon, joka käsitti ruista, ohraa ja nauriita.⁵⁹⁾ Karkussa oli taas v. 1681 Lammintaan Tuomas Jaakonpoika tehnyt kylän omistamalle *Ruokoniemen maalle* kas-

^{52a)} Hämeenkyrön käräjät 26.—31. 1. 1683, nn 6:912.

⁵³⁾ VA. Karkun rovastinkäräjien sakkoluettelo 4. 10. 1554.

⁵⁴⁾ Pirkkalan käräjät 20. 10. 1631, nn 3: 381v.

⁵⁵⁾ Ruoveden käräjät 21.—23. 10. 1665, nn 62: 830v.

⁵⁶⁾ Ruoveden käräjät 7. 1. 1631, nn 3: 206.

⁵⁷⁾ Ruoveden käräjät 6.-7. 12. 1660, nn 62: 528.

⁵⁸⁾ Karkun sakkoluettelo 15. 3. 1564.

⁵⁹⁾ Hämeenkyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2:172.

ken, josta sinä vuonna saatiin satoa 20 kappaa ruista, 1 tynnyri 10 kappaa ohraa, 18 tynnyriä nauriita ja 4 leiviskää pellavia.⁶⁰⁾

Erityinen piirre 1600-luvun kaskiviljelyssä on sen monivuotisuus, joka myöhemmin tuli harvinaiseksi. Se edellytti useimmiten saman paikan uutta polttamista eli rovioimista paikalle jääneillä tai sinne myöhemmin tuoduilla puilla. Niinpä kertoi v. 1628 Klemetti Urbanuksenpoika Hämeenkyrön Kalkunmäestä vuokranneensa Lasse Niilonpojalle samasta kylästä nauriskasken sellaisella sopimuksella, että kun Lasse ottaa nauriit ylös, hän kylvää ruista sijaan.⁶¹⁾ Ruovedellä sanottiin v. 1630 Kukonpohjan Lasse Juhanpojan kaataneen Virtain Jähdyspohjan alueelle kasken, josta hän edellisenä vuonna oli saanut ruista, mutta jossa nyt kasvoi ohraa ja nauriita.⁶²⁾ Vesilahdessa oli Kaarle Matinpoika Sorva keväällä 1677 polttanut ja kylvänyt toiselle kuuluvan jo kaadetun kasken, josta sinä syksynä saatiin nauriita, mutta seuraavana ruista.⁶³⁾ Pirkkalan Länsi-Teiskon Tahlossa jaettiin v. 1679 neljän veljeksien viljelemän kasken (sved) ensimmäinen sato tasan heidän keskinsä, mutta toisen vuoden sato erästä toisesta kaskesta tuomittiin kokonaan taloa pitävälle veljelle.⁶⁴⁾ Edellä mainitulta karkkulaisten Noormarkun Painonmaalle tekemältä huhdalta kerrottiin, että kuudes osakas, Lavian Huidan isäntä, oli toisena vuonna muille ilmoittamatta polttanut sen uudelleen ja kylvänyt siihen ruista, jonka sitten yksin korjasi.⁶⁵⁾ Viljakkalan Harhalan Perttu Martinpoika oli kaatanut puolen tynnyrin alan erään naapurinsa yksityiselle ulkomaan saralle, vienyt sieltä pois ohran ja nauriit sekä kylvänyt sen kolmannen kerran, nyt juureisrukiille (Root Rogh).⁶⁶⁾

Karkun Kotalassa viljeltiin v. 1681 kaskessa pellavan ohella poikkeuksellisesti vehnää.⁶⁷⁾ Ikaalisten Tevaniemessä oli Sipi

⁶⁰⁾ Karkun käräjät 5.-7. 8. 1682, nn 6: 648.

⁶¹⁾ Hämeenkyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2:169.

⁶²⁾ Ruoveden käräjät 30. 8. 1630, nn 3:123.

⁶³⁾ Vesilahden käräjät 7.-8. 10. 1678, nn 5: 450.

⁶⁴⁾ Pirkkalan käräjät 23.-24. 1. 1679, nn 5: 522.

⁶⁵⁾ Karkun käräjät 24. 10. 1631, nn 3: 391v: »afbrändt samma Swediestompn Enskilt, och Sådä der uthi Rogh annan gångh».

⁶⁶⁾ Hämeenkyrön käräjät 4. 12. 1646, nn 4: 309.

⁶⁷⁾ Karkun käräjät 3.-7. 1. 1681, nn 6:11.

Vincentiuksenpoika vuokrannut 1650-luvun lopulla kaskeamis-alueen naapurilleen sillä ehdolla, että paikalla seuraavana kesänä kasvava heinä kuuluisi hänelle.⁶⁸⁾ Samalla tavoin tiedetään Matti Jaakonpojan Huittisten Riesolassa niittäneen v. 1658 heinän vanhasta kaskestaan.⁶⁹⁾

Kaskiviljan korjaaminen. Kaskiriihet ja metsäaitat

Kaskivilja korjattiin samaan tapaan kuin peltoviljakin. Kannattaa kuitenkin panna merkille, että kaskisirppi joskus erotettiin tavallisesta sirpistä.^{69 a)} Virtain Sipilänkylän metsässä olevalla kaskella oli vilja *haasialla* (opå hässijan) syksyllä v. 1629.⁷⁰⁾ Kahdella Noormarkun Painonmaan kaskella kerrottiin lokakuussa v. 1631 viljan olevan edelleen haasialla (opå hässijen).⁷¹⁾ Tarpeeksi kuivana vilja koottiin talvea vastaan suuriin *aumoihin*. Erkki Sipinpoika Multian Tarhapäästä sai v. 1682 pitäjänmiehiltä korvausta 10:stä tynnyristä ruista, erään hänen vilja-aumansa (stacka) palettua uuden kasken mukana.⁷²⁾ Keuruun kirkkoherra piti v. 1680 tarkkaa lukua kaskiaumoistaan (Swedie Stackar).⁷³⁾ Ähtärin alastaipalelaiset sanoivat v. 1665 koonneensa edellä mainitun 100 tynnyrin ruishuhtansa suuriksi aumoiksi (stor stackar).⁷⁴⁾ — Ks. kuvia s. 28—29!

Useimmissa tapauksissa, milloin matkat sen sallivat, ajettiin aumoilla oleva vilja talvikelillä kotiin puitavaksi. Niinpä Matti Luukkaanpoika Ikaalisten Kallionkielestä oli v. 1662 ollut vähän ennen joulua hakemassa ruista kaskeltaan.⁷⁵⁾ Tuomas Olavinpoika Ruoveden Väärinmajalta oli talveksi v. 1629 ottanut elätettäväk-

⁶⁸⁾ Hämeenkyrön käräjät 27.-28. 11. 1660, nn 62: 524.

⁶⁹⁾ Huittisten käräjät 5.-7. 8. 1658, mm 10: 98.

^{69 a)} Jokipii, mt. s. 319.

⁷⁰⁾ Ruoveden käräjät 19. 10. 1629, nn 2:370.

⁷¹⁾ Karkun käräjät 24. 10. 1631, nn 3: 391v.

⁷²⁾ Ruoveden käräjät 23.-25. 2. 1682, nn 6: 533.

⁷³⁾ Ruoveden käräjät 15.—17. 9. 1680, nn 5: 876v.

⁷⁴⁾ Ruoveden käräjät 21.—23. 10. 1665, nn 62: 830v.

⁷⁵⁾ Hämeenkyrön käräjät 9.—10. 3. 1663, nn 62: 717.

7. Kaskirytö palaa. Kihniö 1934. Valok. Eino Nikkilä.

seen yhden tamman. Kun se kuoli hänen ajaessaan sillä viljakuor-maa kaskelta kotiin, maksoi hän tamman omistajalle sovittajaisia 2 tynnyriä ruista.⁷⁶⁾

Joskus oli huhdalle kuitenkin niin pitkä matka, ettei kotinajo voinut tulla kysymykseen. Silloin rakennettiin paikalle kaskiriihi eli metsäriihi. Sellaisia tavataan niinkin etelässä kuin Huittisissa asti. V. 1643 oli pari piikaa varastanut viljaa Suttilan kylän omis-tamalta *kaskiriiheltä* (Rija uthi deras Swidieland).⁷⁷⁾ V. 1658 Matti Sipinpoika Punkalaitumen Parrilasta kertoi menettäneensä tulipalossa mm. kaksi pientä kaskiriihtä (2 små Swijdie Rijar).⁷⁸⁾ Hämeenkyrön Tuokkolan Jaakko Erkinpoika syytti v. 1631 erästä Tokkoisten miestä metsäriihensä (hans skogz Riia) polttami-

⁷⁶⁾ Ruoveden käräjät 3. 2. 1630, nn 3:10.

⁷⁷⁾ Huittisten käräjät 2.-5. 9. 1643, mm 5: 339.

⁷⁸⁾ Huittisten käräjät 12.—15. 11. 1658, mm 10:141.

sesta.⁷⁹⁾ Viljakkalan Inkulan kylän ulkomaan palossa v. 1646 oli tuhoutunut mm. niittylatoja ja kaskiriihiä (Swedh Rijor).⁸⁰⁾ Juhana Matinpoika Viljakkalasta epäili v. 1663 Tuomas Matinpoikaa Karhenkylän Muotiaisista siitä, että tämä olisi sulkenut hänen hevosensa erääseen metsäriiheen (uthi en Skogzriia).⁸¹⁾ Ikaalisissa tappelivat Kilvakkalan ja Kartun kyläläiset v. 1676 suurella joukolla Kartunkylän riihellä, joka sijaitsi *Hangasjärven* ulkomaalla.⁸²⁾ Tuomas Yrjänänpoika Teiskon Pengonkylästä oli ollut syksyllä v. 1666 puimassa viljaa »eräällä metsäriihistään» (weedheen sin Skogzrija); työn väliaikana hän lepäsi poikansa kanssa rakovalkealla (wedh een stäckeldh),⁸³⁾ Pari lautamiestä todisti Ruoveden syyskäräjillä v. 1680, että Matti Antinpoika Ilkka Ilmajoen pitäjän Alavuden kylän Sapsalammilta oli tunkeutunut rajan yli, hakannut huhdan Virtain Liedenpohjan Yrjänä Yrjänänpojalle kuuluvaan metsään ja rakentanut sinne riihen, jossa oli puinut sadon.⁸⁴⁾ Keuruun Ampialan Pietari Niilonpoika taas löysi v. 1683 erään lautamiehen kanssa metsästään kolme Hämeeseen kuuluvan Petäjäveden miestä, jotka olivat sinne — lääninrajan yli — kaataneet kaskan ja olivat parhaillaan rakentamassa riihtä.⁸⁵⁾

Yksinpä puidun viljankin kotiin kuljetus yhdellä kertaa voi tuottaa hankaluuksia. Tällöin rakennettiin kaskelle *metsäaitta*, johon kaskivilja varastoitiin aivan kuten erämiehet säilöivät saaliinsa eräaittaan. Siten Noormarkun Painonmaalla v. 1631 liikkuneet kaskentarkastusmiehet panivat löytämänsä kolme säkillistä ja pienen pussillisen viljaa säilöön Mouhijärven Kairilan kyläläisten siellä omistamaan metsäaittaan (skogz wister-

⁷⁹⁾ Hämeenkyrön käräjät 18. 10. 1631, nn 3: 367.

⁸⁰⁾ Hämeenkyrön käräjät 29.—30. 3. 1648, nn 4: 425.

⁸¹⁾ Hämeenkyrön käräjät 6.-9. 10. 1663, nn 62: 824.

⁸²⁾ Hämeenkyrön käräjät 10.—13. 11. 1680, nn 5: 913v—914: »till en Rija, der dhe Karttu boor tröskade sädhen af den Swedhen, som de hafwa omtwistat».

⁸³⁾ Pirkkalan käräjät 8.-9. 2. 1667, nn 62:1023.

⁸⁴⁾ Ruoveden käräjät 15.—17. 9. 1680, nn 5: 870.

⁸⁵⁾ Keuruun käräjät 15.1.1683, nn 6: 892; kolme näistä esimerkeistä on aikaisemmin esittänyt Melander, Muutamia tietoja ns. »metsäriihistä». Suomen Museo 1909 s. 6—8.

hus).⁸⁶⁾ Hämeenkyröläinen Olavi Niura oli joskus 1600-luvun alkupuolella varastanut 11 tynnyriä viljaa toisten metsäaitasta (utaff ett skogz wisthus), mutta sopinut asian luovuttamalla jonkun maakappaleen asianomistajalle.⁸⁷⁾ Karkussa Yrjänä Kristerinpoika Kuorenniemestä lunasti v. 1659 kahdella kuparitaalarilla Suodenniemen Jalkavalan Klemetti Yrjänänpojan osuuden pieneen metsäaittaan (Skogz wisthuus), jonka he olivat yhdessä rakentaneet.⁸⁸⁾

3. JAKOKUNNITTAINEN METSÄNOMISTUS JA YHTIÖKASKET

Käsiteltävänä aikana ennen isoajakoa olivat metsät suurimalta osalta ns. jakokuntien (samfällighet, skifteslag) omistuksessa, toisin sanoen yhden tai useamman kylän muodostaman alueen yhteisomistuksessa. Yhteismetsää piti kaikkien osakkaiden saada käyttää taloutensa tarpeisiin, ilman että sitä tavallisesti jaettiin niiden kesken. Sanottiin ylimalkaisesti, että talo omisti metsästä esimerkiksi joka kolmannen puun.^{88 a)} Pohjois-Satakunnassa jakokuntien metsävarat olivat tähän aikaan miltei rajattomat, koska vasta isossajaossa seuraavalla vuosisadalla käytiin raja kylille kuuluvien metsien ja kruunun yhteismaan kesken.

Jakokuntaan kuulumattomat suljettiin pois yhteismetsän nautinnasta, elleivät he voineet saada siihen kaikkien osakasten lupaa. Ulvilassa sakotettiin v. 1643 Noormarkun Gabriel Eskilipoikaa ja Tapani Niilonpoikaa siitä, että he olivat antaneet naapuriansa tietämättä luvan kasketa kylän yhteistä metsää.⁸⁹⁾ Samanlainen tapaus sattui Karkussa v. 1659.⁹⁰⁾ V. 1628 syytti Martti Klemetinpoika Hämeenkyrön Sirkkalasta kahta Mouhijärven Salminkylän ja yhtä Ryömälän miestä, että he olivat kaataneet puolentoista

⁸⁶⁾ Karkun käräjät 24. 10. 1631, nn 3; 391v.

⁸⁷⁾ Hämeenkyrön käräjät 31. 3. 1628, nn 2: 26v.

⁸⁸⁾ Karkun käräjät 25.-27. 10. 1659, nn 62: 427,

^{88 a)} Hämeenkyrön käräjät 18. 10. 1631, nn 3: 359v.

⁸⁹⁾ Ulvilan käräjät 8.-9. 12. 1643, mm 5: 383v.

⁹⁰⁾ Karkun käräjät 25.-27. 10. 1659, nn 62: 432.

tynnyrin kasken hänen metsäänsä. Syytetyt sanoivat vuokranneensa metsän Martin naapureilta ja lupasivat maksaa korvausta hänellekin, mihin hän tyytyi.⁹¹⁾ Ulkopuolisiksi laskettiin myös jakokunnassa asuvat itselliset. Eräässä valituksessa 1570-luvulta sanotaan metsien Loimaalla olevan jaetun äyriluvun mukaan talojen kesken. Sen takia ainoastaan suuret talot voivat harjoittaa kaskenviljelyä ja tervanpolttoa; pienviljelijöille, vielä vähemmän käsityöläisille se ei ollut mahdollista.⁹²⁾ Eurajoella käskettiin v. 1652 heti panna takavarikkoon kaikkien itsellisten kasket.⁹³⁾ Hämeenkyrössä määrättiin v. 1644 itsellisten Heinijärven ja Viljakalan kylien metsiin ilman isäntien lupaa kaatamat kasket jaettaviksi talojen kesken talojen suuruuden mukaan.⁹⁴⁾

Jakokuntarajojen ylittäminen kaskea kaadettaessa on tavallisia oikeusjuttuja tuon ajan tuomiokirjoissa. Tässä yhteydessä ei ole syytä pyrkiäkään sellaisten juttujen yksityiskohtaiseen esittelyyn. On syystä sanottu, että vasta kaskiriidat ovat lopullisesti vakiinnuttaneet täsmälliset rajat Suomen erämaille. Metsästyspolku voi vielä joskus kulkea haitatta ristiin toisen miehen paulaviran kanssa, mutta sama metsä ei riitä monen kylän huhtia varten. Mainittakoon siis seuraavassa vain joitakin tyyppillisiä oikeustapauksia.

Jos asia ei rajan ylityksestä valitettaessa ollut päivänselvä, kihlakunnanoikeus määräsi tarkastusmiehiä lähtemään paikalle ja julisti kaskella olevan viljan takavarikkoon, kunnes oikeuden päätös asiasta oli annettu.⁹⁵⁾ Jos kaski havaittiin tosiaankin haketuksi vieraaseen metsään, tuomittiin se metsänomistajalle menettetyksi ja hakkaajaa sakotettiin.⁹⁶⁾ Syyllinen saattoi kuitenkin säästyä sakoista, jopa saada jotain vaivan palkkaakin sopimalla ajoissa riidan. Siten olivat Mouhijärven Hyynilän asukkaat v. 1662 viljelleet luvatta Selkeen metsään kasken, jonka sato arvioi-

⁹¹⁾ Karkun käräjät 28. 3. 1628, nn 2:15.

⁹²⁾ VA 216: 17v ja 150.

⁹³⁾ Eurajoen käräjät 13.—14. 4. 1652, mm 7: 376.

⁹⁴⁾ Hämeenkyrön käräjät 1. 6. 1644, nn 4: 76v.

⁹⁵⁾ Huittisten käräjät 10.—12. 6. 1684, mm 13: 585.

⁹⁶⁾ Karkun käräjät 29. 5. 1629, nn 2: 284; Vesilahden käräjät 8. 10. 1629, nn 2: 328v; Kokemäen käräjät 11. 11. 1625, mm 2: 210, jne.

8. *Poltettu kaski aidattiin puoliksi palaneilla rangoilla. Kihniö 1934.*
Valok. Eino Nikkilä.

tiin 30 tynnyriksi. Kun he oikeudessa luopuivat kaskestaan ja pyysivät anteeksi, he pääsivät rangaistuksesta.⁹⁷⁾ Kiikan Teukkula ja Kilpijoki sopivat v. 1653 Punkalaitumen Mäenpään kanssa, joka oli kihlakunnan rajan yli tehnyt kasken heidän alueelleen, kahdeksan ruistynnyrin korvauksesta.⁹⁸⁾ Eräs Mouhijärven Hyynilän asukas oli v. 1624 kaskennut Korttesjärven kylän puolelle. Hän selvisi asiasta antamalla korttesjärveläisille luvan korvaukseksi laiduntaa metsässään.⁹⁹⁾ Omankäden oikeudella ei metsänomistajan kannattanut ryhtyä vieraan kasken satoa ottamaan, sillä silloin voi kasken tekijä saada kaikesta huolimatta pitää sen.¹⁰⁰⁾ Sääntö luvatta hakatun menettämisestä koski myös sellaisia, jotka olivat vuokranneet metsää, mutta kaataneet sitä enemmän kuin oli ollut puhe.¹⁰¹⁾ Jakokunnan osakkaiden kesken oli voimassa

⁹⁷⁾ Mouhijärven ylimääräiset käräjät Selkeellä 4. 6. 1662, nn 62:601.

⁹⁸⁾ Huittisten käräjät 1.—2. 4. 1653, mm 8: 34.

⁹⁹⁾ Karkun käräjät 12. 11. 1624, nn 1: 83.

¹⁰⁰⁾ Hämeenkyrön käräjät 31. 3. 1628, nn 2: 33v.

¹⁰¹⁾ Vesilahden käräjät sine dato 1630, nn 3:168.

sääntö, ettei yhteismetsässä olevaan toisen talon niittyaitauksen sisään jäävään metsikköön saanut koskea.¹⁰²⁾

Suurimmat kasket kaadettiin, kuten edellä on jo ohimennen mainittu, useasti monen talon muodostamissa yhtiöissä.^{102a)} Tämänlaatuiset vapaat työliitot, jotka muodostettiin yhtä kaskea varten kerrallaan, ovat varmaan alun perin olleet maanomistuksesta ja verotuskysymyksistä täysin erillisiä kansanomaisia «työseuroja». On vaikea ajatella, että Sisä-Suomen ja Savon metsissä kaskiyhtiöt olisi alunperin muodostettu maanomistuksen nojalla, kun kerran alue oli rannaton eikä talonpoikien asuinpaikkaan vielä ollut vakiintunut. Samalla tavoin kuin kansanomaiset nuottayhtiöt tai myllylahkot vähitellen tulivat maanomistukseen perustuviksi, kävi myös kaskiyhtiöiden. Lähteissämme mainituista yhtiöistä eräät ovat selvästi jo maanomistuksen pohjalla muodostettuja. Niin ei ilmeisesti alunperin ollut Satakunnassakaan laita, mutta tämä kehityssuunta on vain luonnollinen. Kuuluvathan kylänaapurit useimmiten samaan jakokuntaan, ja kukapa olisi mennyt kaukaa yhtiömiestä etsimään, kun sellainen oli läheltäkin saatavissa. Toisaalta on ilmeistä, että kruunu edisti yhtiöiden muodostamista mieluummin jakokunnan osakkaitten kesken, koska se yksinkertaisti verotusasioita. Se näkyy seuraavista oikeustapauksistakin.

Työ määräsi vanhimpien tapojen mukaan sen osuuden, mikä kullekin yhtiökaskesta (Samfältte Swedh) tuli. Kurun Petäjälammen, Myllärin ja Olkitaipaleen kyläläiset olivat v. 1679 kaatanut yhteiselle ulkomaalleen huhdan, josta kunkin piti saada osuutensa «sen mukaan, kun on siihen käyttänyt päivätöitä ja työtä».¹⁰³⁾ Ikaalisissa oli Kovelahden Simo Heikinpoika v. 1628 kaatanut kaskea Kiialan Lasse Holgerinpojan maalle. Simo oli

¹⁰²⁾ Pirkkalan käräjät 17. 6. 1644, nn 4: 89; Huittisten käräjät 12.—15. 11. 1658, mm 10:140v.

^{102a)} Nikkilän mt. s. 318 oletamus, että vanhimpana aikana Satakunnassakin on käytetty yhtiömuotoa myös suurten kaskien kaadossa, tulee seuraavien tuomiokirjatietojen nojalla täysin todistetuksi. Yhtiökaski ei ole Itä-Suomen erikoispiirre.

¹⁰³⁾ Ruoveden käräjät 16.—19. 9. 1679, nn 5: 639.

9. Edellisenä syksynä palolle kylvetty ruus kasvussa. Kaskiruis kylvettiin aina harvaan. Kihniö 1934. Valok. Eino Nikkilä.

ottanut kaksi Karrunkylän miestä yhtiötovereikseen ja Lasse lähettänyt kaksi renkiään työhön. Kun Simo ei kuitenkaan halunnut antaa Lassen kylvää muuta kuin yhden miehen hakkuun edestä, tämä vetosi oikeuteen.¹⁰⁴) On mahdollista, että työosuuden nimityksenä on Satakunnassakin ollut muualta tunnettu «kirves», sillä Loimaalla v. 1634 sallivat Tammiaisten kyläläiset enemmistö päätöksellä ulkomaallaan asuvan Yrjänä Yrjänänpojan Murrosta osallistua huhdanraivaukseen, jossa heillä oli yhteensä ainakin kahdeksan miestä, «kahdella kirveellä», jolloin Yrjänä lähetti kolmannen pois.¹⁰⁵)

¹⁰⁴) Hämeenkyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2:163.

¹⁰⁵) Loimaan käräjät 4.—5. 11. 1634, mm 3: 280: »hade han sagt till dem:

Hwad skick hälle i här, lather honom hugga mz 2 Yxar. Der till hade the alle samtycht . . . och Jören aflagt den tridhie Yxan.»

Kaskiyhtiöillä oli joukko tapasääntöjä. Niinpä kerran muodostettua yhtiötä ei kesken kaiken saanut purkaa.¹⁰⁶⁾ Sen sijaan saattoi kyllä myydä kaskiosuutensa oikeuksineen ja velvolluuksuksineen toiselle.¹⁰⁷⁾ Todisteena yhtiön tosiasiallisesta olemassaolosta käytettiin Karkussa v. 1628 sitä, että seurue oli ollut yhdessä työtä tekemässä ja sen lisäksi syönyt ja juonut yhdessä.¹⁰⁸⁾ Yhtiön osakkaan piti noudattaa työkuria. Kun Paavali Matinpoika ei tullut Mouhijärven Saikkalasta olevan yhtiötoverinsa kehotuksesta aikanaan kylvämään osuuttaan, vaikka hän oli saanut sanan, ja osuus siten ei kasvanut mitään, oikeus käski Paavalia pitämään vahingon hyvänä.¹⁰⁹⁾ Yhtiötoverit eivät liioin tyytyneet siihen, että Matti Ambrosiuksenpoika Papunen oli v. 1645 mennyt salaa yhtiökaskelle ja kylvänyt siitä itselleen parhaan osan; heidän vaatimuksestaan sato jaettiin kolmeen yhtä suureen osaan.¹¹⁰⁾ Kun oli tehty sopimus yhtiössä työskentelystä mutta osakkaalta syystä tai toisesta oli jäänyt päivätöitä suorittamatta, oli tavallista, että tämä osakas sai korvata muille ne päivätyöt, jotka nämä hänen puolestaan olivat tehneet. Tällä tavoin saatiin lopullisen sadon jakaminen osakkaiden kesken mahdollisimman yksinkertaiseksi.¹¹¹⁾

Yhtiöiden kehittymisestä maanomistuksen pohjalta muodostetuiksi kertovat mm. seuraavat oikeustapaukset. Kokemäen Kuoppalasta oli Simo-niminen kappalainen jakoveljineen v. 1625 väkisin kylvänyt Villiön Klemetti Erkinpojan hakkaaman ja polttaman tynnyrinalan suuruisen kaskan. Oikeudessa he sanoivat syyksi, että Klemetin puolentoista äyrin talo kaskeaa enemmän kuin kaikki heidän viiden savun talonsa yhteensä. Oikeus valitsi tarkastusmiehet arvioimaan, kuinka kukin oli yhteismetsää käyttänyt.¹¹²⁾ Ikaalisten Sipsiönkylän asukkaita sakotettiin v. 1629, kun

¹⁰⁶⁾ Tyrvään käräjät 16. 9. 1630, nn 3:195.

¹⁰⁷⁾ Ruoveden käräjät 30.10.—12.11.1682, nn 6:774.

¹⁰⁸⁾ Karkun käräjät 29. 8. 1628, nn 2:141v.

¹⁰⁹⁾ Karkun käräjät 28. 3. 1628, nn 2: 22v.

¹¹⁰⁾ Hämeenkyrön käräjät 5. 6. 1645, nn 4:170.

¹¹¹⁾ Hämeenkyrön käräjät 31. 3. 1628, nn 2: 37; Hämeenkyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2:169v.

¹¹²⁾ Kokemäen käräjät 11. 11. 1625, mm 2:206v; Kokemäen käräjät 17. 5. 1626, mm 2: 263.

he eivät olleet huolineet Luhalahden kyläläisiä, joiden kanssa heillä oli yhteismetsä, hakkaamaan kanssaan yhtiökaskea, vaan olivat ottaneet siihen ulkokylän miehiä.¹¹³⁾ Sipi Matinpoika Hämeenkyrön Järvenkylästä oli v. 1630 hakannut kaskea erään rengin mukana, mutta talon leskiemäntä ei huolinutkaan häntä yhtiötoveriksi. Oikeus ei halunnut emäntää pakottaa, vaan kehotti Sipiä vain vaatimaan rengiltä palkkaansa.¹¹⁴⁾ Toisin sanoen työ ei tässä riittänyt yhtiömiehyyden perustaksi. Ruoveden käräjillä v. 1628 Matti Mäkäraainen kertoi, että hänellä oli ollut kaskiyhtiö Perttu Lemisen kanssa, mutta Perttu väysi ja meni tiehensä eikä suorittanut työtään niin kuin hänen olisi kuulunut se tehdä, «koska heillä oli yhteinen metsä».¹¹⁵⁾ Mouhijärvellä hääti kolme Selkeen kylän isäntää v. 1630 kartanon lampuodit metsästä kaskea kaatamasta jatkaen itse työtä. Kun kartanon edustaja Michel Boij kuitenkin pystyi todistamaan, että metsä oli yhteinen, ja kartanolla oli 12 manttaalin osuus siihen kylän kolmea manttaalia vastaan, tuomittiin kasken tuotto kartanolle ja isännät sakkoihin.¹¹⁶⁾ Kyläläiset olisivat olleet oikeutettuja tulemaan kaskeen osakkaiksi, mutta ei yksinomistajiksi; ilmeisesti heillä oli jo muualla kaskia verolukuaan vastaava määrä, koska kartano sai kaiken.

4. METSÄN VÄHENEMINEN JA KASKEN VUOKRAAMINEN

Pentti Erkinpoika Virtain Kalettomasta valitti v. 1658, että hänellä oli niin pieni ulkoma, että hänen täytyi vuokrata kaskimetsää.¹¹⁷⁾ Hän esitti tällöin varmaankin yleisimmän syyn, joka oli johtanut tämän 1600-luvulla sangen yleisen tavan syntymiseen. Metsän puute oli tietenkin vain suhteellista; vaikka metsää oli paljon, ei sitä ollut tarpeeksi mielin määrin kasketa.

¹¹³⁾ Hämeenkyrön käräjät 23. 10. 1629, nn 2: 385v.

¹¹⁴⁾ Hämeenkyrön käräjät 23. 8. 1630, nn 3:92v.

¹¹⁵⁾ Ruoveden käräjät 4. 4. 1628, nn 2: 48.

¹¹⁶⁾ Karkun käräjät 23. 2. 1630, nn 3: 76v.

¹¹⁷⁾ Ruoveden käräjät 12.—13. 2. 1658, nn 62: 304v.

10. Haasian tekoa Hämeenkyrössä v. 1936. Kansallismuseon kokoelmat.
Valok. Ilmari Kohtamäki.

Esimerkeistämme suurin osa on Ylä-Satakunnan puolelta, mutta onpa Ala-Satakuntakin sentään edustettuna. Niitä Eurajoen Panielian asukkaita, jotka olivat menettäneet sukuoikeutensa, kiellettiin v. 1652 vuokraamasta toisille metsää kasken kaatoon.¹¹⁸⁾ — Yrjänä Klemetinpoika Virtain Härkösestä sai v. 1629 pitää viljan riidanalaisesta kaskesta, kun hän osoitti vuokranneensa sen saman pitäjän Sipilän kylältä.¹¹⁹⁾ Jussi Yrjänänpoika Ylöjärven Ilmarisista oli v. 1628 vuokrannut kaskea Paavali Erkinpojalta samasta kylästä.¹²⁰⁾ Teiskon Leppälahden Antti Mikonpoika oli v. 1647 luvattomasti vuokrannut pois Kahanpään kanssa yhdessä omistamastaan metsästä suuria alueita: Perttu Heikinpoika Teiskon Rikalasta ja Lasse Martinpoika Teiskon Yrjölästä olivat saaneet

¹¹⁸⁾ Eurajoen käräjät 13.—14. 4. 1652, mm 7: 376.

¹¹⁹⁾ Ruoveden käräjät 19. 10. 1629, nn 2: 370.

¹²⁰⁾ Pirkkalan käräjät 21. 8. 1628, nn 2:104 ja 109.

11. Auman tekoa Hämeenkyrössä. Kansallismuseon kokoelmat.
Valok. Ilmari Kohtamäki.

siellä olleesta vuokrakaskesta kymmenen ruistynnyrin sadon sekä samana syksynä polttaneet ja kylväneet toisen kasken; Antti Mikonpoika taas oli yhdessä Teiskon Kuorannan Jaakko Yrjänänpojan kanssa saanut kaskestaan 60 tynnyrin sadon.¹²¹⁾

Hämeenkyrössä oli Klemetti Urbanuksenpoika Kalkunmäestä vuokrannut kaskea naapurilleen Lasse Niilonpojalle.¹²²⁾ Saman kylän Maisa Heikintytär vaati v. 1629 kaskimetsän vuokrana (för thz han hafwer Swediat in på hennes Skogh för Legha) neljä karpia ruista, kuorman olkia ja kaksi säkillistä silppuja.¹²³⁾ Ikaalisten Kiialassa oli Antti Yrjänänpoika v. 1679 vuokrannut kaskimetsää Klemetti Juhananpojalle Muumäestä. Kun Kiialan

¹²¹⁾ Pirkkalan käräjät 24. 8. 1647, nn 4: 366v ja 389v.

¹²²⁾ Hämeenkyrön käräjät 1. 9. 1628, nn 2:169: »Leigdt åt Lasse Ett Swidieland.»

¹²³⁾ Hämeenkyrön käräjät 23.-24. 10. 1629, nn 2: 387v.

ja Höytölän yhteisen kylänmetsän toiset osakkaat luutnantti Mikael Kuhlin johdolla tahtoivat saada sen itselleen tuomituksi, oikeus torjui pyynnön, koska Kuhlkin oli aikaisemmin vuokranut (uthlegdt) samaa maata muille.¹²⁴⁾ Tyrväässä olivat Erkki Erkinpoika Kiikan Ulvinkylästä ja sotamies Jaakko Klaunpoika samasta paikasta vuokranneet v. 1658 keikyäläisiltä kasken, josta Erkki omisti kaksi osaa ja sotamies kolmannen.¹²⁵⁾ Nämä esimerkit riittäkööt.

Herää kysymys vuokran suuruudesta. Ruoveden historiassa on osoitettu, että se eräissä tapauksissa — useimmat esimerkit olivat korvauksia rajanylityksistä — oli puolet sadosta.¹²⁶⁾ Mahdollista kuitenkin on, että se toisissa tapauksissa oli pienempi. Siten muuan Yrjänä Viljakkalan Karhen kylästä oli v. 1629 tehnyt kymmenen kapalan kasken Viljakkalan kylän metsään Erkki Simonpojan luvalla. Viljakkalan Juhana Matinpajan valittaessa asiasta oikeuteen tuomittiin hänelle «kymmenykset» sadosta eli kuusi kappaa ruista.¹²⁷⁾

Kun kylänmetsiä jo ennen isoajakoa Satakunnassakin sopimusperäisesti joskus jaettiin «äyrin ja äyrityisen» (ts. verojen) mukaan kylän talojen kesken,¹²⁸⁾ tuli kasken vuokraamisesta talon yksityisasiasia. Metsien arvo oli kuitenkin jo niin paljon kohonnut, että niitä ei tässä vaiheessa juuri enää vuokrattu kaskeamiseen.

5. KYDÖNPOLTTO

Toisena oireena metsien loppumisesta voi eräiden tutkijoiden mukaan pitää kaskenpolttomenetelmän sovelletusta soiden viljelemiseen, ns. *kydönpolttoa*. Se suoritetaan polttamalla turvekerros paikalletuotujen puiden avulla hedelmälliseksi tuhkaksi. Kytö kasvaa ensimmäisinä vuosina erittäin hyvin, mutta kydön-

¹²⁴⁾ Hämeenkyrön käräjät 26.—30. 9. 1679, nn 5: 670.

¹²⁵⁾ Tyrvään käräjät sine dato 1658, nn 62: 250.

¹²⁶⁾ Jokipii, Vanhan Ruoveden historia I s. 245.

¹²⁷⁾ Hämeenkyrön käräjät 11. 5. 1629, nn 2: 204.

¹²⁸⁾ Esimerkkejä Kyröstä nn 2:202v, 208v, 212, Pirkkalasta nn 2:225, nn 4: 389v, Karkusta nn 5:105v, jne.

poltto on tavallaan ryöstöviljelyä, koska maa menettää muutamman sadon jälkeen moneksi vuodeksi kasvuvoimansa, kun sen sijaan kaski vesoo nopeasti uudelleen. Koska suoalueita ei vielä 1600-luvulla osattu mihinkään muuhun käyttää, kydönpoltto oli silloin hyödyllinen tapa laajentaa viljelysalaa, varsinkin kun osa kytömaasta raivattiin jälkeenpäin pelloksi.

Hyödyn aikakauden talouskirjailijoista mainitsee P. A. Gaddin oppilas A. Agricola v. 1753 esittämässään kasken- ja kydönpolttoa koskevassa väitöskirjassa, että kytöä poltetaan Turun ja Porin läänissä Loimaalla, mutta etenkin Hämeessä.¹²⁹⁾ Tieto sopii yhteen muiden Hämettä koskevien mainintojen kanssa; maanmittari Schroderus mainitsee Tammelasta v. 1649 jopa 60 tynnyrinalan kytömaita¹³⁰⁾ ja P. Kalmin oppilas C. P. Borenius kertoo v. 1774 Someron olevan vilkasta kydönpolttoseutua.¹³¹⁾ Kun muista lähteistä tiedämme, että Etelä-Pohjanmaa on jo 1600-luvulla ollut «kytösavun aukeata maata»,¹³²⁾ näyttää siltä, että tämä viljelystapa on riippuvaisuussuhteessa maantieteellisiin seikkoihin. Sekä Satakunnassa että Lounais-Hämeessä kydönpoltto keskittyi samantasaisille tasaisien alaville ja runsassoisille jokilaaksoseuduille, kuten Etelä-Pohjanmaankin jokilaaksoissa oli asian laita. — Karjalassa mainittu kydönpoltto tapahtui niin erilaisin menetelmin, että emme siihen tässä vertailumielessäkään puutu.¹³³⁾

Loimijoen laakson kydönpoltto alkavat tietomme jo 1620-luvulta, jolloin se oli täysin kansanomaisen elinkeino. (Esim. tiedot Etelä-Pohjanmaalta alkavat 1640-luvulta, joten myöhäisestä lainautumisesta ei ole Satakunnassa kysymys.) Niinpä Yrjänä Sipinpoika Alastaron Ilolasta oli v. 1625 vuokrannut kytömaata (kytteland) Alastaron Vahvalan Luukkaalta. Vuokrana oli panni ruista. Luukkaan poika Heikki oli vahingossa polttanut — kydönpoltossa ollessaan — 12 kuormaa Yrjänän kytömaan aidaksia ja

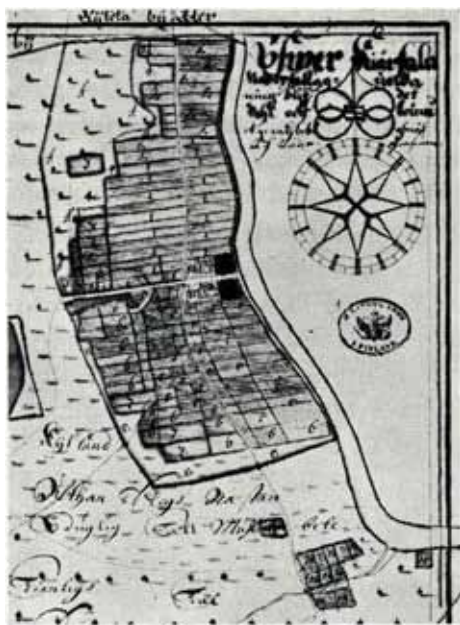
¹²⁹⁾ Grotenfelt, *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland* s. 57.

¹³⁰⁾ Luukko, *Hämeen historia* II: 1 s. 472.

¹³¹⁾ Grotenfelt, *mt.* s. 57.

¹³²⁾ Luukko, *Etelä-Pohjanmaan historia* III s. 99—110.

¹³³⁾ Grotenfelt, *mt.* s. 56; Sirelius, *Suomen kansanomaista kulttuuria* I s. 250—251.

12. Kytömaa Loimaan Keskärlän kylässä (numerot 3, 4, 7 ja 15). Olof Mörtin kartta vuodelta 1696 Maanmittaushallituksen arkistossa.

joutui ne nyt korvaamaan.¹³⁴⁾ V. 1647 olivat Loimaan kauhanolaiset tehneet kytömaan heidän ja ypäjäläisten kesken riidassa olevaan metsään. He olivat kylväneet siihen ohraa ja korjanneet, kuten sanottiin «melkoisen runsauden» (temmelig ymnighet).¹³⁵⁾ V. 1652 kertoi vapaaherra Wittenbergin loimaalainen tallirenki Yrjänä Beer, että hän oli ollut yhtiössä (boolagh) polttaakseen kytöä vävynsä Klemetti Tuomaanpojan kanssa. Vävy oli kuitenkin vienyt häneltä kydötyspuut (Kyttia wedhen) toiseen paikkaan.¹³⁶⁾ V. 1682 kerrotaan taas Vampulan Sallilan Heikki Heikinpojan ajaneen viljelyspaikalleen kydötystukkeja (kyttie stockar).¹³⁷⁾

Eräässä oikeusjutussa rinnastetaan kytömaa uudisraivausmaihin, mikä viittaa mahdollisuuteen tehdä siitä myöhemmin peltoa.

¹³⁴⁾ Loimaan käräjät 13.—14. 6. 1625, mm 2:172.

¹³⁵⁾ Loimaan käräjät 26.—27. 11. 1647, mm 6: 344.

¹³⁶⁾ Loimaan käräjät 10.—12. 6. 1652, mm 7: 399v.

¹³⁷⁾ Huittisten käräjät 18.—21. 8. 1682, mm 13:159.

Jaakko Pentinpoika Loimaan Kojonperältä oli perannut karjanlaitumesta «kytö- ja raiviomaan» (Kyttie och rödzle Landh). Hänen kaksi naapuriaan eivät kuitenkaan sallineet hänen pitää sitä. Oikeus sovelsi tavallista käytäntöä: raivaaja sai ottaa maasta kolmen vuoden sadon, mutta sitten se oli jätettävä viljelemättä, elleivät naapurit halunneet raivata yhtä paljon.¹³⁸⁾

Nämä yksityistapaukset riittäkööt. Kun näinkin hajanaisessa materiaalissa tapaamme toistakymmentä mainintaa kydönpoltosta *Alastarossa* (Ilola), *Loimaalla* (Kauhanoja kahdesti, Kesärlä, Pispala, Wittenbergin kartano Ylistaro nyk. Vesikosken kylässä, Kojonperä, Piltola, Pappinen), *Ypäjällä* (kolmesti) ja *Vampulassa* (Jyrkkiönmaa, Tamare, Sallila), voimme sanoa, että kydötys jo 1600-luvulla oli Loimijoen laaksossa yleinen tapa.¹³⁹⁾

¹³⁸⁾ Loimaan käräjät 18.—20. 3. 1658, mm 10:156.

¹³⁹⁾ Edellisten viitteiden numeroiden 134—138 lisäksi mm 10:178v sekä Maanmittaushallituksen arkisto, Karttakirja A 1*: 19—20 (v. 1696).

Satakunnan asuinrakennuksista ennen isoavihaa

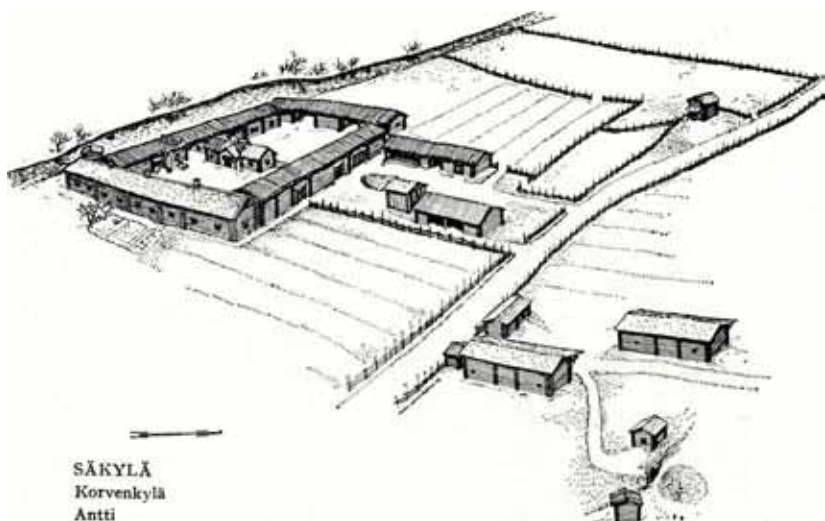
RAKENNUSTEN RYHMITYS PIHASSA

Tangotuksen ahtaasti rajoittamalla tonttialueella sijaitsivat talon monet rakennukset. Ne jakaantuivat kahteen pääryhmään, jotka pihan poikki kulkeva jyrävä hirsiaita erotti toisistaan: asuntopuolen eli *miespihan* ja talouspuolen eli *karjapihan* rakennuksiin. Murteissa pihojen nimitykset hieman vaihtelevat, mutta tämä perusjako tunnetaan kaikkialla. Rauman puolella näitä pihoja kutsutaan nimillä *kartano* ja *tarha*, Kokemäellä ja Eurassa *piha* ja *tarha*, Huittisten ja Tyrvään seuduilla *miespiha* ja *karjopiha*, Näsijärven ympäristössä *miespiha* ja *karjupiha*, Kankaanpäässä ja muuallakin Pohjois-Satakunnassa *piha* ja *tunkio*.¹⁾

Mainittu jako esiintyy lähteissämme hyvin usein. Tällöin pihosta käytetään aina nimityksiä *mangård* ja *fågård*; nämä molemmat termit mainitaan jo maanlaissa. Niinpä v. 1632 Antti Matinpoika Ulvilan Kaasmarkusta oli menettänyt tulipalossa »koko miespihansa ja karjapihansa».²⁾ Samalla tavoin Reko Matinpoika Loimaan Raikkolan kylästä, jolla sanotaan olleen komeat rakennukset, menetti v. 1646 mies- ja karjapihansa,

¹⁾ Vanhaa Satakuntaa s. 122, 260, 644. Satakuntalaismurteiden *karjapiha*, *karjopiha*, *karjupiha* -muotojen levinneisyydestä ks. tarkemmin Pertti Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II s. 739—740

²⁾ Kokemäen käräjät 21. 9. 1632, mm 3: 143.

1. Säkylän Korven kylän Antin talo, nykyään Seurasaaren ulkomuseon parhaita nähtävyyksiä, alkuperäisellä paikallaan. Maantieltä johtaa tie etumaisen vajarakennuksen etupuolitse portin kautta pihaan (miespihaan) ja toinen tie saman rakennuksen taitse toisen portin kautta tarhaan (karjapihaan). Niilo Valosen mukaan.

paitsi aittoja ja riihtä, jotka ilmeisesti sijaitsivat kauempana.³⁾ Huittisten Nanhian kylän palossa Mikonpäivän aikaan 1652 menetti kolme talonpoikaa mies- ja karjapihansa.⁴⁾ Karkussa riideltiin v. 1625 erään miespihan ja karjapihan väliin rakennetun riihen siirtämisestä sen aiheuttaman tulipalonvaaran vuoksi.⁵⁾ Jako miespihaan ja karjapihaan tunnetaan Ylä-Satakunnan perukoilta asti, esim. Ruoveden Räminkipohjasta v. 1644 ja Ähtärin Peränteeltä v. 1679.⁶⁾ — Usein mies- ja karjapihan välinen aita mainitaan aivan nimenomaan. Mikko Jaakonpojan kerrotaan nukkuneen paljosta hääoluesta karjapihan aidan viereen (uthe på gården widh planket emellan Man- och fägården) Kiukaisten Köylypol-

³⁾ Loimaan käräjät 17.—18. 3. 1648, mm 6: 384.

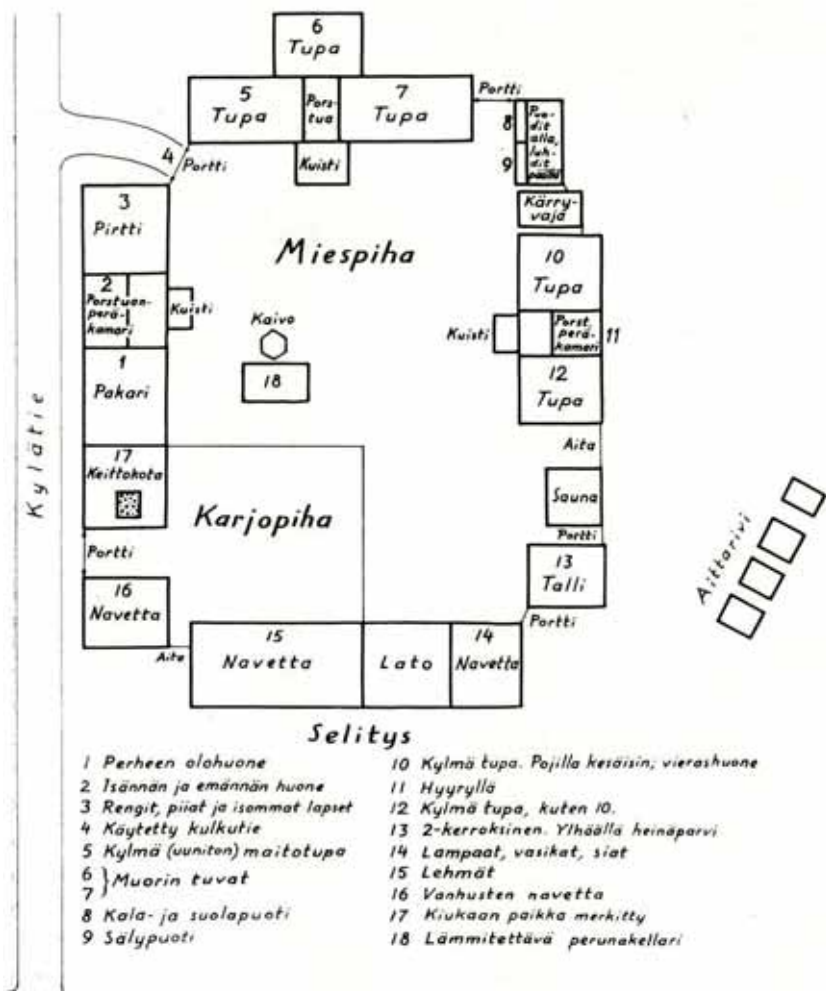
⁴⁾ Huittisten käräjät 18.—20. 11. 1652, mm 7: 517.

⁵⁾ Karkun käräjät 23. 3. 1625, nn 1: 95 v.

⁶⁾ Ruoveden käräjät 21. 6. 1644, nn 4: 95 ja 16.—19. 9. 1679, nn 5: 644.

Härkin talon rekonstruktio

isäntä Vihtori Härkin (synt. 1858) kertomuksen mukaan

2. Umpipihatalo Viljakkalan Harhalan kylästä. Kirjoittajan luonnos Satakuntalaisen osakunnan kotiseuturatkelta v. 1946. Sat. Om kokoelmassa Kansallismuseossa.

3. *Miespiha ja karjapihan portti Euran Sorkkista. Päärakennus on vuodelta 1807. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. A. Europaeus 1911.*

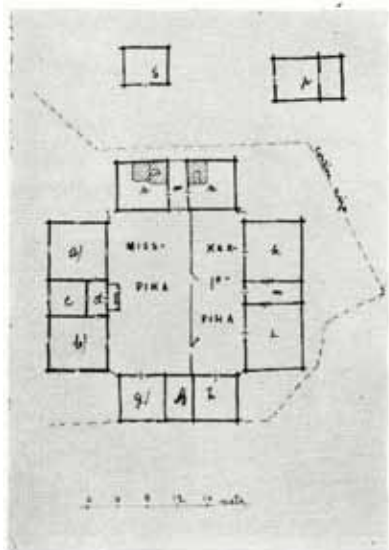
vessa v. 1681, tai Säkylän papin ratsastaneen Pyhäjoen kylässä v. 1678 karjapihan aidan luo asti (utj Fägården till Planket emellan Man- och fäagården), voidakseen puhella sen yli miespihassa oleskelevien kanssa.⁷⁾

Tavalliseen taloon on kuulunut ainakin kymmenkunta rakennusta, jotka ovat ryhmittyneet edellä mainittujen pihojen ympärille. Esim. Pentti Maurinpojalla Noormarkun Lassilassa kerrotaan v. 1635 olleen yhteensä 17 rakennusta mies- ja karjapihassaan.⁸⁾ Ähtärin Peränteen Mäkisipillä mainittiin v. 1706 olleen yhteensä 25 rakennusta ja Pihlajaveden Jaakko Laurinpojalla v. 1693 19 rakennusta, ottaaksemme korkeita lukuja sisältäviä esimerkkejä toisesta kulmasta aluettamme.⁹⁾ Rakennusten näin suuri lukumäärä johtuu tietenkin niiden suhteellisen pienestä

⁷⁾ Euran käräjät 25.—26. 10. 1681, mm 12:554; Säkylän ylim. käräjät 22.—24. 7. 1678, mm 12: 104.

⁸⁾ Ulvilan käräjät 28.—29. 11. 1636, mm 4: 165.

⁹⁾ Mauno Jokipii, Vanhan-Ruoveden historia I s. 313—318.

4. Suoniemen Sarkolan Luidin umpipihainen talo noin vuodelta 1780. Mirjam Kulmalan rekonstruktio-
piirros Satakuntalaisen osakunnan
kotiseututietokortista v. 1929. Sat. O:n
kokoelmassa Kansallismuseossa.

koosta: ei ollut vielä tapana rakentaa yhteen kovin monta asuintupaa, useaa navettaa tai kaikkia aittoja. — Tupa, eteinen ja savupiirtti yhdellä sivulla, kellaritupa tai kylmätupa siitä oikealle, luhtirakennus vasemmalle sekä sauna ja keittokota vastapäätä eli samalla sivulla kuin karjapihan aita on myöhempien vertauskoh-
tien mukaan ollut yleinen pihatyyppe. Karjapihan ympärillä olivat taas tallit, navetat ja rehuladot. Yksi tai useampia aittoja ja riihi on voinut monesti sijaita erilläänkin kuvatus-
ryhmästä.

Kehittyneimmässä muodossaan oli piha niin tiheästi rakennusten ympäröimä, että siitä pienten rakennustenvälisten aidan-
pätkien avulla helposti muodostui täydellinen *umpipiha*. Umpi-
pihan syntymisestä on esitetty erilaisia oletuksia: sitä on pi-
detty komeuden tavoittelun vuoksi linnatyylistä lainattuna, sen on
arveltu syntyneen puolustustarkoituksessa rosvojen ja petojen
varalta tai on sanottu sen yksinkertaisesti johtuvan sarkajakaisen
kylän tonttien pienuudesta, joka on pakottanut rakentamaan
huoneet toisiinsa kiinni.^{9a)} Petojen aiheuttamat vaarat ja tontin

^{9a)} Esimerkkejä tontin tangotuksesta peltosarkoja vastaaviksi: Eurajoen
käräjät 10.—11. 6. 1642, mm 5: 225 (Kainun kylä) ja 22. 7. 1643, mm 5: 330
(Panelian kylä).

5. *Kyläkuja Eurajoen Irjanteelta. Huomaa kaikkien ikkunoiden sijoittaminen pihalle päin. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. A. Europaeus 1911.*

ahtaus käyvät selville kirjallisista lähteistä. Todistus tonttijaon vaikutuksesta asiaan on edelleen se, että umpipiha maassamme on levinnyt likipitään samalle alueelle kuin sarkajako, siis Satakunnassa kaikkialle muualle paitsi pohjoisimmille metsäseuduille.

Umpipihasta on etenkin sen jyrkevään porttiin liittyviä esimerkkejä saatavissa. Tuomas Jaakonpoika Kokemäen Peipohjasta syytti v. 1621 Luukas Sipinpoikaa samasta kylästä, että tämä oli rikkonut hänen porttinsa ja sitten tunkeutunut hänen pihaansa.¹⁰⁾ Sotilaitten mellakoita v. 1623 Loimaan Hartoisissa kyläläiset katsoivat portin raosta.¹¹⁾ Eräässä Nakkilan Kukonharjan kylässä olevassa autiotalossa oli v. 1658 portti, joka oli aikoinaan tuotu Porista — ilmeisesti se oli tavallista hienempi, koska entisen omistajan poika vaati sitä irtaimiston mukana itselleen.¹²⁾ Kun Säky-län pappi ja pari laitilalaista ylioppilasta v. 1657 tahtoivat hinnalla millä hyvänsä saada olutta erästä Ison-Säkylän talosta, kiipesi

¹⁰⁾ Kokemäen käräjät 22. 2. 1621, mm 1: 73.

¹¹⁾ Loimaan käräjät 15. 9. 1623, mm 1: 208.

¹²⁾ Ulvilan käräjät 20.—21. 8. 1658, mm 10:104v.

toinen ylioppilas talon lankkuaidan ylitse (öfr planket) ja päästi heidät portista (genom porten) pihaan.¹³⁾ Hämeenkyrössä tapeltiin kerran v. 1678 Urjaisten Tuomas Luukkaanpojan pihalla: yksi miehistä pääsi hevosineen pakoon portin läpi (genom porten), mutta kaksi muuta teljettiin pihalle ja piestiin.¹⁴⁾ Lempäälän Kuokkalassa mainitaan myös v. 1679 talon portti.¹⁵⁾

Samoin kuin omaan taloon kuuluvat rakennukset rakennettiin lähelle toisiaan, rakensivat kylän talot huoletta omat rakennuksensa niin lähelle naapurin seinää kuin mahdollista. Huittisten Loiman kylässä riitelivät v. 1674 Matti Matinpoika ja Juhana Matinpoika talojensa välisestä aidasta ja räystäiden väliin jäävästä sadeveden tippumistilasta (ett planck och takdrop emellan dheras gårdar). Äänestyksen jälkeen lautakunta ratkaisi, että lankkuaita on pystytettävä entiseen paikkaansa ja että se osapuolistista, jonka täytyy korjata taloaan, saa mennä vastapuolen portista pihaan sitä tekemään. Kun vanhat rakennukset puretaan, tulee uusien väliin jättää lain määräämä 1 ½ kyynärää tippumatilaa.^{15a)} Eurajoen Kainun kylässä oli v. 1642 kuljetettu mies »ulos pihasta kyläkujalle ja sitä pitkin viiden portin ohi kylän toiseen päähän asti.«¹⁶⁾ Näemme tässä elävästi tyypillisen sarkajakoisen kylän keskuskujan — taikka 'kadun', kuten ruotsinkielinen lähteemme sanoo —, jossa yhtenäisen pieni-ikkunaisen tai ikkunattoman seinäjonon katkaisevat oikeastaan vain porttien aukot (kuva ed. sivulla).

SAVUPIRTTI

Suurin osa satakuntalaisista eli 1600-luvulla savupirteissä (Pörtte) taikka savutuvisissa (Röökstugu^{16a)}; sana harvinainen). Vauraammissa taloissa pirttejä oli useampiakin, eikä niiden suin-

¹³⁾ Euran käräjät 22.-23. 6. 1657, mm 9: 402.

¹⁴⁾ Kyrön käräjät 11.—12. 1. 1678, nn 5: 215v—217v.

¹⁵⁾ Lempäälän käräjät 2. 9. 1679, nn 5: 613.

^{15a)} Huittisten käräjät 13.—15. 7. 1674, mm 11: 34.

¹⁶⁾ Eurajoen käräjät 11.—13. 11. 1642, mm 5: 252: »... uthur gården och in på gatan fram om 5 Portar in på andra ändan i byn».

^{16a)} Ruoveden käräjät 1681, nn 6:198.

6. Ruoveden Mustajärven Kangaspeskan entinen savupirtti, nykyään latona. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. Jorma Heinonen 1954.

kaan aina tarvinnut olla pienikokoisia kuten myöhemmin, jolloin enää köyhät itselliset sellaisissa asuivat. Ikävä kyllä tiedämme aika vähän satakuntalaisesta savupirtistä. Vain yksi pieni savupirtti on museossa säilynyt (se on tuotu Punkalaitumen Liitsolasta Porin Kirjurinluotoon v. 1915); lisäksi on olemassa muutamia kuvia savupirteistä. Näiden nojalla on kuitenkin mahdollista panna 1600-luvulta säilyneet kirjalliset tiedot johdonmukaiseen ja uskottavaan järjestykseen.

Savupirtin oven suojana oli sen edessä riukuja tai lautoja, jotka oli asetettu vinottain katonräystästä vastaan ns. pisteporstuaksi. Esim. Huittisten samannimisessä kylässä kerrotaan kestikievarin pitäjän v. 1656 kätkeytyneen tappelun ajaksi tällaiseen porstuaan (men Gestgifwaren gömbt sig under Bräder som wåro satte emoth Pörte dören till täckie).¹⁷⁾ Vain uudistuksia harrastavat talot tekivät eteisensä salvamalla sen pirtin yhteyteen;

¹⁷⁾ Huittisten käräjät 31. 3. 1656, mm 9: 308.

7. *Saman savupirtin seinää
ikkuna-aukkoineen.* Valok.
Jorma Heinonen 1954.

tällainen oli nähtävästi Paavali Mikonpojalla Merikarvialla v. 1674: »uusi pirtti kuusine nurkkineen».¹⁸ Ovesta sisään astuttaessa oli viereisessä nurkassa puuarkun päälle rakennettu suuri kiuas. Tuomiokirjassa kerrotaan esimerkiksi, kuinka Karkun Palvialan Jaakko Sipinpoika oli v. 1660 muurannut kiukaan nimismies Pietari Mikonpojan pirttiin (murat ett Hwalf uthi hans Pörthe).¹⁹) — Sisään astuvan tulijan huomio kiintyi kiukaan pirtinpuoleisessa nurkassa sijaitsevaan mahtavaan hirrestä veistettyyn *patsaaseen*, jonka varassa huoneen seiiniin juoksevat vahvat sidehirret lepäsivät. Keittoastioita, vaatekappaleita tai muita pikkuesineitä voi olla ripustettuna patsaaseen — »oma osas on orren pääsä, pala pattaan nokasa» sanoo lavialainen sananlasku nuo-

¹⁸) Ulvilan käräjät 4.—6. 7. 1674, mm 11: 26v: »ett nytt Pörtte med sex knutar».

¹⁹) Karkun käräjät 20.—21. 2. 1660, nn 62: 472.

8. *Saman savupirtin uuninmurkka, jossa näkyy uunilaudoituksen varho. Valok. Jorma Heinonen 1954.*

rukaisesta, jolla ei vielä ole sananvaltaa talossa,²⁰⁾ Sidehirsien varassa niiden ja seinän välissä olivat toisaalta *orret*, joilla tavaroita säilytettiin, toisaalta samalla korkeudella *lava*, jolla ihmiset tapasivat nukkua.

Orret mainitaan vain joskus ohimennen, esim. puutavaran kuivatuspaikkoina. Hämeenkyrön Urjaisissa olivat kotirauhan rikkojat v. 1678 tunkeutuneet Tuomas Luukkaanpojan pirttiin (uthi Pörtet), pudotelleet päreitä alas orsilta (Perttor ifrån stengerne) ja ottaneet niihin tulta paremmin nähdäkseen.²¹⁾ — Lavasta on sen sijaan sangen runsaasti tietoja olemassa. V. 1629 kerrottiin erään oikeusjutun yhteydessä, kuinka Heikki Olavinpoika Tyrvään Isoltajärveltä tuli sisälle erääseen Vatajan kylän taloon ja istahti »pirtin lavan alle» (satte sigh under pörte Lafwan).²²⁾ Samana vuonna Matti Eskilipoika Vesilahden Iloisista oli lainannut rakennustelineiksi lautoja Viljam Rautialan viljelyyn ottaman

²⁰⁾ Niilo Valonen, Sananlaskuja ja sanontatapoja. Kotiseutu 1940, s. 102.

²¹⁾ Kyrön käräjät 11.—12. 1. 1678, nn 5: 215v.

²²⁾ Tyrvään käräjät 4. 6. 1629, nn 2: 294v.

autiotalon lavasta.²³⁾ Pirkkalassa mainitaan jotakin tavaraa säilytetyn pirtin lavalla (på Pörtte lafwan).²⁴⁾ Pihlajavedellä nukkui noita Lieroisen tytär lapsivuoteessa pirtin lavalla ja kuuli siten, mitä isä puhui asiakkaille.²⁵⁾ Loimaalla olivat naapurit v. 1642 vieneet lankkuja erään autioksi tulleen pirtin lavasta (Pörtes Lafwan).²⁶⁾ Nakkilan Villilän kartanon räätälin (sanantviejän) ja hänen vaimonsa sanotaan v. 1654 nukkuneen pirtin lavalla.²⁷⁾ Eurassa asuva voudin leski Anna Meltzer oli v. 1675 lapsineen nukkunut pirtissä lavalla (uthi ett Pörtte på lafwan) jalat seinään päin. Polttopuiden puutteessa piti kotiopettaja Johannes Modinuksen nukkua samassa huoneessa; hän nukkui samalla lavalla pää lapsia ja jalat lavan reunaa kohti.²⁸⁾ Huittisissa sanotaan v. 1678 erään Lauttakylän vaimon piiloutuneen pirtin lavalle (på pörtes lafwan).²⁹⁾ Seuraavana vuonna syytetään erästä renkiä salavuoteudesta, joka oli tapahtunut Kivirannan pirtin lavalla (på Kifwiranda pörtz lafwan).³⁰⁾ Euran Sorkkisista kerrotaan samana vuonna, että talon kaksi piikaa makasi vakituisesti pirtin lavalla (på Lafwan i Pörtet), mutta renki alhaalla sängyssä; iltaisin ennen nukkumaan menoa renki nousi kuitenkin joskus lavalle lämmittelemään.³¹⁾ — Näistä ja muista samaan suuntaan käyvistä tiedoista näkyy selvästi, että eräänlainen saunan lavan tapainen korkealla lattiasta oleva lava on kuulunut satakuntalaisen savupirtin vakiintuneeseen sisustukseen. Käyttönsä ja sijaintinsa puolesta lavaa voi verrata pohjalaisissa uloslämpiviissä tuvissa kauan säilyneeseen komppeliin, joka on uunin kyljessä usein oven yläpuolella sijaitseva makuulava.

Sisäkattoa ei satakuntalaisessa savupirtissä yleensä ollut, vaan savu kierteli vapaasti ulkokaton mukaisesti ylöspäin suippenevassa

²³⁾ Vesilahden käräjät 1629, nn 2: 263v.

²⁴⁾ Pirkkalan käräjät 1658, nn 62: 293.

²⁵⁾ Ruoveden käräjät 1643, nn 4:25.

²⁶⁾ Loimaan käräjät 1.—3. 3. 1642, mm 5: 207v.

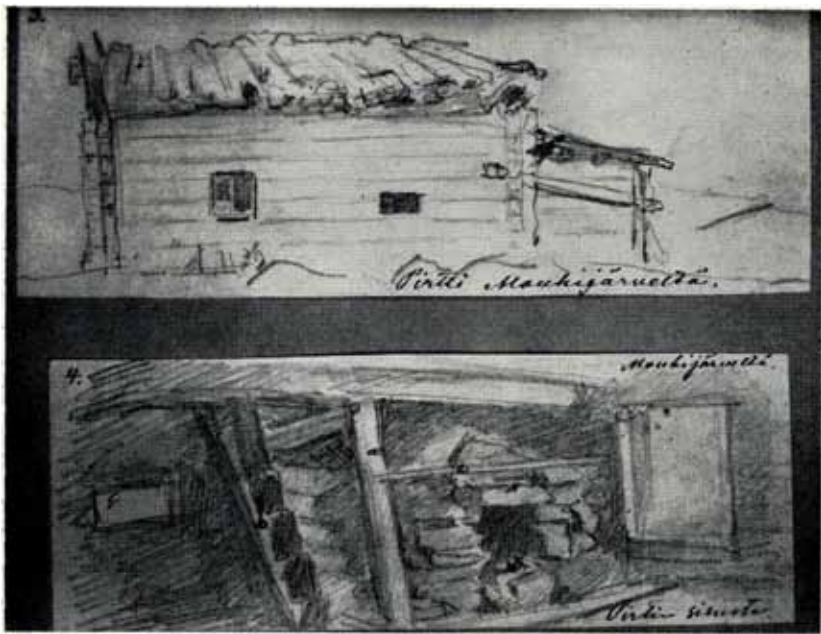
²⁷⁾ Ulvilan käräjät 12.—13. 10. 1654, mm 8: 334v.

²⁸⁾ Euran käräjät 26.—27. 7. 1675, mm 11: 69.

²⁹⁾ Huittisten käräjät 14.—16. 1. 1678, mm 11: 5v.

³⁰⁾ Huittisten käräjät 22.—23. 5. 1679, mm 12: 28v.

³¹⁾ Euran käräjät 14.—15. 7. 1679, mm 12:101.

3. Savupirtti Mouhijärveltä. Huomaa portaat, patsas ja lava. Piirtänyt A. O. Heikel 1879. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmat. Valok. Kansallismuseo.

katossa ja poistui lopuksi lakeistorven kautta. A. F. Skjöldebrandin matkakuvauksen (v. 1801—1802) usein uudelleen julkaistu kuva runolaulusta suomalaisessa — tarkemmin sanoen hämeenkyröläisessä — savupirtissä näyttää ainakin tältä osaltaan olevan täysin oikea. Savua pursusi lämmitettäessä myös ikkunaluukusta, joka väliajaksi voitiin sulkea työnnettävillä laudoilla. Kun Markus Knuutinpoika Kokemäen Hyrkkölästä v. 1654 juopuneena tapella nahisti voudin kirjuria vastaan, töytäisi hän naapurinsa ikkunan läpi jollain puulla niin kovasti, että »ikkunaluukku (Fenster Lukan) putosi pirtin lattialle». Säskylästä kerrotaan pirtin avattavasta ikkunaluukusta (gluggen) v. 1678.³²⁾

³²⁾ Kokemäen käräjät 3.—4. 2. 1654, mm 8: 206v ja 1. 6. 1625, mm 2:132v; Ylimääräiset käräjät Säskylässä 22.—24. 7. 1678, mm 12: sine folio.

Savupirtin sisustus oli yksinkertainen. Kiinteä seinänvierustapenkki sopivilla kohdin, jyrävä pöytä ja sen edessä irtonainen penkki eli »pitkä tuoli» sekä pari leveätä sänkyä, toinen oven-suussa, toinen perempänä lavan alla, olivat sen huomattavimmat esineet. Siten kerrotaan esimerkiksi Lauttakylästä v. 1678, että Liisa Erkontytär makasi isänsä pirtissä (pörte) seinänvieruspenkillä (opå Bäncken), eräs voudinkirjuri makasi samaten penkillä pää Liisaa kohti, Liisan mies makasi sängyssä lavan alla (uthi sin säng under lafwan) ja eräs ratsuri irtopenkillä pöydän vieressä (opå stolen fram för bordet).³³⁾ Seuraavana vuonna kerrotaan Huittisten Mommolasta, että joukko miehiä oli istunut Paa-vali Heikinojan pirtissä pöydän ääressä juomassa, kun eräitä toisia tuli sisään ja istuutui ovensuusänkyyn (satte sig wed döresängen).³⁴⁾ Eurajoen Ilavaisissa makasi Simo Juhonpojan pirtissä v. 1633 samassa leveässä sängyssä kolme henkeä, kun pienen saaristotalon emäntä synnytystä odottaessaan tarvitsi koko toisen sängyn.³⁵⁾ Huittisissa kertoi v. 1652 kaksi piikaa olevansa sänkykumppaneita.³⁶⁾ Suoniemen Sarkolassa otettiin v. 1630 uusi sänkyvaate (Sängklädhe) tarkastuspalkkiona eräältä talonpojalta.³⁷⁾

Isännän istuin (högsäte), lapsen tuoli tai kehto ja yksi tai pari arkkua saattoi vielä täydentää kalustusta. Isännän istuin oli kunnioitettu paikka, johon toiset eivät luvatta istuutuneet. Kun Antti Matinoika Ulvilan Kaasmarkusta oli v. 1653 ollut vierailulla naapurinsa Sipi Pentinpojan luona, Sipi käski hänen istuutua isännän istuimelle. Antti kertoi jälkeenpäin, ettei hän aluksi halunnut sitä tehdä, vaan kynsi korvallistaan.³⁸⁾ Samanlainen isännän istuin mainitaan Kokemäellä sijainneen kamarissa.³⁹⁾ Isännän istuimen tarkka kunnioittaminen oli yleistä myös Ruotsissa.⁴⁰⁾

³³⁾ Huittisten käräjät 14.—16. 1. 1678, mm 11: 5.

³⁴⁾ Huittisten käräjät 7.—8. 1. 1679, mm 12: 4.

³⁵⁾ Eurajoen käräjät 13.—14. 12. 1633, mm 3: 248v.

³⁶⁾ Huittisten käräjät 5.—7. 7. 1652, mm 7: 432.

³⁷⁾ Karkun käräjät 23.—24. 2. 1630, nn 3: 66v.

³⁸⁾ Ulvilan käräjät 7.—8. 11. 1653, mm 8:130.

³⁹⁾ Kokemäen käräjät 14.—15. 6. 1633, mm 3:198.

⁴⁰⁾ Sigurd Erixon, Svensk folkliv s. 84; Kirsti Herlin, Suomalainen pönttötuoli. Kotiseutu 1957 s. 150—151.

10. Noormarkun Lassilan Ranta-Puumalan reikätuoli. Sat. 0:n koelmat, Kansallismuseo. — Valok. Niilo Valonen 1939.

Pienimmät lapset makasivat ehkä noin puoleen vuoteen asti kehdoissaan lattialla.⁴¹⁾ Esim. Isossa-Säkylässä tulivat kutsumattomat vieraat v. 1678 sisälle Brita Yrjänäntyttären pirttiin avaamalla suljetun ikkunaluukun; sisällä itki pikku poika kehdoissaan (uthi Waggan), mutta seitsemättä käyvä tyttö oli ylhäällä pirtin lavalla (oppe på lafwan).⁴²⁾ — Vähän kasvettuaan lapsi pääsi isän ja äidin kanssa sänkyyn.⁴³⁾ Ruovedeltä mainitaan vuodelta 1626 »lasten vaunu (Barn wagn) eli tuoli, sellainen, jolla lapset ensin alkavat opetella kävelemään». Kuvaus tarkoittaa tietenkin yleisesti käytännössä ollutta nelijalkaista jakkaraa, jonka keskellä on suuri pyöreä reikä, jossa lapsi voi seisoa tukien itseään jakkaran reunoihin.⁴⁴⁾

Astioita ja talouskaluja, kirveitä ja metsästysaseita ynnä muuta jokapäiväisen elämän kalustoa sijaitsi vielä asianomaisilla paikoillaan savupirtissä. Pari kertaa mainitaan erityinen viilapenkki käsityötaitoisissa talouksissa. Siinä kalustus sitten olikin. Mikään esineiden varastoisipaikka pirtti ei ollut, sitä vartenhan oli olemassa aitat. Pärevalkea valaisi talvisin työskentelyä pirtissä.⁴⁵⁾

⁴¹⁾ Euran käräjät 12.—13. 8. 1642, mm 5: 238 ja Ulvilan käräjät 15.—16. 8. 1642, mm 5: 241.

⁴²⁾ Säkylän ylim. käräjät 22.—24. 7. 1678, mm 12: sine folio.

⁴³⁾ Ulvilan käräjät 1650, mm 7: 60v, Kokemäen käräjät 1640, mm 5: 77 ja 1651, mm 7: 284, Euran käräjät 1642, mm 5: 202.

⁴⁴⁾ Ruoveden käräjät 17. 1. 1626, nn 1:124.

⁴⁵⁾ Euran käräjät 30. 8.—1. 9. 1641, mm 5:141v; Kyrön käräjät 11.—12. 1. 1678, nn 5: 215v, Tyrvään käräjät 4.—6. 7. 1681, nn 6: 273.

Useimmat savupirtit olivat pelkästään asuinhuoneita. Alkeellisissa oloissa, uudisasukkaiden ja köyhien parissa, savupirttiä saatettiin käyttää muihinkin tarkoituksiin. Aitolahden Hirvenniemen Erkki Heikinpoika tahtoi v. 1631 panna viljansa pirtin lavalle kuivumaan; kun kuitenkin Valpuri Matintyttärellä, joka vastasi talon veroista, oli siellä ennestään pellavansiemeniä, ei tämä sallinut sitä.⁴⁶⁾ V. 1628 kertoi Brita Martintytär Vesilahden Vakkalasta, että Rasmus Klemetinpojalla oli ollut hänen pirtissään (Pörtte) kymmenen kappaa viljaa kuivumassa; Rasmus oli ottanut ne väkisin pois työntäen hänet alas lavalta (under aff Lafwan).⁴⁷⁾ Kerttu Juhanantytär Karkun Heinilästä oli samana vuonna kuivannut maltaita Jooseppi Juhananpojan pirtissä (Pörtte).⁴⁸⁾ Yrjänä Jaakonpoika Loimaan Eurankylästä oli Pertun päivän aikoihin v. 1639 menettänyt tulipalossa pirttinsä. Oikeudessa hän kertoi, että tuli oli mennyt pirtin uunista seinään, kun hän oli siellä punnut viljaansa, koska hänellä ei ollut riihtä.⁴⁹⁾ Pirtin käyttöä riihenä ja mallassaunana näyttää siis esiintyvän eri tahoilla.

ULOSLÄMPIÄVÄ TUPA JA KAMARI

Savupirtti ei kuitenkaan 1600-luvun kehittyvissä oloissa enää vastannut kaikkien asujamien tarpeita. Neljä keksintöä: uloslämpivä uuni, sen käytäntöön tuoma erillinen sisäkatto, pienet rakennuksen sisään tehdyt kamarit ja lasi-ikkunat olivat pääsääntöisesti käytössä. Vaikka nämä keksinnöt suotuisissa tapauksissa esiintyivät yhdessä, eivät ne välttämättä kuulu yhteen. On ollut olemassa runsaasti uloslämpiviä tupia ilman kamareita, ja toisaalta tiedetään esim. savupirteissä käytetyn lasi-ikkunoita. Mutta yksitellen taikka yhdessä nämä keksinnöt muodostavat 1600-luvun maaseudun rakennustapaan tuomat uutuudet, jotka ensin vallat-

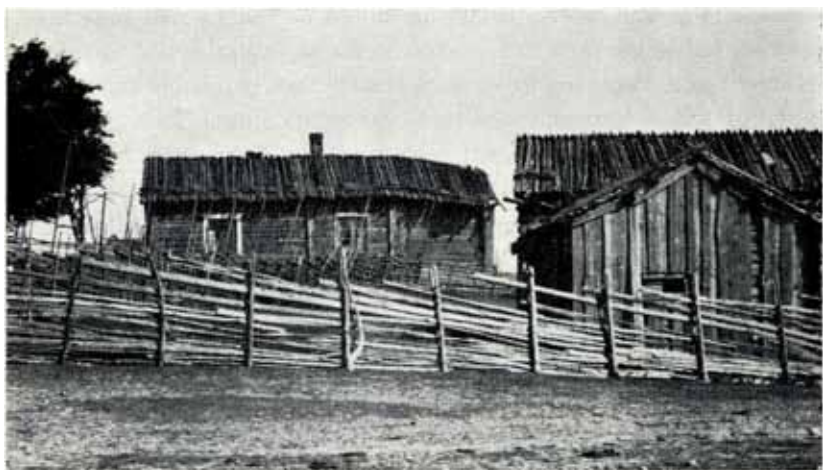
⁴⁶⁾ Pirkkalan käräjät 20. 10. 1631, nn 3: 387v.

⁴⁷⁾ Vesilahden käräjät 18. 4. 1628, nn 2: 80.

⁴⁸⁾ Karkun käräjät 30. 8. 1628, nn 2:146v.

⁴⁹⁾ Loimaan käräjät 9.—10. 4. 1641, mm 5:125.

11. *Malkakattoinen mökki Eurajoen Irijanteelta. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. A. Europaeus 1911.*

tuaan pappilat, herraskartanot, upseerinpuustellit ja virkamiesten kotitalot levisivät myös yhteisen kansan pariin.

Tuomiokirjoista poimittu esimerkkiaines, jolla seuraavassa yritetään tätä kehitystä valaista, ei salli tarkkaa tyypittelyä, niin että voitaisiin erikseen seurata esim. uunin, kamarien tai ikkunalasien leviämistä. Yhtenä kokonaisuutena aines sen sijaan on todistusvoimainen. Käytämme sitä siinä järjestyksessä, kuin kehitys ilmeisesti on kulkenut, korkeampien yhteiskuntaluokkien asumuksesta alkaen. Niinpä todistettiin Pirkkalassa v. 1680 läänitysvoudin pyynnöstä, että nyk. Nokiaan kuuluvassa Penttilän Knuutilan kartanossa oli valmiina mm. kaksi tupaa uloslämpiviä muureineen ja sisäkattoineen (Tvä Stugur med Skorstenar och warmtaak), mutta toistaiseksi ilman ikkunalaseja, joiden kuitenkin ilmoitettiin olevan valmiina. Nokian säterin Viikin latokartanoon oli taas 10 vuotta aikaisemmin pystytetty mm. kaksi tupaa ulkokattoineen (Kall Taak), joista toinen edellisenä kesänä oli saanut sisäkaton ja savupiipun (warm taak och skorsten), siis uloslämpivän uunin.⁵⁰⁾ Kapteeni Anders Rundell rakensi samana vuonna Lem-

⁵⁰⁾ Pirkkalan käräjät 12.—14. 1. 1680, nn 5: 786.

päälässä Herralan taloa. Siellä oli silloin nelihuoneinen rakennus, jossa oli kaksi kamaria ikkunanpuitteita ja laseja vailla valmiina; nekin ilmoitti kapteeni jo varanneensa. Sitä paitsi oli vastapäätä valmiina kaksi kamaria sisältävä rakennus, jossa tähän asti oli asuttu.⁵¹⁾ V. 1633 vouti Antti Jaakonpojalta Kokemäen Äimälässä paloi talo savupiipusta tulleesta kipinästä.⁵²⁾ Entinen vouti Gabriel Mikonpoika Lempäälän Kukkolasta menetti v. 1675 tulipalossa mm. kaksi tupaa, kaksi kamaria ja kaksi pirttiä.⁵³⁾ Kun kruununvouti Kustaa Hannunpoika Svarthafra kesällä 1678 otti haltuunsa Karkun Kollasen talon, oli siinä mm. tupa, jonka sisään oli rakennettu kamari.⁵⁴⁾ V. 1646 sanotaan ukkosen rikkoneen 21 ikkunalasiasia entiseltä voudilta Erkki Pietarinpojalta Harjavallan Havingista.⁵⁵⁾ Samoin tiedetään eversti Burmeisterin amtmannin Johan Grimstenin asuinkartanossa Kiikan Ruotsilassa olleen lasiakkunat v. 1658.⁵⁶⁾ Uloslämpiävän uunin, kamarien ja lasi-ikkunoiden leviäminen maamme 1600-luvun pappiloihin on jo aikaisemmin historiantutkimuksessa todettu. Satakunnan pappiloita koskeva runsas aines esitetään tarkemmin toisessa yhteydessä — tässä mainittakoon vain, että se joka suhteessa vahvistaa entisiä tuloksia.

Säätyläisten ja papiston tavoin omaksuivat pitäjän johtavat piirit, esim. nimismiehet mielellään kyseessä olevat uudistukset. Kun Pirkkalan nimismies v. 1647 kunnosti taloan, hän maksoi muurarille kahden savupiipun muuraamisesta ja yhdestä uudesta savupellistä.⁵⁷⁾ Pirkkalan nimismiehen talossa mainitaan olevan kamari v. 1675.⁵⁸⁾ Hämeenkyrön nimismiehen Heikki Jaakonpoika

⁵¹⁾ Lempäälän käräjät 26.—27. 11. 1680, nn 5: 936v: »een bygningh med fyra rum, af hvilka twenne camrar ähre förfärdigade».

⁵²⁾ Kokemäen käräjät 14. 6. 1633, mm 3: 205.

⁵³⁾ Lempäälän käräjät 3.—4. 11. 1675, nn 5: 178.

⁵⁴⁾ Karkun käräjät 6.—7. 10. 1679, nn 5: 710v.

⁵⁵⁾ Kokemäen käräjät 6.—7. 7. 1646, mm 6: 164.

⁵⁶⁾ Tyrvään käräjät 20. 2. 1658, nn 62: 315v; Suomen kartanot ja suurtilat II s. 606.

⁵⁷⁾ Pirkkalan käräjät 29. 10. 1647, nn 4: 388v.

⁵⁸⁾ Pirkkalan käräjät 1675, nn 5: 132.

12. Noormarkun Lassilan Huhtalan torppa edusti vanhaa paritupajärjestelmää, jossa eteinen on syntynyt vain tupien jatkoksi. Sat. O:n kokoelmassa Kansallismuseossa. Valok. Sirkka Reiniaho 1938.

Finnon ratsutilalla Kyröspohjassa oli v. 1678 kaksi suurta tupaa ja kaksi kamaria savupiipullisine tulisijöineen.⁵⁹⁾

Tavallinen rahvas ei liioin jäänyt uudistuksille vieraaksi. Tähän ryhmään kuuluvia esimerkkejä on niin monta, että niistä voidaan jo yrittää jonkinlaista ryhmittelyä rakennustyyppeihin.

1. *Savupirtti ja kamari.* Tuomas Simonpoika Kiukaisten Rauvolasta omisti v. 1678 kotikylässään mm. pirtin ja kamarin (1 Pörtte, 1 Cammar).⁶⁰⁾ Brita Tuomaantytär Euran pitäjän Sorkkisten kylästä möi v. 1683 pirtin ja aitan, joiden välissä oli kamari (een bodh och ett Pörte med een Cammar emellan).⁶¹⁾ Sipi Yrjänänpojan Tyrvään Evosta kerrotaan menettäneen tulipalossa v. 1681 mm. kaksi pirttiä kamareineen (2 st. Pörtten med Cammar).⁶²⁾ Samoin paloi Simo Jaakonpojalta Lempäälän Häi-

⁵⁹⁾ Kyrön käräjät 28. 6. 1678, nn 5: 323.

⁶⁰⁾ Euran käräjät 26.—27. 2. 1678, mm 11: 31.

⁶¹⁾ Euran käräjät 19.—21. 3. 1683, mm 13: 393.

⁶²⁾ Tyrvään käräjät 4.—6. 7. 1681, nn 6: 273.

hänmatkasta v. 1679 kaksi pirttiä ja yksi kamari.⁶³⁾ Kaikissa näissä neljässä tapauksessa näyttää sanonnasta päättäen kamari liittyvän uutuutena muuten vanhoillaan savupirttikannalla pysyneeseen rakennukseen. Lähteistä ei selviä, onko näissä kamareissa ollut oma tulisija vai ovatko ne saaneet lämpönsä viereisistä huoneista. Eurasta meillä on vuodelta 1680 nimenomainen tieto kamarista, jossa ei ollut tulisijaa eikä savupiippua.⁶⁴⁾

2. *Uloslämpiävä tupa* on tietenkin ollut uudenaikaisen rakennustavan eniten levinnyt perustyyppi. Sen levinneisyydestä antaa ehkä jonkinlaisen kuvan se, että noin puolesta sadasta muistiin merkitsemästämme tapauksesta, jossa viljelykseen otettavan autiotilan rakennukset on lähteissä lueteltu, noin kolmannella osalla on tällainen tupa (Stuga), vaikka autiutiloiksi yleensä joutui huonoja taloja. Yksityisiä esimerkkejä uloslämpiviästä tuvasta voi luetella runsaasti: Luvian Korven kylässä oli v. 1621 viety savupiipun tiiliä eräästä autiotalosta.⁶⁵⁾ V. 1628 aikoi eräs Lempäälän Innilän mies ostaa tuvan naapuriltaan ja saikin jo uunin tiilet, pellit ja niiden kehyksen, mutta kauppa purkautui.⁶⁶⁾ Huittisten Mommolassa asuvan Martti Olavinpojan talon tuvassa oli jo v. 1632 lasiakkunat.⁶⁷⁾ Kiikkalainen vaimo Sophia Martintytär Ritarilasta menetti tulipalossa v. 1680 yhden suuren tuvan ja kaksi pientä tupaa, kaikki uusia hyvin tehdyin ikkunalasein.⁶⁸⁾ Eurajoen Kainunkylässä oli Eskil Markunpojan luona syttynyt tulipalo tuvan savupiipusta lähteneestä kipinästä, joka tarttui sammaleisiin ulla-kolla välikaton ja ulkokaton välissä, niin ettei sitä aluksi voitu nähdä.⁶⁹⁾ Eurajoen Kaukenpielen Martti Jaakonpojan talossa mainitaan v. 1675 mm. «korsteenitupa» (Skorstenstuga).⁷⁰⁾ Samanlainen korsteenitupa (1 Skorstens Stugu) oli siinä autiotalossa, jonka Iisakki Rekonpoika otti viljelyyn Ulvilan Harjunpään ky-

⁶³⁾ Lempäälän käräjät 2. 9. 1679, nn 5: 611v.

⁶⁴⁾ Euran ylim. kär. 3. 9. 1680, mm 12: 65.

⁶⁵⁾ Eurajoen käräjät 2. 12. 1621, mm 1:115v.

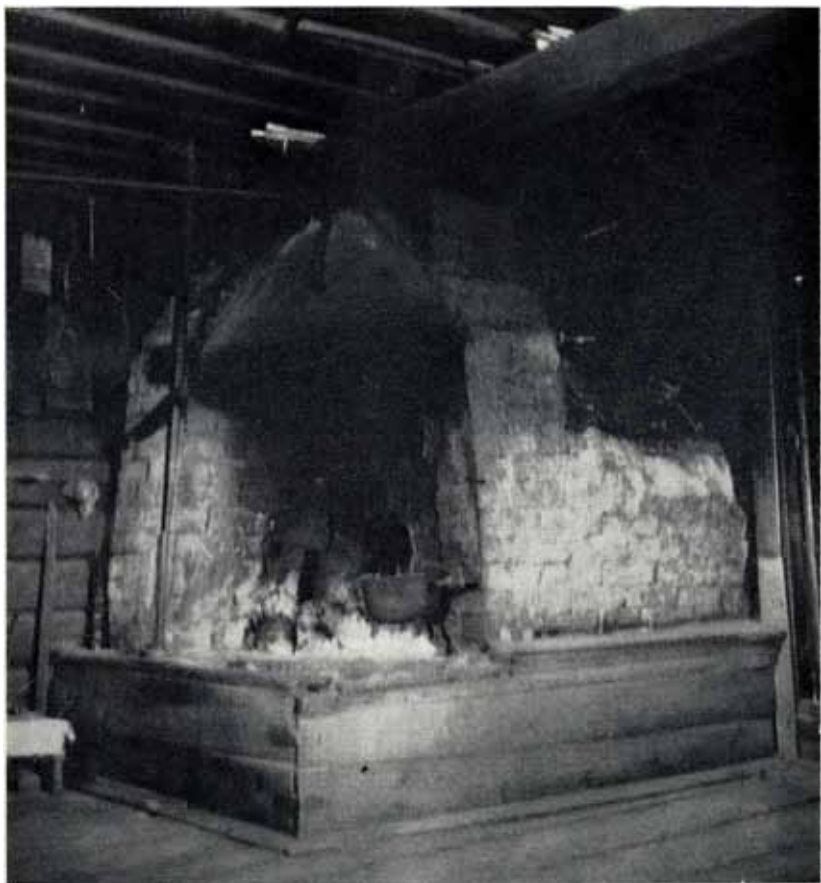
⁶⁶⁾ Lempäälän käräjät 25. 8. 1628, nn 2:129.

⁶⁷⁾ Huittisten käräjät 2. 6. 1632, mm 3:131v.

⁶⁸⁾ Tyrvään käräjät 3.—5. 2. 1680, nn 5: 837v.

⁶⁹⁾ Eurajoen käräjät 11.—13. 11. 1642, mm 5: 254.

⁷⁰⁾ Eurajoen käräjät 22.—23. 7. 1675, mm 11: 57.

13. Hongonjoen kk., Manasse Kiviharjun tuvan uuni. Puiarkussa, holvauksissa ym. savu-uunin piirteitä. Sat. O:n kokoelmassa Kansallismuseossa. Valok. Niilo Valonen 1939.

lässä v. 1682.⁷¹⁾ Naapurit vetivät oikeuteen Tuomas Pertunpojan Huittisten Nanhiasta, kun he pelkäsivät, että hänen talonsa rikkinäisestä uuninpiipusta tuli voi levitä koko kylään.⁷²⁾

⁷¹⁾ Ulvilan käräjät 9.—10. 8. 1682, mm 13:140.

⁷²⁾ Huittisten käräjät 25.-28. 2. 1681, mm 12: 49: »wed 40 mk wijte... laga sin Ugn Skårsten».

14. Viikrootin torppa Euran Sorkkisissa, Kronoilan mäellä. Rakennettu 1807. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. A. Europaeus 1911.

3. *Tupa ja kamari* yhdistelmä on jo kehittyneempi rakennustyyppi. Kamari voitiin sijoittaa joko eteiseen porstuanperäkamariksi tai tupaan tuvanperäkamariksi. Niinpä Euran Lähteenojalla asuvalla lampuodilla oli v. 1629 kamari, joka oli salvettu eteisen sisäpuolelle. Kamarissa oli uloslämpivä uuni.⁷³⁾ Heikki Tuomaanpoika otti v. 1627 viljelyyn autiotilan Ulvilan Suosmeren kylästä. Sen päärakennuksessa oli tupa, kamari ja eteinen — rakennustyyppi, joka vieläkin on tuttu vaatimattomista oloista.⁷⁴⁾ Karkun Kollasella oli taas, kuten mainittu, kamari, joka oli rakennettu tuvan sisäpuolelle, siis tuvan peräkamariksi. Useimmiten voidaan kuitenkin vain yleensä todeta, että kamari on liittynyt jonnekin rakennukseen. Niinpä on Heikki Juhananpoika Kekkonen Ruovedeltä menettänyt huhtikuussa 1675 tulipalossa tuvan ja kamarin irtaimistoinen.⁷⁵⁾ Tuomas Luukkaanpojalta Kurun Aurejärveltä paloi v. 1679 uusi tupa, luhti ja kamari.⁷⁶⁾ Antti Jaakonpojalla Eurajoen Liinamaassa oli v. 1655 ollut mm. tupa ja

⁷³⁾ Euran käräjät 20.—21. 8. 1629, mm 3: 20.

⁷⁴⁾ Ulvilan käräjät 1. 3. 1627, mm 2: 317v.

⁷⁵⁾ Ruoveden käräjät 11.—14. 10. 1675, nn 5:145.

⁷⁶⁾ Ruoveden käräjät 16.—19. 9. 1679, nn 5: 644.

15. Huittisten Löysälän Mattilan talon miespihaa ja karjapihaa. Takana keskellä on lato ja sen kahden puolen katettu portti; vasemmalla edelleen navetta ja oikealla lammassnavetta. Äärimmäisenä oikealla talli.

Kansallismuseon kokoelmat. Valok. A. O. Heikel 1913.

kamari.⁷⁷⁾ Alastaron Lauroisissa pidetyssä talonkatselmuksessa havaittiin Luukas Sipinpojan omistavan mm. tuvan ja kamarin sekä sen lisäksi erillisen kamarin.⁷⁸⁾ Matti Sipinpojalla Punkalaitumen Parrilassa oli ollut tupa kamareineen (1 Stugu medh Cammar).⁷⁹⁾ Alastaron Männistön Heikki Rekonpoika oli rakentanut uuden tuvan ja kamarin (En ny Stuga och een Cammar), mutta hän menetti ne tulipalossa.⁸⁰⁾

4. *Useita tupia ja kamareita* tavataan vasta harvoin. Niinpä vaimo Elin Johanneksentytär Karkun Raipiosta oli menettänyt keväällä 1679 mm. kaksi tupaa ja yhden kamarin. Perttu Jaakonpojalla Kiukaisten Paneliassa oli ollut kaksi tupaa, kamari ja eteinen.⁸¹⁾ Molempia tapauksia erottaa edellisistä porstuanperäkama-

⁷⁷⁾ Eurajoen käräjät 9.—10. 11. 1655, mm 9: 97.

⁷⁸⁾ Loimaan käräjät 13.—14. 6. 1655, mm 9:213.

⁷⁹⁾ Huittisten käräjät 12.—15. 11. 1658, mm 10:141.

⁸⁰⁾ Loimaan käräjät 18.—20. 3. 1658, mm 10:156.

⁸¹⁾ Eurajoen käräjät 28. 9. 1654, mm 8: 226.

16. Noormarkun Lassilan Huhtalan torpan kaksiosainen ovi. Sat. O:n kokoelmassa Kansallismuseossa. Valok. Sirkka Reiniaho 1939.

risista rakennuksista vain se, että nimenomaan sanotaan molempien viereisten huoneiden olevan uloslämpiviä tupia. Uudet keksinnöt oli siis näissä johdonmukaisesti sovellettu koko asuinrakennukseen. Saman pihan piirissä oli silti useimmiten edustettuna myös vanhoja savupirttejä kuten autiotaloista näkyy. — Yksinäiseksi esimerkiksi jää, kun Matti Prusinpoika Ikaalisten Isoröyhiöstä oli kesällä 1677 menettänyt tulipalossa mm. tuvan ja kaksi kamaria.⁸²⁾ Vahen kartanosta Eurasta mainitaan v. 1676 «neljä kamaria ja pakaritupa» (allenast 4 Camrar och een bagarstuga), mutta niiden sijainti toistensa suhteen jää hieman epäselväksi.^{82 a)}

MUITA ASUINHUONEITA

Tyrvään käräjillä kerrottiin v. 1682, että Erkki Juhananpoika Kiikan Vakkalan kylästä oli pääsiäisen aikaan ehtoolliskirkosta palattua antanut kiikoislaiselle Yrjänä Paavalinpojalle ruokaa talossaan. Se oli tapahtunut lämmittämättömässä pirtissä,

⁸²⁾ Kyrön käräjät 28. 6. 1678, nn 5: 324v.

^{82 a)} Euran käräjät 25.-26. 11. 1678, mm 11:119.

17. Punkalaitumen Haviokosken Haavin neliöön rakennettua pihaa asuin- ja talousrakennuksineen. Huomaa väliaita. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. U. T. Sirelius 1913.

«jota he (= paikkakuntalaiset) kutsuivat *kylmäpirtiksi* ja joita heillä on vieraiden varalta». Termi kylmäpirtti on suomeksi muuten ruotsinkielisessä käräjäpöytäkirjassa: «ett kait pörte, Kylmä pirti dhe kalla, och hafwa för fremmandhe». Sanonta ei merkinne sitä, ettei tässä pirtissä olisi ollut lämmityslaitteita, vaan pikemminkin sitä, ettei ollut tapana tätä pirttiä säännöllisissä oloissa lämmittää. Merkillepantavaa on, että tällaisen pirtin pitäminen oli siis seudulla levinnyt tapa, eikä yksityinen poikkeus.⁸³⁾ Eurasta mainitaan vastaavanlainen vierastupa v. 1682.⁸⁴⁾ Kokemäen Pukalan Sipi Yrjänänpojalla mainitaan v. 1644 olleen erillinen pihanpiirin ulkopuolella oleva tupa sänkyineen, johon hän sijoitti vieransa nukkumaan.⁸⁵⁾

Tiedot vieraita varten yleisesti varattavista asuinhuoneista ovat

⁸³⁾ Tyrvään käräjät 14.—17. 8. 1682, nn 6: 688.

⁸⁴⁾ Euran ylim. käräjät 15.—16. 11. 1682, mm 13: 203.

⁸⁵⁾ Kokemäen käräjät 13. 8. 1644, mm 5: 434.

sikäli mielenkiintoisia, että ne osoittavat tämän myöhemmin taval-
liseksi tulleen rakennuksen — «pytinkirivin» — alkuaan periy-
tyvän jo 1600-luvulta, Mainittakoon, että Kaarle XI:n tunnettu
talonkatselmusasetus 18. 7. 1681, jossa mm. pyritään estämään liian
tiheää ja tulenvaarallista asumistapaa, kehoittaa talonpoikia raken-
tamaan vierastuvan (Gäste-Stufwa), missä talo on kyllin suuri.⁸⁶⁾

Myöhemmin vierastuvat on tehty sangen kookkaiksi ja edus-
taviksi, vaikka ne harvoin käytössä ollen useinkin olivat todellisia
«kylmäpirttejä». Harvan lämmityksen takia niiden seinähirretkin
säilyivät hohtavan valkoisina. Niissä pidettiin vieraiden majoi-
tuksen ohella talonväen kaikki perhejuhlat, lukuset jne. Mahdol-
lista on, että näin on ollut jo kylmäpirttien aikana.

Pihan sivulla saattoi edelleen olla asuinhuone, jota kutsuttiin
kellarituvaksi, koska talon kivistä rakennettu kellari sijaitsi sen
alla. Niinpä Yrjänä Jaakonpoika otti v. 1633 viljelyyn pienen
autiotilan Ypäjältä, jossa oli asuinrakennuksina tupa, pirtti ja
kellaritupa (Lithen stugu 1, Kellarhus 1, Pörte 1 - -).⁸⁷⁾ Huittisten
Loiman kylän palossa v. 1635 tuhoutui muun ohessa samanlainen
rakennusyhdistelmä Lasse Matinpojalta. Lauttakylään oli papis-
ton apulainen Mathias Georgii rakentanut v:een 1678 mennessä
«pienen savupiiputtoman tuvan, jolla on pieni puinen kellari taikka
kamari» (een lijten stugu dock utan Skorsteen med een lijten trä-
kellare eller Cammar).⁸⁸⁾ Kouvatsan Jalonojalla oli Reko Niilon-
pojan v. 1634 viljelyyn ottamassa talossa ulkorakennusten lisäksi
pirtti ja kellaritupa (Pörte 1, Kellarhus 1).⁸⁹⁾ Paavali Martin-
pojalla Parkanosta mainitaan talossaan v. 1662 olleen mm. kaksi
pirttiä ja kellaritupa (twänne Pörten och ett Källar huus).⁹⁰⁾ —
Kellarituvan tapaisia olivat kai ne «kylmät huoneet», jotka 1630-
luvulla mainitaan Huittisista ja Loimaalta.⁹¹⁾ Eräissä tapauksissa

⁸⁶⁾ S. L. Gahm Persson, Kongi. Stadgar . . . angående Svea Rikes
Landt-Milice (1762) I s. 105.

⁸⁷⁾ Loimaan käräjät 17.—18. 5. 1633, mm 3:180v.

⁸⁸⁾ Huittisten käräjät 29. 4. 1635, mm 4:12v. ja Huittisten käräjät
10.—12. 6. 1678, mm 11:31.

⁸⁹⁾ Huittisten käräjät 10.—14. 11. 1634, mm 3:291v.

⁹⁰⁾ Kyrön käräjät 22.-23. 9. 1662, nn 62:656v.

⁹¹⁾ Källdhus, Huittisten käräjät 13.—14. 1. 1634, mm 3:252v. ja Loimaan
käräjät 15. 3. 1630, mm 3:35v.

18. Säskylän Löytäneen Tuomolan talon luhteja. Kansallismuseon kokoelmat.
Valok. A. Europaeus 1911.

saattoi kellari yhdistyä muihinkin rakennuksiin kuin tupaan: v. 1659 mainitaan Kokemäen Ylistarosta kellari-aitta ja Mellilän Isoperästä v. 1633 kellarihuone luhteineen (Låfte med kellarhus 1).⁹²⁾ Myöhemmän käytännön mukaan voi esittää arvelun, että paitsi vieraskäyttöön näitä tupia käytettiin myös jonkin veran varastohuoneina, maitokamareina ym. Niitäkään tuskin lämmitettiin talvisin säännöllisesti.

ULKOUUNISTA PAKARIIN

Keväällä 1637 lähetti hovioikeuden presidentti Jöns Kurki kehotuksen Kokemäenkartanon alaisille lampuodeille, että he rakentaisivat Kokemäenkartanoon leipomishuoneen, koska tulipalonvaaran vuoksi oli vaarallista leipoa sisällä kartanossa, «sellaisen, jota

92) Kokemäen käräjät 4.—5. 3. 1659, mm 10: 200v. ja Loimaan käräjät 17.—18. 5. 1633, mm 3:181.

pitäjän talonpojat käyttävät ja jota he kutsuvat *pätsiksi*«. Viimeinen sana on suomeksi muuten ruotsalaisessa tekstissä: «ett Bagare hws - - sådan som böndren i Sochnen bruka, den the kalla Petzi». Pari vuotta myöhemmin uusittiin sama käsky, ja jälleen puhuttiin suomeksi pätsistä (Pätzi).⁹³⁾ Termi ilmaisee, millaisesta leivinuunista oli alunperin kysymys: talon ulkopuolella sijaitsevasta mäkiuunista, jollaiset viime aikoihin asti ovat olleet käytännössä Länsi-Suomen syrjäseuduilla.⁹⁴⁾ Ulkouunillakin oli luonnollisesti päällään jonkinlainen suojakatos, niin että sitä voi luonnehtia eräänlaisena kartanon piiristä loitompana olevana leipomahuoneena — ja aikaa myöten siitä kehittyi täydellinen rakennus. Pätsinsä luona satakuntalaiset emännät keväin ja syksyin, viljan juuri tullessa myllystä, joka näin tulvan aikana iloisesti pyöri, suorittivat monipäiväisen suurleipomuksensa, josta sitten riitti selvää, kovaksi kuivattua ruisleipää kuukausimääriä syötäväksi.

Pätsistä, jota Kokemäen talonpojat Kurjen mukaan yleisesti käyttivät, on pari muutakin tietoa. Mm. eräällä Huittisten Momolan kylän itsellisellä tavataan vuonna 1636 «ilak Ugn der uti han bakar».⁹⁵⁾ Harjavallan Pirkkalan kylässä palveleva 12-vuotias tyttönen Brita Matintytär kertoi v. 1674 ryömineensä «Antti Simonpojan leivinuuniin (bak ugn), joka on talon ulkopuolella» ja nukkuneensa siellä yhden yön.⁹⁶⁾

Pätsi ei kuitenkaan enää ollut ainoa käytännössä oleva leipomispaikka. Pihan piiriin rakennettu uloslämpivä *pakaritupa*, josta sittemmin tuli länsisuomalaisen rakennustavan erikoisuus, oli leviämässä, mutta siitä aiheutuvien suurempien kustannusten vuoksi toistaiseksi vain varakkaisiin talouksiin. Niinpä tiedetään Wittenbergin omistamalla säterillä Pirkkalan Pirkkalan kylässä olleen v. 1675 vanha pakaritupa (en gammal Bagarstugu) ja Eurassa Vahen kartanossa v. 1678 pakaritupa (een bagarstuga), joka vielä oli kunnollinen — molemmat siis noin vuosisadan puolivälissä

⁹³⁾ Kokemäen käräjät 24.-26. 4.1637, mm 4: 202 ja 30. 4. 1639, mm 4: 329.

⁹⁴⁾ Kustaa Vilkuna, Leivinuunin historiaa Suomessa, Kalevalaseuran vuosikirja (1946) 25—26 s. 250—276, erityisesti kartta s. 255.

⁹⁵⁾ Huittisten käräjät 12.—14. 11. 1636, mm 4:137v.

⁹⁶⁾ Kokemäen käräjät 17.—18. 12. 1674, mm 11: 81.

19. *Ulkona sijaitseva leivinuuni. Hämeenkyrö, Kaipionkulma, Rajamäen torppa. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. Ilmari Kohtamäki 1934.*

tehtyjä.⁹⁷⁾ Ikaalisten pappilasta mainitaan pakaritupa (bagarstugun) v. 1678 ja Huittisissa kerrotaan, että pappilan pikkupiika makasi kesäisin pakarin uunissa.⁹⁸⁾ Kiikan Ritalassa menetti v. 1663 alilaamanni Antti Mikonpoika Packalenius tulipalossa mm. pakaritupansa (Bagarstugu).⁹⁹⁾ Karkun nimismiehenä Pietari Mikonpojalla oli talossaan uloslämpivä pakari v. 1660, ja Eurajoen nimismiehellä Eerik Flodmanilla oli eteisellinen pakari (Bagarstugu farstugun) v. 1679.¹⁰⁰⁾ Aivan tavallisissakin taloissa saat-

⁹⁷⁾ Pirkkalan käräjät 4.-7. 10. 1675, nn 5:133v. ja Euran käräjät 25.-26. 11. 1678, mm 11:119.

⁹⁸⁾ Ikaalisten käräjät 1678, nn 5: 380v—381 ja Huittisten käräjät 8.—11. 12. 1683, mm 13: 481.

⁹⁹⁾ Tyrvään käräjät 2.-3. 11. 1663, nn 62: 767; Genos 1930 s. 34.

¹⁰⁰⁾ Karkun käräjät 20.—21. 2. 1660, nn 62:472 ja Eurajoen käräjät 28.-29. 11. 1679, mm 12:171.

20. Karkun Hurulan yksinäistilan pihoja ja vinttikaivo. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. A. O. Heikel 1919.

toi pakaria jo tavata: Martti Jaakonpojan talossa Eurajoen Kaukenpielessä oli kelvollinen pakaritupa (Bagarstuga) v. 1675¹⁰¹⁾, ja Lempäälän Innilässä pidätti Niilo Laurinpoika talon vaihdossa itselleen mm. pakarituvan (Bagarstugu) niin varhain kuin v. 1630.¹⁰²⁾

Pakari on arvatenkin kysymyksessä Loimaan Vesikoskella v. 1623, kun siellä käskettiin erään riitapuolen avata tupansa ovi, että toinen tarpeensa mukaan pääsee leipomaan.¹⁰³⁾ Sen sijaan voi pitää eräänlaisena ulkouunin ja pakarin välimuotona, kun keittien eli kodan yhteyteen rakennetaan leivinuuni, kuten mainitaan Alastaron Lauroisista v. 1655.¹⁰⁴⁾

¹⁰¹⁾ Eurajoen käräjät 22.-23. 7. 1675, mm 11:418.

¹⁰²⁾ Lempäälän käräjät 6. 9. 1630, nn 3:154v.

¹⁰³⁾ Loimaan käräjät 17. 3. 1623, mm 1: 203v.

¹⁰⁴⁾ Loimaan käräjät 13.—14. 6. 1655, mm 9: 213.

21. Euran Sorkkisten Vikrootin torpan tuparakennus tarhasta päin nähtynä. Kansallismuseon kokoelmat. Valok. A. Europaeus 1911.

Loimaalla oli pitäjän lukkari Simo Olavinpoika rakentanut v. 1684 ostopuista itselleen pakarituvan, sekä toisen pienemmän tuvan, jossa oli lasi-ikkunat ja pienen kamarin pakarin eteiseen (een lijten Cammar i Bagarstugu farstugun).¹⁰⁵⁾ Kuten tästä esimerkistä jo näkyy, rakennettiin pakari tavallisissa oloissa asuinhuoneiden yhteyteen.

Ratsutilallinen Yrjänä Tuomaanpoika Euran (nyk. Yläneen) Heinjoelta kertoi v. 1682 erään oikeusjutun yhteydessä ratsumiehensä tavallisuudesta poikkeavasta käytöksestä, joutuen siinä samalla kuvailemaan laajemminkin taloaan. Hän sanoi ratsumiehen nukkuvan *pakarissa* ovensuusängyssä (i döra sängen uthi bagarstugun), kun taas hän itse nukkui vaimonsa kanssa samassa paikassa peräsängyssä (i Gafwel sängen). Ratsumies oli maannut

¹⁰⁵⁾ Loimaan käräjät 6.—7. 6. 1684, mm 13: 575v.

perjantaiyönsä *mallassaunan* lavalla (i maltpörtet - - pa lafwan), mennyt lauantaiaamuna *vierastupaan* (i Geststugun) ja istunut koko päivän pöydänpäässä katsellen ikkunasta ulos; illalla hän kuitenkin kävi *saunassa* (i badstugun) kylpemässä. Sunnuntaiaamuna ratsumies nousi sängystään, paneutui *pirtin* penkille (i Pörtet pä bänken) ja makasi siinä koko päivän.¹⁰⁶) Kertomuksesta kuultaa läpi myöhemmin yleinen asuntomuoto, jossa useat huoneet jo rivittyivät yhtenäiseksi kokonaisuudeksi: pakari-eteinen-väenpirtti-eteinen-vierastupa.

Euran ylim. käräjät 15.—16. 11. 1682, mm 13: 203.

Satakuntalaisista savupirteistä

I

Satakuntalaisesta savupirtistä on meille jäänyt vaillinainen kuva. Ainakin jo 1600-luvulla olivat taloihin leviämässä savujohdolliset huoneet, niinkuin edellä olevasta Mauno Jokipiin tutkimuksesta käy ilmi. Tosin vielä 1820-luvulla, jolloin Carl Böcker keräsi tilastoja mm. savutuvista, oli niitä Satakunnan sisämaassa jokseenkin sama määrä kuin savujohdollisia tupia, lähempänä rannikkoa kuitenkin vähemmän. Mutta 1880-luvun virallisissa tilastoissa näemme enää muutamia yksinäisiä savupirtejä tuhansien savujohdollisten joukossa. Ne olivat jääneet köyhien, yksinäisten ja vanhojen ihmisten harvinaislaatuiksi asunnoiksi.¹⁾

Savujohdoton ja savujohdollinen pirtti olivat siis yli 300 vuotta eläneet rinnan Satakunnan väestön keskuudessa. Etenkin viimeisessä vaiheessa tämä johtuu siitä, että köyhien mökkiläisten luku, joiden oli vaikeata kustantaa savujohdon muuraamista ja ylläpitämistä, oli jotenkin suuri. Mutta on otettava huomioon toinenkin näkökohta. Kokemaenjoen vesistöalueen keskusseuduilla oli talon jokapäiväinen elämä jakautunut kahteen huoneeseen, *pirttiin*, jossa oleskeltiin, tehtiin käsitöitä ja nukuttiin, sekä *pakariin* (*pakaritupaan* t. *tupaan*), jossa keitettiin ruuat ja kypsennettiin leivät. Sen lisäksi oli erikseen *vierastupa*, myöhemmin *sali*. Muualla Suomessa taloissa oli vain yksi arkihuone, *tupa*. Siellä keitettiin ruuat, kypsennettiin leivät, oleskeltiin, tehtiin

¹⁾ Ks. tutkielman lopussa olevia tilastotietoja.

1. Savupirtti A. F. Skjöldebrandin mukaan. Todennäköisesti Hämeenkyrön Järvenkylästä.

käsityöt ja nukuttiin yöt; vastapäätä porstuan toisella puolen oli vierastupa. Savujohtollinen uuni kotiutui ensin vierastupiin sekä sellaisiin tupiin (Satakunnassa pakareihin), missä keittämisen takia jouduttiin paljon pitämään tulta ja siis aiheuttamaan savua. Sen sijaan pirtti, jossa ei tarvinnut pitää tulta talvellaakaan juuri enempää kuin kerran päivässä, jäi edelleen savupirtiksi. Kamarien tultua myöhemmin isännän ja emännän makuuhuoneiksi pirtti jäi isompient lasten ja palveluskunnan makuupaikaksi, väenpirtiksi. Isoihin taloihin rakennettiin lisäksi erillisiä väenpirttejä vain palveluskunnalle. Hienomman kodinsisustuksen kehittäminen koh-

2. Ylikirran museon riihi rakenteilla. Etualalla lato, joka on entinen savupirtti. Punkalaidun. Valok. tekijä.

distui vierastupiin, kamareihin ja saleihin. Pirtti pysyi vanhoil-lisena. Se on viimeisessä vaiheessaan tuo nykyisen keskipolven hyvin muistama, rauhallinen, avara asuinhuone, johon jyrkevä kalusto ja hirsiseinät luovat keskiaikaista tunnelmaa. Valoisuus ja komea pilariuuni sen sijaan periytyvät uudelta ajalta.

II

Vuonna 1799 matkustivat italialainen matkakirjailija Giuseppe Acerbi ja ruotsalainen eversti A. F. Skjöldebrand Suomessa. He pysähtyivät Hämeenkyrön Järvenkylään käydäkseen ihailemassa Kyröskoskea. Skjöldebrand kertoo, että he tekivät majapaikastansa

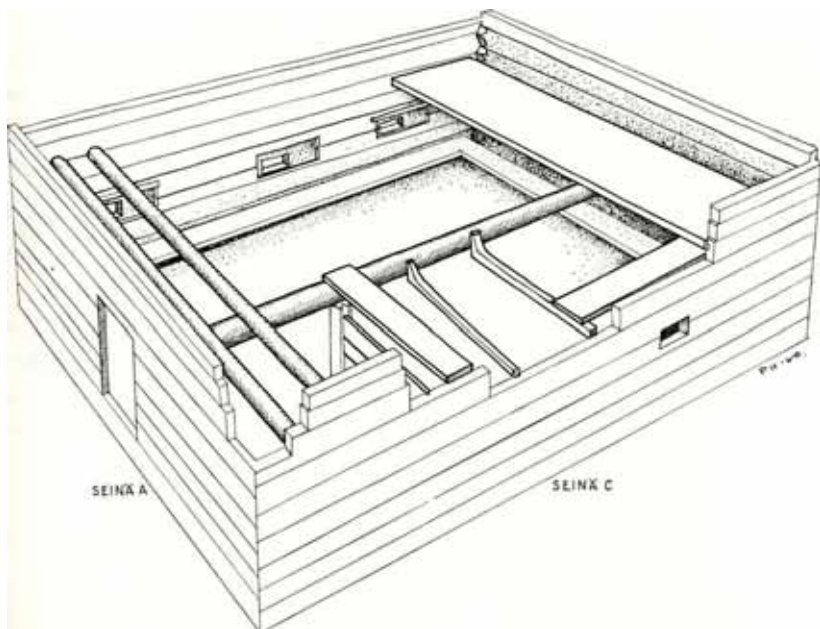
3. Riihi pystytettynä Yli-Kirran talomuseoon. Valok. Pentti Hammarberg.

luonnospiirroksen muistoksi itselleen. Hiukan edempänä matkakuvauksessaan hän julkaisee selostuksen ja kuvan suomalaisesta savupirtistä (kuva 1) sekä kertoo talonpoikain näennäisestä epäsiisteydestä, mikä aiheutuu nokisesta asunnosta.²⁾ Luultavasti kuva esittää juuri järvenkyläläisen majapaikan pirttiä, vaikka Skjöldebrand tahdikkaasti jättää mainitsematta, että tämä yksinkertainen asunto kuului heidän ystävälliselle isäntäväellensä. Huoneen murteenmukaista nimeä *Pörte* — jonka Skjöldebrand mainitsee — matkamiehet eivät ole voineet kansan suusta kuulla muualla kuin Satakunnassa tai paljon myöhemmin matkansa aikana Pohjois-Pohjanmaalla. Varmin tuntomerkki, joka paikantaa kuvan Satakuntaan, on pirtin liedetön kiuasmuuri.³⁾ Tämä on vanhin kuva suomalaisesta savupirtistä.

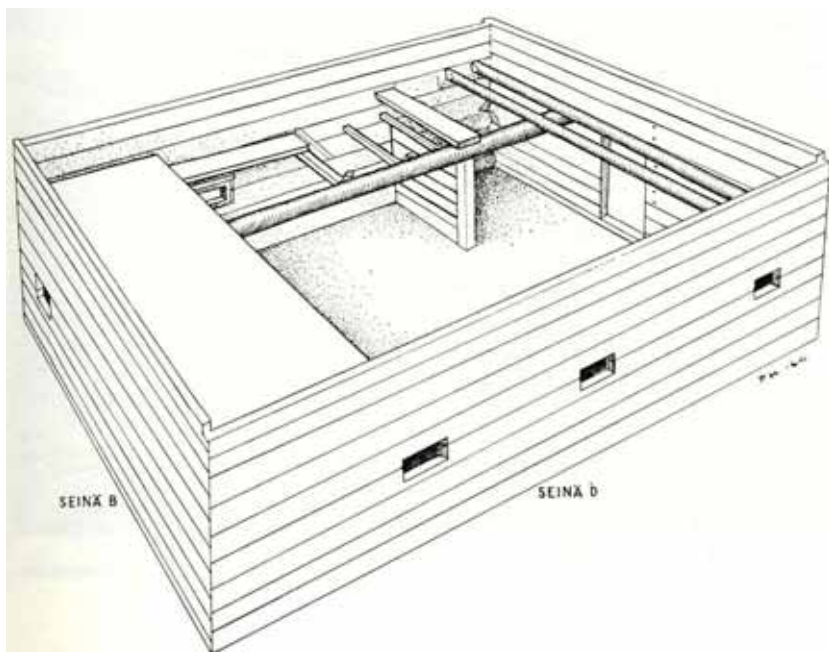
Vuonna 1879 piirsi A. O. Heikel interiöörin mouhijärveläisestä savupirtistä (kuva s. 45). Se on kyöhän perheen asunto, sauna-pirtti, joka sisustukseltaan oikeastaan onkin sauna. Vuosisatamme alussa (1902) harjavaltalainen kotiseutunsa muistojen tallet-

²⁾ A. F. Skjöldebrand, *Voyage pittoresque au Cap Nord*, Stockholm 1801, s. 5—6.

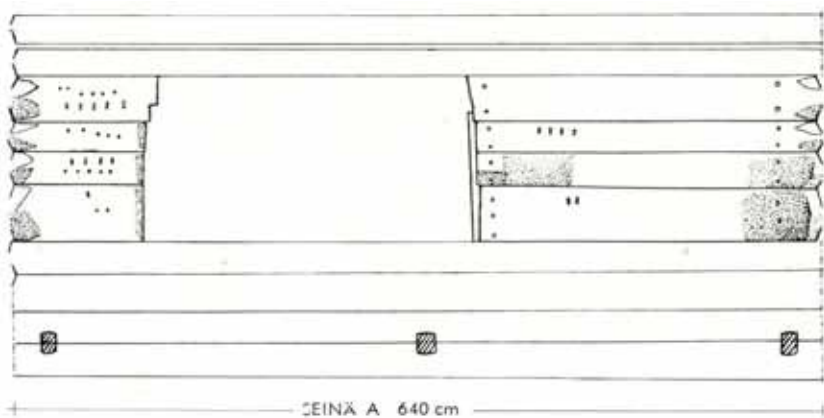
³⁾ Elsa Enäjärvi-Haavion tutkimuksessa Pankame käsi kätehen s. 56—72 pirtin aitoutta ja länsisuomalaisuutta vastaan kohdistettu kritiikki on liioiteltua ja virheellistäkin.

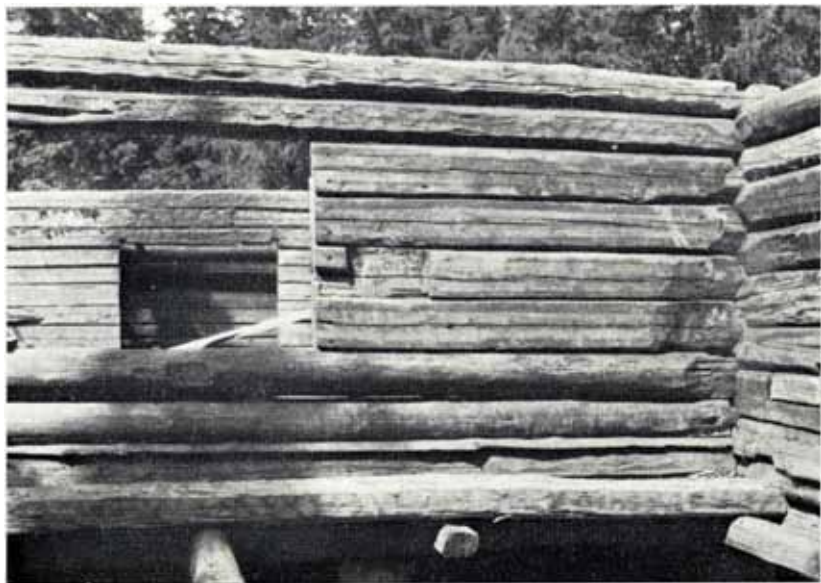
4. Entistämispirros savupirtin sisustuksesta. Oikeassa ovinurkassa on ollut uuni. — Kaikki piirrokset Pentti Hammarbergin.

5. Entistämispirros päinvastaisesta suunnasta kuin kuvassa 3.

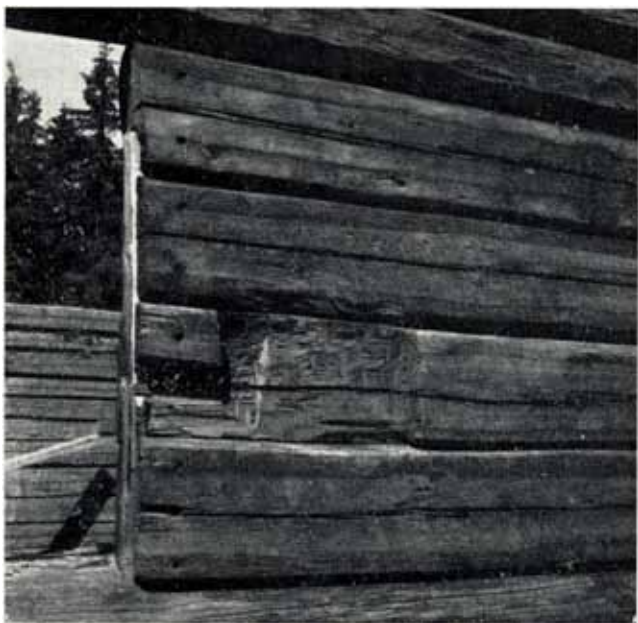

6. Etuseinä (A) sisäpuolelta.

7. Etuseinä (A) sisäpuolelta. — Kaikki rakennevalokuvat tekijän ottamia.

8. *Oven pihtipieli (A-seinässä). Lovi kenties lavanniskaa varten on myöhäistä tekoa.*

taja Nicolaus Ruusunen laati käsivaraisten pohjakaavan ja kiuksaanpiirroksen kokemäkeläisestä savupirtistä.⁴⁾ Satakunnan museoon talletettiin 1915 Punkalaitumen Liitsolasta Kestilän talon maalta «Kyrön Jussin savupirtti», mutta sen kiuas on muutoissa hävinnyt. Näiden pikkuasuntojen ja muiden samantapaisten tietojen⁵⁾ perusteella ei voi luoda yksityiskohtaista kuvaa vanhasta talon savupirtistä. Kun Skjöldebrandin piirros siis on jäänyt ainoaksi todistuskappaleeksi, on annettava erityinen merkitys sille, että näköpiiriimme on tullut uusi mahdollisuus rekonstruoida vanhanajan suuri savupirtti.

⁴⁾ Nicolaus Ruusunen, Harjavallan ja sen naapuripitäjien Nakkilan, Kiukaisten ja Kokemäen asuinrakennuksista (Vanhaa Harjavaltaa. Vanhaa Satakuntaa II), Vammala 1953, s. 143—144.

⁵⁾ Ks. Niilo Valonen, Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben (Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia).

III

Punkalaitumella siirrettiin viime kesänä Yli-Kirran talomuseoon Kannaston kylän Vesan talosta riihirakennus, johon kuului riihi, luuva ja lato. Rakennettaessa havaittiin, että lato olikin entinen asuinpirtti. Seinissä olevia jälkiä tutkimalla voitiin määrittellä sen sisä rakenteiden pääkohdat (kuvat 2—5).

Seinä A (kuvat 6—8). Oviaukkoa on myöhemmin laajennettu. Vain neljä hirsikertaa on alkuperäistä. Ylimmäisessä alkuperäisessä hirressä voitiin todeta pihtipielen yläpään lovi ja sen perusteella määrätä oven yläreuna. Alimmat hirret oli uusittu, joten kynnyksen varmaa korkeutta ei voitu saada selville. Puunaulojen läpien tarkoitus jää arvoitukselliseksi. Leveä ja huolimattomasti tehty leikkaus oikeassa nurkassa (merkitty tummalla) on saattanut syntyä kiinteätä seinänvieripenkkiä irroitettaessa. Samanlaista leikkausta oviaukon vieressä sekä vastaavaa leikkausta peräseinässä on voitu tarvita jyrkää lavanniskaa paikalleen pantaessa tai irroitettaessa. Tämä oletettu lava ei tunnu sopivan yhteen saman sivuseinän ikkunaluukkujen kanssa, jotka jäisivät pilkistelemään lavalle vain puoli hirrenleveyyttä sen yläpuolelta.

Seinä B (kuvat 9—12). Tässä seinässä on oikeassa nurkassa lovi hyllyä varten, joka samalla varmistaa perälavan kannatusta (ks. kuva 4). Seuraavaan loveen vasemmalla on tuettu jakohirren pää. Tämä hirsi kulkee peräseinästä etuseinään. Se kannattaa perälavaa ja muita rakenteita. Seuraavat kaksi lovea sijaitsevat symmetrisesti keskellä peräseinää. Ne ovat vähemmän mustuneita kuin edelliset lovet eivätkä siis kuulu jakohirren aika-kauteen. Jos nekin olisivat olleet kannattamassa perälavaa, niiden olisi pitänyt olla ainakin yläpinnastaan veistettyjä. Luultavampaa on, että ne liittyvät toiseen vaiheeseen, kenties siihen, mistä on jälkeenä sivulavon niskan leikkaus samassa peräseinässä. Pölkyllyä tukittu aukko oikealla nurkassa on kenties myöhäinen. Se ei ole ollut luokkuakkuna.

Seinä C (kuvat 13—16) on säilynyt parhaiten. Siinä havaittavat jäljet ovat hyvin valaisevia ja niitä on verrattain helppo tulkita. Vasemmassa nurkassa alhaalla on lovi peräpenkin päätä

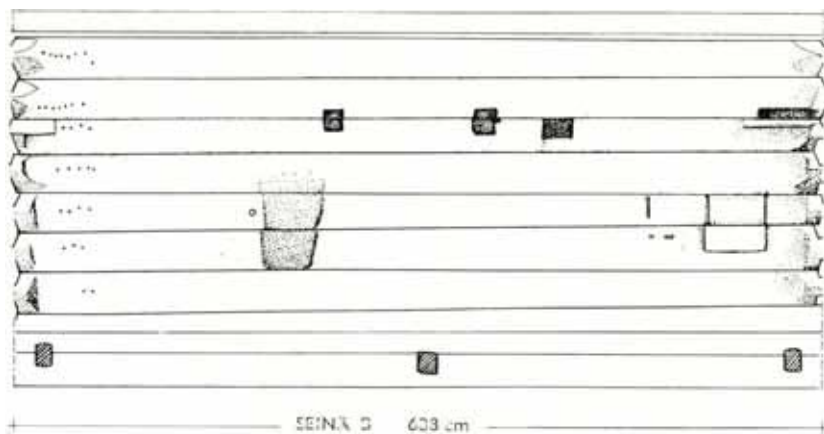
varten. Ylhäällä nähdään 1,8 cm pitkä lovi, joka ilmeisesti on kannattanut perälavon pitkiä palkkeja. Pienistä lovista keskellä ylhäällä on lähtenyt orsia, joiden toinen pää on tuettu jakohirteen. Vasemmanpuoleiset lienevät tukeneet ikkunanpäällishyllyn toista päätä. Oikeanpuoleiset ovat luultavasti olleet päreorsia.

Oikeassa nurkassa on sijainnut uuni. Seinässä on kuumenemisesta johtuneita hiiltyneitä kohtia. Uunin sivu on vuorattu laudoilla, ns. ludaslaudoilla, joiden toinen pää on puskenut seinässä näkyviin varhoihin. Toista päätä varten on täytynyt olla varhollinen patsas uunin kulmalla. Pesän suu on siis ollut ovea kohti. Iso lovi seinässä ludaslautojen varhon yläpuolella on selvästikin hyllyä eli patsaslautaa varten, jonka toinen pää on nojannut joko uuninkulmapatsaaseen (sen varmaa paikkaa ei voitu todeta) tai jakohirteen. Rakennelma yhdessä «päreorsien» kanssa muistuttaa parvisaunojen kylpylavon (vähälavon, solkkisen) rakennetta.

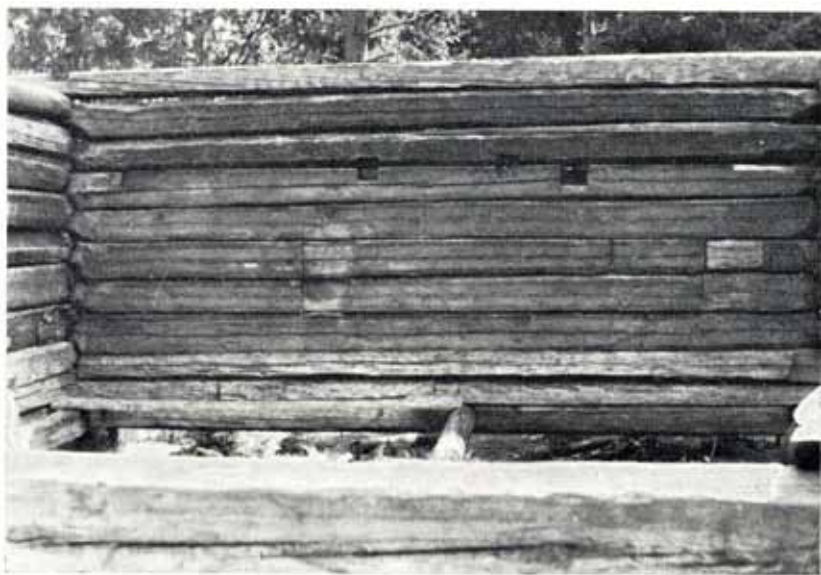
Uunin päällitse on kulkenut kaksi ortta etuseinän suuntaisina. Niiden lovet ovat nurkassa samassa tasossa kuin patsaslaudan lovi. Vastaavat lovet nähdään toisessa sivuseinässä (D). Kun siellä ei ole patsaslaudan lovea, on ilmeistä, että patsaslauta ei ole ulottunut poikki pirtin, vaan ainoastaan uunin kohdalle. Uunin ylitse kulkevat orret ja patsaslauta osoittavat selvästi, että kyseessä on savu-uuni. Sen ylätaso on ollut ylimmän ludaslaudan kohdalla. Lattiataso voidaan määritellä peräpenkin todennäköisen korkeuden sekä hirsiin lyötyjen siirtomerkkien perusteella ja siten saada uunin korkeudeksi n. 1,5 m. Tarkemmin ei uunin muotoa voitu jäljistä päätellä.

Seinässä D (kuvat 17—18) hirret ovat, rakennusta aikoihin siirrettäessä, joutuneet pois alkuperäisiltä paikoiltaan. Edellä puheeksi tulleiden näkökohtien lisäksi voidaan kuitenkin todeta, että siinä on ollut kolme luukkuakkunaa. Perimmäisessä on samanlainen leikkaus ylälistaa varten kuin vastapäisen seinän akkunassa, mutta keskimmäisessä sellaista ei ole.

Huone on leveyttään pitempi, sisältä mitattuna 6,4 x 7,3 — 7,36 m. Korkeutta ei voi varmasti päätellä, sillä nykyiset kaksi ylintä

9. Peräseinä (B) sisäpuolelta.

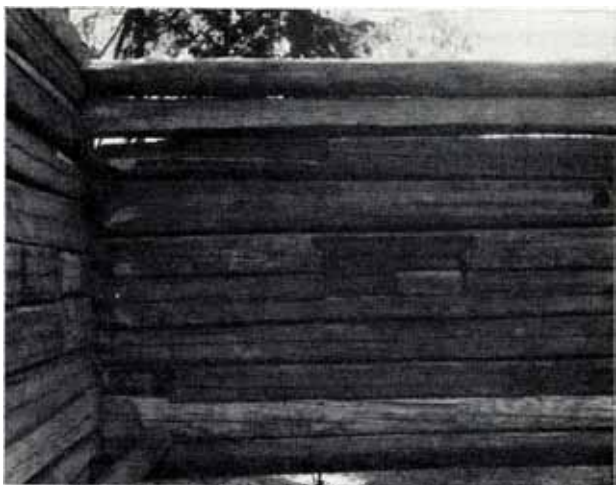
10. Peräseinä (B) sisäpuolelta.

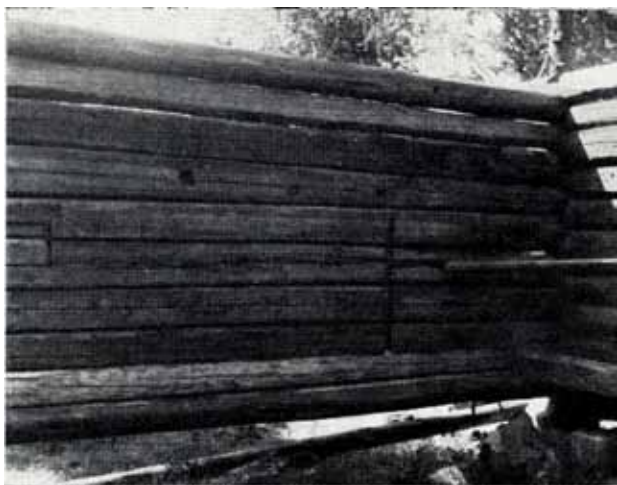
11. B- ja C-seinän nurkkaus. Huomaa C-seinässä alhaalla lovi penkin päätä varten ja ylhäällä lovi makuulavaa varten.

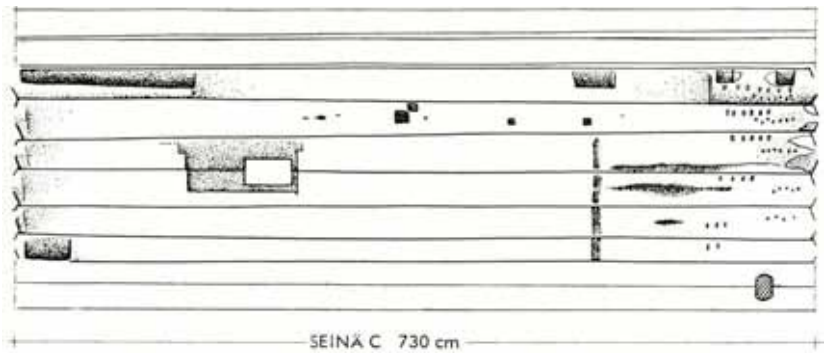
12. Seinä C (vas.) ja seinä B (oik.).

13. Seinä B (vas.) ja seinä C (oik.).

14. Seinä C.

15. Seinä C.

16. Seinä C:n (vas.) ja seinä A:n (oik.) nurkkaus.
Huomaa kahdet siirtomerkit ja ylinnä pyöreä
hirsi, jossa ovensuorsien lovet.

17. Seinä D sisäpuolelta.

hirsikertaa (samoin kuin 2—4 alinta) ovat nuoremmalta aikakaudelta. Mutta kun perälavalla on täytynyt mahtua oleskelemaan, on seinän siitä syystä täytynyt olla sivuiltakin vähintään 2,5 m korkea. Se on kuitenkin voinut olla paljonkin korkeampi. Määrittelyä vaikeuttaa se, että emme tiedä, millainen on ollut katto-rakenne.

Rakennuksen ikää voidaan yrittää arvioida rakennus-
teknisten yksityiskohtien perusteella. Nykyisin seinähirret ovat
veistettyjä sekä ulkoa että sisältä. Salvos on sulkanurkkaa, jossa
nurkanpäät on nuistettu nelikulmaisiksi (kuva 19). Mutta näyttää
siltä, että hirret ulkoapäin on alunperin jätetty pyöreiksi ja vasta
myöhemmin veistetty. Siitä johtunee jyrkkä olka liki nurkan-
päätä (kuvat 12, 21). Samaan suuntaan puhuu se, että toisessa
oviseinän puoleisessa nurkassa (A—D) tapaamme pyöreätä nur-
kanpäätä kenties jäännöksenä alkuperäisestä nurkkamuodosta
(kuvat 20, 22). Sisäpuolella näemme palasen pyöreätä veistämä-
töntä hirttä uunin yläpuolella ovenpäällisorsien lovien kohdalla
(kuva 16). Jos tämäkin olisi jäännös alkuperäisistä kauttaaltaan
pyöreistä hirsistä, mikä on mahdollista, olisi veistäminen kuitenkin
tapahtunut jo varhain, sillä veistettyihin hirsiiin on lyöty kahdet
erilaiset numerointimerkit rakennuksen purkamista ja uudelleen
pystyttämistä varten (kuvat 6, 9, 15, 16, 17). Veistetyt seinät on siis
vähintään kaksi kertaa uudelleen pystytetty. Lisäksi huomataan,

18. Seinä D ulkopuolelta.

että jo ennen ensimmäisten siirtomerkkien lyömistä alkuperäinen savupirtti on purettu ja sen hirsistä on tehty jokin muu kuin asuinrakennus, sillä D-seinän hirsien järjestystä on tässä varhaisessa vaiheessa muutettu niin, että on saatu akkunaluukkujen aukot rakennetuiksi umpeen.

Ylipäänsä kuuluu säilyneissä satakuntalaisissa asuin- ja aittarakennuksissa nuistettu sulkanurkka 1700-luvulle ja kuusikulmainen sulkanurkka 1500—1600-luvulle. Pyöreätä nurkanpäättä ei juuri tapaa sulkanurkan, vaan alkeellisempien, hyvin vanhojen muotojen yhteydessä (esim. ladonnurkka). Turun 1400-luvun löydöissä kuitenkin esiintyy sekä pyöreätä että kuusikulmaista sulkanurkkaa.⁶⁾ Nähtävästi pyöreä sulkanurkka, jota tavataan myös Itä-Hämeessä ja Savossa, kuuluu Satakunnassa kuusikulmaisen nurkan varhaiseen yleistymisvaiheeseen tai on sen edeltäjä. Mitä seinien veistämiseen tulee, on ilmeistä, että sisäseiniä on alettu veistää aikaisemmin kuin ulkoseiniä. Sisäseinien veis-

⁶⁾ Niilo Valonen, Turun viemärikaivantolöydöistä (Turun kaupungin historiallinen museo. Vuosijulkaisu 1956—1957), Turku 1958, s. 76, 78 ym.

täminen näyttää yleistyvän kuusikulmaisen sulkanurkan aika-
kaudella, siis 1500—1600-luvulla, ulkoseinien veistäminen nuiste-
tun sulkanurkan tullessa muotiin, siis pääasiassa 1700-luvulla.
Pyöreä sulkanurkka ja pyöreä seinähirsi Punkalaitumen savupir-
tissä saattavat siis viitata hyvin vanhaan aikaan, ehkä 1600-luvulle
tai sen taakse.

19. Pirtin salvos: sulkanurkka,
jonka pää on nuistettu nelikulmai-
seksi.

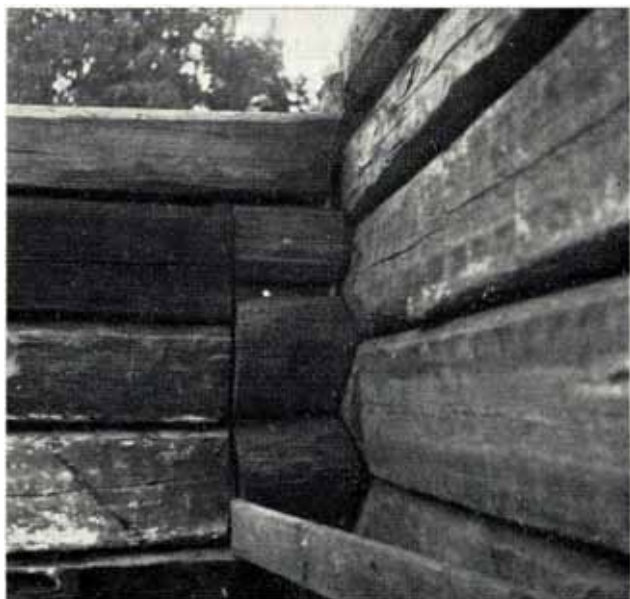

20. Pirtin salvos: sulkanurkka,
jonka pää on jätetty pyöreäksi.

21. Seinä C ja sen jatkona vas. luuvan seinää.

22. Seinä A ulkoa päin sekä salvos A—D, jossa on pyöreä nurkanpää.

IV

Rekonstruoimamme savupirtin rakenne poikkeaa oleellisesti tähän asti maastamme tunnetuista suurista savutuvista, jotka kaikki edustavat itäistä perinnettä. Sen sijaan siinä on useita länsisuomalaisista rakennuksista tuttuja piirteitä. Sellaisia ovat pitkittäissuuntaan uunin puolella pirttiä kulkeva jakohirsi sekä poikittaiset ovensuorret. Uuninpatsaan, joka nousee maasta, sekä (kapeat) ludaslaudat tunnemme läntisistä riihistä ja riihi- ja saunapirteistä. Eräissä läsimurteissa sana *patsas* merkitsee tuvan-uunin liedenkulmaa, mikä osoittaa, että myös asuintuvissa on ollut uuninpatsaita.⁷⁾ Uunin pituinen patsaslauta, samanlainen kuin

⁷⁾ U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria II, Helsinki 1921, s. 181. — Kustaa Vilku, Varsinais-Suomen kansanrakennukset (Varsinais-Suomen historia II), Porvoo-Helsinki 1938, s. 13—14. — Niilo Valonen, Oma osas on orren päässä, pala pattaan nokasa (Kotiseutu 1940), s. 102.

Punkalaitumen pirtissä, on säilynyt hämäläisissä saunoissa. Yhden luokkuakkunan uuniseinällä ja kolme vastakkaisella sivuseinällä (sekä lisäksi yhden peräseinällä) näemme mm. vanhassa ruoveteläisessä savupirtissä.⁸⁾ Uunin sijainti pesänsuu ovea kohti on satakuntalaisissa savujohdollisissa pirtissä harvinainen, mutta kuitenkin hyvin vanha piirre.

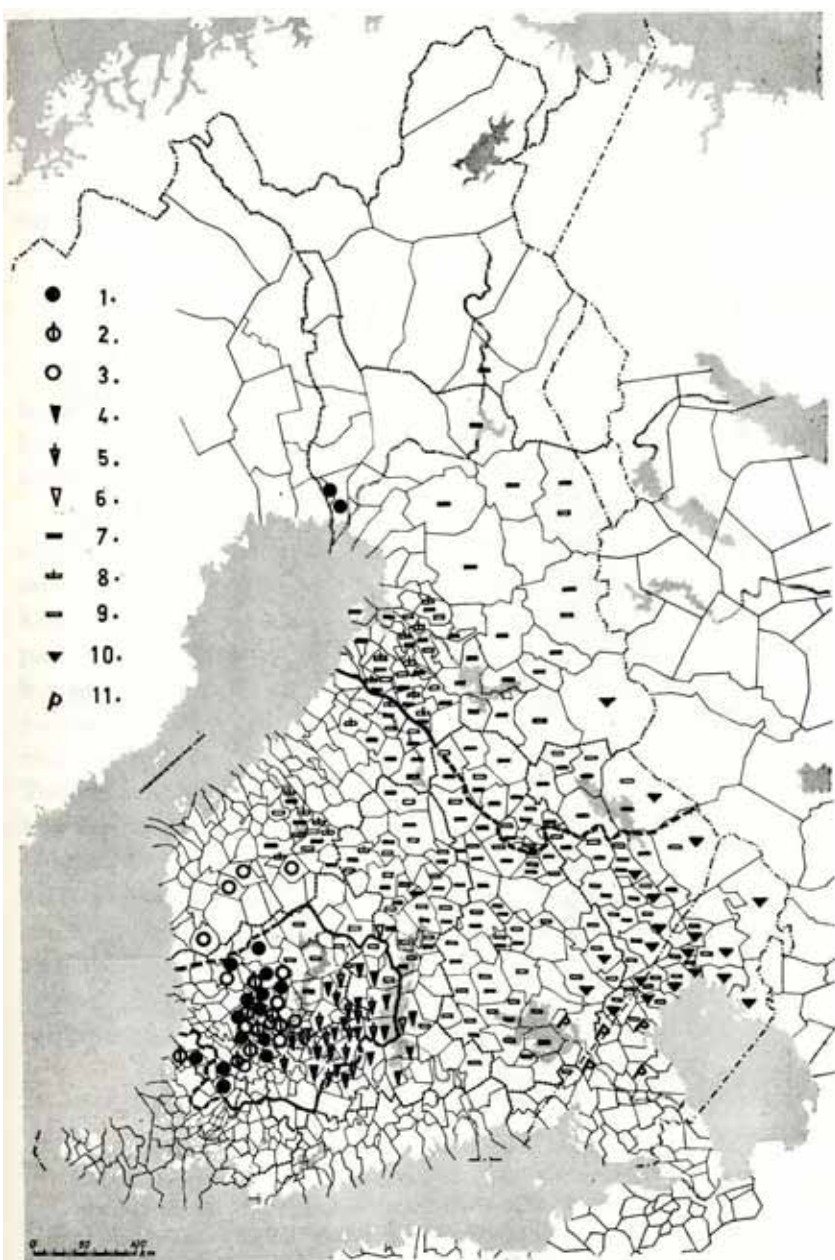
Oudoksuttavinta on makuulavan sijainti korkealla huoneen perällä. U. T. Sireliuksen tutkimuksista periytyy käsitys, että Länsi-Suomenkin tuvissa ennen on ollut — niin kuin Pohjois-Karjalassa ja Venäjällä — makuulava uunin ja peräseinän välissä.⁹⁾ Tähän viittaa nimitys *lavanalusta* (*lavanalus*, *lavanda*, *lavanalanen*, *lavanlattia*), joka tarkoittaa uunin ja peräseinän välistä osaa pirtissä, siis huoneessa, jossa ei mitään lavaa enää ole olemassa. Sama nimitys esiintyy myös saunassa ja riihessä. Asuinhuoneeseen kuuluvana tämä nimitys tunnetaan toisaalta Satakunnassa, toisaalta Tornionjoella (kuva 23)¹⁰⁾ Tämä osoittaa, että sana on keskiaikana tunnettu Satakunnan murteissa ja silloin uudisasutuksen mukana kulkeutunut Pohjan perille. Huomattakoon, että vastaava nimitys Etelä-Hämeessä ja Satakunnan itäisissä pitäjissä on *ahjentausta* (*ahjentaka*, *-takunen*; *ahentausta*, *-taka*, *-takanen*, *-takunen*, *-takusta*, *-taus*) sekä savolais- ja karja-

⁸⁾ Jorma Heinosen valokuvia ja kertomus Kansallismuseon Kansatie-teellisen osaston arkistossa.

⁹⁾ U. T. Sirelius, mt. s. 172—.

¹⁰⁾ Alatorniolla lavvanalanen, Karungissa lauanalusta, Ylitorniolla ja Pellossa lauta(i)spuoli, Kemijoella lauvonalusta (Kemi), lauvopuoli (Tervola), Simojoella lauvonalusta, lauvonalusikkuna (Simo). Lava-sanana genetiivi on sekaantunut lanta-sanana genetiiviin (lauan). Siten on syntynyt lautaispuoli. Lava on siis ollut laajemmaltikin tunnettu Tornionjokilaaksossa.

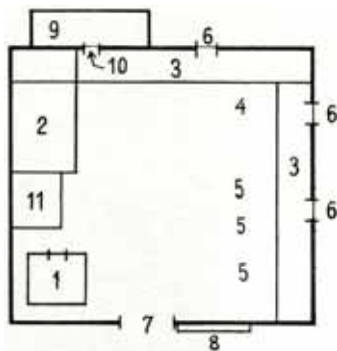
23. *Uunin ja peräseinän välistä osaa merkitsevien sanojen levinneisyys.*
 1. *lavanalusta pirtissä*, 2. *sama riihessä*, 3. *sama saunassa*, 4. *ah(j)entausta pirtissä (tuvassa)*, 5. *sama riihessä*, 6. *sama saunassa*, 7. *karsina-tuvassa (pirtissä)*, 8. *sama riihessä*, 9. *sama saunassa*; 10. *karsina 'kellari-kuoppa tuvan (pirtin) lattian alla'*; 11. *perämaa 'uunin ja peräseinän välinen osa tuvassa'*. — Viiva rajoittaa sen alueen, missä jokapäiväisen olohuoneen nimi on pirtti 1) Länsi-Suomessa ja 2) Pohjois-Suomessa. — Kansallismuseon ja Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan.

24. Makuulavan paikka kausiasunnossa (, jos uuni on ovensuunurkassa): 1. peräseinällä, 2. peräseinällä sekä ovenpuoleisella sivuseinällä, 3. uunin ja peräseinän välissä, 4. uunin ja peräseinän välissä sekä vastakkaisella seinällä, 5. uunin ja peräseinän välissä sekä peräseinällä. — Kansallismuseon kysely 2:n ja tekijän muistiinpanojen mukaan.

25. Savupirtin pohjapiirros Sergei Honkan mukaan: 1. kivikiuas, 2. makuulava, 3. pitkät penkit, 4. pöytä, 5. istumapalkkuita, 6. ikkunakalvot, 7. ovi, 8. kirveenkalkku, 9. kuttihuone, 10. kuttihuoneen ikkuna, 11. keittolaitteiden pitopaikka. Kihniö, Nerkoonkylä, Viikeri. Kansallismuseon kokoelmat.

laispohjäisissä murteissa *karsina*. Savolainen sana on 'saunan-lavon alustaa' merkitseväenä levinnyt myös Koillis-Satakunnan murteisiin.¹¹⁾

Edellä julkaistusta Mauno Jokipiin tutkimuksesta käy ilmi, että makuulavoja todella oli vielä 1600-luvulla Satakunnan pirtteissä, eräistä tuomiokirjojen sanonnoista päättäen verrattain korkeallakin. Gunnar Suolahti on huomauttanut, että 1700-luvulta on pari kirjallista mainintaa suomalaisten savupirttien korkeista makuupaikoista. Carl v. Linné, joka 1732 matkusti Suomessa, kirjoittaa: «Niin korkeat vuoteet kuin ne, joita suomalaiset käyttävät, eivät myöskään ole hyviä, sillä katon rajassa on aina kuuma». Toinen matkailija N. R. Broocman kertoi, että välikattoa ei pirtteissä ollut, mutta sen sijaan «katon alla ikäänkuin lava ja sen alla muutamia orsia».¹²⁾ Mutta mikä on ollut lavan paikka, uunin vieressä vai pirtin perälläkö?¹³⁾

Asuinhuoneeseen kuuluneesta matalasta uuninvierilavasta on meidän maastamme kirjallisuudessa mainittu vain yksi tieto Pohjois-Karjalasta Ilomantsista. Mutta kalamajoissa, niittypirteissä ja muissa kausiasunnoissa sellaisia lavoja on ollut

¹¹⁾) Kansallismuseon ja Sanakirjasäätiön arkistot.

¹²⁾ Gunnar Suolahti, Suomen pappilat 1700-luvulla, Porvoo 1912, s. 204, 206.

¹³⁾ Vrt. Suolahti, mt. s. 206, Vilkuna, mt. s. 18—19, Toivo Vuorela, Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset (Kyrönmaa VI), Helsinki 1949, s. 91—92.

26. Niittypirtti Isojoen Listetsalossa liki Hongonjoen rajaa. Sat. O.n kotiseuturekeltä 1938. Valok. tekijä. Kansallismuseon kokoelmat.

(kuva 24) koko Itä-Suomessa, vieläpä Hämeessä (Asikkala, Padasjoki, Tuulos, Hauho, Kuhmoinen, Korpilahti, Laukaa, Karstula), Etelä-Pohjanmaan itäosissa (Töysä) ja Pohjois-Satakunnassa (Kihniö).¹⁴⁾ Vielä myöhäisinä aikoina on voitu panna merkille, että kausiasuntoihin heijastuu vakinaisen asunnon piirteitä, vaikkakin usein yksinkertaistettuina. Toisaalta kausiasunnot säilyttävät vanhaa perinnettä, mikä kotopihan piiristä jo on kadonnut. Näin on ilmeisesti laita uuninvierilavan suhteen. Etelä-Satakunnasta tosin ei tunneta kausiasuntoja, joissa olisi vain uuninvierilava, vaan sellaisia, joissa on ollut lava sekä uunin viereisellä että sen vastakkaisella seinällä (Tyrvää, Rauman mlk.) taikka molemmilla

¹⁴⁾ Kansallismuseon Kansatieteellisen osaston kyselyyn 2 (Seurasaari-Fölisön n:o 1 1957) saapuneet vastaukset. — Muistiinpanoja tekijän matkoilta.

27. Edellä olevan niitypirtin lava ja askelhirsi.
Valok. tekijä.

sivuseinillä ja peräseinällä (Tyrvää). Mutta *lavanalusta-nimitys* osoittanee kuitenkin, että uuninvierilava on täälläkin ollut asuinpirteissä, ennenkuin sängyt ovat tulleet yleisiksi. Tämmöisestä lavasta on säilynyt myös suora todiste Kihniöltä tarkkatietoisien Sergei Honkalan muistiinpanemassa perimätiedossa: Nerkoon kylän Viikerin talossa on ollut savupirtti (rakennus vuodelta 1741), jossa on ollut kivikiuas ovensuunurkassa pesä perää kohti, pesän edessä keittolaitteiden pitopaikka ja samalla seinällä peränurkassa makuulava (kuva 25).¹⁵⁾

Huoneen koko perän levyistä, korkealla sijaitsevaa makuulavaa ei ole säilynyt asuinhuoneissa tietävästi muualla kuin rekonstruoimassamme punkalaitumelaisessa savupirtissä sekä eräässä kurulaisessa rakennuksessa (ks. s. 114). Ähtäristä on

¹⁵⁾ Kansallismuseon Kansatieteellisen osaston kysely 1.

28. *Saman niittypirtin kiuas. Valok. tekijä.*

tieto, että joissakin taloissa oli tuvan peränurkassa *komppeli*-niminen makuulava, jonka toinen pää oli kiinni takkihirressä. Seinalle oli lyöty askelet, joita myöten pääsi nousemaan komppeliin. Siellä nukkuivat tavallisesti talon vanhemmat pojat talvella. Mutta sellaisia makuulavoja, jotka sijaitsivat uunin lähellä tai oviseinällä, on vielä vanhojen ihmisten muistin aikana ollut siellä täällä mm. Varsinais-Suomessa (Kalanti, Masku, T.I. Karjala, Marttila), Satakunnassa (Punkalaidun, Juupajoki, Ähtäri, Virrat, Karvia), Hämeessä (Tammela, Humppila, Pälkäne, Hauho, Asikkala, Heinola, Hartola, Joutsa, Konnevesi, Karstula) ja Pohjanmaalla.¹⁶⁾ Punkalaitumella se oli orsien päällä pirtin muurin takana sivuseinällä. Siellä nukkuivat viluisemmat ja sinne kiivettiin astumalla ensin

¹⁶⁾ Kansallismuseon Kansatieteellisen osaston kyselyyn 1 (1956) saapuneet vastaukset. — Kurssin talo Kuortaneelta Seurasaaren ulkomuseossa.

29. Jokisauna, jossa on makuulava korkealla perällä. Ilmajoki. Valok. Yrjö Antila. Kansallismuseon kokoelmat.

sänkyyn, jonka paikka oli lavan alla. Naapuripitäjästä Humppilasta kerrotaan, että muurin luokse orsien päälle tehdyllä makuulavalla nukkuivat pikkurengit ja kulkuripojat.

Koko perän täyttävällä makuulavalla on kuitenkin vankat perinteet Länsi-Suomessa. Kausiasuntoihin sellaisia on tehty (kuva 24) Satakunnassa (Alastaro, Punkalaidun, Köyliö, Ikaalinen, Karvia), Pohjanmaalla sekä viimeksimainitun lähialueilla Pohjois-Hämeessä (Soini, Karstula, Kinnula, Pihtipudas), Pohjois-Savossa (Kiuruvesi, Sonkajärvi) ja Pohjois-Karjalassa (Valtimo, Nurmes). Tämä leviämisaalue on ilmeisesti tulkittava niin, että kanta-alue on Satakunnassa. Perälavan ikä palautuu siten Pohjanmaan uudisasutuskauten eli varhaiskeskiaikaan. Alue muodostaa merkittävän vastakohdan hämäläis-itäsuomalaiselle uuninvierilavalle. Sa-

manlaista kahtalaisuutta tapaamme saunan lavojen sijainnissa, kuitenkin niin että perälava on levinnyt kauemmas itään.¹⁷⁾

Useimmiten kausiasunnon perälava on matala. Toisinaan sille nouseaan astumalla erityiselle askelhirrelle (kuvat 26, 27). Mutta tunnetaan myös tapauksia, jolloin se sijaitsee niin korkealla katon rajassa, että sinne on noustava tikkaita pitkin. Ilmajokelaisen joki-saunan (kuva 29) sisustus on tässä suhteessa tarkasti sama kuin Punkalaitumen savupirtin.¹⁸⁾ Myös Huittisissa on niittypirtin makuulava eli *parvi* ollut korkealla ja käynti parveen huoneen etuosasta, mutta lava on täyttänyt huoneen koko pinta-alan niin kuin esim. aitan parvi.¹⁹⁾

On syytä kysyä, eikö Punkalaitumen pirtti makuulavoineen olekin vanha niittymaja eikä vakinainen talon olohuone. Aivan mahdotonta se ei ehkä ole. Kuitenkin pirttimme suuri koko, huolelliset orsirakenteet, monet luukkuakknat ja huoneen suuruuteen nähden vähäinen makuupinta-ala viittaavat melko selvästi asuntoon, joka on tarkoitettu olohuoneeksi ja jokapäiväiseksi työskentelypaikaksi eikä vain kausiluontoiseksi yöpymismajaksi. Myöhemmässä vaiheessa, jolloin pirttiin on kuulunut kaksi pitkittäisortta ja kenties lava pitkällä sivuseinällä, se on voinut olla niittypirttinäkin.

Punkalaitumen pirtti edustaa ilmeisesti vanhaa satakuntalaista savupirttityyppiä. Pirttimme erikoisominaisuuksien läheinen kytkeytyminen kausiasunnon, saunan ja riihen länsisuomalaisiin erikoispiirteisiin osoittaa, että länsisuomalainen savupirtti viimeisinä vuosisatoina on ollut oleellisesti toisenlainen kuin itäsuomalainen. Se pohjautuu voimakkaampiin muinaisen pirtti-nimisen huoneen Perinteihin sekä lisäksi eräisiin muihin seikkoihin, joiden pohdiskelu tässä yhteydessä veisi liian pitkälle.

¹⁷⁾ Ilmar Taive, Bastu och torkhus (Nordiska museets handlingar 53), Stockholm 1960, s. 310.

¹⁸⁾ Kansallismuseon Kansatieteellisen osaston valokuva-arkisto.

¹⁹⁾ Juho Jaakolan vastaus KM:n kyselyyn 1.

TILASTOTIETOJA SATAKUNNAN SAVUJOHDOLLISISTA PIRTEISTÄ
JA SAVUPIRTEISTÄ.

Valtionarkisto. Böckerin kokoelmat.

Pitäjä	1824		1825		1827	
	savujohdollisia pirtejä	savupirtejä	savujohdollisia pirtejä	savupirtejä	savujohdollisia pirtejä	savupirtejä
Hämeen lääni						
Satakunnan kihlakunta :						
Pirkkala.....	30	33				
Ylöjärven kappeli.....	5	6				
Messukylä.....	88	90				
Teiskon kappeli.....	55	56				
Orivesi.....	156	160				
Kangasala.....	186	194				
Lempäälä.....	139	149				
Vesilahti.....	6	6				
Ruovesi.....	77	79				
Kurun kappeli.....	2	2				
Yläsäksmäen kihlakunta :						
Sahalahti.....	104	136			106	133
Kuhmalahden kappeli.....	68	120				122
Längelmäki.....	215	105			221	101
Ruoveden kappeli.....	130	62			132	60
Eräjärven kappeli.....	104	51			105	54
Turun lääni						
Yläsatakunnan ylinen kihlakunta :						
Kyrö ja Viljakkalan kappeli	189	259	190	260	195	258
Ikaalinen sekä Hongonjoen, Karvian, Kankaanpään ja Parkanon kappelit.....	505	444	511	451	505	444
Pirkkala sekä Harjun ja Ylö- järven kappelit.....	119	264	120	266	129	276
Messukylä.....	28	54 (30)	28 (56)	54		
Ruovesi ja Kurun kappeli ..	106	289	108	291	112	294
Vesilahti ja Tottijärven kap- peli.....	224	309	244	309	254	313

Pitäjä	1824		1825		1827	
	savujohdollisia pirtejä	savupirtejä	savujohdollisia pirtejä	savupirtejä	savujohdollisia pirtejä	savupirtejä
Yläsatakunnan						
alinen kihlakunta:						
Karkku ja Suoniemen kappeli	157	157	157	157	166	166
Mouhijärvi ja Suodenniemen kappeli	222	222	222	222	230	230
Tyrvää ja Kiikan kappeli ..	295	295	295	295	307	307
Huittinen, Kauvatsan ja Vampulan kappelit sekä Keikyän saarnahuonek. ..	287	287	287	287	310	310
Punkalaidun	49	49	49	49	—	—
Loimijoki, Alastaro ja Met- sämaa sekä osa Oripään kappelia	337	337	337	337	350	350
Alasatakunnan						
kihlakunta:						
Ulvila ja osia 6. kappelista	352	170	253	170	354	—
Nakkilan kappeli	390	151	390	154	—	—
Kullaan kappeli	190	88	190	90	—	—
Porin maaseurakunta	424	179	424	179	430	190
Ahlaisten kappeli	39	34	41	36	86	43
Noormarkun kappeli	53	47	58	51	—	50
Pomarkun kappeli	24	36	29	42	30	22
Merikarvia ja osa Siikaisten kappelia	80	99	91	102	146	140
Siikaisten kappeli	62	57	66	59	78	63
Kokemäki ja osa Harjavallan kappelia	134	204	137	184	284	140
Harjavallan kappeli	54	38	53	58	68	55
Eura sekä osia Kiukaisten ja Honkilahden kappeleista	173	73	180	80	156	78
Kiukaisten kappeli	194	70	200	73	152	76
Honkilahden kappeli	63	41	70	45	84	42
Köyliö	122	62	125	65	132	66
Säkylä	109	55	110	58	112	56
Eurajoki ja osa Luvian kap- pelia	801	184	809	185	716	162
Luvian kappeli	210	60	210	60	244	58
Lappi	395	123	295	123	375	85
Rauman maaseurakunta	357	99	357	99	332	77
Hinnerjoen kappeli	204	63	204	63	150	34

Tilastollinen päätoimisto.

Kuvernöörinkertomukset 1880.

	savujohdollisia pirttejä	savupirttejä		savujohdollisia pirttejä	savupirttejä	
Turun ja Porin lääni						
Ulvilan kihlakunta:						
Lappi.....	183	—	Alastaro	631	—	
Rauman maaseurakunta	166	83	Huittinen	1169	4	
Hinnerjoki	203	—	Vampula	427	—	
			Kauvatsa	406	—	
Eura	342	2	Punkalaidun	763	4	
Honkilahti	207	—	Loimijoki.....	1360	6	
Kiukainen	851	—	Metsämaa.....	232	1	
Eurajoki	705	—	Kaupunkaja:			
Luvia.....	487	—	Pori	845	—	
Nakkila	657	—	Rauma	440	—	
Ulvila	704	8	Ikaalinen	35	—	
Kullaa	338					
Porin maaseurakunta ..	518		Hämeen lääni			
Noormarkku	589					
Ahlainen	508	—				
Pomarkku	470	—				
Merikarvia	1069	1	Kuhmalahti.....	517	—	
Siikainen	471		Eräjärvi	189	1	
Ikaalisten kihlakunta:			Längelmäki	530	7	
Kankaanpää	805	4	Kuorevesi	184	16	
Hongonjoki	322	2	Pirkkala	554		
Karvia	525	1	Ylöjärvi	453	2	
Parkano	447	—	Kangasala	700		
Ikaalinen	979	6	Lempäälä	606		
Jämijärvi	286	4	Messukylä	306	—	
Hämeenkyrö	969	2	Sahalahti	252		
Viljakkala	481	1	Vesilahti	660	—	
Tyrvään kihlakunta:			Tottijärvi	180	—	
Mouhijärvi	1204	—	Orivesi	474	2	
Suodenniemi	517	—	Ruovesi	984	2	
Lavia	802	—	Kuru	500		
Karkku.....	824	2	Teisko	671	—	
Suoniemi	263	4	Tampere	1295	—	
Tyrvää	1124	5				
Kiikka	552	2	Vaasan lääni			
Kiikoinen.....	306	—				
Punkalaitumen Liitso- lan kylä	150	3	Petäjävesi	340	40	
Loimijoen kihlakunta:			Keuruu.....	1056		
Kokemäki	763	—	Pihlajavesi	213	2	
Harjavalta	500	20	Multia	452	—	
Köyliö	497		Virrat	676	—	
Säkylä	944	5	Ähtäri	512	—	

Ruoveden Kangaspeskan aitta v:lta 1766

Ruovedellä Mustajärvenkylän Kangaspeskan talossa on säilynyt tavallista enemmän vanhoja rakennuksia. Niistä kolme on vuosiluvulla merkittyä, nimittäin riihi v:lta 1760, savupirtti v:lta 1766 ja aitta v:lta 1766. Aittoja on talossa kaikkiaan viisi, mutta näistä neljässä ei ole vuosilukua. Vaikka vuosiluvulla 1766 merkitty aitta onkin suhteellisen myöhäinen, antaa se kuitenkin aihetta lähempään tarkasteluun, sillä sen sisäseinään on leikattu mielenkiintoinen kirjoitus, ja koko aittatyypin tarkemman ajoittamisen kannalta rakennuksen merkitys on ensiarvoinen.¹⁾

Aitta kuuluu seudulla vallitsevaan tyyppiin, jolle on tunnusomaista yläosan ulkonema päätyseinällä eli otsa ja tämän alaisten sivuseinähirsien pidentymät eli posket. Tämän aittamuodon päälevinneisyysalue on Länsi- ja Pohjois-Suomi; vallitsevana tyyppinä se esiintyy Länsi-Uudellamaalla, Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla. Vanhimmat tunnetut esimerkit, Kihniön Tarsia, Ruoveden Mommo ja Keuruun Korpi-Jukola ovat peräisin jo keski-uudenajan taitteesta,²⁾ nuorimmat 1800-luvun alkupuo-

¹⁾ Aitan rakentamisen aikana talo on ollut vielä yhtenä Peskan talona, joka myöhemmin jakautuu Kangaspeskaksi ja Mäkipeskaksi. Edellä mainittujen viiden aitan lisäksi on Kangaspeskasta siirretty yksi aitta Ruoveden museoon. Vrt. Jorma Heinonen, Ruoveden ulkomuseon rakennuksista, s. 96, 99. Osmo 1954.

²⁾ Vrt. Niilo Valonen, Napakaira II, s. 257—258. Kalevalaseuran vuosikirja 31. Heinonen, mt. s. 99.

Ruoveden Kangaspeskan aitan rakentaja ei ole niinkään paljoa kiinnittänyt huomiota koristeellisiin yksityiskohtiin kuin eheän kokonaisvaikutuksen luomiseen. Aitan nurkkarivien kaartumat on tehty juuri sellaisiksi, että taloon tulija tai ohikulkija ne selvästi tajuaa. Suhteet olisivat vieläkin paremmat, jos jalka olisi entisen korkuinen ja aitta maloilla katettu. Kangaspeskan aitta on tyypillinen suomalaisen hirsibarokin edustaja, jonka vaikutus perustuu hirsimateriaalin hallittuun käyttöön ja niukkaan, mutta samalla harkittuun yksityiskohtien tehostamiseen. Valok. kirjoittaja.

liskolta. Se on ilmeisesti ollut keskiajalla sekä rintamaiden vilja-aittana että erämaiden riista-aittana; lämpiminä vuodenaikoina on yläkertaa voitu käyttää makuupaikkana.³⁾ Perusmuodossaan

³⁾ Esim. Ruoveden Mommon aitan yläkertaa on todennäköisesti käytetty makuuhuoneena. Siihen viittaavat valoaukkojen epätavallinen sijainti ja niiden malli.

Perustyyppin kaukaisena esikuvana on ilmeisesti pidettävä klassillisen ajan yleistä rakennusmuotoa, megaronia eli ehkä hieman sattuvammin sanottuna antatemppeli-tyyppiä, jossa tavataan aivan samanlainen päätyulkonema ja posket eli antat. Aittojen ohella on meillä tätä rakennusmuotoa käytetty myös muutamissa muissa rakennuksissa.

Aitan sisälle on oviseinään leikattu n. 25x50 cm:n alueelle teksti, jonka kehyksinä ovat hirsien saumat sekä sivuille uurretut pystyurat; oikeaan alakulmaan on jätetty tyhjä »päätekeivi». Teksti pienenee riveittäin samaan tapaan kuin esim. Mikael Agricolan teoksissa; kahden kirjasinlajin samanaikainen käyttö on barokkiajalla varsin tavallista. Mielenkiintoisina yksityiskohtina mainittakoon sanojen lyhentäminen: 79 H (= hirttä); sanan katkaiseminen ja uudelleen aloittaminen rivin loppuessa: RU RUTO (= rutto); eri sanoihin kuuluvien kirjainten yhdisteleminen: ON"UONA (= jona vuonna). Ruttoon kuolleitten hevosten lukumäärää on muutettu, koska hirttä on vuoltu numeron kohdalta. Valok, kirjoittaja; tekstin jäljentäneet Osmo Vuoristo ja

Pentti Hammarberg.

aitta on kaksikerroksinen, mutta sitä tavataan myös yksikerroksisena muunnoksena.

Kangaspeskan aitan mielenkiintoisin yksityiskohta on epäilemättä sisäpuolelle oviseinään leikattu n. 25x50 cm:n suuruinen rakennuskirjoitus. Se kuuluu: *Vona 1766 on tä aita raketu iosa on 79 hi 23 palki ruoticuorma tuohi 6 taca 84 malka / Ne 2 tama iotca tämän aitan ova vetäne Puiraran nityn taca on ru ruto tapanu 1766 iona vuona likui ruto Suomen masa etä 23 hevosta Peskan talosta Storminiemen asti ruto tapoi / 1766 oli cuiva 9 viko paloi Hämen sytänmaita kulosta ja Vironma oli suri surkeus.*

Rakennuskirjoitus selostaa siis rakennusajan, rakennusmateriaalin ja rakentamisaikana vallinneet olosuhteet. Tällaisia rakentajan kirjoituksia, jotka on sijoitettu huomaamattomaan paikkaan rakennuksen sisäpuolelle, on muualla Euroopassa käytetty varsinkin keskiajalla, ja niiden sisältökin on ollut suunnilleen samantapainen kuin edellä mainittu.⁴⁾ Myöhemmin renessanssiajalta lähtien rakennuskirjoitus on sijoitettu julkisivuun, jolloin se tulee korostetusti esille. Tällaiset kirjoitukset ovat meillä hyvin harvinaisia, ja on mahdollista, että niitä ovat leikanneet etupäässä kirkonrakentajat. Kangaspeskan aitan rakennuskirjoitus palautuneen johonkin paikalliseen vanhempaan traditioon; seudulla on yleensä leikattu seiiniin kirjoituksia enemmän kuin muualla Suomessa.

On todettavissa, että aittojen vuosiluvut tavallisimmin ilmaisevat rakennusaikaa, mutta usein ne saattavat myöskin ilmoittaa rakennuksen siirtoajan tai ne on leikattu jonkin muun merkkitapahtuman johdosta. Kysymyksessä olevassa tapauksessa aitan vuosiluku ehdottomasti tarkoittaa rakennusvuotta, sillä kirjoituksessa nimenomaan sanotaan aitan tulleen rakennetuksi vuonna 1766. Se on siten erinomainen kiintopiste pyrittäessä ikäämään muita samantyyppisiä, vuosiluvuttomia aittoja, joista mm. yksi on samassa Kangaspeskan talossa ja toinen naapuritalossa, Mäkipeskassa.

Rakennusaineuksista luetellaan hirret, palkit, ruoteet, tuohet ja

⁴⁾ Elisabeth Hohmann — Hans Wentzel, Bauinschrift, p. 34—53. Otto Schmitt, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte II. Stuttgart—Waldsee 1948.

malat. Kahden ensiksi mainitun suhteen voidaan todeta, että luvut yhä vielä pitävät paikkansa; hirsiiä on todella ollut 79 kappaletta (seinähirsiiä yhteensä 69 ja muita hirsiiä 10: jalustassa 4, etusillassa 1, aitan sisällä 2 ja kattorakenteessa 3), palkkeja niin ikään 23 kappaletta (alalattiassa 12, ylälattiassa 9, etusillassa 1 ja otsan alaosassa lattiana 1). Muu ilmoitettu materiaali: ruoteet, tuohet ja malat, kuuluvat kattorakenteeseen, joka myöhemmin on tullut hävitetyksi ja korvattu kokonaan toisenlaista konstruktiota edellyttävällä pärekatolla. Ruoteita on kattotuohien alusiksi mennyt hevოსkuorma, kattotuohia 6 takkaa eli 3 takkaa lapetta kohti, malkoja 84 kappaletta eli joko 42 + 42 malkaa, tai lapetta kohti 41 malkaa ynnä kaksi painomalkaa.

Rakentamisen aikana vallinneet olosuhteet ovat olleet siinä määrin poikkeukselliset ja järkyttävät, että ne ovat rakentajalle antaneet aiheen saattaa onnettomuudet jälkipolvienkin tietoon: karjarutto tappoi kaksi tammaa, jotka talvella olivat vetäneet Puiradan⁵⁾ niityn takaa aitan rakennustarvikkeita, ja vajaan penikulman matkalla Peskan talosta Storminiemeen kuoli kaikkiaan 23 hevosta.⁶⁾ Rakennuskesänä vallitsi suuri kuivuus,⁷⁾ joka varsinkin Hämeen sydänmailla aiheutti pahoja kuloja; onnettomuudet näyttävät erikoisesti vainonneen Virtain pitäjää.⁸⁾

*

Kangaspeskan aitta kuuluu niiden rakennusten joukkoon, jotka on helppo ajoittaa ilman vuosilukuakin. Seuraavassa suoritetaan aitan yleispiirteiden ja yksityiskohtien ylimalkainen analysointi, jonka avulla pyritään osoittamaan sen eri piirteiden ikäerot.

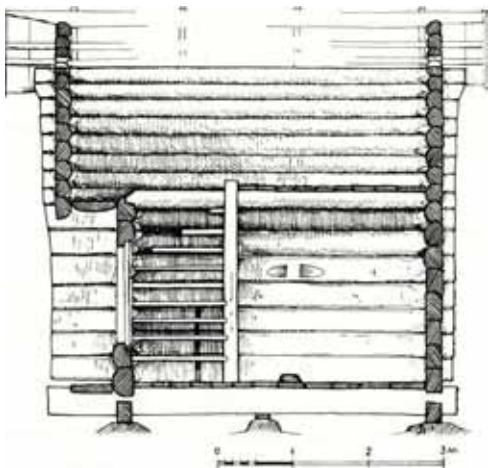
⁵⁾ *Puirata* = tukkien vetotie; vrt. Niilo Valonen, *Puirata*, s. 44—47 Kotiseutu 1953.

⁶⁾ Kuolleiksi ilmoitettujen hevosten lukumäärä tuntuu varsin suurelta, mutta on otettava huomioon, että välillä on neljä suurta taloa: Peska (Kangaspeska + Mäkipeska), Mustajärvi (Kangas + Peltola), Pyynikkilä (pappila) ja Storminiemi. Mukaan lienee laskettu myös varsat ja mahdollisesti rahtimiestenkin hevoset.

⁷⁾ Vuoden 1766 karjarutosta ja kuivuudesta, ks. esim. Aulis Oja, Karkun ja Suoniemen kuvauksia vuosilta 1749—1801, s. 21. Tyrvään seudun Museo- ja kotiseutuyhdistyksen julkaisuja XXVII. Vammala 1955.

⁸⁾ *Vironma*; ks. Viljo Nissilä, Vanhan Ruoveden alueen pitäjännimet s. 28. Vanhan-Ruoveden historia I, liiteosa. Vammala 1960.

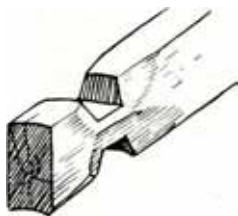
Alakerrassa on peräosa ennen ollut yhtenä suurena laarina, jota on voitu täyttää vain ylhäältä käsin. Tätä varten on tehty kierreportaat. Ne näyttävät yleistyvän aitoissa 1700-luvun lopulla, ja tämä uutuus lieenee omaksuttu pitäjien viljamakasiinien taholta. M 1 :100.

Rakentajan (?) oven pihkipieleen leikkaama puumerkki. M 1 :5.

Aitan pihkipielissä toistuvat nurkka-rivien ja poskihirsien kaartumat pienoiskoossa. Viillos kynnyshirressä on melko harvinainen; tavallisestihan se on kamanahirressä tai mo-lemmissa. M 1 :25.

Aitan nurkka edustaa siirtymävai-
hetta sulkanurkasta suoraan nurk-
kaan. Sen kaulaosa on sulkanurkan
tapaan tehty kiilaavaksi, mutta nur-
kanpäässä on jo tavoiteltu suoraa
nurkkaa. M 1:6. Piirrookset: Lea
Tirkkonen ja Pentti Hammarberg.

Jos lasketaan aitan rakennushirret molemmissa kerroksissa, niin havaitaan, että kerrokset ovat samankorkuiset ja rakennuksen etusivu tasakertaan saakka on jonkin verran neliötä korkeampi. Tämä piirre on erittäin tunnusomainen suurille aitoille ja makasiineille n. 1750—1800. Nämä mittasuhteet ovat ilmeisesti tulleet suosituiksi pitäjänmakasiinien välityksellä 1750-luvulta lähtien, jolloin ensimmäiset lainajyvästöt meillä perustettiin.⁹⁾

Toisena yleispiirteenä mainittakoon voimakkaasti ulkoneva otsikko ja poskihirret, jotka molemmat lyhenevät 1700-luvun loppukymmenillä ja alkavat vähitellen kokonaan kadota 1800-luvun puolella.¹⁰⁾ Aitta on 1700-luvun yleiseen tapaan hiukan ylöspäin laajeneva ja sen seinien vinoutta mukailevat poskihirsien kaartumat sekä nurkkaketjuissa nurkanpäiden asteittainen piteneminen. Viimeksi mainitut piirteet ovat tunnusomaisia varsinkin vuosien 1750 ja 1780 välillä.¹¹⁾

⁹⁾ Vrt. esim. A. R. Cederberg, Suomen historia vapaudenajalla II, s. 400—404. Porvoo-Helsinki 1947.

¹⁰⁾ Lyhytposkisia ja -otsaisia ovat mm. seuraavat tyyppiin kuuluvat aitat: 1772 Kylmäkoski, KM kansat, os. 2924:9; 1774 Jämijärvi, KM kansat, os. 2544: 339; 1777 Ikaalinen, KM kansat, os. 2544: 79; 1782 Nurmo, KM kansat, os. 2384:140; 1791 Teuva KM kansat, os. 2907:120; 1803 Ilmajoki, KM kansat, os. 2256: 44.

¹¹⁾ Hyvin tavallista on, että aittojen seinät leviävät ylöspäin. Tämä piirre on vanhoissa aitoissa vähemmän silmiinpistävä, mutta sen sijaan 1700-luvulla selvästi havaittavissa. Satakunnassa on vinoseinäisiä aittoja eniten ennen vuotta 1780, mutta Etelä-Pohjanmaalla vasta tästä rajavuodesta alkaen, esim. 1746 Vesilahti, KM kansat, os. 2355:12; 1747 Kiikka, KM kansat, os. 2918: 6; 1753 Parkano, KM kansat, os. 2544: 458; 1760 Parkano, KM kansat, os. 1012:16; 1767 Ikaalinen, KM kansat, os. 2544:82; 1772 Kylmäkoski, KM kansat, os. 2924: 9; 1781 Ähtäri, KM kansat, os. 1377: 326; 1784 Kuortane, KM kansat, os. 1021: 58; 1793 Ylistaro, KM kansat, os. 2992: 9; 1803 Ilmajoki, KM kansat, os. 2256: 44; 1804 Kauhava, KM kansat, os. 2853: 79; 1810 Ylistaro, KM kansat, os. 2992:138; 1819 Jalasjärvi, KM kansat, os. 2724: 282; 1823 Lapua, KM kansat, os. 2384: 82; 1837 Kauhava, KM kansat, os. 2852:105. Loiva kaartuma poskihirsissä on mm. 1753 Parkano, 1756 Alajärvi, KM kansat, os. 1853: 2; 1774 Jämijärvi, KM kansat, os. 2544:339; 1777 Ikaalinen, KM kansat, os. 2544:79; 1782 Nurmo, KM kansat, os. 2384:140; 1791 Teuva, KM kansat, os. 2907:120; 1803 Ilmajoki. Aitat, joissa posket ovat otsaa lyhempiä, mutta kaartuvat jyrkemmin otsan alla, ajoittuvat vuosiluvuilla merkittyjen mukaan 1746—1779 välille. Loivaa kaartumaa tai otsaa lyhempiä poskihirsisiä voisi myös pitää lyhytotsaisuutta edeltävänä luonnollisena välivaiheena.

Aitassa on hirsien veistäminen ja nurkan loveaminen suoritettu ilmeisesti samanaikaisesti. Nurkanpää lähentelee suoraa nurkkaa, mutta sitä on hiukan sivuilta poskettu; sen sijaan kaula on veistetty sulkanurkan tapaan kuusikulmaiseksi. Nurkkamuoto, poskettu kiilanurkka, ajoittuu Satakunnassa veistettyjen hirsien yhteydessä n. vuosiin 1750—1800. Veiston jäljet nurkissa ja hirsissä on koetettu tehdä mahdollisimman huomaamattomaksi, mikä tapa on erikoisen ominainen 1700-luvun kolmannelle neljännekselle.¹²⁾ Veistetyt hirret yleistyvät seudulla vasta pikku vihan jälkeen 1740-luvulta lähtien; sitä varhaisemmalta ajalta on vain harvoja esimerkkejä.¹³⁾

Jalkarakenteen muodostaa neljän hirren kehikko, joka on kivien päällä ja kannattaa alimpia sivuseinähirsiiä. Lattia on kahden alimman hirsikerran välissä poikittaisena, ja lankkujen päät pilkottavat hirsien välistä. Tämä jalka- ja lattiarakenne on ominainen länsisuomalaisille aitoille niiden levinneisyysalueen itäosassa. Se on täällä käytetyistä monista rakenteista yleisin.¹⁴⁾

Alunperin on aitassa ollut harjapuikollinen malkakatto; tämän voi päätellä tasakerran ylimpien päätyseinähirsien nurkanpäihin

¹²⁾ Päinvastoin kuin saattaisi luulla, ovat veiston jäljet aitoissa 1700-luvun viimeisellä neljänneksellä selvästi esillä, mikä johtunee ulkolaudoitusten yhä yleistyvistä käytöistä. Laudoituksella peitettäväksi tarkoitetun hirsiseinän ei tarvinnut olla huolellisesti veistetty, mutta karkea veistotapa näyttää siirtyneen laudoittamattomiinkin rakennuksiin. Aikaisemmin on veistettyjen hirsien yhteydessä kirveen jäljet koeteltu silotella mahdollisimman huomaamattomiksi, usein vuolinta ja kavaa käyttäen. Yleensä on meillä aittojen ja muidenkin rakennusten ikäämisessä nurkanpäiden avulla oltava erittäin varovainen, sillä samaan aikaan saattaa samalla paikkakunnalla olla käytössä pari, kolme nurkkamuotoa kaikkine mahdollisine eri vivahteineen. Ruoveden ja sen ympäristöpitäjien aittojen ikääminen nurkanpäiden avulla ei ole yhtä helppoa kuin esim. Keuruulla.

¹³⁾ Esim. Ruoveden museon aitta, joka on siirretty Ritaniemen Utukan torpasta. Ks. Heinonen mt. s. 96, k. 3. Aitan oveen on leikattu nimi CABR. ASPEGRÉN ja vuosiluku MDCCXL; tämä mm. Vaasan koulun rehtorina ja Pietarsaaren kirkkoherrana toiminut Gabriel Aspegren (s. 1708, k. 1784) oli Ruovedellä syntyneen pappismies Anders Aspegrenin (s. 1678, k. 1752) poika, jonka isä taas oli Ruoveden Pitkälän talollinen Matti Pietarinpoika. Vilh. Lagus, Åbo Akademis Studentmatrikel I, s. 399—400. Helsinki 1891; Mauno Jokipii, Satakuntalaisen osakunnan matrikkeli I, s. 181. Helsinki 1954.

¹⁴⁾ Samantapainen lattiarakenne on yleinen riihissä ja luhtiaitoissa.

veistetyistä siihirsien koloista.¹⁵⁾ Vuoliaisia on ollut 2 + 2, lukumäärä, joka on varsin tavallinen Ruoveden seudun aitoissa.¹⁶⁾

Oviaukkoa varten on jouduttu katkaisemaan neljä hirttä sekä veistämään vähän kamanahirttä,¹⁷⁾ kynnyshirteen on ulkopuolelle tehty voimakas pyöreäpäinen viillos. Viilloksien käyttö on van-

¹⁵⁾ Niilo Valonen, Siihirsi, Satakunta XV. Vammala 1952.

¹⁶⁾ Harjapuikolliseen malkakattoon kuuluu aitoissa tavallisesti vain 1 + 1 vuoliaista, mutta niillä alueilla, missä räystäskoukullinen malkakatto on aikaisemmin ollut vallitseva, on vuoliaisia tavallisesti enemmän. Neljä vuolta on mm. 1740 Parkano, KM kansat, os. 2544: 462; 1755 Keuruu, Ampiala, kirj. mp.; 1755 Parkano, KM kansat, os. 2544: 472; 1760 Parkano, KM kansat, os. 1912:16; 1769 Karvia, KM kansat, os. 2875: 38; 1770 Seinäjoki, KM kansat, os. 2992:83; 1774 Kuru, Ristaniemi, kirj. mp.; 1778 Viljakkala, KM kansat, os. 1938; 1785 Kuru, Ristaniemi, kirj. mp.; 1786 Jalasjärvi, KM kansat, os. 2724:586; 1805 Kuru, Ristaniemi, kirj. mp. Tarkempien mittausten puuttuessa on päätelmien teko kattokulman perusteella vaikeaa. Uusittaessa vanhoja malkakattoja pärekatoiksi, on katon kaltevuutta jouduttu korottamaan vähintään 25 asteiseksi, mikä on minimiraja. Jos tyydytään vain likiarvoihin, niin katon korkeuden suhde rakennuksen leveyteen (molemmat tasakerrasta mitattuina) on 1500-luvulla n. 1:6, vuosien 1600—1720 välillä n. 1:6—1:4, 1720—1780 n. 1:4, 1770—1840 n. 1:3. Katto siis 1500-luvulta lähtien jyrkkenee jatkuvasti, mikä seikka johtuu enemmän kontruktiosta ja materiaalista kuin tyyliseikoista. Poikkeuksia on tietysti runsaasti, esim. alunperin lautakattoisiksi tehdyissä aitoissa on jyrkkä katto.

¹⁷⁾ Oviaukon koko vaihtelee melkoisesti alueittain, mutta suurenee jatkuvasti kaikkialla. Tässäkin suhteessa on mittausten puuttuessa yksityiskohtaisten vertailujen teko vaikeaa, mutta ilmeistä kuitenkin on, että aukko pysyy suhteellisen pienenä aina 1700-luvun viimeiselle neljännekselle saakka, jolloin se varsin lyhyen ajan kuluessa suurenee melkoisesti. Aukkoa varten katkaistujen hirsien lukumäärä riippuu ensi sijassa materiaalien järeydestä, mutta kuitenkin voidaan Satakunnan ja Etelä-Pohjanmaan välillä tehdä likimääräisiä vertailuja. Satakunnassa oviaukko on 1600-luvulta 1700-luvun puoliväliin n. 4—4,5 hirsikerran korkuinen ja n. v. 1750—1800 4—6 hirsikerran korkuinen. Etelä-Pohjanmaalla on oviaukkoa varten katkaistu 1600-luvulla 5 hirttä, 1700—1750 5,5 hirttä, 1750—1800 5—7 hirttä. Havaitsemme, että Etelä-Pohjanmaalla oviaukko on jo 1600-luvulla saman kokoinen ellei suurempi kuin Satakunnassa v. 1800. Uudellamaalla, missä on käytetty harvinaisen järeätä materiaalia ei 1700-luvulla ole oviaukkoa varten tarvinnut katkaista usein enempää kuin 3—4 hirttä. Hämeessä oviaukko on taas jonkin verran pienempi kuin Etelä-Pohjanmaalla, 1700-luvulla n. 5,3 hirsikerran korkuinen. Pohjois-Pohjanmaalla, jossa on käytetty pienempiä rakennuspuita, on aukon korkeus vastaavasti 1700-luvulla n. 6 hirttä.

*Aitan etusivulla mukailevat
poskihirsien kaartumat sei-
nien vinoutta. Valok. kirjoit-
taja.*

hoillinen piirre, joka periytyy pyöreähirsisistä aitoista ja häviää 1750—1760-luvuilla;¹⁸⁾ ellei aitan rakentamisvuotta tunnettaisi, se tässä tapauksessa olisi ajoituksen parhaita kiinnekohtia. Pihtipielet kaartuvat yläosassaan konsolimaisesti keskustaan päin, ja näin oviaukko saa hiukan ylöspäin kapenevan muodon. Tällainen oviaukon muoto periytyy keskiajalta ja sitä esiintyy mm. eräissä vanhimmissa aitoissamme.¹⁹⁾ Pihtipielet on puristettu kiilojen avulla seinähirsiin, joihin niiden suorakulmainen kara uppoaa. Nämäkin yksityiskohdat palautuvat keskiajalle, mutta häviävät

¹⁸⁾ Nuorimpia aittoja, joissa on oviaukon pieliviilloksia, ovat mm. 1751 Kihniö, KM kansat, os. 1012:23; 1753 Parkano, KM kansat, os. 2544:459; 1760 Parkano, KM kansat, os. 1012:16.

¹⁹⁾ Esim. Keuruun Korpi-Jukolan ja Jämijärven Kontin 1500-luvun aitoissa; kirj. mp. ja Niilo Valonen, Vuosiluvuilla merkittyjä rakennuksia Ikaalisten—Parkanon seuduilta, s. 215, k. 4. Satakunta XII. Vammala 1946.

käytöstä 1700-luvun lopulla.²⁰⁾ Myös oven pystylautarakenne viittaa keskiajan perinteeseen,²¹⁾ mutta sen pitkät renessanssityypiset saranat kuuluvat muodoltaan vasta 1600—1700-luvuille.

Aitan otsassa on tasakerran yläpuolella neliömäinen valoaukko, johon on myöhemmin pantu pieniruutuinen lasi-ikkuna. Aukon koko ja sijoituspaikka ovat tyypillisiä juuri kyseisenä aikana rakennetuille tämänkokoisille aitoille. 1700-luvun lopussa alkaa valoaukko yleensä laskeutua tasakerran alapuolelle ja suurenee samalla jatkuvasti.²²⁾

Jos kaikki edellä esitetyt piirteet otetaan huomioon, saadaan kysymyksessä olevan aitan summittaiseksi rakennusajaksi n. 1750—1780 eli $\pm$ 1765, teoreettinen keskiarvo poikkeaa tässä tapauksessa siis vain vuoden todellisesta rakennusajasta. Rakentaja, jonka puumerkkiä tarkoittanee oven pieleen leikattu kuvio, on ilmeisesti ollut paikkakuntalainen, siinä määrin aitassa on seudulle ominaisia yksityiskohtia.²³⁾ Hänen ansiokseen voidaan merkitä, että hän on aloittanut uudentyyppisten vilja-aittojen sarjan paikkakunnalla ja lisäksi leikannut harvinaisen rakennuskirjoituksen, joka tuo viestin lähes kahdensadan vuoden takaa. Paikallisten piirteiden ohella on aitassa havaittavissa hivenen verran

²⁰⁾ Viimeisimpiä ovat mm. 1769 Hankasalmi, Keski-Suomen museon kuvakok.; 1772 Kylmäkoski, KM kansat. os. 2924:10; 1777 Saarijärvi, Linnankylä, kirj. mp.; 1780 Kuhmalahti, KM kansat, os. 2875:15.

²¹⁾ Pystylautaovien ohella aletaan jo 1700-luvun puolivälissä varustaa ovia kuviolaudoituksilla, ruutupaneeliovia on esim. seuraavissa aitoissa: 1755 Keuruu, Ampiala, kirj. mp.; 1772 Kylmäkoski, KM kansat, os. 2924:9; 1780 Kuhmalahti, KM kansat. os. 2875:15.

²²⁾ Valoaukon muoto ja sijoituspaikka ovat tärkeimpiä ajoituksen kiinne-kohtia aitoissa. Tällöin on kuitenkin huomattava, että vertailut tehdään vain samantyyppisten ja saman kokoisten aittojen välillä. Neliömäinen valoaukko on pienikokoisena käytössä 1600-luvun jälkipuoliskolta 1790-luvulle, mutta muuttuu usein jo viimeksi mainitulla vuosikymmenellä suureksi luukulliseksi neliöaukoksi. Se sijaitsee tasakerran korkeudella tai yläpuolella aina v:n 1780 tienoille saakka, mutta tämän jälkeen ja etenkin 1800-luvulla se on useimmiten tasakerran alapuolella.

²³⁾ Einar Palménin kokoelmissa Ruovedellä on Mustajärven Peltolasta (Kangaspeskan naapuritalosta) saatu kuuha v:ltä 1767, jonka tekstin leikkaamiseen on hänen havaintojensa mukaan käytetty samantyyppisiä kirjaimia kuin Kangaspeskan aitassa.

pohjalaisuutta, sillä samantyyppisiä aittoja on eniten Ruovedeltä pohjoiseen ja koilliseen.

1700-luvun jälkipuolisko on meillä erittäin vilkkaan rakennustoiminnan aikaa. Siinä voidaan erottaa kaksi eri vaihetta, joista ensimmäinen käsittää noin miespolven ajan pikkuvihasta alkaen eli aikajakson 1740-luvulta 1770-luvulle ja toinen vaihe vuosisadan viimeisen neljänneksen. Nämä rakennuskaudet aiheutuvat monista eri syistä, ensimmäisellä kaudella on tietysti tärkeimpänä syynä sotien vaurioiden korjaaminen, jälkimmäinen taas johtuu pääasiassa isonjaon tuomista muutoksista. Molemmilla on myös omat tyylipiirteensä. Pikkuvihan jälkeinen aika erottuu yleensä varsin jyrkästi vuosisadan loppukymmenistä ja usein sen tyylipyrkimykset ilmenevät miltei täysin vastakkaisina. Puuarkkitehtuurissa on 1700-luvun puolivälissä havaittavissa rakenteellisuutta voimakkaasti korostava hirsimuotoilun kausi, jolloin samanaikaisesti käytetään sekä keskiaikaisia että klassillisia aiheita, ts. gotiikan ja renessanssin muotoja. Tätä tyyliisuuntaa voidaan nimittää vaikkapa suomalaiseksi hirsibarokiksi, jossa «barokkimaisuus» johtuu ehkä enemmän keskiajan kuin renessanssin muodoista. Sen sijaan vuosisadan loppupuolella puuarkkitehtuuri pyrkii pelkistelympään asiallisuuteen ja rakennusmassan, kuutiomaisuuden, korostukseen rakenteellisten yksityiskohtien tehoa vaimentamalla. Sikäli kun keskiajan muodot ja aiheet häviävät, katoaa voimakkuus detaljeista, jäljelle jäävät vain klassilliset — sekä renessanssin että alkavan uusklassillisuuden — aiheet, ja puuarkkitehtuuri alkaa yhä enemmän lähestyä kiviarkkitehtuuria. Tämä virtaus, johon samalla liittyy lisääntyvä pyrkimys julkisivujen laudoittamiseen, johtaa vähitellen rakennustekniikan huononemiseen sekä kirvesmiestaidon taantumiseen, ilmiö, joka saavuttaa vakavammat mittasuhteet kuitenkin vasta seuraavan vuosisadan jälkipuoliskolla.

Kangaspeskan savupirtti Ruovedellä

Ruoveden pitäjän Mustajärven kylän Kangaspeskan talossa on 8,60 x 8,75 suuruinen heinälato, joka on entinen savupirtti. Siinä on vuosiluku 1766, minkä ei välttämättä tarvitse merkitä rakentamisvuotta. Vuosiluku sijaitsee oviseinässä tasakerran viimeisen hirren päässä, sen sisäsivulla, oikeanpuoleisen seinän ulkopuolella. Vuosilukua on vaikea ellei suorastaan mahdoton veistää ao. hirren ollessa paikallaan. Näin ollen sitä tuskin on tehty kattamisen tai jonkun vähäisemmän tapahtuman muistoksi. Jäljellä on mahdollisuus, että merkittynä vuonna savupirtti on joko rakennettu tai siirretty paikasta toiseen. Seinissä on kahdet siirtomerkit. Toiset ovat tukevia lovia. Jos oletetaan, että rakennus on metsässä hakattu ja kuljetettu hirsinä paikalleen, saavat tämän muotoiset lovet tyydyttävän selityksen. Toiset merkit ovat yksinkertaisia, kirveen terällä kohtisuoraan hirttä vastaan lyötyjä. Ne ovat selvästi siirtomerkkejä ja niiden asento viittaa siihen, että rakennuksen purkaja on ylhäältä päin merkinnyt pois nostettavan hirren.

Kangaspeskan isännän kertoman mukaan on savupirtti satakunta vuotta sitten siirretty nykyiselle paikalleen ja luultavasti myös nykyiseen tarkoitukseensa. Tämä on n. v. 1930 92-vuotiaana kuolleen isännän isän sedän antama tieto. Pirttiä siirrettiin silloin n. 100 metrin matka, ja se lienee ollut alkuperäisellä paikallaan päätellen alueella olevien eri rakennusten merkeistä. Edellä mainitun sedän välittämän muistitiedon mukaan pirttiä on

todella käytetty asuntona. Kerrotaan seitsemän veljeksien asuneen siinä. Ainakin yksi veljeksistä on muuttanut Pohjanmaalle sepäksi, mutta heidän tiedetään myös kaivaneen ojia suolle. Perimätiedon välittäjän harvinaisen korkean iän vuoksi on todennäköistä, että tiedot pohjautuvat 1800-luvun alun tienoilla vallinneisiin olosuhteisiin. Myös rakennuksen säilyminen pihanpiirin — sekä entisen oletetun että nykyisen — lähellä puoltaa rakennuksen pitämistä vakinaisena asumuksena.

Kangaspeskassa on säilynyt myös vuonna 1766 rakennettu aitta (ks. Jorma Heinosen artikkelia). Vilkkaan rakennuskauden aiheuttajana on ollut Peskan talon jakaantuminen. Peskan isäntä Juho Samulinpoika oli v. 1756 luovuttanut talon hoidon vävyllleen Antti Yrjönpojalle. Vuonna 1770 tila jaettiin Juho Samulinpojan ja em. vävyn kesken. Muodostui kaksi taloa, Kangaspeska ja Mäkipeska, joista jälkimmäinen joutui pojan haltuun vävyn saadessa edellisen. Talon virallinen jako tapahtui varmaankin jo jonkin aikaa vallinneiden olosuhteiden mukaisesti, ja siksi tuntuu luontevalta, että v. 1766 on tarvittu uusia rakennuksia. Koska savupirtti on vanhastaan kuulunut Kangaspeskan talon rakennuksiin, on sen varmaan vuosiluvun ilmoittamana vuonna omissaan Antti Yrjönpoika. Kun talo jaetaan pojan ja vävyn (tyttären) kesken, jää tavallisesti entinen talo pojalle. Sisarelle sekä hänen miehelleen rakennetaan uusi.

Moni seikka puhuu siis sen puolesta, että Peskan taloon tullut vävy Antti Yrjönpoika on vuonna 1766 rakentanut puheena olevan Kangaspeskan savupirtin. Rakennusteknillisesti pirtti ehkä tuntuu mainittua vuotta vanhemmalta. Sen seinät ovat ulkopuolelta kauttaaltaan pyöreistä hirsistä, ja sisältä ne on veistetty kuuden hirren korkeudelta. Tietty vanhoillisuus asumuksissa on kuitenkin sangen tavallista, kestäähän uutuuksien omaksuminen vielä nykyäänkin hämmästyttävän pitkän ajan. Se käsitys, että asuinhuoneiden sisäseinien veistäminen on vanhempaa kuin ulkoseinien (ks. s. 79), saa tukea nyt puheena olevasta rakennuksesta.

Heinälatona palveleva savupirtti on sangen hyvin säilynyt. Se lienee aina ollut kunnollisesti katettu. Auringon ja sateen pieksämissä päivänpuoleisissa seinissä luonnollisesti näkyvät iän jäljet.

*Kuva 1. Kangaspeskan savupirtti. Takana vasemmalla n. 100 metrin päässä on todennäköisesti pirtin alkuperäinen paikka. Valok. kirjoittaja 1961.
Kansallismuseo.*

Siinä ei ole enää alkuperäistä lattiaa, ja joitakin seinähirsiäkin on jouduttu uusimaan. Muutokset on mahdollisesti tehty silloin, kun pirtti siirrettiin nykyiselle paikalleen.

Oviseinässä on tasakertaan saakka 11 hirttä ja päädyssä kuusi viistottua vuoliaisten sitomaa hirttä. Ulkoa pyöreät hirret on kauniisti veistetty oviaukkoa kiertäväksi viillosrivistöksi. Oviaukko ulottuu toisesta hirrestä kahdeksanteen. Pihtipieli on kiinnitetty vinoilla tapeilla oviaukon nurkista toiseen ja kahdeksanteen hirteen. Pihtipieli edustaa poikkileikkaukseltaan lännessä vallitsevaa tyyppiä, jota Sirelius pitää kontaminaatiomuotona ja joka tavataan jo 1600-luvulla.¹⁾ Pihtipielen kinnitystapa on

¹⁾ Kangasniemi, U. T. Sirelius, *Über die Primitiven Wohnungen der finnischen und ob-ugrischen Völker*, Helsingfors 1907, s. 279 ja esim. Virrat v. 1770 KM KA 3097:6; Keuruu v. 1735 KM KA 3097:12; Hirvensalmi v. 1758 KM KA 3164:17.

Kuva 2. Pirtin takaseinä ja uuninpuoleinen sivuseinä. Kummankin valoaukko näkyvissä. Valok. kirjoittaja 1961. Kansallismuseo.

niin ikään läntinen.³⁾ Ovipielen viilloksista voi päätellä, että aukkoa on saranapuolelta levennetty kymmenkunta senttiä.

Yhdeksännessä hirressä on merkkejä, jotka osoittavat rakennuksessa olleen joitakin lisiä, ehkä eteisen. Yhdennentoista ja kahdennentoista hirren välissä on aukot tukevia parruja varten. Nämä lienevät välikaton kannattajia. Keskellä päätykolmiota on laaja keskiaukko (kuva 5). Kolmastoista ja neljästoista hirsi eivät ole alkuperäisiä, joten tarkempia merkkejä välikaton rakenteesta ei ole todettavissa. Tulee mieleen kaksilapainen välikatto, kun katselee aukkojen etäisyyttä sivuseinästä ja muistaa uusitut hirret. Rakennuksen toisen päädyn aukoista ei saa mitään tukea, koska tasakerran yläpuoli ei ole alkuperäisessä järjestyksessä ja siinä on joukossa vieraita hirsiiä.

³⁾ Niilo Valonen, *Napakaira* (Kalevalaseuran vuosikirja 31), Porvoo 1951, s. 256—257.

Kuva 3. Savupirtin nurkka- ja ovenpielirakenne. Piirt. Pentti Hammarberg 1961. Kansallismuseo.

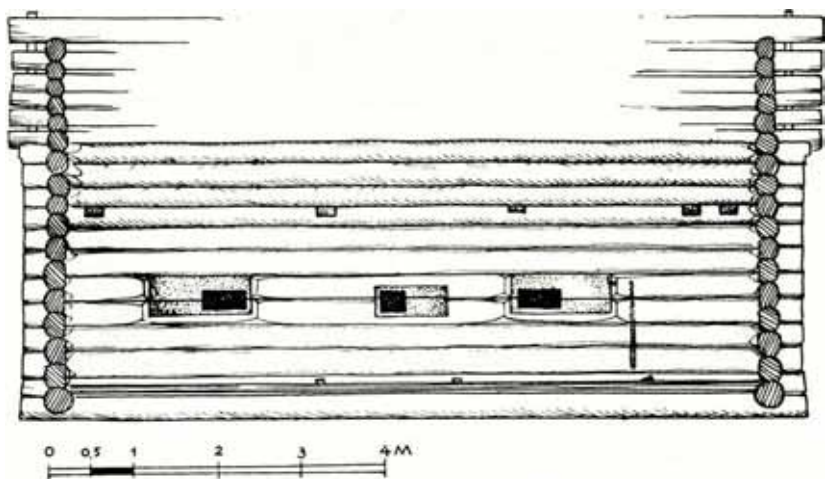
Sivuseinät ovat 12 hirren korkuiset. Molempien kaksi ylintä hirttä on uusittu. Ovesta vasemmalla on uunin paikka. Uuni-seinällä — samoin kuin muillakin seinillä — on ulkoa kauniilla villoksilla kehystetty 27x50 cm:n suuruinen valoaukko, joka on ollut työntöluukulla suljettavissa. Sisällä sivuseinän ja oviseinän hirret ovat uunin kohdalla pyöreitä, muualta ne on veistetty toisten seinien tapaan. Uunia vastapäätä olevalla sivuseinällä on kolme työntöluukulla suljettavaa ikkunaa. Näistä keskimäinen on muita pienempi ja 5 cm alempana. Sen työntöluukun sijaa ei seinän veistäjä myöskään ole käsitellyt samalla tavalla kuin muita. Keskimäinen valoaukko tuntuu myöhemmin tehdyltä. Sisäpuolen patinassa ja ulkopuolen viilloksissa ei kuitenkaan ole havaittavissa mitään eroa.

Takaseinän hirsiluku on luonnollisesti sama kuin etuseinänkin. Seitsemäs hirsi alhaalta lukien on kuitenkin uusittu. Pat-saaseen tulevan orren sekä parin pienen säilytysorren korkeuteen lattiasta se tuskin on oheisessa rekonstruktiossa mitään vaikuttanut. Takaseinän neljännen ja viidennen hirren välissä on muiden kaltainen valoaukko, siis työntöluukulla suljettava.

Tasakerran hirsien tavallisesti pitkät päät on tässä rakennuksessa sahattu muiden mittaisiksi. Takaseinän viidennessätoista hirressä on kuitenkin selvästi havaittavissa osa lovea, joka on tulkittava ns. siihirttä varten tehdyksi. Siihirsi eli piinalainen on tavallinen räystäsratkaisu maamme länsiosissa.³⁾ Sivuseinien kymmenennessä hirressä on keskellä lovi. Tämä osoittaa, että siihirttä on sen keskivaiheilla kannattanut pieni — mahdollisesti profiloitu — vino tuki.⁴⁾

³⁾ Niilo Valonen, Siihirsi (Satakunta XV), Vammala 1952, s. 130.

⁴⁾ Julius Ax (Ailio), Kansatieteellinen kuvaus ulkokuoneraakennuksista Lopella (Kansatieteellisiä kertomuksia IV), Helsinki 1896, s. 12, kuva 9.

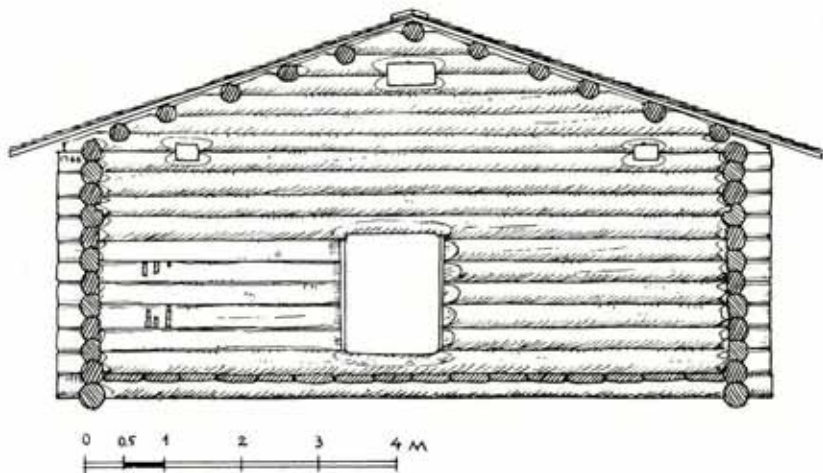
Kuva 4. Piirros uunin vastakkaisesta sivuseinästä (sisältä). Piirt. Pentti Hammarberg. 1961. Kansallismuseo.

Savupirtin sisäosat näkyvät parhaiten oheisista piirroksista. Sivuseinien yhdeksännessä hirressä on kuitenkin vielä lovipari, joka on jätetty piirroksista pois, koska merkit olivat selvästi muita nuoremmat. Orsien lovet näkyvät sivuseinien yhdeksännessä ja takaseinän kahdeksannessa hirressä. Lovien mukaan on pirtin sisus rekonstruoitu yläperspektiivikuvan osoittamalla tavalla.

Tutkimuksissa selvisi, että pirttiin kuuluu kaksi poikittaista — ja aika tukevaa — ovensuortta. Tällaiset orret tunnetaan Inkeristä, Itä-Uudeltamaalta, Hämeestä, Satakunnasta, Itä-Pohjanmaalta ja Norjasta. Sirelius on todennut ilmiön laajan levinneisyyden ja korkean iän.⁵⁾ Lähellä peräseinää kulkee poikittaisorsi, ja toinen poikittaisorsi lähtee uuniseinän valoaukon kohdalta. Poikittaista orsitusta on totuttu pitämään itäsuomalaisena ilmiönä.⁶⁾ Uunin paikka on selvästi todettavissa. Hirsisen alusrakenteen leveät jäljet ja ns. ludaslautojen kapeat jäljet erottuvat

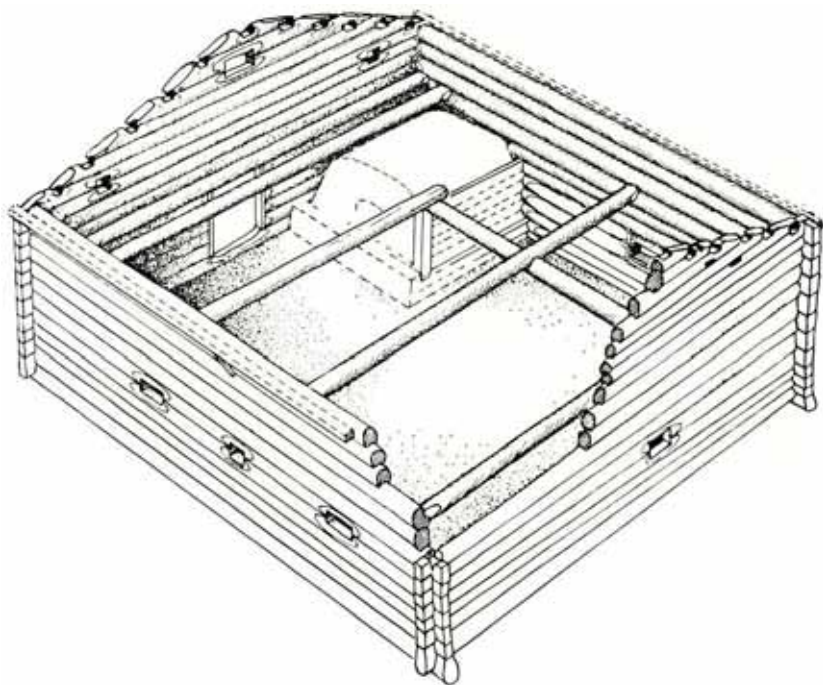
⁵⁾ U. T. Sirelius, mt. s. 326.

⁶⁾ U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria II, Helsinki 1921, s. 187.

*Kuva 5. Ovisenä sisältä päin. Piirt. Pentti Hammarberg 1961.
Kansallismuseo.*

*Kuva 6. Rekonstruoitu savupirtti. Piirt. Pentti Hammarberg 1961.
Kansallismuseo.*

hyvin sivuseinässä (kuva s. 43). Vastakkaisen sivuseinän yhdeksänestä ja takaseinän kahdeksannesta hirrestä on lähtenyt orsi. Ne ovat kohdanneet uunin patsaassa. Patsaan asema ja siis myös uunin koko määräytyvät orsien kohtaamispaikan mukaan. Koska sivuseinässä oli ludaslautojen jäljet, on uunin suun pitänyt olla vastakkaista sivuseinää kohti. Ludaslautojen alapuolella olevat leveät lovet osoittavat uunin olleen hirsialustan päällä, noin puolitoina hirttä on ollut lattiapinnan yläpuolella. Alustan etuosa lienee ollut sivua korkeammalla.

Edellä lueteltujen merkkien nojalla voidaan pitää lähes varmana, että puheena olevassa rakennuksessa on ollut hirsialustalla liedellinen — liesi sangen korkealla — ja patsaallinen savu-uuni, jonka suu on ollut sivuseinää kohti ja jossa patsaan ja seinän välissä ovat olleet ludaslaudat. Ludaslautojen jäljet osoittavat uunin minimikorkeuden, joka on n. 160 cm lattian pinnasta. Puurakenteet tuntuvat sopivan uunityyppiin, joka tunnetaan mm. Skandinavian suomalaisilta.⁷⁾ Ludaslautojen ja lieden leveyttä sekä patsaan paksuutta ei voi määrittää.

Kalustuksesta ei juuri voi paljoa päätellä. Ovesta oikealla olevan sivuseinän alimmassa sisältä näkyvässä hirressä on muutamia lovia, jotka voitaneen tulkita pitkän kiinteän penkin jätteiksi. Enemmän mielenkiintoa on niillä merkeillä, jotka tavataan uunin vastakkaisessa ovinurkassa. Oviseinän neljännessä ja kuudennessa hirressä on kolme lovea 85 cm:n päässä nurkasta. Sivuseinällä on 1,5 metriä oviseinästä lovisarja, joka seinän kolmannen ja neljännen hirren kohdalla on aika selvästi näkyvissä. Jos hirsien paikat ovat vaihtuneet, mitä ei voida kuitenkaan todeta aivan varmasti, sopivat nuo lovet toistensa jatkoksi. Näin ollen oviseinästä on lähtenyt kolme ilmeisesti eri ikäistä leveähköä reunalautaa, jotka ovat muodostaneet sivuseinästä tulevien lautojen kanssa n. 85 x 150 cm:n suuruisen kehän. Kysymyksessä saattaisi olla kiinteä sänky (jos hirret ovat nyt alkuperäisillä paikoillaan, olisi mahdollinen sänky joko kaksikerroksinen tai mieluummin uutimella suojattu yksikerroksinen). Yhtä hyvin voivat merkit

⁷⁾ Albert Hämäläinen, Keski-Suomen kansanrakennukset (Kansatie-teollisia kuvauksia 11), Helsinki 1930, s. 144, kuva 101.

viitata jonkinlaiseen hinkaloon, jossa on esim. syötetty hevosia. Kuten tunnettua, ei hevosten sisällä syöttäminen ole ennen ollut outoa.⁸⁾

Tässä kuvailtu savupirtti on tyypillinen kahden kulttuuri-alueen rajamailla esiintyvä ilmiö. Siinä on havaittavissa läntisvoittoisina piirteinä ovenpielirakenne ja sen kiinnitys, siihirsi sekä ovensuun poikittainen orsipari. Itäiseen, lähinnä keskisuomalaiseen ja savolais-karjalaiseen alueeseen viittaavat taas uuni patsaineen ja patsasorsineen sekä pirtin poikittaisorret. Läntisvoittoiset piirteet liittyvät pikemminkin pirtin seinä- ja kattorakenteeseen, kun taas itäisempi edustus näkyy parhaiten asumuksen sisällä. Kangaspeskan savupirtti on odotuksen mukainen sekamuoto. Sen ohella esiintyy suur-Ruoveden alueella puhtaasti länsisuomalaistakin tyyppiä. Nykyisen Kurun pitäjän Ristaniemessä, jossa on säilynyt useampia savupirttejä, on mm. juuri samanlainen perälavallinen ja jakohirrellä varustettu tyyppi, kuin mitä prof. Valosen rekonstruoima Punkalaitumen pirtti edustaa. Talon toisessa savupirtissä (vuosiluku 1777) sekä entisessä paka-rissa (vuosiluku 1788), joka luultavasti myös on ollut savupirtti, sen sijaan on mahdollisesti sekamuodon oireita. Tarkempi analyysi on kuitenkin vielä tekemättä.

⁸⁾ Mm. Julius Ailio, Lopen asunnot eri kehitysasteissaan (Kansatie-teellisiä kertomuksia V), Helsinki 1902, s. 33; Lauri Kuusanmäki, Eteläisen Keski - Suomen haikutupia ja elämää niissä 1800-luvulla, Keski-Suomi V, Jyväskylä 1956, s. 159—170.

Autioitumisesta Ala-Satakunnassa 16. ja 17. vuosisadan vaihteessa

1500-luvun lopussa Venäjää vastaan käydyin 25-vuotisen sodan taloudelliset seuraukset muodostuivat Suomelle varsin tuhoisiksi. Talonpoikien harteille säilytetty verokuorma painoi raskaasti, ja talojen kestokyvyn jännittäminen katkeamiseen saakka johti 1570:n tienoilta kruunulle enenevää huolta tuottaneeseen talojen veronmaksukyvyn alentumiseen ja eriasteiseen autioitumiseen. Sitä tapahtui ensi kerran runsain mitoin 1580-luvulla, jolloin apuverokuormaa lisättiin erityisen jyrkästi Ruotsista lähetetyn taloudellisen avun lakatessa.¹⁾

Autioitumiseen liittyviä ilmiöitä on varhaisempi tutkimus monipuolisesti käsitellyt.²⁾ Myös Ala-Satakunnassa toistuvat muualta Suomesta tunnetut piirteet. Kun Ala-Satakunnan pitäjistä ei ole laskelmia autioitumisen laajuudesta, seuraavassa tarkastellaan, missä määrin 25-vuotisen sodan ja 1600-luvun alkuvuosien koettelemukset heijastuvat Ala-Satakunnan alueella. Siihen luetaan tällöin Loimaan, Huittisten, Kokemäen, Euran, Eurajoen ja Ulvilan suurpitäjät sekä Köyliön kappeli. Närpiötä ei ole otettu mukaan, koska sen kuuluminen tileissä Ala-Satakuntaan oli tilapäistä.

Autioitumista käsitelleistä tutkijoista on Renvall valaissut niitä

¹⁾ Renvall, Suomen hist. käsik. I s. 344—, Jutikkala Suomen talonpojan historia, 2. pain. s. 116.

²⁾ Renvall, Varsinais-Suomen historia V:1 s. 86—, Jutikkala, mt. s. 115—, Luukko, Etelä-Pohjanmaan hist. III s. 30—. Seuraavassa esityksessä näihin tutkimuksiin on viitattu vain, mikäli varsinaisia asiatietoja on lainattu.

metodisia kysymyksiä, jotka autioitumisen vaiheita seurattaessa on erityisesti otettava huomioon,³⁾ joten vain pari viittausta lähteiden käytöstä ja luonteesta on tässä tarpeen. Kun vertaa autioluetteloiden sekä vuotuis- ja apuverotilitysten sisältämiä autiolukuja, havaitsee niissä useimmiten vähäistä eroavuutta. Se koskee tavallisesti rälssilampuoteja, joita autioluetteloissa ei v. 1604—05 lukuunottamatta mainita, sekä erilaisia kruununlampuoteja, jotka toisinaan sisältyvät autioluetteluihin, toisinaan eivät. Suurin eroavuus lienee v. 1609, jolloin autioluettelo sisältää 356 talonpoikaa ja apuverotilityksen lyhennykset lisäksi 40 erilaista kruunun- ja 17 rälssilampuotia.⁴⁾ Seuraavassa on apuverolyhennyksissä esiintyvät autiot, joita ei ole merkitty autioluetteloon, lisätty autiolukuihin, vaikka kysymyksessä voi olla taloja, jotka olivat vain osaksi autioita — 17 rälssilampuodin autius apuveron suhteen saattaa esim. hyvinkin johtua aatelisherrani taipumuksesta varjella talonpoikiaan kruunun veronkantajilta hyötyäkseen itse sitä enemmän. Vuotta 1609 lukuun ottamatta autioluetteluihin lisättävä määrä jää aina alle kymmenen talon, joten mitään huomattavaa merkitystä tällä seikalla ei ole.

Yleispiirteiltään luotettavin kuva alueen veronmaksukyvyn vaihteluista saadaan kymmenysluetteloista. Niiden kokonaistaloluku (maksaneet + maksamattomat) jää kuitenkin alhaisemmaksi kuin todella asuttujen talojen määrä. Parhaiten tämä seikka käy ilmi Euran ja Eurajoen pitäjistä, koska sikäläisissä kymmenysluetteloissa ei käytännöllisesti katsoen esiinny muita kuin maksaneita talollisia. Maksaneiden luvuissa lyhyiden ajanjaksojen sisällä havaittavat vaihtelut osoittavat, ettei taloja suinkaan ollut tilapäisen autioitumisen aikana hylätty. Vuodesta 1615 1620-luvun jälkipuolelle maksaneiden ja kaikkien kymmenysluetteloon merkittyjen yhteismäärät ovat niin lähellä toisiaan, että niistä suurin osa asuttuja mutta veronmaksukyvyttömiä taloja varmuudella puuttuu. Vuoden 1632 luettelossa on taas tehty tarkempaa työtä. Nimiä on kaikkiaan 1372, kun maksaneita on 943.⁵⁾ Yhteismäärä on pitkälti toista sataa taloa korkeampi kuin v. 1615—26.

³⁾ Renvall, Varsinais-Suomen hist. V: 1 s. 86 ja seur. eri paikoissa.

⁴⁾ VA 2490:122, 2481: 28—29.

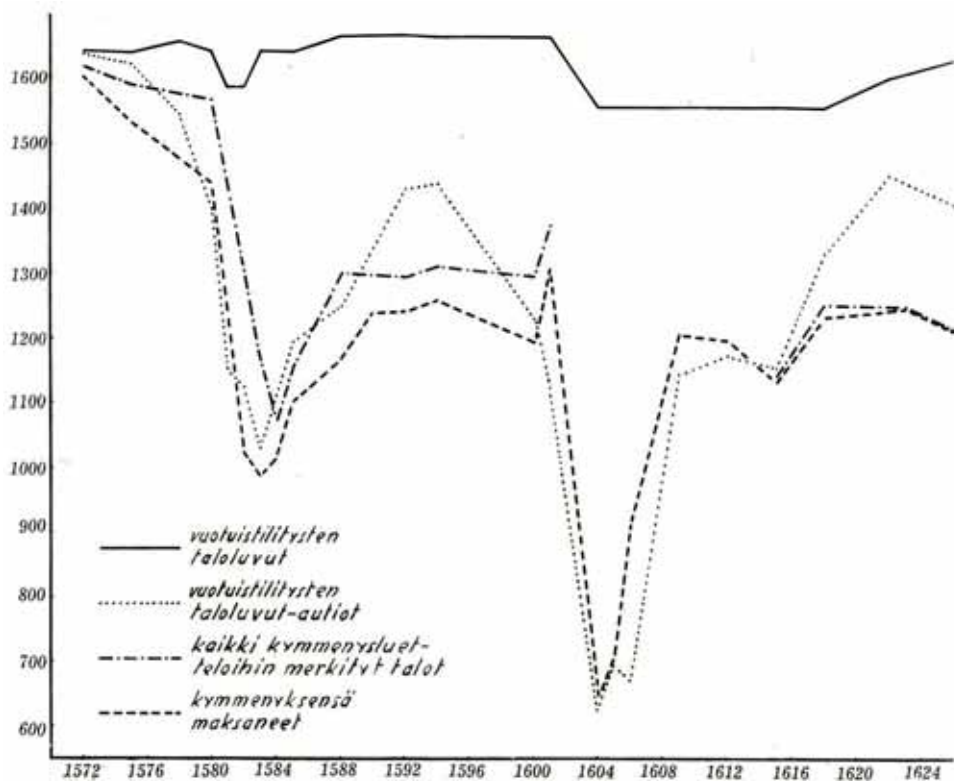
⁵⁾ VA 2588:10—, vrt. liitettä lopussa.

Kymmenysluetteloiden ja autiolukujen antaman kuvan veronmaksukykyisyyden ja autiomäärien vaihteluista osoittaa piirros s. 118. Vuodesta 1601 vuoteen 1615, rajavuosia lukuun ottamatta, kymmenyksensä maksaneita osoittava käyrä on teoreettinen, koska Loimaalta luultavasti alueen läänittämisestä johtuneiden häiriöiden takia kymmenysluettelot puuttuvat. Aukkoa on täydennetty laskemalla Loimaalle maksaneita samassa suhteessa kuin niitä on ollut Huittisissa.⁶⁾

Autiokäyrä on saatu vähentämällä vuotuistilitysten taloluvuista autiot. Autioiksi merkittyjen lukua osoittaa siis vuotuistilityksen lukuja kuvaavan yhtenäisen viivan sekä pisteviivan välinen alue. On syytä erityisesti tähdentää sitä, ettei autiokäyrä samalla osoita esim. apuverokykyisten talojen teoreettista määrää, kuten ehkä voisi ajatella. Kysymystä siitä, miksi autiolukujen perusteella veronmaksukykyisyydestä saadaan liian optimistinen kuva, ei tässä voida yksityiskohtaisesti käsitellä. Siihen saattavat vaikuttaa tilapäiset syyt; kun esim. 1575 autioita on kovin vähän huolimatta jo tällöin ilmeisestä veronmaksukyvyn vähenemisestä, tämä lienee käsiteltävissä niin, että autioluetteloihin joutuminen kulki todellisesta veronmaksukyvyttömyydestä jäljessä ja että autioiden sijasta tileihin merkittiin rästejä.⁷⁾ Erilaisten lampuotien ryhmä on laskelmissa epävarmuutta aiheuttava tekijä, ja aatelistolle läänitettyt alueet ovat ehkä aiheuttaneet epäsäännöllisyyttä kymmenysten maksussa. Autioita viljeltiin myös naapureiden toimesta, jolloin taloilta on voitu maksaa esim. apuveroja ilman että talo esiintyy kymmenysluettelossa. Palaneiden ja vapaavuosille otettujen huomioon ottaminen veronmaksukyvyttöminä olisi tarpeen, mikäli haluttaisiin muodostaa veronmaksukykyisyyden vaihtelua kuvaava käyrä muulta kuin kymmenysluetteloiden tarjoamalta pohjalta. — On huomattava, etteivät autioluetteloiden tiedot ainakaan kaikissa tapauksissa käy yhteen edes niiden tietojen kanssa, joita säilyneiden manttaalien luettelot tarjoavat. Esim. v. 1615 säily-

⁶⁾ Vrt. liitteen selitystä s. 137.

⁷⁾ Rästit kasvavat nopeasti 1570-luvulla ja viimeistään 1575 siirrytään erilliseen rästitilitykseen, kun ne aikaisemmin on esitetty vuotuisverotilityksen yhteydessä VA 2237:13, 2257:19, 2277:30.

Veronmaksukyvyn vaihtelu Ala-Satakunnassa 1572—1626. Ordinaatalla talo-
ja abskissalla vuosiluvut. Piirtänyt Teuvo Soljanto.

neitä manttaaleja on luettelon mukaan 963, mihin lukuun sisältyvät myös lampuodit;⁸⁾ kun autioita on samana vuonna 403, tullaan yhteenlaskien ainoastaan 1366 taloon ja joudutaan kysymään, mihin on piilotettu ne 188 taloa, jotka olisivat tarpeen vuotistilityksen 1554 taloon pääsemiseksi.

Nouseminen vuoden 1583 aallonpohjasta kävi sangen hitaasti. Ennalleen ei lainkaan päästy: korkein kymmenyksensä maksaneiden talojen luku, 1308, saavutettiin vasta 1601. Vaikka jo ensimmäinen laskukausi 1580-luvun puolimaihin ehdittäessä oli ajanut talonpoikaisperheitä maantielle, ei kuitenkaan 1589—90 pidetyssä perusteellisessa maantarkastuksessa talolukuja vähennetty.⁹⁾ Ainakaan ei tarkastus vaikuttanut mitään voudin tilinpittoon; vouti kirjureineen kopioi edelleen vanhoja maakirjojaan ja laahasi tileissä hylättyjä taloja. Tämä oli kai ylempää saneltu ohjelma, sillä kun vouti v. 1581 eli kaikkein jyrkimmän laskun alettua vähensi tilityksestään yli 50 taloa, ne jo 1583 otettiin takaisin. Ensimmäinen todellinen autioitumisesta johtunut poisto Ala-Satakunnan tileistä tapahtuu vasta 1600:n maakirjassa, josta manttaaleita on vähennetty.¹⁰⁾ Niitä ei vouti ole v. 1600—01 tilityksessään ottanut huomioon, mutta v. 1604 taloluku laskee 1554:ään. Myöhemmän autioitumistilanteen valossa poisto vaikuttaa riittämättömältä. Autioiden talojen luku pysyttelee 1610-luvun alkupuolella lähempänä neljää kuin kolmeasataa, 1610-luvun lopusta seuraavan vuosikymmenen puoliväliin puolestatoistasadasta yli kahdensadan ja nousee sitten taas neljänsadan tienoille, joten joukossa on ollut hylättyjäkin taloja.

V. 1602—03 tilit ovat aukolliset, minkä vuoksi ei voi sanoa, tuliko Ala-Satakunnassa tällä kertaa ankaran kadon aiheuttama koettelemusten mitta täyteen vasta v. 1604 vai oliko pahin jo

⁸⁾ VA 2520: 37—. Säilyneiksi merkittyjen rälssitalonpoikien (frälsebönder) määrä (33 tal.) on todennäköisesti liian pieni; ainakin apuverokykyisiä oli rälssitalonpojista 70. VA 2519: 21—22v.

⁹⁾ VA 2401a ja 2401b.

¹⁰⁾ VA 2432:1—. Maakirjaa on uusittu ainoastaan Euran, Eurajoen, Kokemäen ja Ulvilan osalta. Kysymyksessä lieenee Kaarlen toimituttaman verollepanon alku. Sen lopputulos näkyy mm. vuoden 1604 vähennettyinä talolukuina.

silloin ohi. V. 1605 veronmaksukyky jo kasvoi edellisestä vuodesta, mutta toipuminen kävi hitaasti. Piirroksessakin näkyvät katovuodet talonpoikaistoon lyötynä haavana, joka ei lainkaan tässä käsiteltävänä aikana jaksanut parantua. Katojen aiheuttaman kestokyvyn murtumisen täydensivät Ruotsin valtakunnan sodat, joiden vaatimuksien johdosta Suomen voimavaroja puristettiin äärimmäisyyteen asti.

Mutta jos lehmää aiottiin jatkuvasti lypsää, ei sitä saanut tappaa, ja välittömästi katovuosien jälkeen tarkastettiin useaan kertaan autioita tarkoituksella saattaa talot jälleen veronmaksukykyisiksi. Sigfrid Pietarinpoika -niminen henkilö tarkasti 12. elokuuta 1605 — kuten sanotaan: «Gödict Fincken puolesta» — Ulvilan pitäjässä Masian nimismiestalossa autiotiloja kirkkoherra Eerikin ja 12-miehisen lautakunnan läsnäollessa. Täältä Sigfrid Pietarinpoika ehätti 14. päivänä Eurajoelle, 16. päivänä Euraan ja kaiketi välittömästi perään Loimaalle ennen Huittisten tarkastusta, missä hän oli Fincken mukana. Kokemäellä autioita tutki 19. 8. Gödict Fincke, ja 23. 8. hän hoiti samaa tehtävää huittislaisten parissa Sammun Takkulan nimismiestalossa.¹¹⁾ Tarkastusta nimitetään seuraavassa Fincken mukaan, sillä valtakirja näyttää annetun hänelle, vaikka Sigfrid Pietarinpoika sen useimmissa pitäjissä hoitikin. Fincken toiminta oli siis jo käynnissä, kun Kaarle 14. 8. 1605 velvoitti Turun käskynhaltijan Tönne Yrjönpojan Suomen taloushallinnon parin johtomiehen kanssa tarkastamaan Suomen autiot,¹²⁾ joten Suomen kamreeri lienee pannut toimeksi jo ennen kuin oli saanut Tukholmasta nimenomaisia käskyjä.

Fincken tarkastusluettelo esittää autioitumistilanteen Ala-Satakunnassa v. 1605 seuraavanlaisena:

¹¹⁾ VA 2461a: 1, 31, 34, 36, 7, 14.

¹²⁾ Waaranen, Samling af urkunder rör. Finlands historia II s. 216.

	Taloja	Savuja	Autiona Taloja			Viljeltyjä autoita	Tarkastuksessa vil- jelyksen otettuja	Vapaa- vuosia kes- kim. kutakin vilj. otettua taloa kohti	Jäi autioksi
			Kokonaan	Osaksi	Savuja				
Loimaa									
Ylistaron nelj.	73	18: —	22	18	6: 8	5	8		14
Kojon nelj.	77	17: 9	46	7	10: 2	8	34		12
Niinijoen nelj.	72	18: 4	49	3	12: 6	11	32		17
Alastaron nelj.	72	18: 6	48	4	12: 3	10	30		18
Yhteensä	294	72: 7	165	32	41: 7	34	104		61
Huittinen									
Punkalaitumen nelj.	77	19: 1	49		10: 8	15	23		26
Vampulan nelj.	75	18: 7	41		9: 3	16	14		27
Keikyän nelj.	84	18: —	71	2	14:10	18	36		35
Sammun nelj.	63	17: 8	35	3	9: 2	14	16		19
Yhteensä	299	73: 4	196	5	43:11	63	89	1,5	107
Kokemäki									
Kivirannan nelj.	46	22: 4	30		13: —	14	14		16
Ylistaron nelj.	48	20: 7	36	3	13: 7	7	21		15
Raition nelj.	66	22: —	42	6	13: 1	8	22		20
Harjavallan nelj.	62	25: 4	30	1	11: 8	14	9		21
Yhteensä	222	90: 3	138	10	51: 4	43	66	1,5	72
Eura									
Köyliön kappeli	98	30: 8	53	1	16: 5	19	24		29
Alinen kolm.	47	15: 4	24	5	7: 7	9	12		12
Lellaisten kolm.	48	15: 1	28	4	9: —	6	14		14
Kirkon kolm.	39	15: 5	22	3	9: 7	3	8		14
Yhteensä	232	76: 6	127	13	42: 7	37	58	1,9	69
Eurajoki									
Ylinen kolm.	46	19: 6	26	3	8:11	3	12		14
Luvian kolm.	49	16: 3	35	3	11:11	5	4		31
Pohjoinen kolm.	53	20: 9	38	3	14:11	16	14		24
Yhteensä	148	56: 6	99	9	35: 9	24	30	2,0	69
Ulvila									
Ylinen nelj.	46	20: 5	20	8	9: 2	5	9		11
Niemen nelj.	42	16: 1	21	6	8: 6	3	10		11
Kirkon nelj.	75	24: 9	45	4	15: 6	9	19		26
Pohjoinen nelj.	73	22: 2	50	3	14: 6	7	17		33
Yhteensä	236	83: 5	136	21	47: 8	24	55	1,35	81
Koko Ala-Satak.	1431	452: 7	861	90	262:10	225	402	1,6	459

Puolen vuoden kuluttua seurasi toinen tarkastus. Välittömän sysäyksen sen pitämiseen antoivat voutien vuotuiset verolaskelmat (förslag), joissa Kaarle totesi viedyn taloja kaksin-kolmin sadoin autoioiksi, «mikä meistä ei mitenkään näytä voivan olla totta». Joulukuussa 1605 Kaarle siksi määräsi Ahvenanmaan käskynhaltijan Jaakkima Koskullin sekä neljä muuta henkilöä tarkastamaan Ahvenanmaan ja Suomen autiot.¹³⁾ Ala-Satakuntaan komissio ehti helmikuun aikana ja lieenee aloittanut työnsä Närpiöstä 20. päivänä.¹⁴⁾ Myöhemmin samana vuonna on vielä pidetty toinen tutkimus, johon osallistuivat samainen Jaakkima Koskull, Niilo Galle sekä Suomen talousasioissa lähes kolme vuosikymmentä merkittävästi toiminut kamreeri Juhana Ottenpoika Kleblatt 1. Klöverblad.¹⁵⁾ Kaikkien tarkastusten antamat tiedot Ala-Satakunnan autoista ja niiden viljelykseen otosta poikkeavat toisistaan missä enemmän, missä vähemmän:¹⁶⁾

	Autiona					Viljelykseen			Jäi autioksi			
	1605 T	1606a T	1606b T	% taloluvusta	koko S	1605 T	1606a T	1606b T	1605 T	1606a T	T	1606b % koko talol.
Loimaa	165	179	166	52,5	37:—	104	145	135	61	34	31	9,8
Huittinen	196	206	208	66,7	43:—	89	171	163	107	35	45	14,4
Kokemäki	138	142	142	53,2	51:5	66	133	123	72	9	19	7,1
Eura + Köyliö	127	141	134	52,8	40:1	58	115	104	69	26	30	11,8
Eurajoki	99	92	88	63,3	30:1	30	48	47	69	44	41	29,5
Ulvila	136	139	145	54,1	46:8	55	83	79	81	56	66	24,6
Yhteensä:	861	899	883	56,8	248:3	402	695	651	459	204	232	14,9

Fincken tarkastusluettelo sisältää yksityiskohtaisia mainintoja eri talojen olosuhteista¹⁷⁾, kun taas Juhana Ottenpojan luettelo on maakirja, johon on merkitty ainoastaan talon äyrluku, autiona-

¹³⁾ Waaranen, Samling II s. 230—232.

¹⁴⁾ VA 2468: 4v.

¹⁵⁾ VA 2469.

¹⁶⁾ 1606a = Koskullin talvella pitämä ja 1606b = (ilmeisesti kesällä) kamreerin mukana ollessa pidetty tarkastus. T = taloja, S = savuja.

¹⁷⁾ Ks. alempana s. 129—.

oloaika sekä myönnetty vapaavuodet. Kun edellinen koskee 1431 taloa, niin jälkimmäinen sisältää 1556 taloa ja on niin muodoin täydellisempi. Koska Fincken luettelossa tarkastettujen talojen yhteinen savuluku melko tarkoin vastaa vuotuistilitysten savulukua, ei Fincken tarkastusta liene ulotettu kaikkiin lampuoteihin eikä vanhoihin rälssitalonpoikiin. Vihdoin Fincken tiedot talojen autoitumisesta kertautuvat Juhana Ottenpojalla, mikä johtunee siitä, että Fincken ja Sigfrid Pietaripojan myöntämät vapaavuodet eivät riittäneet, ja viljelykseen otetut talot pysyivät edelleen veronmaksukyvyttöminä, jolloin ne otettiin autioiden ja vapaa-vuosia tarvitsevien joukkoon.

Kaarlen valtakirjassa Jaakkima Koskullille oli käsketty merkitä muistiin, miten paljon verotalonpoikia oli muuttunut kruununtalonpojiksi. Kolmen vuoden maksamattomat verot aiheuttivat sukuoikeuden menetyksen. Niinpä sekä Fincken että Koskullin tarkastuksessa on mitättömin poikkeuksin otettu autiaina huomioon vain sellaiset talot, jotka olivat olleet vähintään kolme vuotta veronmaksukyvyttömiä. Näitäkin tapauksia on tuiki harvoja, mutta neljän vuoden autoitumisaika on sangen yleinen. Koskull sai toimensa tulokseksi tämän periaatteen mukaan vain 14 1/2 viljelyyn otettua verotilaa, 681 viljelyyn otettua kruununtalaa ja 198 autioksi jäänyttä kruununtalaa eli yhteensä 879 kruunun talonpoikaa.¹⁸⁾ Jos laskuperusteeksi otetaan v:n 1604 maakirjan verotalonpoikien määrä 1392 ja otaksutaan, että autioissa oli suunnilleen 50 erilaista lampuoti- ja kruununtalaa, tullaan siihen, että n. 59,6 % Ala-Satakunnan perintötalonpojista olisi menettänyt sukuoikeutensa. Kun autioita oli varsin monen laatuksia, lukua ovat omiaan nostamaan ne talot, jotka kokonaan hylättiin tai pysyivät autiaina vuosikymmenet joutuen välillä tyhjilleenkin (vrt. s. 126). Sen selville saamiseksi, miten suureksi sukuoikeuden menetys muodostui niiden talojen kohdalla, joita yritettiin jatkuvasti viljellä ja jotka todennäköisimmin olivat maakunnan juurevinta asutusta, voitaneen vähentää kruununtalonpoikien määrästä Juhana Ottenpojan tarkastuksessa verolle ottamatta jääneet 232 taloa. Tällöin saadaan sukuoikeutensa menettä-

¹⁸⁾ VA 2468: 9, 12v, 17v, 23, 30v, 37.

neitä pysyvästi asuttuja taloja pyöreästi 43 %. Vaikkakaan luku ei ole tarkka, niin sen avulla päästään eteenpäin kysyttäessä, pitikö kruunu todella kiinni Koskullin suorittamista peruutuksista, joita siihen katsoen, että autius valtaosalta johtui ankarista kadoista ja kruunun häikäilemättömästä verotuspolitiikasta, täytyy pitää kohtuuttomina. Tosin vasta talojen vaiheiden yksityiskohtainen seuraaminen voisi osoittaa, kaivettiinko Turun kamarissa Niilo Bielken verotusuudistusten aikana esiin vanhat autiotarkastusluettelot ja merkittiinkö uuteen maakirjaan kruununtaloiksi riittävän pitkään autioina olleet, mutta siihen viittaavia merkkejä on kyllä olemassa. Suomen kamreeri Juhana Ottenpoika muisteli 14. 12. 1626 Kaarlen aikana pitämäänsä autiotarkastusta ja kertoi merkinneensä useimmat autiot kruununtaloiksi; autioita nyt asuttiin, mutta asukkaat «ovat keksineet myydä talonsa tai myös vaihtaa niitä ikään kuin perintötaloja, elleivät lainlukijat ole pitäneet asioista vaaria».¹⁹⁾ Tämä viittaa selvästi yhteyteen 1600-luvun alun autiotarkastusten ja 1620-luvulla toteutetun verotuspolitiikan kanssa. Vuoden 1631 uudessa maakirjassa on läänittämättömistä 1091 talonpoikaistalosta²⁰⁾ 328 eli 30,1 % merkitty kruununtaloiksi. Jos voidaan pitää tätä määrää vertauskelpoisena 1606:n lukuihin, niin on ilmeistä, että sukuoikeuksia on säilynyt jonkin verran enemmän kuin Koskullin tarkastus olisi edellyttänyt.

Huolimatta siitä, että kokonaistaloluvuissa on Fincken ja Juhana Ottenpojan tarkastusten välillä suuri ero, autioista annetut tiedot ovat jokseenkin yhtäpitävät. Kun välillä oli kulunut vuosi, v. 1606 on saattanut tulla uusiakin autioita, mitkä ovat nostaneet autiolukuja. Koskullin ja Juhana Ottenpojan luetteloiden välillä vallitsee se epäsuhta, että kamreerin tarkastuksessa viljelykseen otettujen määrä pieneni 44 taloa aikaisemmasta ja että autioiksi jäi 28 taloa enemmän kuin talvisessa tarkastuksessa. Voisi ajatella, että kamreeri olisi edeltäjiään tiukemmin halunnut säilyttää itsenäiset tilayksiköt ja käynyt Fincken luettelosta jossain määrin ilmenevän suurtilamuodostuksen kimppuun, mutta näin ei näytä

¹⁹⁾ KA Kammarkollegii arkiv, Ankomna brev, Juhana Ottenpoika J. Skyttelle Turusta 14. 12. 1626. Fr 595 VA.

²⁰⁾ VA 2585. Vrt. s. 128, jossa läänittämättömiä on 1099; yllä on Euran 8 talonpoikaa jätetty laskusta pois.

olleen asian laita. Täytyy otaksua, että taloja on kesän mittaan hylätty, eikä niille ole ponnistuksista huolimatta saatu asukkaita.

Se seikka, millaisin ehdoin eli kuinka runsain vapaavuosimäärin taloja kamreerin tarkastuksessa otettiin viljelykseen, selviää oheisesta taulukosta.²¹⁾

Verolle

v.	Loimaa	Huittinen	Kokemäki	Eura	Köyliö	Eurajoki	Ulvila	Yht.
1607 T	4	18	6	2		6	2	38
S		4: 2:21	2: 6:23	—: 7: —		2: 2:20	—: 9: 2	10: 4:18
1608 T	65	80	28	29	17	24	50	293
S		18: 3:10	11: 4: 8	8: 7: —	4: 5: 8	8: —: 15	17: 9:16	68: 6: 9
1609 T	37	43	52	3	10	3	17	165
S		9: —: 15	20: 7:13	—: 11:18	2: 6:18	1: 8: —	6: —: 16	40:11: 8
1609 T	23	22	26	18	23	10	10	132
S		4: 2:18	9: 5:17	6: 6: 9	7: 9:22	3: 5:18	4: 5:11	35:11: 23
1611 T	2		6	2		4		14
S			2: —: 20	—: 7:13		1: 5:17		4: 2: 2
1612 T	4		4					8
S			1: 8:12					1: 8:12
1613 T			1					1
S			—: 5:12					—: 5:12
Yht.	133	163	123	54	50	47	79	651
		35: 9:16	48: 3: 9	17: 3:16	14:10: —	16:10: 22	29: —: 21	162: 2:12

Suurimmalle osalle oli myönnetty kaksi vapaavuotta (kun vuosi 1606 lasketaan vapaaksi), mutta pitäjiä välillä on huomattavissa eroavuutta sikäli, että Kokemäen talojen valtaenemmistö tuli verolle vasta kolmen vapaavuoden jälkeen eli v. 1609. Neljä vapaavuotta nauttineiden määrä on kauttaaltaan suuri ja puhuu sen puolesta, että viljelykseen otettiin nyt sellaisia autioita, joiden pellotkin olivat joutuneet niin huonoon kuntoon, että viljelyksen voimistumiseen katsottiin tarvittavan runsaasti aikaa. Enemmän kuin neljä vapaavuotta on myönnetty vain poikkeuksellisesti; seitsemän vapaavuotta saanut oli kai jo verrattavissa uudisasukkaaseen. Viljelykseenottotilasto yksinään voi näyttää siltä kuin Ko-

²¹⁾ VA 2465:17 ja (Loimaan taloluvut) 2469. T = taloja, S = savuja.

kemäen taloissa olisi jouduttu kiristämään nälkävyötä vielä tiukempaan kuin naapuristossa, koska vapaavuosia on myönnetty auliimmin, mutta on otettava huomioon, että siellä jäi autioksi ainoastaan 7,1 % taloluvusta eli vain puolet keskimääräisestä, joten viljelykseen on tullut suhteellisesti enemmän vaikeasti autioituneita kuin muualla. Tietysti on vapaavuosien myöntämiseen voinut vaikuttaa sekin, miten kaunopuheisesti lautakunta pystyi kuvaamaan komission herroille autioiden kurjuutta.

Autioiden elpyminen ei sujunut niin nuottien mukaisesti kuin tarkastajat ehkä olivat toivoneet. Jo Fincken tarkastuksessa oli tullut esiin tapauksia, jotka olivat tyypillisiä koko maassa esiintyvälle autioutilakeinottelulle. Jos autioitumisesta ei aina jouduttu sukuoikeuden menetykseen tai asian kauaskantoisuutta ei talonpoikien piirissä vielä riittävästi oivallettu, luultiin autioluetteloon pääsemisestä talolliselle olevan pelkkää hyötyä, ja sitä parempi, jos vielä sai talon vapaavuosille. V. 1605—06 ei vielä ollut vaadittu takuumiehiä autiotilan viljelykseen ottaneelle asukkaalle, ja kävi niin, että taloja hylättiin, kun Koskullin ja Juhana Ottenpojan myöntämien vapaavuosien lihottamat lehmät oli syöty ja olisi pitänyt tyytyä verollisten vuosien laihempiin. Muusta tuskin on kysymys, kun 1609 saadaan tietää, että tarkastuksen jälkeen 98 asukasta oli lähtenyt taloistaan, joiden pellot olivat jääneet kylvämättä.²²⁾ Autioita oli mainittuna vuonna lampuoteja lukuunottamatta 356, joten tarkastuksessa asuttamatta jääneiden lisäksi oli vielä 23 tilaa joutunut veronmaksukyvyttömiksi, ja tilanne muuttui pahempaan päin. V. 1610 oli tosin vain 331 autiota, mutta 1612 oli 384, 1614 385 ja 1615 395.²³⁾ Sitten lienee Suomen kamreeri Hannu Henrikinpoika v:n 1616 tienoilta pannut autioitumiselle tokeita eteen, sillä v. 1618 hän sai maakunnasta kokoon vain 227 autiota.²⁴⁾ Luvut olivat sinänsä kyllin suuria, ja Hannu Henrikinpojan jälkiä kulki Turun läänin käskynhaltija Kaarle Eerikinpoika Oxenstierna piti v. 1619—20 muun muassa Ala-Satakunnassa autiotarkastuksen, jossa ilmeni seuraavia seikkoja:²⁵⁾

²²⁾ VA 2491:37.

²³⁾ VA 2490:122, 2506: 2, 2515: 58—, 2521: 37.

²⁴⁾ VA 2536:128, liv.

²⁵⁾ VA 324b: 34—.

	Autioita taloja	Viljelykseen otettuja	Jäi autioksi
Loimaa	10	10	—
Huittinen	10	9	1
Kokemäki	26	12	14
Köyliö ja Eura	28	17	11
Eurajoki	43	19	24
Ulvila	60	37	23
Yhteensä	177	104	73

Autioiden talojen ryhmässä oli myös sellaisia, jotka oli jo v. 1616—18 otettu vapaavuosille. Autioiksi jääneissä 73 talossa oli 12:ssa asukkaita, muutamissa talon entinen isäntä, muutamissa sotilaita. Viljelykseen otossa tapahtui taloluvun vähentyminen viidellä, sillä mm. neljä 70-vuotisiksi merkittyä autiota yhdistettiin; viljelykseen tulleiden talojen luku oli siis todellisuudessa 99.

1610- ja 1620-lukujen vaihde on autioitumisluetteloiden valossa ollut Ala-Satakunnan talonpoikaisväestölle verrattain suotuisaa aikaa. V. 1622 on luetteloitu ainoastaan 150 autiota, 1626 luku on noussut 222:een, 1628 371:een ja kasvaa yhä seuraavina vuosina.²⁶⁾ Autiomäärien todistus käy hyvin yhteen kymmenyskäyrän kanssa, mikä 1620-luvun puolimaissa alkaa laskea, Tähän aikaan valtakunnan rintamasuunta kääntyi idästä etelään ja suursodan varus-
telut sekä alkaminen tuntuivat välittömästi satakuntalaistaloissa elämänehtojen kaventumisena.

Kuten edellä on havaittu, autioituminen johti talojen hylkäämiseen ja 1604:n maakirjassa 109 talon poistoon. Ilmiö ei kuitenkaan pysähtynyt siihen, vaan taloja jätettiin heitteille jatkuvasti. Hylättyjen joukko vaihteli ehkä paljonkin vuodesta toiseen, kuten v:n 1609 tarkastus osoittaa, mutta vaihtelun seuraamiseen eivät voudintilit anna mahdollisuuksia. Sen sijaan voitaneen päästä melko lähelle käsiteltävän 60-vuotiskauden aikana kylmilleen jätettyjen talojen yhteismäärää.

Koko Etelä-Suomessa Niilo Bielken kenraalikuvernöörikaudella pidettyjen maantarkastusten ja verollepanojen tuloksena laa-

²⁶⁾ VA 2548:32, 2563:63, 2571:48, vrt. liitettä.

dittiin myös Ala-Satakunnasta v. 1631 uusi maakirja.²⁷⁾ Se sisältää 1099 vero- ja kruununtalonpoikaa, 25 piispan ja kuninkaan lampuotia sekä 355 läänitustalonpoikaa, joihin sisältynevät entiset rälssilampuodit, mikä tekee yhteensä 1479 taloa. Lisäksi tulevat Vuolteen, Kellahden, Söörmarkun ja Pännäisten säterit. Maakirjan täytyy olla ainakin sikäli realistinen, että siihen merkityt talot ovat olleet asuttuja, vaikka olivatkin osaksi veronmaksukyvyttömiä, koska verollepano tuskin olisi tuottanut talousoloihin toivottua selvennystä, jos maakirja jo uutena olisi ollut todellisuutta vastaamaton.²⁸⁾ Maakirjaa voidaan kontrolloida lähtemällä v:n 1604 taloluvusta 1554 ja vähentämällä siitä Kaarle Eerikinpojan tarkastuksessa hylätyiksi todetut 61 sekä toisiin liitetyt 5 taloa sekä vielä sätereihin joutuneet 19 taloa, jolloin jää 1469 taloa. Kun kruununmiehet jatkuvasti työskentelivät autioiden asuttamiseksi, on todennäköistä, että taloluvun kasvu 1631:n maakirjassa 1469:stä 1483:een johtuu autioiden viljelyyn ottamisesta. — Jos pidetään 1570-luvun talomääränä 1640, koettelemukset olivat aiheuttaneet n. 160 itsenäisen talon häviämisen, mikä oli 9,8 % kaikista. Tilapäisesti prosenttiluku on ollut suurempi (esim. v. 1609), ja lopputuloksenakin sitä on pidettävä miniminä.

Edellä ei ole käsitelty autioitumista maalukujen mukaan, koska savujen autioituminen Ala-Satakunnassa on ollut tilapäistä; mikäli peltoja lopullisesti metsittyi, sitä ei voi tileistä todeta. Tileissä ei tapahdu savujen merkittävää poistamista kertaakaan. V. 1601 oli kihlakunnassa 456 savua, 2 äyriä ja 18 1/2 penninkiä, v. 1604 454 savua 5 äyriä.²⁹⁾ Sikäli kuin maata raivattiin, sillä on voitu korvata vanhan autioituminen, mutta helpompaa kuin muuttaa korpi pelloksi oli sentään käydä käsiksi autioon, eikä peltomaan metsittymistä suuressa määrin voi pitää todennäköisenä. Juhana Ottenpojan verollepanossa savuluku nousee jyrkästi: vero- ja kruununtalonpoikien (1099) osuus on 446 savua 4 penninkiä ja rälssitalonpoikien 130 savua 8 äyriä 14 penninkiä eli yhteensä pyö-

²⁷⁾ VA 2585, maakirjasta puuttuvat yhteenvedot taloluvuista.

²⁸⁾ Mikäli maakirjassa on virhettä, niin esim. 1635:n henkikirjaan vertaaminen osoittaa virheen vaikuttavan talolukua liioittelevaan suuntaan.

²⁹⁾ VA 2439:4, 2453:2.

ristettynä 577 savua.³⁰⁾ Maakirjan puutteellisuuksien vuoksi ei voi varmuudella laskea sitä savulukua, mikä käsiteltynä ajanjaksona on siirtynyt veromaasta läänitysmaaksi ja kuinka suuri on entisten rälssilampuotien osuus, joten varmaa talo- ja savuluvun suhdetta 1570-luvulla ja v. 1631 ei myöskään saa, minkä vuoksi on tyydyttävä vertailuihin. V. 1572³¹⁾ oli 3,35 taloa savulla koko kihlakunnassa, v. 1631 oli vastaava luku 2,46 (laskettuna 1099 talon ja 446 savun perusteella). Jos otetaan verotalollisina mukaan Ulvilan, Kokemäen, Eurajoen ja Huittisten 263 läänitystalonpoikaa, yhteensä 110 savua, saadaan 1631 2,45 taloa savulle. Loimaalla oli v. 1572 4,03 ja Huittisissa 4,35 taloa savulla, 1631 vastaavat luvut olivat 2,77 ja 2,89. Näissä pitäjissä talojen koko kasvoi voimakkaammin kuin keskimäärin muualla kihlakunnassa. Niissä oli myös taloluvun lasku vähäisin, joten autioitumisen tiliin ei näissä pitäjissä voida panna juuri mitään talojen kasvusta, vaan sen ovat aiheuttaneet raivaustoiminta ja todennäköisesti sitäkin enemmän verollepano. Jos lähdetään otaksumasta, ettei maata sanottavasti päästetty metsittymään, ja lasketaan 3,35 talon mukaan savua kohti, 160 talon häviäminen merkitsi pyöreästi 48 savua. Se on v. 1631 1/12 koko kihlakunnan savuista, mikä siis — verrattain vähäistä metsittymistä lukuun ottamatta — koitui yleensä kylien säilyneiden talojen, osaksi muodostuneiden suurtilain hyväksi.

Virallisten tarkastusluettelojen lyhyet maininnat antavat mahdollisuuksia rakentaa kuvaa siitä, mitä autioituvan talon vaiheilla tapahtui. Tarkastusluettelojen tunteeton pitäytyminen harvoin tosiasioiden on paljonpuhuva todistus olemassaolon taistelusta, joka talonpoikaisten piirissä armotta pyyhkäisi sivuun huononnisemmat ja vähäväkisimmät ja antoi oivia tilaisuuksia toisille sekä talonpoikais- että ylempisäätöisille, joiden voimat tai häikäilemättömyys paremmin riittivät paikan säilyttämiseen tai saavuttamiseen vihreällä oksalla.

Fincken tarkastuksella pyrittiin toisaalta saamaan selville todella veronmaksukyvyttömät ja autiot, toisaalta se, missä määrin

30) VA 2585: yhteenveto,

si) VA 2248: 25.

autioita oli viljelty ja missä kunnossa talot olivat. Vuoden 1605 autioluettelo sisältää 1002 taloa,³²⁾ kun taas tarkastuksessa päästiin vain 861:een. Hyvin tavallinen onkin Fincken luettelossa havainto, että talollinen oli saanut käskynhaltijalta vapaavuosia «väärän kertomuksensa kautta». Nakkilan Viikkalan kylässä oli muuan Pertteli Klemetinpoika «viljelnyt kaikkia pellojaan, mutta siitä huolimatta on edellisenä talvena kertonut käskynhaltijalle kaiken olevan autiona ja hankkinut valheellaan kaksi vapaavuotta».³³⁾ Keino tunnettiin kaikissa pitäjissä. Harjavallan Kömilässä oli kuuden äyrin isäntä ilmoittanut neljänneksen maistaan autioituneen, vaikka tila oli kokonaan säilynyt. Köyliön Karhian kylässä vaimo Priita Simontytär oli kertonut puolet talostaan olleen peräti 10 vuotta autiona ja saanut osalle kolme vuotta verovapautta; kävi ilmi, että kaikkia pelloja oli viljelty kahdeksan vuotta. Samaisen emännän naapuri oli talvella tarkastettu 20 vuoden autioksi, missä nyt todettiin olevan 18 vuotta liikaa; Priita oli ottanut talon viljelykseen vapaavuosia vastaan. Raition neljänneksen Säpilästä tapaamme myös ison talon isännän laajentamassa maitaan. 8 äyrin talollinen Jaakko Matinpoika oli v. 1602 saanut kihlakunnantuomarin setelin naapurinsa kahden äyrin maahan, jota oli sitten muka autiona viljelty. Punkalaitumen Talalassa Markus Tuomaanpoika oli merkityttänyt talonsa voudin luetteloon täysin autiona, vaikka oli aina vähin äänin viljelty maitaan, ja Sarkkilassa joutui Martti Pentinpoika kahdeksan vuoden autiuden jälkeen ottamaan kaksi vapaavuotta ja lupautumaan veronmaksuun sen jälkeen, «koska hän asuu siellä ja viljelee autiomaata kruunun vahingoksi».³⁴⁾ Tapauksia käskynhaltijan ja voudin puijamisesta on kymmeniä.

Autiokeinottelu ja veronpakoilu sai myös muita muotoja. Köyliön Heinäjoelta tarkastajat tapasivat oikein lihavan saaliin. Siellä oli kahden veljeksien onnistunut pimittää kolmas talonsa yli 20 vuoden ajan. Taitavuutensa hedelminä pojat olivat koonneet kossolti maallista hyvää, sillä kumpikin omisti 20 lehmää ja viisi he-

³²⁾ VA 2461:1—. Erikoista on, että saman vuoden voudintilitkin vähentävät autioluettelon taloluvuista lähes 400 taloa, VA 2460:15v.

³³⁾ VA 2461a: 2v.

³⁴⁾ VA 2461a: 10v, 24v, 14, 14v.

vosta, ja härkiä oli toisella neljä, toisella viisi paria. Edelleen he olivat viljelleet paljon autioniittyä. Tällöinen salaaminen oli useimmiten vaikeaa, jos ei muuten, niin kateellisten naapurienkin takia, mutta onnistui joiltakuilta, kuten Tuomas Mikonpojalta Huittisten Karhiniemellä. Hänen kerrottiin «piileskelleen kylässä» (undandolt sig i byn), missä nyt jouduttiin toimittamaan tango-tus.³⁵⁾ Punkalaitumen Hurulassa Esko Simonpoika lieenee pitänyt elävää talonpoikaa kuollutta soturia parempana ja ottanut talon viljelykseen välttyäkseen joutumasta sotamieheksi; kun vaara oli ohi, hän jätti talon onnensa nojaan ja meni rengiksi.³⁶⁾ Keino olisi ehkä kelvannut muillekin liikkuville miehille, ellei autiotilan viljelykseen ottajalle olisi pantu ehdoksi edes jonkinlaista omaisuutta, minkä varassa oli mahdollista saattaa talo kuntoon. Kokemäen Laikonkylässä sanotaan eräästä Heikki Eskonpojasta, että «hän on kerjäläinen eikä pysty (taloa) pitämään», eikä lautakunta hyväksynyt häntä.³⁷⁾ Heikki saattoi olla talon entinen isäntä, jolloin on sitäkin suurempi syy uskoa, että liikkuvan varattoman miehen oli vaikeaa päästä autioon käsiksi.

Valtaosassa tapauksia oli kuitenkin kysymys katkerasta todellisuudesta eikä keinottelusta. Hallan ja tulvien — v:n 1605 aikana ne olivat kautta kihlakunnan vaurioittaneet tai tuhonneet viljaa ja oraita — aiheuttamien katojen lisäksi monelle talolle koitui tuhoisaksi vetojuhtien puute. «Ei ole vetoeläimiä», «on vain yksi härkä» tai «viljelee peltojaan lainajuhdilla» on hyvin tavallinen ilmoitus niiden talojen kohdalla, jotka tarkastajat hyväksyivät autioiksi ja vapaavuosille. Vetoeläinten väheneminen oli tietysti vaara, joka kruununmiesten täytyi ehdottomasti ottaa huomioon, koska siitä saattoi seurata peltöjenkin autioitumista, mikä tuotannon ja verotulojen jatkuvuuden kannalta oli tuhoisampaa kuin ihmisten joutuminen tuuliajolle. Nähtävästi säilyneidenkin talojen vetojuhtien vähyys ja kenties myös työvoiman puute aiheuttivat sen, että tarkastusluettelossa kaikkein vanhimpien ja otaksuttavasti usein kylmillään olevien autioiden peltöjen viljelystä enimmäkseen turhaan odottaa mainintaa. Saattoi olla

³⁵⁾ VA 2461a: 34, 18v.

³⁶⁾ VA 2461a: 16.

³⁷⁾ VA 2461a: liv.

niin, että ensimmäiseksi autioituivat viljelysehdoiltaan heikot, hallanarat ja huononlaatuisen maapohjan omaavat talot, ja että naapurit mielellään viljelivät vain parhaita autiopeltoja mahdollisimman suuren hyödyn saamiseksi mahdollisimman vähällä vaivalla välittämättä huolehtia tuotannon jatkuvuudesta. — Eläinkanta harveni arveluttavasti viimeistään 1580-luvun alkuvuosina. V:n 1583 voiveroluettelon mukaan kokonaan lehmättömiä taloja oli Loimaalla 57, Huittisissa 24, Kokemäellä 43, Eurassa 22 ja Ulvilassa 46 eli yhteensä viidessä pitäjässä 192 taloa, ja esim. Loimaalla myönnettiin kuudelle talonpojalle verovapautta, «koska heidän karjansa kokonaan on hävinnyt» (störte igenom).³⁸⁾ Sannonnan voisi käsittää niin, että jokin sairaus on jatkuvasti harventanut eläinkantaa, vaikka pahin harventaja kai oli verotus. Kokemäellä muuan Markus Simonpoika oli v. 1605 menettänyt kolme hevosta ja parin härkiä, Kokemäen Grannilassa Prusi Maunpoika oli menettänyt hevosensa ja ostanut «suurin kustannuksin» toisen; vain yhden lehmänkin hän omisti, joten karja oli katovuosina syöty tai muuten menetetty. Harjavallan Havingissa kolmen äyrin talollinen Matti Tuomaanpoika oli «muutaman vuoden kuluessa» menettänyt 13 lehmää sekä kolme paria härkiä, ja vain yksi lehmä oli säilynyt. Huittisten Korkeakoskella oli Simo Antinpojan talo tosin viljelyksessä, mutta hän oli menettänyt «viimeisenkin härkänsä ja lehmänsä». ³⁹⁾ Kun karjakadosta v. 1605 saadaan tietää ainoastaan sellaisten talojen kohdalla, jotka vielä olivat sikäli kunnossa, että voitiin odottaa niiden toipuvan vapaavuosien tuella, niin on uskottavaa, että autioitumisessa on usein ollut merkittävänä tekijänä vetoeläinten ja karjan menetys, mikä johti kyvyttömyyteen pitää peltoja kunnossa ja antoi taloudelle ratkaisevan iskun. Katovuosina taas jouduttiin karjakantaa liiaksi rasiittamaan sekä verojen maksamiseksi että hengen pitimiksi.

Kruunu osoitti 1620:n tienoille melkoista pitkämielisyyttä autioituneita talollisia kohtaan, joskin jo Kaarle Oxenstiernan tarkastuksessa on todettavissa otteen tiukkenemista. V. 1605 talon sai viljelykseen pelkkää lupautta vastaan, mutta menettely ei

³⁸⁾ VA 2351: 9—, 28.

³⁹⁾ VA 2461a: 12, 17.

kruunun kannalta suinkaan ollut tyydyttävä. Takausten puuttuminen teki mahdolliseksi mm. edellä mainittujen 98 perheen lähdön viljelykseen ottamaltaan tilalta. Niinpä ensi kerran vaadittiin autiotilalle ottavalta talonpojalta takausmiehiä v. 1616 Turun läänin varten annetuissa ohjeissa,⁴⁰⁾ ja Kaarle Oxenstiernan tarkastuksessa menettely on säännöllistä. Useassa tapauksessa esiintyy autioviljelijän takaajana koko lautakunta. Tällainen takuu on varmaan annettu ainoastaan paikkakuntalaiselle ja katsottu lähinnä muodolliseksi toimenpiteeksi. Lautakunnan rinnalla esiintyy myös yksityisiä takuumiehiä.

Jos autiota asui huolehtimatta huomisesta, saattoi käydä kuten Tuomas Pentinpojan Alastarolta. Hän piti täysin voimissaan olevaa taloa huolimatta kuitenkin maksaa kruunulle mitään, minkä vuoksi hänet hädettiin ja talon otti kruununtalana viljelykseen toinen mies, Luukas Mikonpoika. Samoin kävi Vampulan Tama-reella 10 äyrin talollisen Mikko Urpaanuksenpojan, joka «on itse taloa asunut eikä mitään maksanut». Kun talon viljelykseen ottajana parin vuoden verovapaudella oli Jaakko Urpaanuksenpoika, uusi isäntä lienee ollut entisen sukulainen.⁴¹⁾ Kokemäen Leikonkylässä oli autiota asunut sotilas ja maksanut siitä jonkin verran veroa, mutta tarkastuksessa hänet ajettiin talosta pois. Tarkastajat pyrkivät saamaan selville aution maat, jolloin talon olisi joku voinut huolia, sillä he totesivat «vanhain kruununtalonpoikain käyneen laissa ja käräjillä ja tarkastuksen kautta voittaneen autiosta niityt, eikä kukaan voinut jäädä taloon asumaan, koska siltä oli niityt viety»,⁴²⁾

Ankaruutta osoittavien tapausten vastapainona on sellaisia, että isäntä oli pitänyt jopa 25 vuoden aikana taloaan autiona ja sai jäädä sille edelleen ilman, että tarkastusluetteloon tuli merkintää verolle ottamisesta. Nakkilan Lammaisissa oli kaksi taloa, jotka käskynhaltija merkittytti 25 vuoden ikäisiksi autioiksi. Molempia asui isäntä itse, ja kaiken kukkuraksi talot oli v. 1606 ilmoitettu autioiksi ja pantu verolle v:sta 1609—10 alkaen. Isännät olivat kaikessa rauhassa nauttineet runsaat vapaavuodet ja taas heittäy-

⁴⁰⁾ Jutikkala, Suomen talonpojan hist. s. 119.

⁴¹⁾ VA 324b: 35.

⁴²⁾ VA 324b: 35v.

tyneen autiuden huomaa, mutta olivat kuitenkin maksaneet autioveroa sekä hoitaneet kyyditysmatkansa. Leistikössä oli aivan samanlainen tapaus. Villilässä siirtyi taito pitää autiotaloa isältä pojalle: v. 1606 sanotaan Sipi Mikonpojan talon olleen viisi vuotta autiona ja määrättiin verolle v:sta 1608; v. 1620 talossa asui Esko Sipinpoika, «sotilas, joka on talon oikea perillinen». Hän oli pitänyt sitä 10 vuotta autiona. Viikkalassa oli 20-vuotinen autio, jota isäntä itse asui. Hänellekin oli v. 1606 myönnetty vapaavuosia. Haistikossa Erkki Niilonpojan talo merkittiin v. 1606 20 vuoden autioksi, ja se sai neljä vapaavuotta. V. 1620 talon ilmoitettiin olleen 17 vuotta autiona, ja entinen isäntä asui sitä. Eurassa oli kolme ja Eurajoella kaksi vastaavaa tapausta. Lisäksi on sellaisia, jolloin aikaa määrittelemättä todetaan talo autioksi ja isännän ottavan sen verolle.⁴³⁾

Kaarle Oxenstiernan tarkastusluettelo on käytetyistä lähteistä ainoa, josta saa yksityiskohtaisia tietoja todella hylätyistä taloista. Niiden 50 talon keskimääräinen autioitumisaika, joista se luetteloon on merkitty, on pyöreästi 36 vuotta. «On hylätty ja metsitty» nyt toistuu kaikkein korkeimpien autiolukujen kohdalla, tai «kylä viljelee tiluksia», «kylä viljelee niittyjä», harvemmin «pellot autioina». Metsittyneissä taloissa olivat tietysti rakennukset lahonneet maahan malkoja myöten tai ne oli viety pois; Kokemäen Teikarlassa Paavali Heikinpojan lähes kuuden äyrin 20-vuotisessa autiossa oli «ainoastaan kaksi katotonta rakennusta tontilla», ja taloa sanottiin viljelemättömäksi. Grannilassa oli «viljelemätön ja hylätty» talo jne. Ihmisten jättämät talot muuttuivat tietysti kummitusten pesäpaikoiksi, ja jos ei noussutkaan aution pellostosta enää vilja, niin saattoipa sen sijaan versoa rehevä noituuden luste. Kokemäen Koukkilassa kerrottiin muutaman Perttuli Martinpojan vanhasta autiosta, että se oli hylätty ja viljelemätön. «Tontilla on vanha kota (kokehus), joka on niin taiottu, että sen lähelle tuleva ihminen saa joko parantumattoman sairauden tai kuolee heti. Samoin jos joku kotieläin saapuu kodan luo, niin se heti kuolee, minkä vuoksi kukaan ei rohkene ottaa taloa viljelkseen tai sitä asua.»⁴⁴⁾ Siinäpä oli entinen isäntä äityneenä

⁴³⁾ VA 2469 ja 324b.

⁴⁴⁾ VA 324b: 36.

Liite; Kymmenysluetteloiden ja vuotuistilitysten taloluvut sekä autioluettelot.⁽⁴⁾

		Loimaa	Huittinen	Kokemäki	Köyliö	Eura	Eurajoki	Ulvila	Yhteensä	
1575	K	303,288	325,314	284,271	75	203,198	125,122	276,264	1591,1532	(1640)
	T	296+17	313+9	238+48	107+26	148+5	146	257+30	1505+135	
	A								17	
1580	K	303,269	332,308	286,262	72,71	184	122,114	268,230	1567,1438	(1643)
	T	303+17	320+9	231+49	107+26	148+5	145+2	256+25	1510+133	
	A	26	22	39		40	45	71	243	
1583	K	244,229	325,214	194	53,47	118,117	79	156,107	1169,987	(1640)
	T	302+17	319+9	232+49	107+26	146+5	145+2	254+27	1505+135	
	A	93	109	100	28	79	77	115	601(+6)	
1585	K	256,232	235,228	197,195	71,69	122	81	190,173	1152,1150	(1640)
	T								1505+135	
	A	73	82	82	16	48	64	80	445(+2)	
1588	K	285,263	265,185	205,203	71	148,146	106,105	218,192	1298,1165	(1663)
	T	302+19	321+10	234+57	107+28	153+5	144+3	253+27	1514+149	
	A	66	78	87	12	48	29	85	405(+10)	
1592	K	280,277	268,232	225,223	70,68	144	100,99	206,196	1293,1239	(1665)
	T	302+19	320+10	233+57	106+28	145+6	144+2	254+39	1504+161	
	A	48	44	41	8	12	44	41	238	
1594	K	285	276,238	222,217	70,69	147	102	207,198	1309,1256	(1663)
	T								1504+159	
	A	40	37	41	8	14	44	44	228	
1600	K	288,275	292,230	(222)	70,61	135	96	190,173	(1071,970)	(1663)
	T								1504+159	
	A	63	101	93	20	32	55	68	432	
1601	K	273	300,268	275,271	99,97	125	105,104	193,170	1370,1308	(1663)
	T								1504+159	
	A	79	109	105	28	43	54	122	540	
	K	(103)	104,101	187,169	33	71	60	108	(645)	

		Loimaa	Huittinen	Kokemäki	Köyliö	Eura	Eurajoki	Ulvila	Yhteensä		
1604	T	293+18	295+10	211+56	93+28	130+5	143+2	227+43	1392+162	(1554)	Erkki Lehtinen
	A	172	186	161	61	93	92	164	929		
	K	(103)	101	255,181	50,48	99,98	68,66	106	(703)		
1605	T								1392+162	(1554)	
	A	190	215	166	64	95	93	179	1002 *)		
	K	(184)	181	195,192	57	102	68	151,127	(911)		
1606	T								1392+162	(1554)	
	A	166	208	142		134	88	145	883		
	K	(268)	263	232	57	134	86,85	176,165	(1204)		
1609	T								1392+162	(1554)	
	A	59	58	41	18	38	56	86	356(+57)		
	K	(266)	263,260	229	55	135,134	88,87	164,163	1194		
1612	T								1392+162	(1554)	
	A	52	59	43	20	41	65	104	384		
	K	273,268	263	218,217	28	132	85	139,137	1138,1130		
1615	T								1392+162	(1554)	
	A	66	69	45	10	41	60	104	395(+8)		
	K	279,272	266	222	55	141,140	97	189,178	1249,1230		
1618	T					130+4			1392+161	(1553)	
	A	24	33	26	9	28	41	66	227		
1622	T	319+18	296+10	223+47	99+28	133+5	139+2	254+26	1463+136	(1599)	
	A	7	5	24		23	38	53	150		
1623	K	288	286	(222)	31	148	101,98	170	(1243)		
	K	276	293	188	23	150,149	102	178,176	1210,1207		
1626	T								1478+148	(1626)	
	A	27	14	36	10	32	42	61	222		
1632	K	301,209	296,221	223,165	36,28	173,97	120,84	223,139	1372,943		
1633	K	216	232	161,160	43	88	50	144	934,933		

*) Piirros 861:n talon mukaan.

kohtalonsa kovuudesta turmellut luonnon loitsuvoimin maakuntalaulun hengestä perin poikkeavalla tavalla — jollei ollutkin ovela kylänmies tekaissut tarinaa ja korjannut paikalta hyviä heiniä —, kunnes aikain mentyä uusi vakaa yrittäjä päästi maan makaamasta ja saavutti voiton viljelykselle raadannalla ja hiellä.

⁴¹⁾ LÄHTEET: (1575) VA 2281: 31—, 2277: 7—8, 16v. (1580) VA 2325: 31—, 2321: 2—3, 2324: 54. (1583) VA 2351: 5—, 2348: 3, 2350: 51, 2348: 8, 30v. (1585) VA 2370:1—, 2367:10—, 2371:1—, 2367:16, 43. (1588) VA 2393:1—, 2391:1—, 2393:44—, 2391:29. (1592) VA 2419:1—, 2417:4—4v ja f. 16. (1594) VA 2425:74—, 2424:2—3, 19v, 40—40v. (1600) VA 2432:65—, 2431:3, 2432:47. (1601) VA 2440:37—, 2439:3—4. (1604) VA 2455:7—, 2453:3—4, 353:80—. (1605) VA 2461: 54—, 2460: 4—5, 2461:1—. (1606) VA 2467:1—, 2465: 5, 2469 (Juhana Ottenpojan tarkastusluettelo). (1609) VA 2494:44—, 2481:8—9, 2490:122. (1612) VA 2509:66—, 2505:4, 2506:2—. (1615) VA 2521:146—, 2519:3, 21—22v, 2521:37—. (1618) VA 2536:64—, 2535: 1v, 2536:128. (1622) VA 2545: 2v, 2548: 32—. (1623) VA 2548: 78—. (1626) VA 2563: 40—, 2562:1, 2563:63—. (1632) VA 2588:100—. (1633) VA 2590:27—.

Piirroksessa s. 118 on lisäksi käytetty eri vuosilta seuraavia lähteitä: VA 2250: 99—, 2336: 2—, 2333: 3—4, 2335: 72—. (1582) VA 2344:1—, 2342: 2—3, 13. (1584) VA 2361:8, 2357:15—16, 2360:50—. (1587) VA 2384:11, 38—38v. (1590) 2404:64—.

K — kymmenysluettelo, T = vuotuistilitys, A = autioluettelo. Kymmenyssarakkeessa edellinen luku ilmoittaa maksaneiden ja maksamattomien yhteismäärän, jälkimmäinen ainoastaan maksaneiden määrän. V. 1604—06 Loimaalla kymmenyksensä maksaneet on laskettu saman prosenttiluvun mukaan kuin Huittisissa on maksaneita v:n 1601 luvuista, vuosien 1609 ja 1612 osalta vertauskohtana ovat olleet v:n 1615 tunnetut luvut. Tämän mukaisesti maksaneiden yhteismäärä v. 1604—12 on teoreettinen. Vuosien 1600 ja 1623 kymmenysluettelot Kokemäeltä puuttuvat; edellinen aukko on täytetty 50. penningin veroluettelon avulla ja jälkimmäinen v:n 1618 vastaavalla kymmenyksensä maksaneiden luvulla. Kymmenysluetteloista saaduissa luvuissa voi esiintyä parin kolmen talon virheitä, sillä luetteloissa ei ole yhteenvetoja, ja sivu sivulta laskettaessa on virhemahdollisuuksien määrä suuri. Eurajokeen on kymmenysluetteloista laskettu samat kylät, jotka maakirjassa kuuluvat tähän pitäjään.

T-sarakkeessa edellinen luku tarkoittaa verotalonpoikia, jälkimmäinen sisältää lampuodit.

A-sarakkeessa on yhteismäärään suluissa lisätty apuverotilityksistä ne autiot, joita ei mainita autioluetteloissa. V:lta 1605 piirrosta ei ole tehty autioluettelon vaan Fincken tarkastusluettelon pohjalta.

Maaomaisuuksista ja varallisuudesta Rauman seudulla 1800-luvun alussa

Rauman maalaiskunnan, Lapin ja Hinnerjoen alueesta käytetään seuraavassa — jossain määrin mielivaltaisesti — nimitystä Rauman seutu. Kysymyksessä on vanhan Lapin eli Rauman hallintopitäjän alue lukuunottamatta muutamia kirkollisesti Eurajokeen kuuluneita kyliä.

Rauman seudun vanhat maatilat voidaan menneisyytensä ja kokonsakin nojalla jakaa kolmeen ryhmään: säterikartanot, ratsutilat ja tavalliset talonpoikaistalot, jotka ylläpitivät ruotusotamiehiä. Lisäksi tavataan muutamia kirkollis- ja sotilasvirkataloja, mutta niiden käsittelemiseen omana ryhmänään ei tässä ole aihetta. Ratsutilojen augmentit voitaneen rinnastaa ruotutaloihin.

Vuoden 1800 omaisuusveroasiakirjoihin perustuva tutkimus osoittaa,¹⁾ että Rauman maaseurakunnassa, Lapissa ja Hinnerjoella asui varakkaita henkilöitä (joiden omaisuus oli vähintään 1000 riksiä) enemmän kuin lähipitäjissä Eurajoella ja Laitilassa. Toisaalta oli kokonaisvarallisuus jälkimmäisissä pitäjissä suurempi kuin Rauman seudulla, mikä lienee johtunut etupäässä niiden suuremmasta väki- ja taloluvusta.

Säteriratsutilat, joita Rauman maaseurakunnassa oli kolme ja Lapissa yksi, olivat alkuaan manttaaleiltaan ja viljelyksiltään suu-

¹⁾ E. Jutikkala, Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin-ajan päättyessä, Historiallinen Aikakauskirja 1949: 3, kartat s. 182, 184.

rimmat; Lahden kartanoon kuului jakamattomana kaksi manttaalia, muut olivat kooltaan puolitoista manttaalia. Saman suuruisia olivat säterioikeutensa menettäneet kartanot Sampaanala ja Kortela.²⁾ Talonpoikaisratsutilat käsittivät miltei poikkeuksetta yhden manttaalin. 1700-luvun puolivälistä lähtien joutuivat suurtilat kuitenkin monien halkomisten kohteeksi ja ruotsinvallan päättyessä olivat niiden koot sentähden paljon entisestään pienentyneet. Ainoastaan kaksi ratsutilaa, Kortela ja Sampaanala, oli v. 1810 jakamatta, kun sen sijaan muut 18 rustholliä oli runsaan puolen vuosisadan aikana halottu kaikkiaan 42:een osaan.³⁾ Kun ruotutaloja jaettiin vastaavana aikana harvemmin, oli tuloksena tilakokojen huomattava tasoittuminen.

Rauman seudun suurimmat maatilat, Kortelan ja Sampaanalan rusthollit, käsittivät 1800-luvun alussa 1 1/2 manttaalia kumpikin. Lahden säteriratsutila oli jo kahdessa osassa, joista suurempaan kuului 1 1/3 manttaalia. Varallisuusverolautakunta taksoitti sen tasan 4000 rixin arvoiseksi kuten Kortelankin. Sampaanala arvioitiin 3333 rixiksi, mutta muut suurimmista tiloista jäivät alle 3000 rixin.⁴⁾

Vaikka arvokkaimmat ratsutilat olivat yleensä edelleen aatelin tai säätyläisten omistuksessa, oli tästä säännöstä jo olemassa poikkeuskin: Rohdaisten säterirustholli Lapissa oli v. 1758 myyty perinnöksi kahdelle sitä viljelevälle talonpojalle Jaakko Matinpojalle ja Juho Yrjönpojalle.⁵⁾ Vuonna 1800 tilan kumpikin puolisko arvioitiin 2625 hopearixiksi. Tavallisista ratsutiloista, joita talonpojat omistivat, taksoitettiin esim. Haudan kumpikin puolisko 1500 rixin, kolmeksi tilaksi jaettu Soukainen yhteensä 4000 rixin, Kuljun ja Sukkalan Isontalon kummatkin puoliskot 1250 rixin arvoisiksi jne.

Pienimmät tilat sijaitsivat — niin kuin jo edellisinäkin vuosisatoina — Rauman maaseurakunnan eteläisissä kylissä. Esim. Nihattulan Sunila oli halottu kolmeksi, ja kunkin talonosan ar-

²⁾ P. Papunen, Rauman seudun historia I s. 201—202.

³⁾ VA (= Valtionarkisto) 7564: 58—66; VA T2: 524v—538.

⁴⁾ Varallisuusveroluettelot, joihin seuraavassa tavan takaa viitataan, ovat VA:ssa mikrofilmattuina Ruotsin Valtakunnanarkistosta, rullat 73 ja 74.

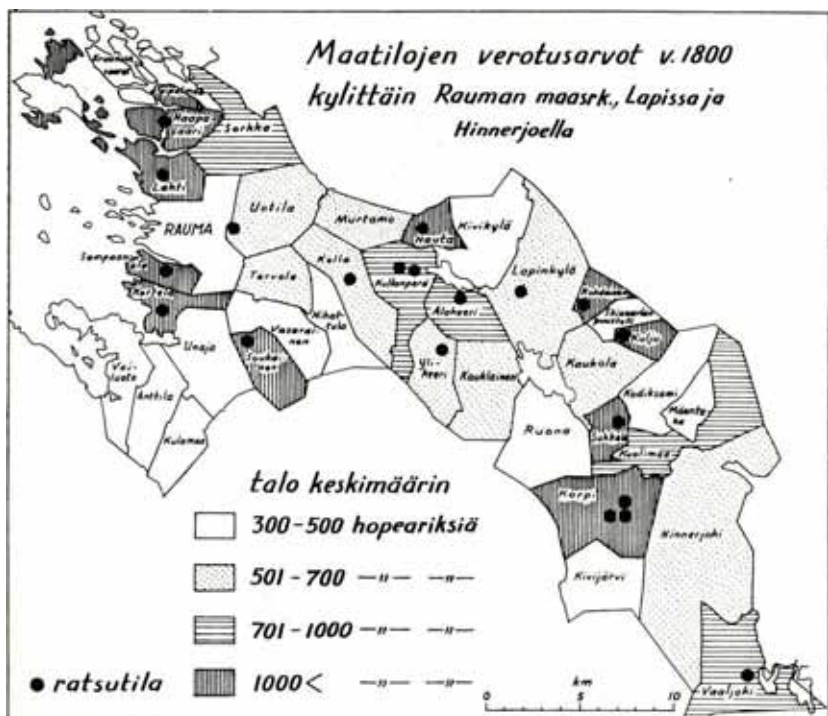
⁵⁾ VA Eurajoen ja Lapin talvikäräjät 1759; VA 7841: 678—693.

voksi tuli vuoden 1800 taksoituksessa 250 riksiä. Anttilan ja Voiluodon kylissä olivat talot keskimäärin 325 riksin arvoisia. Tilojen keskimääräiset verotusarvot selviävät oheisesta luettelosta ja piirroksesta.

kylä	talot keskimäärin hopeariksiä	kylä	talot keskimäärin hopeariksiä
Kortela	4000	Kolia	655
Sampaanala	3333	Ylikeeri	629
Lahti	3000	Uotila	625
Rohdainen	2625	Hinnerjoki	609
Haapasaari	2000	Kaukola	551
Hauta	1500	Tarvola	532
Soukainen	1333	Murtamo	509
Taipalmaa	1250	Ruona	499
Kulju	1250	Kulamaa	451
Korpi	1203	Kivijärvi	433
Sukkala	1063	Vasarainen	406
Alakeeri	892	Mäentaka	406
Kullanperä	828	Kodik sami	404
Sorkka	750	Kivikylä	397
Vaaljoki	750	Unaja	359
Kuolimaa	715	Anttila	325
Lapinkylä	687	Voiluoto	325
Kaukiainen	661	Nihattula	300

Muutamaa suurtilaa lukuunottamatta ei voi havaita, että Rau-
man kaupungin läheisyys olisi vaikuttanut tilojen verotusarvoihin
ainakaan korottavasti, sillä arviot päinvastoin kasvoivat sitä mu-
kaa kuin kaupungista etäännyttiin. Ellei ratsutiloja oteta huo-
mioon, arvioitiin näet yksi manttaali maaseurakunnassa 1300—1500
hopeariksin, Lapissa 1300—1700 hopeariksin ja Hinnerjoella vä-
hintään 1700 hopeariksin arvoiseksi. Ratsutilat olivat kokonaan
omaa luokkaansa, sillä niiden manttaalit arvioitiin 2500—3500
riksiksi katsomatta paljonkaan siihen, oliko kysymyksessä aatelis-
miehen omistama ratsuvelvollinen säterikartano vai talonpoikai-
nen rusthollit aio. Ratsutilamanttaalien taksoittaminen kaksi ker-
taa ruotumanttaaleja korkeammalle oli puheenaolevan varalli-
suusverotuksen yhteydessä yleistä kaikkialla maassa.⁶⁾

⁶⁾ E. Jutikkala, Varallisuussuhteet s. 173.

Olisi kiintoisaa päästä selville, missä määrin näin huomattava verotusarvojen ero maanluontojen välillä vastasi tilojen kauppahinnoissa esiintyviä eroja, sillä jo ensi silmäyksellä saa sen vaikutelman, että rusthollit taksoitettiin v. 1800 liian korkealle verrattuna vastaavan kokoisiin ruotutaloihin. Valitettavasti käytettävänämmä olevat tiedot talonkaupoista 1800-luvun alussa koskevat miltei poikkeuksetta sukuun — joko pojalle tai vävyille — myytyjä tiloja, ja on selvää, että tällöin tulivat kysymykseen yleensä vain käypää hintaa alemmat kauppasummat.⁷⁾ Kun ehtoihin samalla tavallisesti sisältyi luontoissuorituksina myyjälle maksettava eläke epämääräiseksi ajaksi, ei tilojen todellista käypää hintaa, mikä olisi saatu rasitteettomana vieraalle myyessä, voitane luo-

⁷⁾ E. Jutikkala, Suomen talonpojan historia, 2. p. s. 332.

tettavasti arvioida. Kiinnitettäköön sen vuoksi ensin huomiota tilojen viljelyksistä, rakennuksista, irtaimistosta ja torppien lukumäärästä säilyneisiin tietoihin. Tilukset mitattiin Rauman seudulla isoajakoa varten 1700-luvun parina viimeisenä vuosikymmenenä ja ratsutiloilla oli tällöin viljelyksiä seuraavasti: *)

ratsutilat	peltoa isossajaossa tynnyrinaloina	peltoa yhtä manttaalia kohti tynnyrinaloina
Lappi		
Hauta, yksinäistila	48 2/3	36 1/2
Rohdainen, »	52 2/3	35
Mattila, Lapinkylä	33 3/4	33 3/4
Impola, Kullanperä	31	31
Seikkula, »	23 1/2	31 1/3
Kerttula, Alakeeri	45	36
Junnila, Ylikeeri	32 1/3	39
Rauman maaseurakunta		
Lahti, yksinäistila	64	32
Äyhö, Uotila	39	47
Sampaanala, yksinäistila	67 1/2	45
Kortela, »	37	37 1/3
Soukainen, »	37	28
Kolia, Kollan kylä	35 1/3	42
Hinnerjoki		
Vaaljoki, yksinäistila	49 1/2	27
Airila, Korpi	30	30
Nakkila, »	30	30
Sonkkila, »	30	30
peltoa manttaalia kohti keskimäärin	35	tynn.alaa.

Kun sitten tarkastellaan ruotutalojen viljelyspinta-aloja sellaisissa jakokunnissa, joissa ei ollut lainkaan ratsutiloja, voidaan esittää kylittäin seuraavia lukuja:

*) Maanmittaushallituksen Arkisto: A12, A 50, A 8, A 91—92, isojakokarttoja selityksineen. Kolme ratsutilaa, Haapasaaari, Kulju ja Sukkelan Isotalo puuttuvat tästä luettelosta, koska niiden pinta-alatiedot ovat puutteellisia. Rustholleja käsitellään ikään kuin ne olisivat yhä olleet jakamattomia, vaikka todellisuudessa useita niistä viljeltiin jo isonjaon aikana kahdessa osassa.

kylä	manttaalit peltoa isossajaossa yhtä manttaalia kohti, tynnyrinaloina	
Kivikylä	2 3/8	39
Kaukiainen	1 1/6	43
Kaukola	2 1/2	47 1/2
Murtamo	2 1/8	49
Nihattula	1	43
Kulamaa	1 5/6	19
Anttila	1 1/6	63
Voiluoto	2 2/3	29
Unaja	1 2/3	70
Hankkila ja Sorkka	5 2/3	32
Hinnerjoki	6 1/12	38
peltoa manttaalia kohti keskimäärin		43 tynn.alaa

Vaikka voidaan syystä huomauttaa, etteivät suhdeluvuista lasketut keskimäärät 35 ja 43 tynnyrinalaa vastaa tarkoin todellisia, saattaa kuitenkin todeta, että ruotutalojen pellot olivat manttaalia kohti hyvinkin yhtä suuria elleivät suurempiakin kuin vastaavasti ratsutilojen viljelykset.

Rakentamisen osuudesta maatilojen arvon muodostumiseen ei ole juuri lainkaan tietoja vuoden 1800 tienoilta. Asuinhuoneiden ikkuna-aukkojen verotuksen yhteydessä v. 1750 todettiin, että niiden lukumäärä taloa kohti vaihteli kahdesta kahteentoista. Ratsutilat olivat yleensä tässä suhteessa muita jonkin verran edellä, mutta päinvastaisiakin yksityistapauksia oli runsaasti.⁹⁾ Savupirttejä ilmoitettiin vielä vuonna 1825 olevan noin 23 % asuinhuoneista, mutta kun torpat ja mäkituvat ovat laskussa mukana, kuuluivat sisäänlämpivät huoneet ilmeisesti niihin. Toisen tiedon mukaan olivat savupirtit jääneet jo tuolloin kokonaan pois käytöstä.¹⁰⁾

Säilyneiden katselmustietojen perusteella voi sanoa, että aina-kaan sotilasvirkatalot ja pikkupappilat eivät 1700-luvun lopulla juuri eronneet huoneiden määrän ja rakennustavan puolesta suu-
rehkoista talonpoikaistaloista, joita tunnetaan jo sata vuotta vanhemmista tarkastuspöytäkirjoista.¹¹⁾ Huomattavin ero lienee ollut

⁹⁾ VA 7564: 58—66.

¹⁰⁾ VA Böckerin kokoelma, III: 147v—148, II: 18.

¹¹⁾ VA Militaria 99, sotilasvirkatalojen katselmuspöytäkirjoja; VA Eura-
joen ja Lapin talvikäräjät 1759, Lapin kappalaispappilan katselmus.

se, että puustellit rakennettiin kivijalalle, mutta talonpojat käyttivät edelleen huoneidensa perustuksena multahirsiä. Yksinomaisena kattamisaineena oli tuohi niin kartanoissa, talonpoikaistaloissa kuin torpissakin. 1700-luvun lopulla tehdyistä isonjaon kartoista näkyy, etteivät ratsutilat eronneet umpikartanoidensa laajuuden tai tonttiansa sijainnin puolesta kylien muista taloista. Näin ollen ratsutilamanttaalien muita suurempi arvo ei varmaankaan johdu rakennustavan tai huoneiden lukumäärän eroista. Selvästi korkeammalla asumistasolla oltiin tosin säterikartanoissa, mutta niitä oli vain viidennes Rauman seudun ratsutiloista.

Irtaimistoista antavat peruluettelot yksityiskohtaisen selostuksen, mutta tavarain rahallinen arvo merkittiin tavan mukaan niiden käypiä hintoja pienemmäksi. Jos jäämistö olisi pyritty inventoimaan käyvistä hinnasta, olisi mahdollinen huutokauppa saatanut tuottaakin odotettua vähemmän ja uskotut miehet olisivat siten antaneet aiheen liikaverotukseen; vaivaisten osuus ja rekisteröimismaksu kannettiin nimittäin perunkirjoitusarvion perusteella. Seuraavassa hinnoittelusta muutama esimerkki:¹²⁾

Unajan Kodiksanntilan irtain arvioitiin kalunkirjoituksen yhteydessä v. 1821 kaikkiaan 172 hopearuplaksi, mutta huutokauppa tuotti 416 hopearuplan arvosta Ruotsin valtionvelkarahaa. Kun huutokaupassa saatuja hintoja on pidettävä tavarain käyvinä hintoina, voidaan sanoa, että perunkirjoitusarvio nousi tässä tapauksessa vain 41 %:iin irtaimiston todellisesta arvosta.

Lapin Haudan rusthollin tyttärien perintöosa irtaimesta arvioitiin määrään, joka valtionvelkarahaksi laskien oli 109 riksiä 34 killinkiä. Vuonna 1816 pidetyssä huutokaupassa tästä omaisuudesta saatiin 246 riksiä 33 killinkiä valtionvelkarahaa. Peruluettelo sisälsi siis hintoja, jotka vastasivat keskimäärin 44 % tavarain käyvistä hinnoista.

Murtamon Mikkelen emännän jäämistöä myyessä v. 1817 kertyi 491 riksiä 25 killinkiä valtionvelkarahaa, mutta samat esineet oli peruluetteloon merkitty 247 riksin (123 % hopearuplan) arvo-

¹²⁾ Turun Maakunta-arkisto, Eurajoen ym. pitäjien peruluettelaita, v. 1812—1819 s. 499—509, 641—648; v. 1820—1827 s. 203—222, 865—874.

siksi. Tässä tapauksessa olivat arviohinnat siis keskimäärin 50 % käyvistä hinnoista.

Kymmenen vuotta myöhemmin merkittiin Hellmanin torpassa Kuolimaalla emännän jäämistö 84 pankinriksiksi, mikä vastasi 126 valtionvelkariksiä. Huutokaupassa karttui rahaa 207 valtionvelkariksiä, joten perunkirjoitusarvio oli 61 % käyvistä hinnoista.

Näiden esimerkkien nojalla voitaneen katsoa, että perunkirjoituksessa oli tapana merkitä irtaimiston arvoksi suunnilleen puolet sen käyvästä hinnasta. Ratsu- ja ruotutilojen irtaimistojen arvoja voidaan verrata keskenään tuonnempana olevan taulukon perusteella.

Torppia oli viime vuosisadan alussa vielä siksi vähän, etteivät ne voineet vaikuttaa sanottavasti maatilojen arvoihin lukuunottamatta paria säterikartanoa Rauman maaseurakunnassa. Lahden säterirusthollilla oli v. 1800 yhdeksän torppaa ja Haapasaarella viisi, mutta muilla kartanoilla ja ratsutiloilla oli torppareita enintään kaksi. Olivatpa sellaiset suurtilat kuin Kollan kartano ja Sampaanala Rauman maaseurakunnassa samoin kuin Hauta ja Rohdainen Lapissa vielä kokonaan vailla torppia (rakuunain ja reservisotamiesten asumuksia ei tässä oteta lukuun). Toisaalta oli torppia ruotutilojenkin mailla — esim. Hinnerjoen kylässä kokonaista 6 kpl —, joten ratsutilat eivät mitenkään olleet torppien perustamisessa muita edellä.¹³⁾

Kun näin on tarkasteltu eräitä tilojen arvoon vaikuttavia tekijöitä, on syytä esittää tiedot kauppahinnoista ja irtaimistoista säilyttäen ratsutilat omana ryhmänään. Kun edelleen pidetään tilojen kameraalista arvoa, manttaalilukua, vertailuperusteena ja muunnetaan kaikki erilaiset rahayksiköt hopearikseiksi, voidaan vuosilta 1800—1827 saada seuraavia lukuja:¹⁴⁾

¹³⁾ VA 7813: 477v—486.

¹⁴⁾ Turun Maakunta-arkisto, Eurajoen ym. pitäjien peruluettelot v. 1812—1819, 1820—1827 (sisältävät joitakin tietoja myös vuotta 1812 aikaisemmalta ajalta).

ratsutiloja	mant- taalia	kiinteistön kauppahinta (tai perunkirj. arvo) riks. hop.	irtaimen perun- kirj. arvo + saa- tavat riks. hop.
Hauta (puolet yksinäistil.)	1/2	260	417
Hauta (toinen puoli), Lappi	1/2	260	106
Hunsala, Lapin Ylikeeri	5/8	69	123
Kortela, Rauman maaseurak.	1 1/2	625	943
Lahti, Rauman maaseurak.	1	—	708
Rohdainen, Lappi	3/4	328	661
manttaalia kohti keskimäärin		397	607
muuta tiloja	mant- taalia	kiinteistön kauppahinta (tai perunkirj. arvo) riks. hop.	irtaimen perun- kirj. arvo + saa- tavat riks. hop.
Vilkkilä, Uotila	1/3	166	480
Kodiksanttila, Unaja	1/3	156	172
Tapani, Vermunttila	1/4	125	56
Junnila, Vermunttila	1/4	67	480
Heinilä, Sorkka	1/2	47	365
Rekola, Kuolimaa	3/8	9	348
Utula, Kodiksami	1/4	31	
Kollanen, Anttila	1/4	31	
Eerola, Vermunttila	1/8	14	—
Mikkilä, Murtamo	5/12	—	77
manttaalia kohti keskimäärin		242	791

Esimerkkien vähälukuisuuden vuoksi eivät lasketut keskimäärät ole suinkaan tilastollisesti luotettavia, mutta ne helpottavat tästä huolimatta vertailujen tekemistä. Ratsutilat osoittautuvat kiinteistöjensä osalta selvästi muita arvokkaammiksi, mutta irtaimiston suhteen ei laita ole samoin, vaan ruotutalojen tavarat ja saatavat olivat suhteellisesti hyvinkin saman arvoisia kuin suurtilojen. Kun varsinaissuomalaisen talonpojan irtaimisto oli 1700-luvulla keskimäärin 100 hopeariksin arvoinen,¹⁵⁾ oli Rauman seudulla selvästikin vaurastuttu 1800-luvun alkupuolelle tultaessa yli tämän varallisuustason.

¹⁵⁾ Saini Laurikkala, Varsinais-Suomen talonpoikain asumukset ja kotitalousvälineet 1700-luvulla, Turun Yliopiston Julk., B: 28, s. 355.

Rusthollien hinnat irtaimistoiheen eivät kohonneet kuin murto-osaan siitä, mihin ne v. 1800 taksoitettiin (Kortelan verotusarvo esim. oli 4000 hopeariksiä, Haudan kumpikin puolisko taksoitettiin 1500 riksin ja Ylikeeren Hunsala 875 riksin arvoiseksi, muutamia mainitaksemme). Sekin seikka, että kiinteistön arvo jäi usein paljon irtaimen arvoa pienemmäksi, osoittaa tilan lunastussummalla olleen joskus miltei vain symbolisen merkityksen (esim. Rekola Lapin Kuolimaalla, ks. taulukkoa edellä). Vielä mitättömämmiltä näyttävät tilanhinnat sen edellä tehdyn toteamuksen valossa, että irtaimiston perunkirjoitusarvo vastasi tavallisesti vain puolta tavarain käyvistä hinnoista.

On tietenkin korostettava, että kiinteistöjen hinnat ovat määrättyneet sukulaisten keskeisissä kaupoissa. Miltei ainoa tiedossamme oleva hinta, joka tällöin maksettiin vieraan kanssa tehdyssä kaupassa, koskee Kollan kartanon 5/12 manttaalin suuruista puoliskoa, jonka Rauman apteekkari S. J. Nyberg v. 1804 osti vääpeli Daniel Berglundilta 3000 valtionvelkariksillä eli 937 hopeariksillä.¹⁶⁾ Tämä hinta oli siis 5- tai 6-kertainen verrattuna niihin rahasuorituksiin, joita rusthollien pojat ja vävyt joutuivat tuohon aikaan saman kokoisista tiloista vanhemmilleen maksamaan. Syytingin huomioon ottaminen pienentäisi tietysti paljonkin tätä hintojen suurta eroa.

Vermuntilan Laville määrättiin mainitun kaupan yhteydessä hinta, joka hopearikseiksi muutettuna tekisi 208 talaria. Kysymyksessä oli 1/6 manttaalin verotalo, joten manttaalille tuli tässä panuksi hinta, joka suurin piirtein vastasi v. 1800 omaisuusverotuksessa arvioitua. Sen sijaan Kollan kartano oli taksoitettu noin 1667 hopeariksiksi, joten sen kauppahinta jäi paljon alle verotusarvion. Tosin ei irtaimistoa tiettävästi kuulunut kauppaan, mutta verotuksessa oli kaikki omaisuus määrä ottaa huomioon. Tämä seikka lieneekin osaltaan syynä kauppahinnan ja verotusarvon väliseen eroon.

Jos oletetaan, että omaisuusverotuksen yhteydessä onnistuttiin ruotutalot arvioimaan suurin piirtein käypien hintojen mukaan,

¹⁶⁾ Turun Maakunta-arkisto, Eurajoen ym. pitäjien talvikäräjät v. 1805 f. 297v—. Yksi hopeariksi on laskettu 3,2 valtionvelkariksiksi, mitä suhdetta voidaan päätellä eräissä peruluetteloissa käytetyn.

tulivat ratsutilat taksoitetuiksi jossain määrin yli arvonsa. Vaikka näin ei voida väittää pelkästään äsken mainitun yhden säterirusthollin ja yhden talonpoikaistalon hintojen perusteella, näyttävät suvun kesken maksetut talonhinnat tukevan tätä käsitystä (on muistettava, että ratsutilojen taksoitusarvot olivat kaksinkertaiset vastaavan kokoisiin ruotutiloihin verrattuna). Kun irtaimistoissa ja viljelyksissäkään ei havaita selviä eroja manttaalilukujen perusteella niitä vertailtaessa, näyttää ratsunpitoa vastaan saatu verovapaus jäävän yksinään siksi tekijäksi, joka piti rustholli-manttaalin arvon korkeana. Rauman seudun ratsutilat olivatkin jo vuodesta 1791 lähtien olleet hyvin edullisessa asemassa päästyään vapaaksi ratsunpitovelvollisuudesta — tosin vakanssimak-sua vastaan.¹⁷⁾

Edellä esitettyjä irtaimistojen arvoja laskettaessa otettiin huomioon myös saatavat. On syytä tarkastella luottojen merkitystä hieman lähemmin. Velkaantuminen näkyy olleen varsin yleistä niin säätyläisten kuin talonpoikienkin keskuudessa. Sen syistä lienevät täälläkin olleet perinnönjakojen yhteydessä tapahtuneet sisarosuuksien lunastamiset tärkeimpiä.¹⁸⁾ Niinpä Rauman lähellä sijaitsevien suurten kartanoiden Lahden ja Sampaanalan omistajilla oli v. 1800 useiden tuhansien riksien velat. Ne olivat esim. Sampaanalan osalta yli puolet tilan koko arvosta. Talonpoikain peruluetteloista voi todeta, että sisarosuuksien lunastaminen oli lykkääntynyt niin kauan, että vasta uusi sukupolvi maksoi ja vastaanotti rästit. Myös kotieläinten hankinta ja siemenviljan osto saattoivat vähävaraisen talonpojan helposti velkoihin, mutta paljon käytettiin suoranaisia kulutusluottojakin, joita Rauman ja Uudenkaupungin kauppiaat entiseen tapaan myönsivät maalaisille tavaratoimituksia vastaan. Siirtomaatavarani, tupakan, kahvin ja sokerin sekä ulkolaisten väkijuomien käyttö oli Rauman seudulla nopeasti leviämässä, kuten eräät kauppiaiden yksityiskohtaiset laskut osoittavat.

Kun rahalaitoksia ei ollut, täytyi lainantarvitsijain kääntyä suoraan varakkaiden yksityisten puoleen. Niinpä Rauman ja

¹⁷⁾ J. E. Roos, *Officersboställen i Finland under svenska tiden* s. 6.

¹⁸⁾ E. Jutikkala, *Varallisuussuhteet* s. 188—189.

Uudenkaupungin porvarien liikepääomat näkyvät olleen peräisin lähipitäjien rusthollarien ja muiden manttaalimiesten kirstuista. Useat talolliset olivat 1800-luvun alussa jo varsin tottuneita antamaan kuoletuslainoja velkakirjoilla lailliseksi mainittua kuuden prosentin vuotuista korkoa ja kiinnitystäkin vastaan. Pienempien summien vakuutena käytettiin myös pantteja: kulta- ja hopeaesineitä, koruja ym. Tyydyttävä lasku- ja kirjoitustaito oli tarpeen, jotta saatavia pystyttiin valvomaan. Porvarien ohella oli lainansaajien joukossa silmiinpistävän runsaasti virkasäädyn jäseniä: pappeja, opettajia, upseereita, nimismiehiä jne.

On ilmeistä, että eräät talonpojat kohosivat lainanantonsa ansiosta vankkaan ja arvostettuun asemaan. Esim. herastuomari Antti Pertolalla Lapin Kuolimaalla oli kuollessaan v. 1821 riidattomia rahasaatavia kihlakunnan tuomarilta, naapuripitäjän kappalaiselta, kahdelta Uudenkaupungin porvarilta ynnä kuudelta talolliselta ja torpparilta kaikkiaan 568 hopearuplan arvosta, mikä edusti puolta Pertolan koko irtaimistosta. Velkoja ei herastuomarilla itsellään ollut lainkaan. Uotilan Vilkkilän isäntä Rauman maaseurakunnasta oli antanut velkakirjoilla korkoa vastaan rahojaan Rauman koulun rehtorille ja kahdeksalle porvarille, kahdelle talonisännälle ja eräälle merimiehelle yhteensä 414 hopearuplan arvosta.

Rusthollarien mahdollisuudet luotonantoon olivat tietenkin paremmat kuin muiden talollisten. Kortelan Juho Nordmanilla oli v. 1819 kuusitoista velallista, niiden joukossa neljä pappismiestä, kruununvouti, kihlakunnan kirjuri, yhdeksän porvaria tai porvariperikuntaa sekä eräs ratsutilallinen. Lainojen yhteismäärä nousi noin 979 hopearuplaan. Mainittakoon, että Nordmanin irtaimisto arvioitiin saatavineen 2509 hopearuplaksi, mutta arvio on tavarain osalta epäilemättä hyvin varovainen. Kollan kartanon omistaja, kersantti Hans Magnus Canth oli myös huomattava rahoittaja. Vuonna 1817 oli hänellä saatavia 12 velkakirjan nojalla kahdelta upseerilta, yhdeltä aliupseerilta, neljältä porvarilta, eräältä rouvashenkilöltä ja kolmelta talonpojalta yhteensä 696 hopearuplaa.

Lapin Rohdaisten rusthollari Juho Juhonpoika ei kuulunut säätyläisiin kuten Canth, mutta myönsi luottoa siinä missä muutkin rahamiehet. Vuonna 1812 hänen saatavansa korkoineen olivat

500 hopearuplaa, mikä edusti noin kolmatta osaa talon irtaimiston perunkirjoitusarvosta. Lainat oli annettu 6 % korolla takuita tai pantteja vastaan. Kahdessa tapauksessa Juho Rohdainen oli hankkinut kiinnityksen saatavansa vakuudeksi. Velallisia hänellä oli yksitoista; heistä yksi kapteeni, kolme porvaria, yksi rusthollari sekä talollisia, lampuoteja ja torppareita kaksi kutakin.¹⁹⁾

Tuntuu luonnolliselta, että kaupunkien porvarit olivat velallisten joukossa runsaasti edustettuina; velkojen voidaan näet ajatella syntyneen siten, että varakkaat talonpojat myönsivät maksuaikaa puutavaraa ja maataloustuotteita porvareille myydessään. Toisaalta tätä vastaan puhuu kuitenkin se seikka, että porvareiden maalaisilta saamat luotot olivat hyvinkin pitkäaikaisia ja ne oli myönnetty takuita, pantteja tai kiinnityksiä vastaan. Korkoakin maksettiin säännöllisesti.

Säätyläisten ja virkakunnan joukossa oli monia sellaisiakin lainanottajia, joiden kohdalla rahantarve johtui enemmänkin suurista kulutusmenoista kuin sisarosuuksien ja virkavaltakirjojen lunastamisesta tai liiketoiminnasta. Näin luulisi asian olleen esim. velkaantuneiden pappien, opettajien ja leskirouvien kohdalla. Ylellisyysverotuksesta huolimatta kalliiden tuontitavaroiden kulutus lisääntyi ja monipuolistui kaiken aikaa. Talonpojatkin pyrkivät mahdollisuuksiensa mukaan seuraamaan säätyläisten antamaa esimerkkiä. Vielä vuonna 1750 eivät talonpojat käyttäneet ylellisyysverotuksen piiriin kuuluvista hyödykkeistä muita kuin viinaa ja tupakkaa. Kahvia eivät Rauman seudulla käyttäneet tällöin vielä säätyhenkilötkään.²⁰⁾ Puoli vuosisataa myöhemmin tarjottiin kahvia juhlatiloissa, ja vuonna 1835 ilmoitettiin Rauman, Lapin ja Hinnerjoen pitäjissä olevan 48 yhteiseen kansaan kuuluvaa henkilöä, jotka nauttivat kahvia joka päivä tai miltei säännöllisesti.²¹⁾ Myös esim. joustimin varustetut ajoneuvot yleistyivät 1700-luvun loppupuolella, vaikka katetut vaunut olivat tietysti edelleenkin tunnusomaisesti säätyhenkilöiden irtaimistoa. Vuonna 1805 oli kääsejä Rauman seudulla noin 80 talonpojalla, omistipa Isontalon

¹⁹⁾ Turun Maakunta-arkisto, Eurajoen ym. pitäjien peruluettelot v. 1812—1827.

²⁰⁾ VA 7564: 1966.

²¹⁾ VA Böckerin kokoelma, II: 17.

isäntä Sukkalassa oikeat avovaunutkin. Taskukello näkyy kuuluneen tällöin miltei jokaisen ratsutilallisen arvoesineistöön.²²⁾

Peruluettelot osoittavat, että hopeiset tuopit, pikarit ja lusikat olivat Rauman seudulla tavallisia, samoin posliinilautaset, teekalustot ja hopeahelaiset merenvahapiiput sekä vaatetuksen alalla silkki-, satiini- ja puuvillakankaat, monenlaiset turkikset yms. Vaikka talonpojat käyttivät näitä vain «edustustilaisuuksissa», aiheutui niistä sittenkin huomattavia menoja. Vielä viime vuosisadan jälkipuolella valitettiin Lapissa, että ylellisiä kolmipäiväisiä pitoja toimeenpannaan, paitsi tavallisten perhejuhlien, myös lukuvuorojen, manttaalikirjoitusten ja kruununverojen kannon yhteydessä. Pitäjän kirkkoherra oli ottanut laskeakseen, että näihin tilaisuuksiin kymmenen vuoden aikana kulutetuilla varoilla olisi voitu vaikkapa rakentaa kansakoulu lähes jokaiseen Lapin pitäjän kylään.²³⁾

Merenkulku oli Varsinais-Suomen rannikkotalonpojille 1700-luvulla huomattava vaurastumisen lähde, mutta Rauman pitäjässä se oli vuoteen 1800 tultaessa jo menettänyt merkityksensä eikä verotettavia laivaosuuksia ollut muilla kuin voiluotolaisilla. Heidän yhteinen aluksensa merkittiin 150 hopeariksin arvoiseksi, ja veron suorittaminen jäi pääosakkaan Juho Perolan huoleksi.²⁴⁾ Rikkauksia ei tämä laiva omistajilleen tuonut, sillä Voiluodon talot olivat varallisuusverotilaston loppupäässä. Toisin oli laita Lahden kartanon herran, hovimajoitusmestari Samuel Jerlströmin, jonka laiva «Vigilantia» purjehti ainakin v. 1785 Saksassa asti.²⁵⁾

Eurajoella ja Luvialla oli talonpoikien Tukholman-purjehdus edelleen menestyksellistä ja saattoi lisätä harjoittajiensa varallisuutta tuntuvastikin, niin kuin erityisesti Varsinais-Suomessa on todettu tapahtuneen.²⁶⁾ Myös Haudan rusthollari Lapista oli 1700-luvun lopulla osallisena eräässä eurajokelaisessa laivassa.²⁷⁾ Vuoteen 1835 mennessä oli merenkulku kumminkin taantunut, sillä

²²⁾ VA 7846: 633v—650.

²³⁾ Åbo Underrättelser 1878 n:o 39.

²⁴⁾ VA Mikrofilmejä Ruotsin Valtakunnanarkistosta, rulla 73.

²⁵⁾ VA Euran tuomiokunta 14 f. 825.

²⁶⁾ VA Vehmaan tuomiok. Eurajoen ym. käräjät v. 1803, § 107, 161; Saini Laurikkala, Varsinais-Suomen talonpoikain asumukset s. 338.

²⁷⁾ VA Euran tuomiokunta 14 f. 748.

prof. Böckerille ilmoitettiin, ettei paikkakunnalla kukaan omistanut kuutta tai kaljaasia, kun sitävastoin 25 vuotta aikaisemmin oli Rauman pitäjässä niitä vielä ollut kaksi kappaletta.²⁸⁾

Jos edellä esitetystä tahdotaan koota jonkinlainen tiivistelmä, pitäisi sen sisältää ensinnäkin toteamus, että Rauman maaseurakunnan, Lapin ja Hinnerjoen alueella arvioitiin ratsutilat v. 1800 omaisuusverotuksessa käypiä hintoja korkeammalle, sillä ratsu- ja ruotutalot eivät todellisuudessa eronneet sanottavasti toisistaan viljelysten ja irtaimistojen suhteellisen määrän, rakennusten tai torppienkaan puolesta. Säteriratsutilat ja niihin verrattavat vanhat kartanot tekevät tästä kuitenkin poikkeuksen. Merkillepantavaa on myös irtaimiston huomattava arvo tilan hintaan verrattuna. Tämä johtui osaksi niistä alhaisista kauppahinnoista, joilla taloja etuoikeutetuille perillisille myytiin. Velkaantuminen oli yleistä, ja sen erikoisena piirteenä oli varakkaiden talonpoikien laaja antolainaustoiminta. Varallisuuserot heidän ja köyhimpien talonpoikien välillä näyttävät edelleen lisääntyvän vauraimpien talollisten jäljitellessä säätyläistapoja mahdollisuuksiensa mukaan, niin kuin jo 1700-luvullakin on todettu tapahtuneen.²⁹⁾ Ulkomaanpurjehduksella ei kuitenkaan enää ollut sanottavaa merkitystä Rauman pitäjän talonpoikien vaurastuttajana.

²⁸⁾ VA Böckerin kokoelma, II: 18.

²⁹⁾ Saini Laurikkala, mt. s. 338—352.

Satakuntalaisten lukuharrastus 1800-luvulla lehdistön levikki- numeroiden valossa

Lehdistön merkitys kansamme valistustason kohottajana on epäilemättä ollut viime vuosisadalla sangen suuri. Tarvitsee vain lukea sanomalehdissä olleita tuon ajan maaseutukirjeitä vakuutukseen asiasta. Kirjeenvaihtajat, jotka itse olivat ympäristöään aktiivisempia ja valistuneempia henkilöitä, tähdensivät jatkuvasti lehdistön vaikutusta yleisessä sivistystyössä. «Levittäköön, herättäköön ja kasvattakoon kallis sivistyksen siemen tuhatkertaisen sadon!» toivotti Luvialta Kylmän Korven Poika *Lounaan* alkaessa v. 1887 ilmestyä.¹⁾ Lehtien tilaajia pidettiin «paremmin yhteiskunnallisessa arvossa»,²⁾ mihin heidän tavallista laajempi tietomääränsä antoikin aihetta. «Ilahduttavana ajan merkinä sekä edistyksen askeleena sopii pitää sen», kirjoitti nimimerkki K. J. K. keväällä 1890 Kiukaisista, «että useat köyhät työmiehet, joilla on niukat tulot ja suuri perhe, ovat tilanneet sanomakirjallisuutta, ja viljelevätkin sitä, sen havaitsee siitä, kun jostakin asiasta on keskusteltu, niin sanovat, että sanomissa myös oli kertomus samasta asiasta.»³⁾ Varmaan tämä lehdentilaajien omaama tietoviisaus

¹⁾ Lounas 12. 1. 1887. Kirje Luvialta.

²⁾ Lounas 28. 12. 1887 »Sanomalehtikirjallisuuden tilaamisesta».

³⁾ Lounas 23. 5. 1890. Kirje Kiukaisista.

sitten kiihoitti naapureitakin lukemaan lehtiä ja seuraamaan itse «jännittynein mielin « oman maan asioiden kulkua.⁴⁾ Lehtien tilaaminen taas vei miehen kokonaan, sillä «ken siitä henkisestä ravinnosta (lehdestä) kerran on päässyt osalliseksi, sille se on jo melkein yhtä välttämätön kuin muukin jokapäiväinen leipä», kuten kiikkalainen nimimerkki Pilke totesi.⁵⁾ Ja samalla kun kasvoi paikkakunnalle tulleiden lehtien lukumäärä, kasvoi myös siellä kirjeenvaihtajien käsityksen mukaan «sivistys ja mielen valistus»: «Niinmuodoin kuin ne paikkakuntiin tilatut sanomalehdet yleiseen ovat sekä lukutaidon että halun määräys, että jota useampia lehtejä seurakuntaan otetaan, sitä etuisammalla kannalla lukemisen harrastaminen siellä myös on». ⁶⁾

Entä millaista lukemisen harrastaminen sitten Satakunnassa 1800-luvulla oli eli kääntäen, miten paljon ja millaisia lehtiä maakuntaan tilattiin?

I

Jos me ajattelemme koko 1800-lukua ja koko Satakuntaa, on heti aluksi todettava, että tiedot lehdistön levikistä maakunnan alueella eivät ole likikään täydellisiä. Kaikkien Satakunnassa luettujen lehtien levikistä ei ole saatavissa tarpeellisia tietoja, samoin kuin ei myöskään kaikkiin pitäjiin tilattujen lehtien määrästä. Suurelta osalta tämä johtuu siitä, että levikkitietoja koskeva lähdemateriaali on luonteeltaan verraten satunnaista, lähinnä lehtien maaseutukirjeenvaihtajien antamia selostuksia, mutta osaltaan myös siitä, että lehtihistoriallisessa tutkimuksessa ei lehtien levikinumeroihin ja -alueisiin ole kiinnitetty juuri lainkaan huomiota. Kuitenkin levikinumerot kertovat paljon paitsi kansan lukuharrastusten määrästä myös eri aatteiden ja puolueiden vaikutusalueista.

Mutta ennen kuin käymme lähemmin tarkastelemaan lehdistöoloja Satakunnassa, on syytä lyhyesti tehdä selkoa lehdistön levikin edellytyksistä 1800-luvulla. Kuten lähes kaikilla elämänaloilla, muodosti 1860-luvun alku taitekohdan myös lehdistömme kehi-

⁴⁾ Lounas 17. 2. 1891. Kirje Kiikoisista.

⁵⁾ Porilainen 2. 1. 1894. Kirje Kiikasta.

⁶⁾ Porin Kaupungin Sanomia 18. 8. 1860. Kirje Merikarvialta.

tyksen vaiheissa. Oltuaan siihen asti valtaosaltaan ruotsinkielistä ja sivistyneistön käsiin tarkoitettua lehdistö alkoi nyt jatkuvasti nopeutuvassa tahdissa suomenkielistyä ja tulla koko kansan omaisuudeksi. Kun v. 1850 maassa ilmestyi 7 ruotsinkielistä ja 2 suomenkielistä sanomalehteä, olivat vastaavat luvut v. 1870 9 ja 9, v. 1890 23 ja 32 sekä vihdoinkin v. 1900 28 ja 53. Koko lehdistön huomioon ottaen maassa julkaistiin v. 1898 118 suomenkielistä ja 62 ruotsinkielistä lehteä.⁷⁾ Tämä lehtien valtava lukumääräinen lisääntyminen on ymmärrettävissä vain maamme sisäisissä oloissa tapahtuneita muutoksia vasten heijastettuna. Jo itse lehtien julkaisemisessa tapahtui muutoksia, sillä sensuuri, joka Krimin sotaan saakka oli kahlehtinut usein ankarinkin kourin lehdistöä, hellitti otettaan. Valtiolliset ja poliittiset asiat, joiden käsittely lehdistössä 1800-luvun alkupuolella ei juuri ollut sallittua muissa kuin virallisessa lehdessä, paisuivat vähitellen päivälehtien tärkeimmäksi materiaaliksi. Samalla lehtien kokoa oli suurennettava ja niiden toimitukseen kiinnitettävä paljon enemmän huomiota kuin ennen. Alkoi syntyä ammattimaisten lehtimiesten ryhmä aikaisempien harrastelijajournalistien tilalle.

Lehtiä voitiin 1800-luvun jälkipuoliskolla jakaa lukijain käsiin jatkuvasti paranevin mahdollisuuksin. Vuosisadan alkupuolella oli postitoimistoja ollut vain kaupungeissa, 1860-luvulta lähtien niitä ruvettiin perustamaan myös maaseudulle. Ensimmäiset maaseutupostitoimistonsa Satakunta sai v. 1865 Lauttakylään, Ikaaliisiin ja Euraan.⁸⁾ Runsaimmin uusia postitoimistoja perustettiin 1880- ja 1890-luvuilla. Edellisen vuosikymmenen päättyessä Satakunnassa oli 11 ja vuosisatojen vaihteessa 30 postitoimistoa.⁹⁾ Niiden lukumäärän kasvun myötä lisääntyi myös postiteiden luku. 1840-luvulle saakka olivat Turusta Pohjanlahden rannikkoa pohjoiseen menevä ja toisaalta Turusta Tampereelle kulkeva postitie ainoat Satakuntaa halkovat postilinjat. Eri paikkakunnille posti kulki viranomaisten kihlakunnanpostin mukana. Mainitun kymmenluvun lopulla perustettiin postilinja Helsingistä Hämeen kautta

⁷⁾ Lauri Aho, Suomen lehdistö. Oma Maa I (1958) s. 231.

⁸⁾ Yrjö Nurmio, Suomen postilaitoksen historia. Aika 1808—1870 s. 251—252.

⁹⁾ SVT:n postitilaston antamien tietojen perusteella.

Poriin ja saatiin aikaan nopea yhteys Tampereen ja Porin välillä.¹⁰⁾ Lauttakylästä muodostui vähitellen Satakunnan postiliikenteen solmukohta. Vuoden 1877 postitiekartan mukaan Satakunnassa olivat seuraavat postitiet: Turku—Pori—Vaasa, Tampere—Karkku—Kiikka—Köyliö—Lauttakylä—Pori, Urjala—Lauttakylä ja Lauttakylä—Alastaro—Pori—Eura—Yläne.¹¹⁾ Näihin pääteihin liitettiin sitten ajanmittaan sivuteitä eri paikkakunnille.¹²⁾ Ratkaisevasti postinkulku parani Satakunnassa sen jälkeen kun v. 1894 avattiin Tampereen—Peipohjan, v. 1895 Peipohjan—Porin ja v. 1897 Peipohjan—Rauman rautatiet.¹³⁾ — Selvää tietysti on, että postinkulun paraneminen ja yhä uusien pitäjien tuleminen postitie- ja postitoimistoverkoston piiriin lisäsivät lehdistön levikin edellytyksiä. Ymmärrettävää myös on, että suurten postiteiden ja postitoimistojen läheisyydessä olleet paikkakunnat omasivat paremmat mahdollisuudet lehtien tilaamiseen kuin syrjäkulmat.

Myös lukijakunnan rakenteessa tapahtui 1800-luvun mittaan muutoksia. Kuten edellä mainittiin, sataluvun alkupuoliskon lehdet olivat jo kielensäkin puolesta vain sivistyneistölle toimitettuja. Vasta v. 1847 perustettu Suometar pyrki olemaan ensimmäinen todellinen «kansanlehti». Sataluvun alkupuolella puuttuivat kuitenkin suurelta osalta edellytykset laajalta kansankieliseltä lehdistöltä, sillä kansan yleinen sivistystaso ei ollut perin korkea. Elettiin omassa kylässä, omassa talossa eikä juuri välitetty ulkopuolisen maailman asioista. Vasta valtiollisen elämän elpyminen, kunnallishallinnon uudistaminen ja kansakoululaitoksen perustaminen 1860-luvulla alkoivat muuttaa tilannetta. Kansakoulut laajensivat ihmisten ajatusmaailmaa ja paransivat lukutaitoa, osallistuminen kunnan toimintaan ja valtiolliseen elämään herättivät talonpoikienkin keskuudessa vähitellen kasvavaa kiinnostusta yleisiin asioihin ja aktiivista toimintaa valistuksen jakamisen saralla. Alettiin kaivata ja tarvita tietoja oman kotinurkan ulko-

¹⁰⁾ Yrjö Nurmio, mt. s. 112—124, 224—258.

¹¹⁾ Erkki K. Osmonsalo, Suomen postilaitoksen historia. Aika 1870—1938 s. 180—181.

¹²⁾ SVT:n postitilasto antaa vuosittain 1880-luvulta lähtien tiedot postinkantolinjoista.

¹³⁾ Erkki K. Osmonsalo, mt. s. 188.

puoleltakin ja saattaa kotipaikan asioita muidenkin tietoon. Kaikki tämä tietysti loi verrattomasti suotuisamman maaperän lehdistön levikille kuin mitä sataluvun alkupuolella oli ollut asianlaita.

II

Seuraavassa esityksessä Satakunnan lehdistöoloista on otettu mukaan tarkasteluun lehdistö kokonaisuudessaan. Rajoittuminen pelkästään sanomalehtiin ei olisi mielekäästä siitäkään syystä, että melkoinen osa kansan lukuharrastuksesta kohdistui muihin kuin päivälehtiin. Jakoa eri lehtiryhmien välillä so. sanoma- ja aikakauslehtien välillä olisi lisäksi varhaisempina aikoina vaikea käydä, koska lehdet ulkonaisesti olivat samannäköisiä. Sataluvun loppupuolella on käytetty lehdistöstä puhuttaessa seuraavaa ryhmäjakoa: sanomalehdistö, uskonnolliset ja raittiuslehdet, aikakaus- ja ammattilehdet sekä kuva- ja ajanviete-lehdet. Tarkasteltavan alueen muodostaa nykyinen Satakunta kokonaisuudessaan (so. Turun ja Porin läänin pohjoisosa) ja tarkasteltavan ajanjakson 1800-luku kokonaisuudessaan. Paikkakunnista puhuttaessa ja karttapiirroksissa on käytetty 1800-luvun lopussa vallinnutta pitäjäjakoa.¹⁴⁾

Vuotta 1860 varhaisemmalta ajalta rajoittuvat tietomme Satakuntaan tulleiden lehtien määristä etupäässä niihin tietoihin, joita on käytettävissä Porin ja Rauman postikonttoreiden kautta tilatuista lehdistä. Ja tällöinkin on *Helsingfors Tidningaria*, lukuunottamatta tietoja eri lehtien tilausmääristä ainoastaan 6 vuodelta, nimittäin vuosilta 1833, 1839, 1842, 1845, 1849 ja 1852.¹⁵⁾ Epäile-

¹⁴⁾ Esillä olevaa kirjoitusta varten on käyty läpi kaikki Satakunnassa, so. Porissa, Raumalla ja Tyrväässä 1800-luvulla ilmestyneet lehdet. Edelleen on käyty läpi 1800-luvun osalta Uudenkaupungin Sanomat, 1850- ja 1860-luvuilta Sanomia Turusta ja Suometar. Muita lehtiä on käytetty Helsingin Yliopiston Kirjastossa olevan sanomalehtikirjoituskortiston antamien tietojen mukaan. Muut lähteet käyvät ilmi viittauksista. Tässä haluan kiittää ylioppilas Marja-Leena Rosolaa, joka on avukseni käynyt läpi Satakunta-lehden.

¹⁵⁾ Neljän ensiksi mainitun vuoden kohdalta saadaan tiedot eri lehtien levikin määrästä kuhunkin maan postitoimistoon postihallituksen sanomalehtitoimiston pitämistä luetteloista Tidnings Expeditionens Concept-Bok för år 1833, 1839, 1842, 1845 (Valtionarkisto). Valitettavasti näitä konseptikirjoja

mättä toimitettiin Satakuntaan joitakin lehtiä myös läheisten Tampereen ja Uudenkaupungin postitoimistojen kautta, mutta koska ei voida päätellä, miten suuri osa näihin toimistoihin tulleista lehdistä mahdollisesti toimitettiin edelleen Satakunnan puolelle, voimme jättää nämä toimistot lähemmän tarkastelun ulkopuolelle. Porin ja Rauman postitoimistoihin tuli mainittuina vuosina yhteensä seuraava määrä lehtiä:

	1833	1839	1842	1845	1849	1852
Pori	125	137	141	304	200%	225
Rauma	50	58	47	102	85	80 1/2
	175	195	188	406	285%	305 1/2

Näiden lehtimäärien jakaantumisen eri lehtien kesken näemme liitetaulukosta 1. Eniten tilattuja lehtiä olivat virallinen lehti *Finlands Allmänna Tidning*, Topeliuksen toimittama *Helsingfors Tidningar* ja turkulainen *Åbo Underrättelser*, joka toimi myös jonkinlaisena paikkakunnanlehtenä. Vuoden 1845 tavallista korkeampi lehtimäärä selittyy aikanaan paljon luetun *Allmän Evangelisk Tidningin* suuresta tilaajamäärästä sekä edellisenä vuonna J. V. Snellmanin perustamien *Maamiehen Ystävän* ja *Saiman* heti osakseen saamasta suopeasta vastaanotosta. Mielenkiintoista on panna merkkeille, että *Saimaa* tilattiin vain Helsingin, Turun, Vaasan, Viipurin ja Hämeenlinnan postitoimistojen kautta ja *Maamiehen Ystävää* vain Hämeenlinnan, Turun, Viipurin ja Vaasan toimistojen kautta enemmän kuin Porin postin välityksellä.¹⁶⁾ Muutenkin Porin postitoimisto oli tulevien lehtivuosi-kertojen määrään nähden maan suurimpia; Rauma taas oli keskikokoinen.

Muilta kuin mainituilta vuosilta on säilynyt tietoja vain *Helsingfors Tidning arin* levikistä, josta Topelius piti tarkasti kirjaa 1840- ja 1850-luvuilla. Lehteä tilattiin Porin ja Rauman postitoimistojen kautta eri vuosina seuraavasti:¹⁷⁾

ei ole säilynyt muilta kuin näiltä vuosilta. Vuosien 1849 ja 1852 kohdalta vastaavat tiedot saadaan Z. Topeliuksen pitämistä luetteloista. Topeliuksen kok. HYK.

¹⁶⁾ Em. postihallituksen sanomalehtiosaston luettelot.

¹⁷⁾ Tiedot perustuvat muilta kuin aik. mainituilta 6 vuodelta Helsing-

	1833	1839	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850
Pori	19	29	12	19	17	19	14	21	19	27	33 1/2
Rauma	7	8	7	7	6	7	9	7	9	8	9
Yht.	26	37	19	26	23	26	23	28	28	25	42 1/2

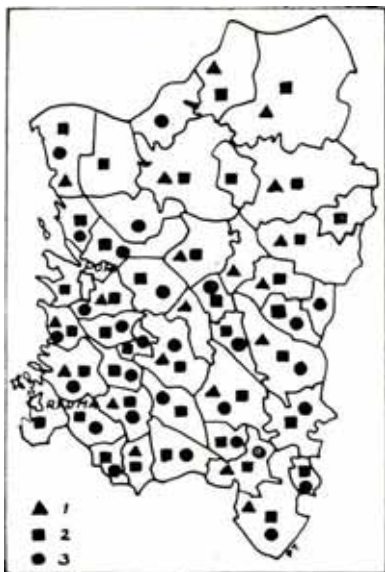
	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Pori	—	26 1/2	28	33 1/2	—	37	44	—	—	48 1/2
Rauma	—	10	9 1/2	8 1/2	—	14	16	—	—	10
Yht.	—	36 1/2	37 1/2	42	—	51	60	—	—	58 1/2

Havaitsemme tilaajamäärän pysyneen 1840-luvun loppuun jokseenkin yhtä suurena vuodesta toiseen, mutta sen jälkeen kasvaneen kymmenessä vuodessa kaksinkertaiseksi. Krimin sodan aiheuttama yleisen mielenkiinnon herääminen päivän tapahtumiin näkyy tässä sängen selvästi.

Koska käytettävissä ei ole lähempiä tietoja lehtien tilaajajoukosta, on vaikea tehdä päätelmiä, kuinka laajalle lehdistö ennen 1860-lukua Satakunnassa levisi. Kun kuitenkin valtaosa lehdistä oli ruotsinkielisiä, kun toisaalta Satakunnan maaseudulla Merikarvian pohjoisosaa lukuunottamatta «sveekusten heimo» ei ollut suuri¹⁸⁾ ja kun maaseudun virkamiehistö ei sataluvun loppupuoliskollakaan monia ruotsinkielisiä lehtiä tilannut, on tuskin liioiteltua väittää, että ainakin ruotsinkielisten lehtien valtaosa jäi sekä Porin että Rauman asukkaiden käsiin. *Maamiehen Ystävän* ja *Suomettaren* levikkialue kuitenkin lienee etupäässä ollut maa-seutua ja samoin oli asianlaita v. 1850 perustetun uskonnollisen lehden *Kristillisiä Sanomia* sekä v. 1851 perustetun *Sanomia Turusta*. Viimeksi mainitun palstoilla olleiden maaseutukirjeiden lähetyspaikkakuntien perusteella — kirjeitä ei voida otaksua lähetetyn paikkakunnalta, jonne lehteä ei tullut — tilattiin sitä ainakin 20 pitäjään Satakunnassa 1850-luvulla. Jokseenkin yhtä paljon näyttää tulleen *Suometarta* Satakuntaan: alueellisesti sitä tilattiin

fors Tidningarin omiin selontekoihin kunkin vuoden lopussa. Nämä sisältyvät seuraaviin lehden numeroihin: 16. 12. 1843, 18. 12. 1844, 23. 12. 1846, 8. 12. 1847, 9. 12. 1848, 14. 12. 1850, 15. 12. 1852, 28. 12. 1853, 30. 12. 1854, 31. 12. 1856, 30. 12. 1857 ja 15. 1. 1861.

¹⁸⁾ Lainausta Koivistolta olevasta kirjeestä. Satakunta 12. 5. 1877.

Turkulaisen Sanomia Turusta levikkialue Satakunnassa eli ne pitäjät, joihin tätä lehteä tilattiin 1. 1850-luvulla, 2. 1860-luvulla ja 3. 1870-luvulla. Lähteinä käytetty levikkialuetta hahmoteltaessa — kuten myös kaikissa seuraavissakin karttapäirroksissä — suoranaisia levikitietoja sekä maaseutukirjeiden lähetyspaikkakunnista kerättyä luetteloa. Ei näet voida otaksua, että lehdelle olisi lähetetty kirje seudulta, jonne ei ao. lehteä olisi tilattu. 1800-luvun lopulla lehtien asiamiesverkostot antavat arvokkaita lisätietoja levikkialueita hahmoteltaessa. On syytä huomauttaa, että niin Sanomien Turusta kuin muidenkin seuraavassa esitettävien lehtien levikkialueet ovat pikemminkin liian suppeita kuin liian laajoja; voidaan siis väittää, että ko. lehtiä levisi varmasti esitettyihin pitäjiin, mutta todennäköisesti laajemmallekin.

ainakin 15 pitäjään. Porin postitoimistoon sitä tuli v. 1853 15 ja Raumalle 5 1/2 vsk., Kankaanpäähän v. 1856 peräti kolmattakymmentä vuosikertaa.¹⁹⁾ Viimeksi mainittujen kolmen lehden *Kristillisiä Sanomia*, *Sanomia Turusta* ja *Suometar* ansioksi onkin luettava ensimmäisen kiinnostuksen herättäminen lehtien lukemista kohtaan Satakunnan maaseudulla. Kun sitten 1850-luvulla perustettiin maassa useita uusia suomenkielisiä lehtiä, saattoivat nämä laskea saavansa Satakunnankin maaseudulla kannatusta juuri noiden kolmen lehden levikitietojen perusteella. 1850- ja 1860-lukujen vaihteesta on käytettävissä tietoja lehtien tilaajamääristä 7 satakuntalaisessa pitäjässä, ja ne osoittavat «sanomakirjallisuutta» kuten sitä nimitettiin, jo tuolloin luetun monissa taloissa.

Kokemäen kohdalla tosin tiedetään vain, että sinne tilattiin v. 1858 *Sanomia Turusta*, *Suometarta*, *Aamuruskoa* (ilm. Viipurissa 1857—59), *Kristillisiä Sanomia* ja v. 1857 perustettua suomenkielistä virallista lehteä *Suomen Julkisia Sanomia*, mutta ei näiden lehtien

¹⁹⁾ *Suometar* 30. 12. 1853 ja 5. 9. 1856.

lukumääriä.²⁰⁾ Tyrvääseen taas tiedämme v. 1861 tilatun kaikkiaan 82 lehteä.²¹⁾ Vain Alastaron, Hämeenkyrön, Harjavallan, Kullaan ja Merikarvian kohdalla on käytettävissä yksityiskohtaisia numerotietoja näihin pitäjiin v. 1860 tulleiden lehtivuosikertojen määrästä (suluissa lehtien perustamisvuosi):²²⁾

	Alastaro	Harjavalta	Hämeenkyrö	Kullaa	Merikarvia
Hämäläinen (1858)	1	1	5	—	1
Krist. Sanomia (1850)	11	2	13	—	—
Mehiläinen (1859)	—	1	1	—	—
Oulun Wiikko Sanomia (1852)	1	—	—	—	—
Porin Kaup. Sanomia (1860)	—	3	—	3	14
Sanomia Turusta (1851)	1	10	17	3	3
Suomen Julkisia San. (1857)	1	1	—	—	—
Suomen Lähetys-Sanomia (1859)	2	1	15	—	10
Suometar (1847)	1	1	4	2	8
Yhteensä	18	20	55	8	31

Verrattuna asukaslukuun lehtien määrä ei ollut perin suuri; Merikarvialla tuli 150 lukijaa yhtä lehteä kohti, «josta itse kukin taitaa havaita, että luku-halu täällä ei ole järin korkealle noussut eikä kirjan harrastajia juuri tiheässä».²³⁾ Mutta pohja oli kuitenkin luotu, ja kuten Hämeenkyröstä jo v. 1854 kirjoitettiin: «Jos sanomalehtien ottamisesta saisi arvostella, niin olisi luku-halu hyvin kiihtymäisillensä».²⁴⁾

III

Jo v. 1852 oli Porissa suunniteltu oman lehden perustamista, mutta yritys oli supistunut kahden näytenumeron julkaisemi-

²⁰⁾ Sanomia Turusta 27. 7. 1858.

²¹⁾ Porin Kaupungin Sanomia 20. 4. 1861.

²²⁾ Sanomia Turusta 23. 3. 1860 (Hämeenkyrö), 15. 6. 1860 (Alastaro), Porin Kaupungin Sanomia 18. 8. 1860 (Merikarvia ja Harjavalta), 11. 8. 1860 (Kullaa).

²³⁾ Porin Kaupungin Sanomia 18. 8. 1860. Kirje Merikarvialta.

²⁴⁾ Sanomia Turusta 29. 4. 1854. Kirje Hämeenkyröstä.

seen.²⁵⁾ Vasta lehdistöolojen vapauduttua Krimin sodan jälkeen ja yleisen lukuharrastuksen päästyä alkuun ryhdyttiin Porissa uudelleen lehdenperustamishankkeisiin. Kesällä 1860 näkikin päivänvalon peräti kaksi lehteä, ruotsinkielinen *Björneborgs Tidning*, jonka ensimmäinen numero ilmestyi 6. 7. ja suomenkielinen *Porin Kaupungin Sanomia*, joka alkoi taipaleensa seuraavana päivänä. Molemmat pyrkivät olemaan paikkakunnallisia lehtiä; edellinen oli kuitenkin olosuhteista johtuen enemmän kaupunkilaisille tarkoitettu, kun taas jälkimmäinen halusi käydä maakunnallisesta kansanlehdestä.²⁶⁾ Jo tämä tehtävän määrittely osoittaa, että *Björneborgs Tidning* piti Poria varsinaisena levikkialueenaan, *Porin Kaupungin Sanomien* pyrkiessä saamaan lukijoita etenkin maaseudulta. Lehtien levikkinumerot eivät kuitenkaan osoita jälkimmäisen kovin hyvin onnistuneen pyrkimyksissään, sillä kumpaakin lehteä levisi Satakunnan maaseudulle ensimmäisenä ilmestymisvuotena yhtä paljon. *Björneborgs Tidningiä* tilattiin kaupungissa 230 vuosikertaa, sen lähimpään ympäristöön 15 vsk. ja maaseudulle 64 vsk.²⁷⁾ *Porin Kaupungin Sanomilla* taas oli kaupungissa 311 ja maaseudulla 63 tilaajaa.²⁸⁾ Ruotsinkielisen lehden tiedämme vielä lisänneenkin lukijakuntaansa kaupungin ulkopuolella, missä sillä oli v. 1861 90 ja 1862 104 tilaajaa. Lehden kokonaislevikki pysyi kuitenkin samana, sillä tilaajamäärä Porissa oli v. 1861 supistunut 206:een.²⁹⁾ *Porin Kaupungin Sanomien* kokonaislevikistä ei ole myöhemmin tietoja, mutta koska sitä levisi Porin ulkopuolelle v. 1862 jokseenkin sama määrä kuin ennenkin eli 59 vsk. ja koska lehden täytyi vuoden 1862 lopussa lakata ilmestymästä pääasiassa taloudellisten vaikeuksien vuoksi,³⁰⁾ on ilmeistä, ettei sen tilaajamäärä ainakaan paljoa em. 374:stä vuosina 1861—62 noussut.

Björneborgs Tidningiä lukivat maaseudulla epäilemättä vain

²⁵⁾ Akseli Routavaara, Suomen sanomalehdistö 1771—1932 (1935) s. 101. — M. Saarenheimo, Ääriviivoja Porin sanomalehtioloista 1860-luvulla. Satakunta IV (1916) s. 125.

²⁶⁾ M. Saarenheimo mk. s. 126—135.

²⁷⁾ Helsingfors Tidningar 15. 1. 1861. — Björneborgs Tidning 28. 12. 1860.

²⁸⁾ M. Saarenheimo mk. s. 135.

²⁹⁾ Björneborgs Tidning 27. 12. 1861. — Helsingfors Tidningar 14. 1. 1863.

³⁰⁾ Helsingfors Tidningar 14. 1. 1863. — M. Saarenheimo mk. s. 135.

Porin Kaupungin Sanomien (1860—62) levikkialue. Paitsi Satakuntaan lehteä levisi jonkin verran myös maakunnan ulkopuolelle, ainakin Urjalaan (äärimmäisenä oik.) Hämeessä ja Pöytyälle ja Yläneelle (kartan alareunassa vas.) Varsinais-Suomessa. Tilatuinpa sitä joitakin vuosikertoja Tampereelle saakka.

ruotsinkieltä taitavat virkamiehet, ja melkoinen osa sen levikistä Porin ulkopuolella lieene mennyt Raumalle. Lehdessä ei ollut maaseutukirjeitä, mikä sekin osoittaa, ettei se saavuttanut maakunnan kansaa. Toisin oli laita *Porin Kaupungin Sanomien*. Heti alusta alkaen lehteen lähetettiin kirjoituksia eri puolilta Satakuntaa, eniten kuitenkin Porin pohjoispuolisista pitäjistä. Kaikkiaan oli lehdessä sen ilmestymisaikana maaseutukirjeitä 15 satakuntalaisesta pitäjästä sekä joistakin pitäjistä maakunnan ulkopuoleltakin (ks. liitetaulukkoa 2 ja oheista karttaa). Porin lähipitäjät ja maakunnan luoteisosa muodostivat lehden kiinteän levikkialueen. Tilaajien määrä näissä eri pitäjissä ei kuitenkaan ollut suuri; tiedämme lehteä v. 1860 tilatun Merikarvialle 14, Kullaalle 3 ja Harjavaltaan 3 vsk.,³¹⁾ ja voimme arvioida sitä muihin levikkialueen pitäjiin tulleen keskimäärin 3—4 vsk. kuhunkin. Miksi lehti ei sitten saanut laajempaa kannatusta? Epäilemättä se ei pystynyt kilpailemaan *Sanomia Turusta* -lehden kanssa; kysymys ei niinkään liene ollut Porin ruotsalaisuudesta, kuten Suometar halusi asian selittää.³²⁾ Tähän viittaa selvästi se, että niihin viiteen

³¹⁾ Ks. em. taulukkoa lehtien levikistä muutamiiin pitäjiin v. 1860.

³²⁾ Suometar 23. 1. 1863.

pitäjään, joista on levikkitietoja vuodelta 1860, tuli 34 vsk. *Sanomia Turusta*, mutta vain 20 *Porin Kaupungin Sanomia*.

Porin Kaupungin Sanomia lakkasi ilmestymästä vuoden 1862 lopussa. Kauan ei kuitenkaan tarvittu olla ilman omaa suomenkielistä lehteä, sillä kesällä 1863 Porin koulun vararehtori K. F. Nordlund alkoi julkaista *Lännetär*-nimistä sanomalehteä. Uuden lehden elinaika jäi kuitenkin sekin varsin lyhyeksi. Uskoen liikkeellä olleita huhuja, että *Björneborgs Tidning* lakkaisi vuoden 1864 alusta ilmestymästä, Nordlund laajensi lehteään. Ensiksi mainittu jatkoi kuitenkin toimintaansa, mistä oli seurauksena *Lännettären* joutuminen taloudellisiin vaikeuksiin; vuoden 1864 toisen numeron mukana katkesi sen tie.³³⁾ Lyhyenä elinaikanaan *Lännetär* ei ymmärrettävistä syistä ehtinyt saada laajaakaan levikialuetta. Maaseutukirjeistä päätellen sitä kuitenkin ehdittiin tilata Ulvilaan, Lavialle, Kokemäelle, Raumalle, Kullaalle ja Siikaasiin, jopa yksityinen vuosikerta Tampereelle saakka.³⁴⁾

Björneborgs Tidningiä näyttää pidetyn keinotekoisesti hengissä vuoden 1864, mikä viittaa levikin vähenemiseen. Kesällä 1865 lehti lakkasi ilmestymästä. Pori ei silti jäänyt ilman sanomalehteä, sillä *Björneborgs Tidning* sai heti jatkokseen uuden lehden *Björneborg*, joka ilmestyi vuoden 1873 alkuun saakka,³⁵⁾ Björneborgin levikistä ei ole tietoja käytettävissä, mutta tuskinpa erehtynee, jos olettaa sen lukijakunnan olleen saman kuin edeltäjälläkin.

1860-luvun porilaiset lehdet eivät vielä pystyneet kilpailemaan tasavertaisesti maakunnan ulkopuolisten lehtien kanssa. Nimenomaan tämä koski suomenkielisiä lehtiä. *Sanomia Turusta*, jonka tilaajamäärä Satakunnassa jatkuvasti kasvoi, tarjosi liian lujan vastuksen. Turkulaisesta lehdestä muodostuikin 1860-luvulla kiistaton valtalehti Satakunnassa; silloisista pitäjistä ainoastaan Honkajoki, Pomarkku, Suodenniemi ja Suoniemi olivat sellaisia, joihin ei lehteä säilyneiden tietojen mukaan tullut. Ylimalkaan ottaen voidaan siis sanoa, että *Sanomia Turusta* levisi 1860-luvulla jokaiseen satakuntalaiseen pitäjään. Lehden saamaan valta-ase-

³³⁾ M. Saarenheimo mk. s. 137. — Akseli Routavaara mt. s. 11.

³⁴⁾ *Lännettären* tilauksesta Tampereelle: *Sanomia Turusta* 29. 1. 1864.

³⁵⁾ M. Saarenheimo mk. s. 138—139.

maan vaikutti myös osaltaan se, että *Suometar* kohotti kymmen-luvun alussa tilausmaksuaan, mikä aiheutti laskua sen lukija-kunnassa. Niinpä Parkanosta kerrottiin keväällä 1862, että *Suomettaren* hinnankorotuksen jälkeen *Sanomia Turusta* on tullut melkein ainoaksi paikkakunnalle tulevaksi lehdeksi,³⁶⁾ ja Jämi-järveltä vuotta myöhemmin, että pitäjään tulee 10 vsk. *Sanomia Turusta*, mutta *Suometarta* enää vain 1 vsk.³⁷⁾ Vaikkakaan turku-laisen lehden numerollisesta levikistä Satakunnassa ei ole käytet-tävissä tietoja, viittaa kaikki siihen, että tilaajien määrä koko ajan kasvoi paitsi alueellisesti myös yhden pitäjän puitteissa.³⁸⁾ Lehti itse piti huolta sanomalehtien tärkeyden alleviivaamisesta painottaen mm. että «kaikista korkeamman valistuksen keksimistä keinoista on jaloin ja etuisin sanomakirjallisuus».³⁹⁾ Satakunnasta lähetetyissä maaseutukirjeissä hanakasti yhdyttiin samaan ja puo-lustettiin lehtien merkitystä. Varmaankin kirjeenvaihtajat kukin omalla paikkakunnallaan tekivät työtä lehden tilaajakunnan lisää-miseksi ja sitä tietä valistuksen levittämiseksi.⁴⁰⁾ Tällaisia kir-jeenvaihtajia olivat mm. opettaja Henrik Sarin Eurasta, rust-hollari Juho Brusila Alastarosta ja talollinen Jooseppi Vanhatalo Jämijärveltä, vain muutaman mainitaksemme.⁴¹⁾

Muiden lehtien tilaamisesta ei ole 1860-luvulta säilynyt tietoja muualta kuin Porista, jonka postitoimiston kautta tilattiin v. 1862 seuraavat lehdet:⁴²⁾

³⁶⁾ *Sanomia Turusta* 21. 2. 1862.

³⁷⁾ *Sanomia Turusta* 6. 3. 1863.

³⁸⁾ Porin postin kautta tilattiin *Sanomia Turusta* v. 1862 107 vsk., 1863 166 ja 1865 178 vsk. sekä Rauman postin kautta samoina vuosina 101, 109 ja 112 vsk., mitkä tiedot puhuvat tilaajamäärän kasvun puolesta. (*Sanomia Turusta* 24. 12. 1862 ja 4. 12. 1863. *Suometar* 2. 1. 1865.) Lehteä tuli Sata-kuntaan myös muuta kautta, esim. Punkalaitumelle Hämeenlinnan kautta (*Sanomia Turusta* 25. 9. 1868), joten Porin ja Rauman kautta tulleet eivät edusta koko levikin määrää Satakunnassa.

³⁹⁾ *Sanomia Turusta* 29. 3. 1866.

⁴⁰⁾ Mainittakoon tässä yhteydessä, että v. 1878 Lapista kirjoitettiin Länsi-Suomeen ja toivottiin enemmän kirjeenvaihtajia, koska se lisäisi lehden levikkiä. *Länsi-Suomi* 20. 11. 1878.

⁴¹⁾ *Sanomia Turusta* 6. 3. ja 10. 4. 1863 sekä 8. 1. 1864.

⁴²⁾ Porin Kaupungin *Sanomia* 29. 11. 1862.

Kotimaisia lehtiä:		Den Evangeliska Bud-	
Suomenkielisiä:		bäraren	10 vsk.
Hämäläinen	1 vsk.	Eos	24 »
Kristillisiä Sanomia	27 »	Finlands Allm. Tidn.	341/2
Lasten Ystävä	37 »	Folkvännen	3 »
Mehiläinen	21/2 »	Helsingfors Dagbladet	21 »
Mikkelin Ilmoituslehti	2 »	Helsingfors Tidningar	421/2
Oulun Wiikko-Sanomat	6	Missionstidning	40 »
Otava	3 »	Notisblad för Läkare	1 »
Porin Kaupungin Sanomia	80 »	Wasabladet	9 »
Sanomia Turusta	95 »	Åbo Underrättelser	80 »
Suomen Julkisia Sanomia	221/2 »		267 »
Suomen Lähetys-Sanomia	101 »		
Suometar	23 »	Ulkolaisia lehtiä:	
Tapio	3 »	Venäläisiä	2 vsk.
	392 »	Ruotsalaisia (15 lehteä)	491/2 »
		Saksalaisia	1 »
		Ranskalaisia	1 »
Ruotsinkielisiä:			53 1/2 »
Björneborgs Tidning	13 vsk.		
Barnavännen	22 »		
Borgåbladet	3 »		
		Kaikki yhteensä	712 1/2 »

Vuodesta 1852 lähtien oli Porin postin kautta tilattujen lehtien luku siis yli kolminkertaistunut, mikä selvästi todistaa lukuharrastuksen suurta nousua. Melkoinen osa lehdistä, ainakin suomenkielisistä, levisi tietysti Porin ympäröivälle maaseudulle, joten luettelo lehdistä antaa viitteitä myös laajemman alueen kuin vain Porin kaupungin asukkaiden lukuharrastuksista. Tärkeintä lie-nee panna merille, että uskonnollinen lehdistö oli sangen runsaasti valikoimassa edustettuna. Epäilemättä olikin virsikirjan ja katekismuksen parista helpointa siirtyä lukemaan ensinnä uskonnollisia lehtiä; monin paikoin tavallisia sanomalehtiä pidettiin jopa jumalattomana lukemisena. Muuten ei olisi käsitettävissä merikarvialaisen kirjeenvaihtajan puolustuspuhe, jossa hän tähdentää lehdistön merkitystä, vaikkakaan se ei ole Jumalan sanaa. Mutta koska kaikenlainen oppi tarkoittaa sivistystä ja valistusta, niin täytyy myös sanomalehtien omalta osaltaan rakentaa Jumalan valtakuntaa, kirjeenvaihtaja toteaa. Sanomalehtiin ei siis ollut uskonnollisista ennakkoluuloista lähtien suhtauduttava torjuvasti.⁴³⁾

⁴³⁾ Porin Kaupungin Sanomia 18. 8. 1860. Kirje Merikarvialta. — Samalla

IV

Erityisen merkittäväksi ajanjaksoksi Satakunnan lehtiolojen kannalta muodostui 1870-luku. Vuonna 1873 perustettiin näet nykyisen *Satakunnan Kansan* edeltäjä *Satakunta*, joka pystyi siihen, mihin aikaisemmat maakunnan lehdet eivät olleet pystyneet: valtaamaan johtavan aseman Satakunnassa luettujen lehtien joukossa. Tosin tämä ei käynyt yhdellä iskulla eikä vaikeuksitta. Maakunnan ulkopuolelta tulleet lehdet eivät helposti luopuneet tilaajistaan, minkä lisäksi *Satakunta* sai Porissa aika ajoittain pahoja kilpailijoita, ensimmäisen vuosina 1877—79 ilmestyneestä *Länsi-Suomesta*. Satakunnan ensimmäisenä ilmestymisvuonna organisoiitiin edelleen Porin ruotsalainen lehti uudelleen, ja se ilmestyi tästä lähtien jälleen *Björneborgs Tidningin* nimisenä. Kielen puolesta ei siitä kuitenkaan ollut *Satakunnalle* vaaraa.

Satakunnalla oli tietysti paremmat lähtökohdat kuin 1860-luvun lehdillä. *Sanomia Turusta* oli vuosikymmenen ajan muokannut mieliä suopeiksi sanomalehdistölle, lehdistä oli opittu saamaan monia tarpeellisia tietoja, ja mikä merkittäväntä, oli monin paikoin totuttu lehtiin: niitä odotettiin ja ne tunnettiin tuiki tarpeellisiksi. «Sentähden on aina joka viikko, kun sanomalehdet saapuvat, uteliaasti niistä silmäilty valtiollisten asiain tilaa, rahan kurssia ja tavarain hintoja eri kaupunkeissa, joista sanomia tänne tulee», kirjoitettiin kesällä 1878 Pohjois-Satakunnasta.⁴⁴⁾ Varmaan myös ymmärrettiin nyt paremmin kuin aikaisemmin, mikä merkitys oman maakunnan lehdellä olisi. Vaikka *Sanomia Turusta* sisälsikin paljon uutisia Satakunnasta ja vaikka sille lähetettiin runsaasti maaseutukirjeitä, ei se kuitenkaan voinut siinä määrin kiinnittää huomiotaan yksinomaan Satakuntaan kuin paikallinen lehti. Sanomalehteä oli myös opittu käyttämään oman paikkakunnan olojen epäkohtien esilletuojana — mihin lehdet muuten lukijoitaan kehoittivatkin —, ja tällainen sopi tietenkin parhaiten oman maakunnan lehdessä. Ihmeteltävää siis ei ole,

tavalla puhuu loimaalainen kirjeenvaihtaja nimimerkki »Kirj.vaihtaja» vielä parikymmentä vuotta myöhemmin. Aura 20. 3. 1884.

⁴⁴⁾ Länsi Suomi 15. 6. 1878. Kirje Pohjois-Satakunnasta (ei tarkempaa paikanmäärittystä).

»Satakunnan» leviäminen 1870-luvulla. Yhtenäisen satakuntalaisen levikki-alueen yhteyteen liittyi eräitä Etelä-Pohjanmaan pitäjii. Hajalevikkiä oli yli maan Karjalaa myöten.

että *Satakunta* alusta alkaen sai kannatusta maaseudulla toisella tapaa kuin aikaisemmat porilaiset suomenkieliset lehdet. Jo 1870-luvulla se levisi ainakin 25 pitäjään Satakunnassa (ks. myös oheista karttapiirrosta ja liitetaulukkoa 2). Eniten se saavutti kannatusta Porin välittömässä läheisyydessä olevissa kunnissa ja maakunnan pohjoisosissa, jotka vanhastaan olivat valmiita kannattamaan uusia lehtiyrityksiä. Tilaajamääristä eri pitäjissä on kuitenkin käytettävissä vain hajanaisia tietoja. Luvialle *Satakuntaa* tuli v. 1876 noin 20 vsk., Merikarvialle v. 1877 35 vsk., Euraan 1878 16 vsk. ja Lappiin samana vuonna 13 vsk. sekä Siikaisiin v. 1880 12 vsk.⁴⁵⁾ Porin postitoimiston kautta lehteä tilattiin vuosina 1874—75 noin 70 vsk.,⁴⁶⁾ mikä määrä ilmeisestikin levisi kaupungin ympäristöön; kaupunkilaiset itsehän saivat lehden suoraan lehden toimituksesta. *Satakunnan* painos oli v. 1876 1.100 kpl. Se oli

⁴⁵⁾ Ks. liitetaulukko 3. Luvialle koskeva tieto *Satakunta* 30. 12. 1876.

⁴⁶⁾ Ks. liitetaulukko 4.

yhtä suuri kuin jyvaskyläläisen *Keski-Suomen*, mutta vain kolmasosa *Sanomia Turusta*-lehden painosmäärästä, joka oli 3.050 kpl. *Sanomia, Turusta* olikin tuolloin painosmäärältään suurin suomenkielinen sanomalehti.⁴⁷⁾ 1870-luvun lopussa *Satakunnan* levikki jo lähenteli kahta tuhatta.^{47a)}

Sanomia Turusta säilytti edelleen merkittävän sijan satakuntalaisten lukuharrastuksissa; sitä tilattiin 1870-luvulla ainakin 28 satakuntalaiseen pitäjään eli useampaan kuin *Satakuntaa*. Etenkin eteläosassa maakuntaa lehden valta-asema oli horjumaton. Lappiin sitä tilattiin kaksi kertaa niin paljon kuin *Satakuntaa*, Euraan peräti neljä kertaa enemmän. Maakunnan pohjoisosissa sitä vastoin *Satakunnan* onnistui paremmin vetää tilaajia itselleen. Niinpä Merikarvialla *Sanomia Turusta* sai 1870-luvun lopulla vain alle puolet siitä tilaajamäärästä kuin *Satakunta*, ja Siikaisiin sitä tilattiin v. 1880 vain 2 vsk. *Sanomia Turusta* joutui kuitenkin kilpailemaan myös kahden muun ulkopuolisen lehden kanssa *Satakunnan* lukijoista. *Suometar* oli v. 1869 muuttanut nimensä *Uudeksi Suomettareksi* ja ryhtynyt tarmokkaaseen toimintaan. 1870-luvulla *Uusi Suometar* saikin paljon kannatusta *Satakunnassa*. Ilmeisestikin sitä tilattiin täydennyksenä oman maakunnan lehdelle. Jälkimmäisen palstat olivat ahtaat yleisille asioille, kuten lappilainen kirjeenvaihtaja totesi. Näistäkin on kuitenkin tiedettävä ja niitä seurattava, ja siksi Helsingin lehdet ovat tarpeellisia.⁴⁸⁾ *Sanomia Turusta* oli sekin omalla tavallaan paikallislehti, sen toiminta-alueena oli Länsi-Suomi. Näin se ei tyydyttänyt enää sellaisia lukijoita, jotka halusivat lähemmin tietää jatkuvasti vilkastuvasta valtiollisesta elämästä maassa. 1870-luvulla *Uudesta Suometaresta* ei kuitenkaan vielä muodostunut vakavaa vaaraa turkulaiselle lehdelle.

Sanomia Turusta, Satakunta ja *Uusi Suometar* olivat ne sanomalehdet, joita *Satakunnassa* 1870-luvulla eniten luettiin. Niiden lisäksi *Suomalainen Virallinen Lehti* (ent. Suomen Julkisia Sa-

⁴⁷⁾ *Satakunta* 14. 10. 1876. Levikiltään suurin suomenkielinen lehti oli Suomen Lähetysseuran lehti, jota painettiin 4.500 kpl.

^{47a)} Valfrid Wasenius, Aperçu statistique de la presse Finlandaise (1878) ilmoittaa *Satakunnan* levikiksi v. 1878 1800—2000 vsk.

⁴⁸⁾ *Rauman Lehti* 13. 12. 1884. Kirje Lapista. — *Satakunta* 30. 12. 1876. Kirje Luvialta.

nomia), joka oli myös päivälehti, sai jonkin verran lukijoita. Tuli-
han Satakuntaan sitten muitakin sanomalehtiä vähän joka puo-
lelta maata, mutta niitä tilattiin vain joitakin kappaleita silloin
tällöin. Uskonnollisista lehdistä *Kristillisiä Sanomia* ja *Suomen*
Lähetys-Sanomia olivat edelleen eniten luettuja, vaikka niiden rin-
nalle oli ilmestynyt muitakin. Sinänsä uskonnollisten lehtien
määrä näyttää suhteellisesti vähentyneen tilattujen lehtien koko-
naismäärään verrattuna.

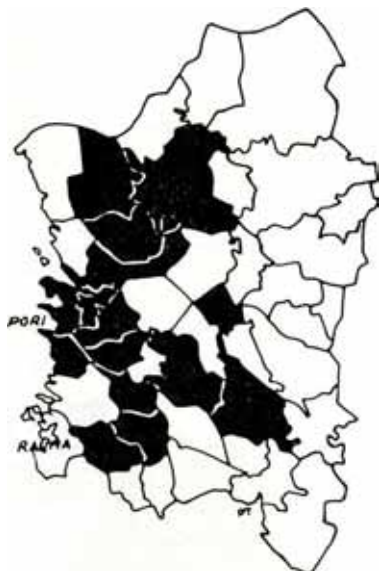
Erityisen merkittävä lukuharrastusta ajatellen 1870-luku oli
sikäli, että se toi mukanaan suomenkieliset aikakauskirjat ja
kuva- sekä ajanvieteledhet. Vuosina 1872—80 ilmestyi ensim-
mäisen kerran *Suomen Kuvalehti*, v. 1873 perustettiin *Kyläkir-
jasto* ja 1878 vuosisadan loppupuolella tavatonta suosiota osakseen
saanut *Kyläkirjaston Kuvalehti*. *Suomen Kuvalehteä* ei säily-
neistä tiedoista päätellen ehditty tilata muualla kuin Porissa ja
sen lähitienoilla; *Kyläkirjaston Kuvalehti* sitä vastoin sai alusta
alkaen kannatusta maaseudullakin. Siikaisiin sitä tilattiin jo
v. 1880 10 vsk. Ensimmäinen suomenkielinen kulttuuripoliittinen
lehti *Kirjallinen Kuukauslehti* (1866—80) ei sekään ollut sata-
kuntalaisille aivan tuntematon. Porin postin kautta sitä kulki
vuosittain noin 7 vsk. ja ainakin Euraan ja Merikarvialle sitä
tilattiin 1 vuosikerta kumpaankin. 1870-luvun mukana saapui
lukevan yleisön käsiin sellainenkin uutuus kuin raittiuslehti. Po-
rissa alkoi näet v. 1878 ilmestyä *Raittiuden Ystävät* -niminen lehti,
jota jo samana vuonna tilattiin kaikkiaan 1350 vsk.^{48 a)} Lehti ilmes-
tyi vuoteen 1887 saakka ja sai tällä kymmenluvulla melkoisen
lukijakunnan Satakunnassa.

Puhuttaessa lehtioloista 1870-luvulla ei sovi unohtaa Porissa
ilmestynyttä toista suomenkielistä sanomalehteä *Länsi-Suomea*.
Lehti tosin eli vain kaksi vuotta, vuodet 1877—79, ja sen painos
oli pienehkö (v. 1878 400 kpl), mutta monet lukivat sitä «ahkeruu-
della ja hellyydellä».⁴⁹⁾ *Länsi-Suomea* levisi ainakin 13 pitäjään
levikkialueen rajoittuessa maakunnan läntisiin pitäjiin. *Länsi-
Suomi* pyrki kilpailemaan *Satakunnan* kanssa, mutta ei onnistunut
siinä.

^{48 a)} Valfrid Wasenius mk.

⁴⁹⁾ Valfrid Wasenius mk. — *Länsi-Suomi* 15. 6. 1878. Kirje Pohjois-
Satakunnasta.

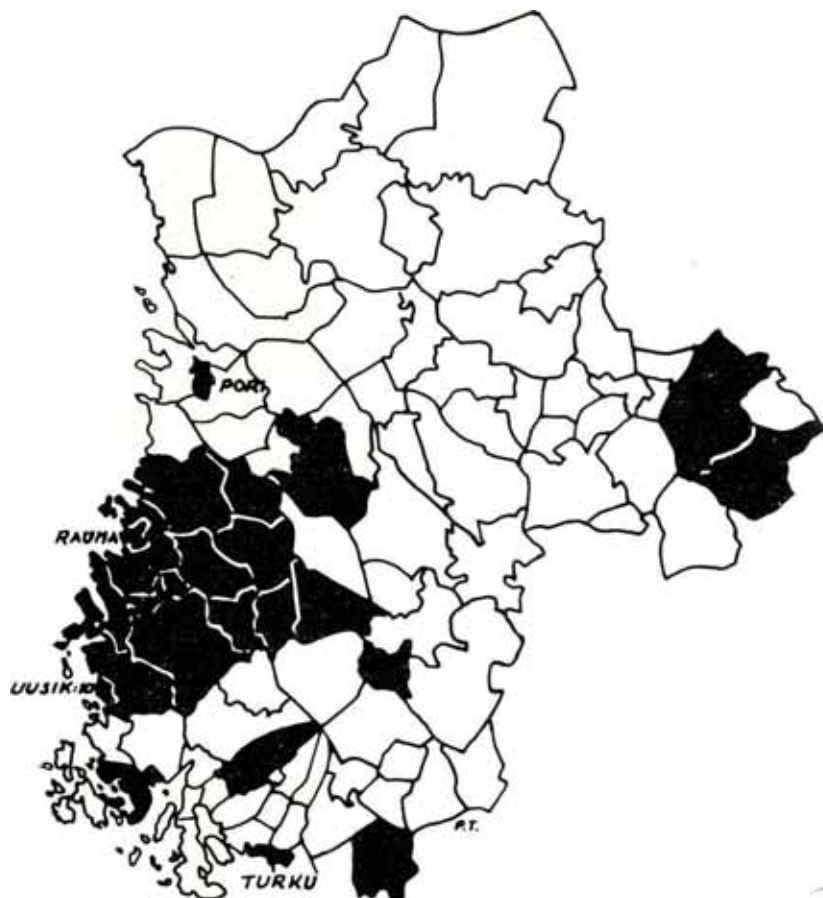
»Länsi-Suomen» (1877—79) levikkialue.
*Lehteä ei liene levinnyt Satakunnan
 ulkopuolelle.*

Edellä oleva esitys 1870-luvun lehtioloista Satakunnassa osoittaa, että lukuharrastus oli edellisestä vuosikymmenestä lähtien suuresti kasvanut maaseudullakin. Kun Merikarvialla v. 1860 oli yhtä pitäjään tilattua lehteä kohti 150 asukasta, oli vastaava luku v. 1877 60 eli lehtiä tilattiin viimeksi mainittuna vuonna suhteellisesti kolme kertaa enemmän kuin viitisentoista vuotta aikaisemmin. Siikaisten kohdalla mainittu suhdeluku oli v. 1880 98 henkeä, mutta Lapissa 33 ja Eurassa vain 23. Kaupunkien, Porin ja Rauman läheisyys tuntui epäilemättä jälkimmäisissä luvuissa. Liitetaulukosta 3 näemme lähemmin, mitä lehtiä näihin pitäjiin tuona aikana tilattiin.

V

Vuonna 1882 perustettiin Raumalla *Rauman Lehti*, joten Pori ei enää ollut ainoa satakuntalainen lehdenjulkaisupaikka. Ensimmäisessä numerossa ilmoittamansa ohjelman mukaan *Rauman Lehti* pyrki olemaan paikallinen lehti, joka lupasi ajaa erilaisten uudistusten ja suomalaisuuden asiaa. Lehti sai heti melkoisen kannatuksen Rauman ympäristössä sekä Satakunnan että Varsin-

Rauman Lehden levikki 1880-luvulla. Lehti levisi etupäässä kaupungin lähikuntiin sekä Satakunnassa että Varsinais-Suomessa. Karttaan merkitty myös ne paikkakunnat, joihin lehteä tilattiin yhtenäisen tilausalueen ulkopuolelle. Oikealla Kangasala ja Pälkäne, etelässä vasemmalta Taivassalo, Nousiainen, Oripää ja Perniö.

nais-Suomen puolella. Jo v. 1882 sitä tuli Lappiin 33 vsk., v. 1883 54 vsk. ja v. 1885 yli 60 vsk.⁵⁰⁾ Laitilaan lehteä tilattiin v. 1886 15, 1888 30 ja 1889 46 vsk.⁵¹⁾ Vuosikymmenen lopussa oli lappi-

⁵⁰⁾ Rauman Lehti 14. 1. 1882, 13. 1. 1883 ja 10. 1. 1885.

⁵¹⁾ Rauman Lehti 6. 2. 1886, 21. 1. 1888 ja 4. 1. 1890.

laisten tilaajien määrä noussut 96:een, ja Eurajoelle lehteä meni tuolloin 128 vsk.⁵²⁾ Lehden koko tilaajamäärä oli v. 1888 noin 900.⁵³⁾

Rauman Lehden levikkialue oli *Sanomia* Turusta-lehden vankinta tilausaluetta Satakunnassa. Puhtaasti paikallisena lehtenä ja melko virkeänä toimitustavaltaan edellisen kuitenkin onnistui vähitellen voittaa jalansijaa, ja 1880-luvun lopussa se oli selvästi valtalehti Etelä-Satakunnassa. Kun *Satakunta* ja sitten v. 1887 perustettu *Lounas* maakunnan keski- ja pohjoisosissa valtasivat markkinat, merkitsi kaikki tämä turkulaisen lehden väistymistä johtavan sanomalehden asemasta koko Satakunnassa 1880-luvulla. Kymmenluvun lopulla *Sanomia Turusta* tuli enää vain joihinkin harvoihin pitäjiin.

Rauman Lehden tilaajamäärän kasvaessa vuosi vuodelta nousi *Satakunnan* painosmäärä vielä nopeammassa tahdissa. Vuonna 1887 lehden painosmäärä oli 1.800, 1889 2.600 ja 1891 3.200 kpl.⁵⁴⁾ Samassa suhteessa kasvoi lehden levikkialue. Vain 11 pitäjästä ei ole 1880-luvulla tietoja *Satakunnan* tilaamisesta. Mahdollista kuitenkin on, että ainakin suurimpaan osaan näistä pitäjistä, kuten esim. Parkanoon, Jämijärvelle ja Tyrväeseen tilattiin lehteä, vaikkei siitä ole syystä tai toisesta tietoja säilynytkään. *Satakunnan* vankin levikkialue oli tietenkin Porin välitön ympäristö. Vuosina 1889 ja 1890 lehti on ilmoittanut ne kunnat, joihin sitä eniten Satakunnassa levisi:

	1889	1890		1889	1890
Porin msk.	170	199	Harjavalta	15	19
Kokemäki	70	82	Huittinen	13	21
Luvia	61	101	Lavia	13	10
Ulvila	58	73	Kullaa	12	12
Kiukainen	57	71	Kankaanpää	4	14
Nakkila	52	75	Kauvatsa	—	16
Merikarvia	50	40	Reposaari	—	15
Ahlainen	41	41			
Noormarkku	30	22	Seikun saha	102	137
Siikainen	20	25	Vanha höyrysaha	56	110
Eura	18	21	Reposaaren saha	20	24

⁵²⁾ Rauman Lehti 1. 5. 1889 ja 10. 4. 1889.

⁵³⁾ Hämeen Sanomat 7. 2. 1888.

⁵⁴⁾ Satakunta 2. 2. 1887, 19. 1. ja 14. 5. 1889, 24. 1. 1891. — Finland 27. 1. 1888.

Lounas-lehden (1887—92) levikkialue rajoittui käytännöllisesti katsoen Satakuntaan. Sen ulkopuolelle tiedämme lehteä tilatun vain Uuteenkaupunkiin ja Yläneelle (edellinen musta piste kartan alaosassa, jälkimmäinen eteläisin mustattu pitäjä). Erään Amerikasta Kaliforniasta tulleen kirjeen perusteella voidaan olettaa lehteä tilatun myös sinne. Todennäköisesti lehteä luettiin myös Pomarkussa (mustan alueen keskellä), joskin se tietojen puuttuessa on jätetty valkoiseksi.

Kaikkiaan levisi *Satakuntaa* v. 1889 Porin lähikuntiin, joiksi edellä mainitut luettiin, 862 vsk. ja vuotta myöhemmin 1.128 vsk.⁵⁵⁾

Satakunta sai pahan kilpailijan v. 1887 perustetusta, mutta jo v. 1892 lakanneesta Lounas-nimisestä lehdestä. Lyhyenä elinaikanaan *Lounas* ennätti saada levikkialueekseen lähes koko Satakunnan, kuten oheisesta karttapiirroksesta näemme. Lehden painosmäärä oli vuosikymmenten vaihteessa 2.000, mikä oli melkoisen korkea vasta toimintansa aloittaneelle lehdelle.⁵⁶⁾ *Lounaan* ahkerimmat lukijat olivat suurelta osalta samoissa pitäjissä kuin *Satakunnankin* innokkaimmat ystävät, mikä toisaalta todistaa, että näissä pitäjissä lukuharrastus oli vilkkainta, ja kertoo toisaalta, että juuri niissä lehtien välinen kilpailu oli kovinta. Vuonna 1890 *Lounaan* parhaat levikkipitäjät olivat seuraavat:⁵⁷⁾

⁵⁵⁾ Satakunta 28. 1. 1890 ja SO. 1. 1890. Pitkä polemiikki tilaajamäärän suuruudesta Lounaksen kanssa.

⁵⁶⁾ Satakunta 28. 1. 1890.

⁵⁷⁾ Lounas 31. 1. 1890. Vastaus Satakunnan kirjoituksiin. Kiukaisia koskeva tieto Lounas 23. 5. 1890 ja Siikaisia koskeva 11. 2. 1890.

Satakunnan (S), Porilaisen (P) ja Rauman Lehden (R) asiamiesverkosto 1890-luvun alkuvuosina. Asiamiesten lukumäärää ei ole karttaan merkitty. Etenkin kahdella ensiksi mainitulla lehdellä oli samassa pitäjässä useita asiamiehiä.

Kokemäki	131	Harjavalta	56	Huittinen	26
Nakkila	79	Lavia	44	Siikainen	25
Noormarkku	59	Kiukainen	42	Kullaa	22
Merikarvia	56	Eura	30	Kiikoinen	15

Yhteensä 585

Lounas ja Satakunta olivat hieman liioitellusti sanoen kuin kissa ja koira. Molemmat koettivat saada toistensa tilaajia itselleen, molemmat syyttelivät toista mitä erilaisimmista asioista. Riitaa syntyi myös helposti, sillä *Satakunta* oli vanhoillinen ja *Lounas* liberaalinen hengeltään.

Yhä koveneva kilpailu ei vain *Satakunnan* ja *Lounaan*, vaan myös näiden molempien ja maakunnan ulkopuolisten lehtien sekä *Rauman Lehden* välillä sai lehdet muodostamaan ympäri maakuntaa ulottuvan asiamiesverkoston, jonka tehtävänä oli nimenomaan hankkia tilaajia omalle lehdelle. Tosin asiamiehiä oli ollut jo aikaisemminkin, mutta vasta 1880-luvulla näyttää Satakunnassa todella kehittyneen ja määrätietoisesti kehitetyn asiamiesverkkoa. Varsinaisten asiamiesten lisäksi maaseutukirjeenvaihtajat toimivat jonkinlaisina epävirallisina asiamiehinä. Varhaisimmat tiedot sata-

kuntalaisten lehtien asiamiehistä on *Rauman Lehden* kohdalta vuodelta 1885, jolloin sillä oli asiamiehiä Lapissa, Uudellakirkolla, Pyhämaalla, Eurajoella, Eurassa, Kiukaisissa, Kodisjoella, Kuivalahdessa ja jopa Pietarissa.⁵⁸⁾ Laajimman asiamiesverkon kehitti *Satakunta*, jolla v. 1892 oli asiamiehiä 21 pitäjässä.⁵⁹⁾ Asiamiesjoukkoa tarkasteltaessa havaitaan suuren osan heistä olleen kauppiaita. Nämä tietysti olivatkin toimeen erityisen soveliaita, koska heidän kauppapuotinsa olivat jonkinlaisia keskuksia kylissä. Kauppiaat saattoivat lisäksi itse toimittaa lehtiä kotipaikkakunnalleen, sillä vakituisten liikematkojen mukana kaupunkeihin heillä oli tilaisuus toimia «postiljooneina».⁶⁰⁾ Yksi asiamies näyttää edustaneen useampaa lehteä, ei kuitenkaan yleensä esim. kahta porilaista lehteä. Tutkittaessa lukuharrastuksen leviämistä 1800-luvun loppupuolella tuskin voidaan yliarvioida lehtien asiamiesten merkitystä. Eräänä varsin ansioituneena asiamiehenä ja lehtien levittäjänä sekä näin lukuharrastuksen lisääjänä paikkakunnallaan voitaneen mainita Noormarkun tehtaan konttoristi W. Mäkelä, joka v. 1887 oli jo kymmenen vuotta ansiokkaasti toiminut lehtien levittämiseksi. Hän näyttää tilanteen myös omaan laskuunsa lehtiä vuoden alussa ja sitten jälkikäteen tehneen propagandaa niiden puolesta ja keränneen tilaajia.⁶¹⁾

Jo Satakunnan omien sanomalehtien kasvanut levikki 1880-luvulla osoittaa, ettei enää tyydytty «tietämättömyydessä elämään, vaan koetettiin seurata aikaa, kuten Kiukaisista v. 1882 kirjoitettiin.⁶²⁾ Myös maakunnan ulkopuolelta tulevien lehtien määrässä tapahtui suurta nousua. Kymmenluvulla perustettiin sängen lukuisasti uusia lehtiä eri puolilla maata, mikä jo sinänsä todistaa, että lukevan yleisön määrän nähtiin ja uskottiin jatkuvasti kasvavan. Niinpä tarkasteltaessa liitetaulukoita 5—9, 11—13, 15 ja 17 havaitaan, että Satakuntaan on tilattu 1880-luvulla verrattomasti useampia lehtiä kuin aikaisemmin.

Kuten jo on ollut puhe, *Sanomia Turusta* menetti 1880-luvulla

⁵⁸⁾ Rauman Lehti 17. 1. 1885.

⁵⁹⁾ Satakunta 29. 12. 1891.

⁶⁰⁾ Rauman Lehti 17. 4. 1889. Kirje Honkilahdelta.

⁶¹⁾ Lounas 22. 1. 1887. Kirje Noormarkusta.

⁶²⁾ Rauman Lehti 25. 2. 1882. Kirje Kiukaisista.

asemansa johtavana ulkopuolisena lehtenä Satakunnassa. Pori-laisten ja raumalaisten lehtien voimakkaan leviämisen lisäksi tähän varmaan vaikutti myös uusien suurlehtien syntyminen Turkuun sekä Satakunnan itäiseen naapuriin Tampereelle. Vuonna 1881 perustettiin Turkuun *Aura* ja seuraavana vuonna *Turun Lehti*. Samana vuonna 1882 alkoi taipaleensa myös tamperelainen *Aamulehti*. Viimeksi mainittu saavutti alusta alkaen kannatusta Satakunnan Hämeen puoleisissa pitäjissä. Niinpä sitä tuli v. 1883 Ikaalisiin 12 vsk. ja v. 1884 15 vsk., Lauttakylään (Huittisiin) samoina vuosina 11 ja 16 vsk., Loimaalle 6 ja 7 vsk. ja Poriin 11 ja 11 vsk.⁶³⁾ *Aamulehden* kokonaislevikki oli v. 1883 2.000 ja v. 1888 jo 4.000 kpl.⁶⁴⁾ Turkulaiset uudet sanomalehdet puolestaan valtasivat alaa maakunnan eteläosissa. Kummatkin lehdet olivat toistensa katkeria vihollisia. *Aura* oli näet vankasti suomenmielinen, kun *Turun Lehti* taas oli taipuvainen ruotsinmielisyys-teen, mistä syystä se ajanmittaan menettikin aluksi saamiaan tilaajia. Tässä yhteydessä on syytä muistaa, että kieliriita oli 1880-luvulle tultaessa levinnyt koko yhteiskunnan piiriin eikä vähiten sanomalehdistöön. Satakunnassa, missä asukkaat olivat joitakin säätyläisiä lukuunottamatta suomenkielisiä, suhtauduttiin torjuvasti ruotsalaismielisyys-teen. Maaseutukirjeissä alettiin yhä kiivaampaan sävyyn puhua kansallisen suomalaisen katsantokannan puolesta. Ruotsinkielisiä lehtiä ei ennenkään ollut tilattu, mutta nyt saivat ruotsalaisuuteen suojeasti suhtautuvat suomenkielisetkin lehdet ankaran tuomion. Tässä saavutettiin tuloksia, sillä v. 1884 kirjoitti Kokemäen kirjeenvaihtaja *Rauman Lehteen*, että talonpojat olivat hylänneet *Turun Lehden* »kuten valheenpuhujan ainakin».⁶⁵⁾ Toisilla paikkakunnilla *Turun Lehteä* sen edustamasta kannasta huolimatta tilattiin, sillä sen tilaushinta oli alhainen.⁶⁶⁾ Lehden kerrottiin myös jakavan ilmaisia vuosikertoja,

⁶³⁾ *Aamulehti* 14. 2. 1883. — Kirsti Arajärvi, *Aamulehti* 1881—1914 (1956) s. 314.

⁶⁴⁾ Kirsti Arajärvi mt. s. 315.

⁶⁵⁾ *Rauman Lehti* 15. 11. 1884. Kirje Kokemäeltä.

⁶⁶⁾ *Aura* 19. 2. 1884. Kirje Raumalta, jossa todetaan *Turun Lehden* leviävän juuri alhaisen hintansa vuoksi, »joka on ikävä asia». *Aura* 17. 1. 1884. Kirje Hinnerjoelta.

jota *Auran* lukijakunnan taholta pidettiin epälojaalina kilpailuna.⁶⁷⁾ Vuonna 1889 *Turun Lehteä* tuli Satakunnassa yli 10 vsk. Poriin, Raumalle, Euraan, Ikaalisiin, Lauttakylään, Loimaalle ja Tyrvääseen. Lauttakylään lehteä tilattiin peräti 63 vsk. ja Loimaalle 57 vsk., mutta muihin alle 20 vsk.⁶⁸⁾

Auran, *Turun Lehden* ja *Aamulehden* ohella on neljäntenä merkittävänä ulkosatakuntalaisena lehtenä mainittava vanha tuttavamme *Uusi Suometar*, joka oli kaikkien suomenmielisten esikuva.

Sanomalehdistön lisäksi luettiin entistä enemmän muutakin «sanomakirjallisuutta». Uskonnollisten lehtien luku oli sekin lisääntynyt, mutta *Suomen Lähetys-Sanomia* säilytti paikkansa eniten luettuna niiden joukossa. Uusista lehdistä on erikseen syytä mainita Porissa v. 1888 ilmestynyt *Kodin Ystävä*, joka ei kuitenkaan saanut tarpeeksi kannatusta kauemmin elääkseen. Myös uusia raittiuslehtiä perustettiin 1880-luvulla. Näistä porilainen vuosina 1888—92 ilmestynyt *Alpha* sai melkoisen lukijakunnan; ensimmäisenä vuonna sillä oli lähes 500 tilaajaa. Lukijakunta näyttää kuitenkin rajoittuneen Porin kaupunkiin ja sen välittömään ympäristöön. Esimerkiksi Seikun sahalle *Alpha* tilattiin v. 1888 85 ja Vanhalle höyrysahalle peräti 105 vuosikertaa.⁶⁹⁾ Toinen merkittävä raittiuslehti oli vuosina 1885—96 Tampereella ilmestynyt *Aamunairut*, joka sai tilaajia koko Satakunnasta; sen kokonaislevikki oli v. 1888 1.600 kpl.⁷⁰⁾ Kun vielä muistamme porilaisen *Raittiuden Ystävän*, joka ilmestyi vuoteen 1887 saakka, on todettava raittiusaatteella olleen 1880-luvulla kolme merkittävää puolustajaa satakuntalaisten lukemien lehtien joukossa. Oikeastaan kaikki lehdet ajan katsantokannan mukaan olivat «raittiuslehtiä», sillä lehtien lukemisen katsottiin vieroittavan kansaa pois viinan ja huonon seuran parista. Tästä syystä monissa kirjoituksissa kehoitettiin levittämään lehtiä yleensä.

Kuva- ja ajanvietelevien joukossa *Kyläkirjaston Kuvalehti*

⁶⁷⁾ *Aura* 20. 3. 1884.

⁶⁸⁾ *Turun Lehti* 30. 3. 1889. Lehteä oli maaseudulle tilattu yht. 2319 vsk.

⁶⁹⁾ *Lounas* 7. 1. ja 21. 1. 1888.

⁷⁰⁾ *Aura* 19. 2. 1888.

voitti jatkuvasti suosiota, ja se olikin vuosikymmenen ylivoimaisesti suosituin lehti oman maakunnan sanomalehtien ja lähetys-sanomien jälkeen. Lehdellä, jota lehtori K. J. Gummerus Jyväskylässä toimitti, oli huomattavia avustajia, sen sisältöä leimasi kansanomaisuus, se oli vaihteleva, monipuolinen ja valistava. Nimenomaan maaseudulla lehti saavutti kaikkialla maassa, ei yksin Satakunnassa, vertaansa vailla olevan kannatuksen. Vuoden 1887 tienoilla lehden tilaajamäärä oli noin 12.500, mikä tuolloisissa oloissa oli sangen kunnioitettava luku.⁷¹⁾ Satakunnassa *Kyläkirjaston Kuvalehteä* näyttää tulleen miltei joka pitäjään.

Uutuutena 1880-luku toi mukanaan ammattilehdistön. Vuonna 1883 perustettiin kansanvalistusta palveleva *Kansakoululehti* sekä *Suomen Teollisuuslehti*, v. 1887 *Suomen Maanviljelyslehti* ja v. 1888 *Suomen Metsänhoitolehti*. Tähän ryhmään on myös luettava v. 1889 perustettu *Suomen Terveystieteiden lehti*. Ymmärrettävää on, että uutuutensa ja outoutensa vuoksi nämä eivät voineet eten-kään maaseudulla heti saada kannatusta; joitakin vuosikertoja kuitenkin tilattiin eri puolille maakuntaa.

1880-luku tiesi myös lehteä lukevan yleisön piiriin laajentumista. Aikaisemmin olivat maaseudulla etupäässä säätyläiset ja talolliset tilanneet lehtiä. Nyt myös muutkin, torpparit ja työmiehetkin, alkoivat enenevässä määrin kiinnostua lukemisesta. Tämä ilmiö näyttää kuitenkin vielä olleen paikallinen.⁷²⁾

VI

Jo 1880-luvulla oli ruvettu määrätietoisesti levittämään lehtiä mm. perustamalla asiamiesverkostoja, joiden laajuus, tiheys ja tehokkuus vuosisadan lopussa kasvoi. Aivan uusia muotoja lukuharrastuksen levittäminen sai sataluvun viimeisellä kymmen-luvulla. Valistuneiden kansalaisten toimesta ja lehtien kehotuk-sesta perustettiin näet monilla paikkakunnilla erikoisia lukutupia

⁷¹⁾ O. J. Brummer, Jyväskylän Kaupungin historia (1916) s. 785—786.

⁷²⁾ Lounas 23. 5. 1890. Kirje Kiukaisista. — Ruosniemelle kerrottiin v. 1893 tulevan »joka pienempäänkin mökkiin yksi lehti». Porilainen 24. 1. 1893. — Toisaalta Paneliasta ilmoitettiin v. 1898, että »harva on se torppa», johon tuli lehti. Rauman Lehti 10. 2. 1898.

Satakunnan (S), Kansalaisen (K) ja Rauman Lehden (R) asiamiesverkosto 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Satakunnalla oli asiamiehiä eniten, kaikkiaan 131 yhteensä 30 eri pitäjässä. Kansalaisella oli Porin ulkopuolella 85 asiamiestä 24 pitäjässä ja Rauman Lehdellä 44 asiamiestä 9 pitäjässä. Viimeksi mainituista kaksi (Laitila ja Pyhämaa) olivat Varsinais-Suomea. Kaikilla kolmella lehdellä oli asiamiehiä ainoastaan kahdessa pitäjässä, Eurassa ja Köyliössä. Kahdella eri lehdellä oli asiamiehiä 19 pitäjässä. Vain 9 pitäjässä millään satakuntalaisella sanomalehdellä ei ollut asiamiestä. Näistä Viljakala, Hämeenkyrö, Suoniemi, Karkku ja Punkalaidun olivat Aamulehden vaikutusalueita.

ja lukuyhdistyksiä, jotka tilasivat lehtiä varattomampien kanssaveljien ja -sisarien käytettäväksi. Niinpä Kiikan Vähähaaran lukutupaani tuli v. 1893 8 eri lehteä: *Suometar*, *Porilainen*, *Aamulehti*, *Uusi Savo*, *Kyläkirjaston Kuvalehti*, *Terveystenhoitolehti*, *Lähetysseuranomat* ja *Kirkolliset Sanomat*.⁷³⁾ Erityisen merkittäviksi muodostuivat Porin ja Rauman lukusalit, joihin tilattiin huomattavasti enemmän lehtiä (Rauman lukusaliin v. 1890 25 lehteä) ja joissa varmaan kävi kaupunkilaisten lisäksi myös kauppatieteilijöillä vierailevia maalaisia. Lukusaleissa riitti kävijöitä, mutta niissä ei silti käyty «niin suuressa määrin kuin suotavaa olisi». Etenkin naispuolisia kävijöitä kaivattiin; Rauman lukusalissa saattoi «nimeksi tavata joskus jonkun pienen koulutytön».⁷⁴⁾ Valistusta koetettiin levittää myös siten, että jaettiin (ainakin Raumalla) joka sunnuntai edellisen viikon lehdet lukusalista ilmaiseksi halukkaille. Näin koetettiin saada ihmisiä innostumaan itse tilaamaan lehtiä, sillä «arvaamattoman suuri on sanomalehtien vaikutus sivistystyössä, ne herättävät ja kartuttavat lukuhaluja».⁷⁵⁾

⁷³⁾ Porilainen 28. 2. 1893. Kirje Kiikasta.

⁷⁴⁾ Lounas 24. 1. 1890. Kirje Raumalta.

⁷⁵⁾ Rauman Lehti 13. 1. 1893.

Omalta osaltaan kansakoulut, kuten Köyliössä v. 1894 kirjoitettiin, lisäsivät lukuhalua.⁷⁶⁾ Kansakoulut olivat kasvattaneet kokonaan uuden sukupolven, joka oli tottunut näkemään ja lukemaan lehtiä ja joka tuskin ymmärsi, «miten niittä voisi tulla toimeen».⁷⁷⁾ Koulujen ansiota oli varmaan myös se, että entistä hanakammin pyrittiin kirjoittamaan kirjeitä lehtiin, tuomaan itseään ja paikkakuntaa esille. Noormarkussa tiedettiin v. 1893 olevan peräti 50 kynämiestä, jotka olivat «viime aikoina kirjoitelleet lehtiin».⁷⁸⁾ Monessa tapauksessa kirjoitushalu oli kuitenkin taitoa suurempi, ja niinpä useat toimitusten saamat kirjeet eivät sisältäneet — kuten Rauman Lehti ilkeämielisesti mainitsi — muuta kuin «terveys on ollut hyvä ja naimainto tavallinen».⁷⁹⁾ Mutta vaikka Rauman Lehden letkautuksessa olikin paljon totta, jo kynämiesten määrän lisääntyminen sinänsä osoittaa aktiivisuuden lisääntymistä kansan parissa. Toisaalta se myös todistaa, että lehtiä luettiin ja asioita seurattiin tarkkaan.

Useampien henkilöiden saamiseksi lukuharrastuksen piiriin ja jotta voitaisiin tutustua useampiin eri lehtiin, muodostettiin monin paikoin erikoisia «tilaajayhtiöitä» ts, useat henkilöt yhdessä tilasivat lehden, joka sitten kiersi kaikkien tilaajien kodeissa. Ilmeisestikin tätä tapaa harrastettiin jo aikaisemmin, vaikkakaan siitä ei ole säilynyt tietoja. Vuosisadan lopussa Ulvilasta olevan muistelman mukaan etenkin pääkaupungin lehtien tilaamista varten muodos-

⁷⁶⁾ Porilainen 27. 2. 1894.

⁷⁷⁾ Rauman Lehti 16. 1. 1886. »Sanomalehdistöstä».

⁷⁸⁾ Porilainen 28. 3. 1893. Saman tiedon mukaan Pomarkussa oli 3 ja Ahlaisissa 5 kirjeenvaihtajaa. Monet näistä kirjoittajista olivat kunnallisia toimihenkilöitä, ja he toimivat myös lehtien ja sivistyksen levittämiseksi.

⁷⁹⁾ Rauman Lehti 30. 1. 1886. »Kirjeet maaseudulta». Lehden moite ei ollut aiheeton, sillä tämän tyyllisiä kirjoituksia todella lähetettiin ja myös julkaistunkin. Otettakoon esimerkiksi v. 1893 Taivassalosta Varsinais-Suomesta lähetetty kirje: »Vaikka täällä Taivassalossa löytyy paljon nuoria ja naimattomia rikkaita talonisäntiäkin, niin ei täällä kuitenkaan ole sitte uudenvuodenpäivän rakennettu useampaa kuin kolme avioliittoa. Ainoastaan yksi pari on pitänyt julkiset häät, mutta toiset on vihitty pappilassa. Jos loppupuoli vuotta kuluisi yhtä hiljaisesti, niin eihän Taivassalossa tulisi tänä vuonna kuin kuusi avioliittoa solmituksi.» Uudenkaupungin Sanomat 7. 7. 1893.

tettiin tuollaisia lukurenkaita.⁸⁰⁾ Tosin lehdet saattoivat muutenkin kiertää talosta taloon, kuten Lapin Kuolimaan kylässä tapahtui,⁸¹⁾ mutta tällöin lehden luovuttaminen muille riippui yksin sen tilaajasta. Toisaalta moni yksityinen saattoi itse tilata monta eri lehteä. Niinpä Noormarkussa 1890-luvun puolimaissa toiselle puolelle lehtien tilaajista tuli 2 tai 3 eri lehteä. Tulipa eräälle työmiehelle peräti 7 lehteä.⁸²⁾

Lukuharrastuksen levittämispyrkimyksistä 1890-luvun alkuvuosina puhuttaessa ei sovi unohtaa, että Amerikkaan muuttaneilla paikkakuntalaisilla oli tapana lähettää kotimaahan sikäläisiä suomenkielisiä lehtiä. Ainakin Noormarkkuun tuli tällä tavoin useita amerikkalaisia lehtiä, joita myös suurella kiinnostuksella luettiin.⁸³⁾

VII

1800-luvun viimeiselle vuosikymmenelle tultaessa Satakunnan omat sanomalehdet olivat tilaajamäärässä täysin sivuuttaneet maakunnan ulkopuoliset. Eteläisissä pitäjissä *Rauman Lehti* oli valtalehti. Hinnerjoella sen osuus oli 2/3 kaikista tilatuista lehdistä (1896), Honkilahdella peräti 4/5 (1898),⁸⁴⁾ Lehden levikki-alue kokonaisuudessaan oli 1890-luvulla huomattavasti laajentunut. Kun sitä edellisellä kymmenluvulla oli luettu vain Rauman lähipitäjissä, tilattiin sitä nyt jopa Porin pohjoispuolelle. Kun sitä 1880-luvulla oli tilattu varmasti vain 8 satakuntalaiseen pitäjään, tilattiin sitä nyt ainakin 16:een.

Varsinaissuomalaisella alueella *Rauman Lehti* sai v. 1891 perustetusta *Uudenkaupungin Sanomista* pahan kilpailijan. Havaittavissa onkin edellisen tilaajamäärän vähentymistä etenkin Laitilassa kautta koko kymmenluvun: kun *Rauman Lehdellä* oli siellä v. 1891 68 tilaajaa, oli niitä v. 1897 enää 16.⁸⁵⁾ Uudelle sataluvulle

⁸⁰⁾ Kertonut opettaja F. A. Hannula. Historiallisten Seurojen Muistietietotoimikunnan kokoelmat (HSTkok.): Ulvila/Kerttu Innamaa.

⁸¹⁾ *Rauman Lehti* 28. 4. 1883. Kirje Lapista.

⁸²⁾ Porilainen 2. 1. 1894. Kirje Noormarkusta.

⁸³⁾ Porilainen 22. 2. 1895. Kirje Noormarkusta. — *Rauman Lehti* 15. 11. 93.

⁸⁴⁾ *Rauman Lehti* 25. 1. 1896 ja 10. 2. 1898. Ks. myös ao. liitetaulukkoita.

⁸⁵⁾ *Uudenkaupungin Sanomat* 27. 2. 1891 ja 29. 1. 1897.

Rauman Lehden levikkialue 1890-luvulla. Alue on laajentunut ja kiinteytynyt 1880-lukuun verrattuna. Etelässä olevat kaksi haja-aluetta: Halikko ja Kisko. Lehteä tilattiin myös silloin tällöin kauemmaksikin, kuten Nivalaan, Hämeenlinnaan ja Kiskoon. Pälkäne kuului edelleen vakinaisiin tilaajapaikkakuntiin, vaikka se on jätetty tästä kartasta pois.

tultaessa *Rauman Lehti* oli melko puhtaasti satakuntalainen sanomalehti.

Myös *Satakunnan* levikkialue kasvoi jatkuvasti. 1890-luvulla enää vain 7 pitäjän kohdalta ei ole säilynyt tietoja *Satakunnan* tilaamisesta. Kaikki nämä Jämijärveä lukuunottamatta olivat äärikuntia. Ylimalkaan voidaan sanoa *Satakunnan* 1800-luvun lopussa olleen todella maakunnallinen lehti. *Satakunnan* keski- ja pohjoisosissa se oli monin paikoin yhtä luettu kuin *Rauman Lehti* maakunnan eteläosissa. Niinpä yli puolet Kiikoiisiin v. 1895 tulleista lehdistä oli *Satakunta*, kokemäkeläisten v. 1893 tilaamista lehdistä peräti 2/3.⁸⁶⁾ Mutta vaikka *Satakunta* selvästi olikin saavuttanut johtavan aseman suuressa osassa maakuntaa, se ei silti ollut näillä alueilla yksinvaltiainen, sillä Porissa ilmestyi jatkuvasti toinen kilpaileva lehti. *Lounas* ilmestyi huhtikuun 1892 loppuun. Seuraavana kesänä perustettiin kuitenkin sen tilalle uusi lehti, *Porilainen*, joka ilmestyi marraskuuhun 1895. Jo saman

⁸⁶⁾ *Satakunta* 30. 4. 1895 ja 14. 2. 1893.

Porilaisen (1892—95) levikkialue ei sekään ulottunut yli Satakunnan rajojen. Levikkialue oli jokseenkin yhtenäinen ja kiinteä. Ilmeisesti lehteä tilattiin myös Lavialle, vaikka siitä ei olekaan tietoja käytettävissä. Kartassa Lavia on kuitenkin, kuten muutkin vastaavat alueet, joista ei ole tietoja, jätetty valkoiseksi mustan alueen keskelle.

vuoden alusta oli alkanut toimintansa *Sanomia Porista*, jonka elin-aika kesti vain vuoden 1896 loppuun. Sitä seurasi välittömästi *Kansalainen*, josta tuli pitkäaikaisempi kilpailija *Satakunnalle* kuin edellisistä; se ilmestyi aina vuoteen 1912 saakka.⁸⁷⁾

Satakunnan kilpailijat olivat *Lounaan* tapaan liberaalishenkisiä ja sitten nuorsuomalaisia, jollainen myös *Rauman Lehti* oli. *Sanomia Porista* ilmoitti ensi numerossaan nimenomaan toimivansa «vapaamielisen käsityskannan mukaan». Pappien taas kerrottiin paikoin kehoittaneen kansaa olemaan tilaamatta *Porilaista*, koska se oli muka «jumalaton lehti».⁸⁸⁾ *Kansalainen* vihdoinkin kiivas nuorsuomalainen lehti. *Lounasta* oli tilattu lähes kaikkialle Satakuntaan aivan pohjois- ja eteläosia lukuunottamatta. *Porilainen* näyttää kaikin puolin perineen edeltäjänsä aseman myös levikkiin nähden; sen levikkialue oli likipitään sama kuin *Lounaan*. *Porilainen* ymmärsi alusta alkaen hyvän asiamiesverkoston merkityksen. Niinpä sillä oli asiamiehiä Poria ja sen välitöntä ympä-

⁸⁷⁾ Näiden lehtien ilmestymisajoista, toimittajista jne. ks. lähemmin Akseli Routavaara mt.

⁸⁸⁾ *Porilainen* 28. 2. 1893.

Sanomia Porista (1895—96) ei lyhyenä ilmestymiskautenaan ehtinyt vielä saada suurtakaan levikkialuetta.

ristöä lukuunottamatta 23 paikkakunnalla. Eniten lukijakuntaa *Porilaisella* oli Keski-Satakunnassa. Ainakin Riikassa ja Köyliössä sen tilaajakunta oli suurempi kuin *Satakunnan*.⁸⁹⁾ *Sanomia Porista* oli lyhytaikaisempi, minkä lisäksi sen ensimmäisenä toimivuonna *Porilainen* jatkoi ilmestymistään. Sen vuoden aikana, minkä se oli yksin toisena lehtenä *Satakunnan* ohella Porissa, se ei ehtinyt laajaakaan levikkialuetta hankkia. Sen parasta tilaajaseutua olivat Porin pohjoispuoliset pitäjät Noormarkku, Pomarkku, Siikainen, joihin aina oli halulla tilattu kaikkia uusia porilaisia lehtiä. Paljon paremmin menestyi *Sanomien Porista* seuraaja *Kansalainen*, joka pian loi yli maakunnan ulottuvan asiamiesverkoston. Koska lehden pääasiallinen vaikutusaika oli vasta vuosisatojen vaihteen toisella puolella, ei tässä ole syytä sen merkitykseen lähemmin puuttua.

1890-luvulla Porin ja Rauman lehdet eivät olleet enää ainoat satakuntalaiset sanomalehdet. Vuonna 1894 alkoi näet Tyrväässä

⁸⁹⁾ Satakunta 22. 3. 1894 ja Porilainen 20. 3. 1895. Riikkaan tuli Porilaista 31 vsk. ja Satakuntaa 15 vsk. Köyliössä vastaavat luvut olivat 79 ja 8.

Kansalaisen (1897—1912) levikkialue vuosina 1897—98.

ilmestystä maamme ensimmäinen pitäjänlehti *Tyrvään Sanomat*, joka kahtena ensimmäisenä vuotenaan ilmestyi kerran kuukaudessa ja vuodesta 1896 lähtien kerran kahdessa viikossa. Jo lehden luonne määräsi sen, että lehteä ei paljoakaan levinnyt Tyrvään ulkopuolelle. Vuonna 1896 lehden kokonaislevikki oli 278 ja seuraavana vuonna 354 vsk., mutta näistä oli v. 1897 vain 68 vsk. tilattu Tyrvään ulkopuolelle.⁹⁰⁾ *Tyrvään Sanomat* oli pääasiassa ilmoituslehti, joten se ei ilmestymisellään haitannut varsinaisten päivälehtien levikkiä.

Tyrvään samoin kuin koko Hämeen-puoleisen Satakunnan eniten luettu lehti oli tamperelainen *Aamulehti*, joka oli entisestään lisännyt tilaajamääräänsä. Tyrväässä sillä oli 1890-luvun puolivälin jälkeen lähes 90 tilaajaa.⁹¹⁾ Hämeenkyröön sitä tuli v. 1893 45, Karkkuun 42, Punkalaitumelle 25 ja Mouhijärvelle 22 vsk.⁹²⁾ Mainitut pitäjät kuuluivatkin *Aamulehden* vankimpaan levikki-alueeseen. Merkittävää on, että 1890-luvulla *Aamulehti* oli ainoa

⁹⁰⁾ Tyrvään Sanomat no. 8/1897.

⁹¹⁾ Tyrvään Sanomat no. 4/1896 ja 8/1897.

⁹²⁾ Kirsti Arajärvi mt. s. 316.

maakunnan ulkopuolinen sanomalehti, jolla jossakin osassa Satakuntaa oli valtalehden asema.

Kaikkia muita Satakunnan ulkopuolella ilmestyneitä sanomalehtiä tilattiin vain oman maakunnan lehtien ohella, niiden lisäksi. Aikaisemmin oli kiinnitetty huomiota tilatun lehden kielipoliittiseen kantaan. Nyt astuivat puoluepoliittiset tekijät etualalle, oltiin joko suomettarelaisia tai nuorsuomalaisia, tilattiin sen mukaan Helsingin lehdistä joko *Uutta Suometarta* tai *Päivälehteä* (perust. 1890). Puoluekanta oli tietysti myös vaikuttamassa siihen, luettiin suomettarelaiseksi yhä selvemmin osoittautuvaa *Satakuntaa* vaiko nuorsuomalaista *Kansalaista* tai sen edeltäjiä tai sitten *Rauman Lehteä*. Nämä olivat kuitenkin kaikki paikallisia lehtiä, joten niiden tilaamisessa toiset kuin pelkästään poliittiset syyt lienevät olleen ratkaisevia. Toisin oli asianlaita Helsingin lehdistä puhuttaessa: ne tilattiin 1890-luvulta lähtien juuri tietyn puoluekatsomuksen mukaan. Koska Satakunnassa oli paljon suomettarelaisia — kenties *Satakunnan* ansiosta —, *Uutta Suometarta* tilattiin enemmän kuin *Päivälehteä*. Vain Kauvatsan, Luvian, Suoniemen ja Viljakkalan kohdalta ei ole käytettävissä tietoja *Uuden Suomettaren* tilaamisesta 1890-luvulta. Jos tarkastelemme eri pitäjiin tulleiden lehtien määriä (liitetaulukot), huomaamme *Uutta Suometarta* säännöllisesti tilatun *Päivälehteä* enemmän, mikäli jälkimmäistä lainkaan tilattiin. Porissa *Päivälehti* sai alkuun melkoisesti lukijoita, mutta sitten kymmenluvun puolimaissa sen tilaajakunta väheni ja oli vain neljäs- tai viidesosa *Suomettaren* tilaajamäärästä.

Puoluenäkökohdat lienevät 1890-luvulta lähtien vaikuttaneet myös turkulaisten lehtien tilaamiseen. *Aura*, joka vuodesta 1897 ilmestyi *Uusi Aura* nimisenä, oli suomettarelainen, kun taas *Turun Lehti* oli kehittynyt nuorsuomalaiseksi. Niissä eteläisissä Satakunnan pitäjissä, joissa Turun lehtiä tilattiin, nuorsuomalainen *Turun Lehti* sai enemmän kannatusta kuin *Uusi Aura*. Niinpä Köyliössä v. 1895 oli edellisellä 25 ja jälkimmäisellä 7 tilaajaa, Hinnerjoella v. 1894 20 ja 2, Honkilahdella v. 1897 12 ja 2.⁹³⁾ Luvut tosin vaihtelivat vuodesta toiseen, mutta *Turun Lehdellä* oli

⁹³⁾ Satakunta 14. 3. 1895, Rauman Lehti 14. 2. 1894 ja 17. 3. 1897.

yleensä enemmän tilaajia. Merkillepantavaa on, että *Turun Lehden* tilaajakunta oli voimakkainta juuri sillä alueella, jossa nuorsuomalaista *Rauman Lehteä* eniten luettiin.

Mikäli eri lehtien puoluekannan mukaan voidaan tehdä päätelmiä lukijakunnan asennoitumisesta, voidaan todeta Etelä-Satakunnan olleen nuorsuomalaista, kun taas maakunnan muut osat enimmäkseen olivat suomettarelaisia. Muistettava on, että *Aamu-lehti*, jota luettiin paljon itäisissä pitäjissä, oli suomettarelainen.

Sanomalehdet olivat aina olleet lukumääräisesti johtavassa asemassa tilattujen lehtien joukossa. Näyttää siltä, että tämä joht asema 1890-luvulla entisestään vahvistui. Tosin muita lehtiä tilattiin kuten ennenkin, mutta tilaajamäärän kasvu oli sanomalehtien kohdalla suurempi kuin muiden. *Kyläkirjaston Kuvalehti* säilytti paikkansa suosittuna lukemistona. Tunnettu pilalehti *Matti Meikäläinen* alkoi saavuttaa suosiota sek in. Rauman lukusalissa se oli «kaikkien yhteinen lempilapsi».⁹⁴⁾ Erilaisten ammattilehtien määrä kasvoi 1890-luvulla, ja niitä myös tilattiin enemmän kuin ennen. Varsin suosituksi tuli *Suomen Terveystoimilehti*, jota esim. Mouhijärvellä tilattiin v. 1895 17 vsk.⁹⁵⁾ Luetuin aikakauslehti oli kuitenkin vuosisadan lopussa Porissa vuosina 1897—99 ilmestynyt kasvatusopillinen lehti *Länsi-Suomen Kansanlehti*, jota tilattiin paljon myös Varsinais-Suomeen. Ensimmäisenä ilmestymisvuonna lehteä jo tilattiin miltei kaikkiin Länsi-Suomen kuntiin ja jopa Amerikkaan saakka. Lehden parasta levikkialuetta olivat seuraavat paikkakunnat:⁹⁶⁾

Pori	n. 200 vsk.	Köyliö	30 vsk.	Nakkila	21 vsk.
Luonnonmaa	82 »	Helsinki	30 »	Tyrvää	18 »
Rauma	80 »	Huittinen	26 »	Reposaari	18 »
Merikarvia	50 »	Alastaro	24 »	Kristiina	18 »
Eura	45 »	Raisio	24 »	Uusikaupunki	18 »

Uskonnollisia lehtiä luettiin, kuten ennenkin. Syytä on mainita vuosina 1892—94 Raumalla ilmestynyt *Paimenääniä* ja vuodesta 1894 Porissa ilmestynyt *Rauhan Sanomia*, jotka eivät kuitenkaan

⁹⁴⁾ Lounas 24. 1. 1890. Kirje Raumalta.

⁹⁵⁾ Satakunta 2. 4. 1895.

⁹⁶⁾ Satakunta 29. 1. 1898.

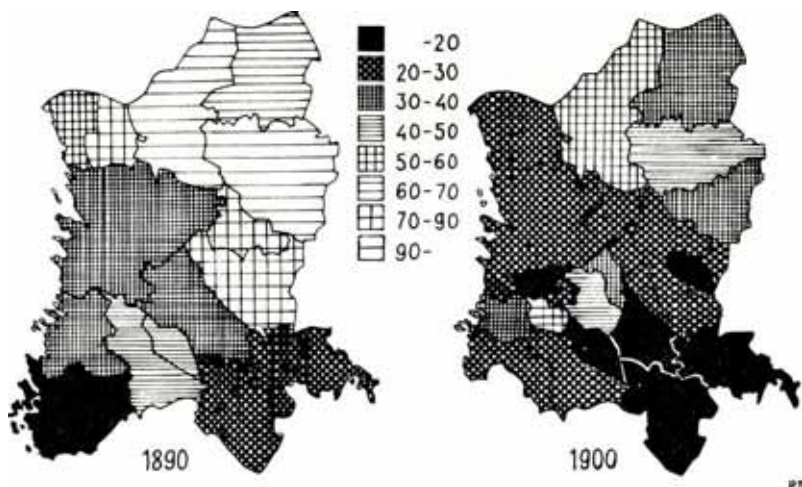
suurta levikkiä saaneet. Satakunnassakin paljon luettu uskonnollinen lehti oli oululainen *Sanomia Siionista* (1888—1903).

Ruotsinkielisten lehtien osuus, joka 1800-luvun puolivälissä oli ollut 2/3 kaikista Satakuntaan tilatuista lehdistä, oli sataluvun jälkipuoliskolla jatkuvasti pienentynyt. Porissa ja Raumalla, joissa oli ruotsinkielisiä asukkaita, niitä luettiin tosin edelleenkin, mutta suomenkielisten lehtien määrä oli moninkertainen ruotsinkielisten määrään verrattuna. Maaseudulle ei ruotsalaisia lehtiä juurikaan tullut muualle kuin joihinkin suurimpiin pitäjiin, joissa oli enemmän säätyläisiä. 1890-luvun johtavat ruotsinkieliset lehdet *Hufvudstadsbladet* ja *Nya Pressen* olivat eniten luettuja Satakunnassakin. Niiden ohella *Åbo Underrättelser* säilytti vanhan paikkansa tilattujen lehtien joukossa. Myös Ruotsista tilattiin lehtiä, etenkin erilaisia kuvalehtiä. Porissa ilmestyi jatkuvasti *Björneborgs Tidning*, mutta sen levikkialueena oli etupäässä vain Pori itse.⁹⁷⁾ Vuosina 1888—93 oli Porissa lisäksi julkaistu lähinnä kunnallislehdeksi tarkoitettua lehteä *Vestra Finland*, mutta senkään levikki ei liene ollut suuri.

VIII

Edellä käytetyn lähdemateriaalin perusteella ei ole laskettavissa, kuinka paljon lehtiä Satakunnassa 1800-luvun lopulla luettiin. Liitetaulukoihin on kerätty tilattujen lehtien määrä niiden pitäjien kohdalta, joista on tietoja säilynyt. Koska nämä tiedot ovat sattumanvaraisia ja eri vuosilta olevia, ei niiden perusteella voida lähteä arvioimaan lukuharrastuksen laajuutta koko maakunnassa, joskin ne tietysti ao. pitäjien lukuharrastuksesta antavat ensiarvoisen tärkeitä tietoja. Suomen Virallisen Tilaston sanoma-lehtitilaston perusteella on kuitenkin mahdollista saada jonkinlainen kuva lukuharrastuksen laajuudesta koko maakunnassa. Postitilaston yhteydessä on näet kerätty 1880-luvun puolivälistä lähtien tietoja eri postitoimistojen kautta tilattujen lehtien määrästä.

⁹⁷⁾ Esim. v. 1885 Björneborgs Tidningiä tilattiin kaupungin ulkopuolelle vain 51 vsk. Finland 15. 2. 1885. — Lehden levikki oli v. 1878 500 vsk., Valfrid Wasenius mk.

Väkiluvun suhde postitoimistojen kautta tilattujen sanoma- ja aikakauslehtivuosikertoihin Satakunnan eri postitoimipiireissä vuosina 1890 ja 1900.

Nämä tilastot, vaikka niiden nimenä on sanomalehtitilasto, sisältävät myös muut lehdet kuin vain päivälehdet. Täydellistä kuvaa kullakin paikkakunnalla luettujen lehtien määrästä nämä tilastot sitä vastoin eivät anna. Nimensä mukaan ne sisältävät vain postin kautta tilatut lehdet. Kaikki asiamiesten välityksellä tilatut lehdet ovat niistä poissa. Koska Satakunnan omat lehdet suurelta osalta tilattiin asiamiesten välityksellä ja koska nämä lehdet toisaalta muodostivat huomattavan osan tilatuista lehdistä, on luonnollista, että postitilaston tiedot ovat melkoisen puutteellisia. Esim. Köyliön postitoimiston kautta virallinen tilasto ilmoittaa v. 1895 tilatuksi 124 vsk. eri kotimaisia lehtiä. Asiamiesten välityksellä tilattiin kuitenkin samana vuonna Köyliöön *Porilaista* 78 vsk., *Sanomia Porista* 20 vsk., *Matti Meikäläistä* 25 vsk. ja *Uutta Kuva-lehteä* 5 vsk., mitkä kaikki tilattiin noiden 124 lehtivuosikerran lisäksi.⁹⁸⁾ Postitilasto ilmoittaa siis tässä tapauksessa vain puolet Köyliöön tulleista ja siellä luetuista lehdistä. Kun kui-

98) Porilainen 20. 3. 1895.

tenkaan ei ole käytettävissä tietoja siitä, miten paljon lehtiä keskimäärin koko Satakunnassa tilattiin asiamiesten kautta, on vaikeata sanoa, kuinka suuri osa sanomalehtitilaston ulkopuolelle jääneiden vuosikertojen määrä oli kokonaistilausmäärästä. Mutta tuskin erehdymme ainakaan paljon, jos oletamme sanomalehtitilaston ilmoittavan korkeintaan vain 2/3 todellisuudessa tilattujen lehtien määrästä.

Koska sanomalehtitilasto kuitenkin antaa yhtäläiset tiedot kaikkien postitoimistopiirien kohdalla, voidaan siitä saada jonkinlainen kuva lukuharrastuksen suhteellisesta intensiivisyydestä eri puolilla Satakuntaa 1800-luvun lopulla. Oheisessa karttapiirroksessa on verrattu kunkin postitoimiston kautta tilattujen lehtien kokonaismäärää ko. postitoimistopiirin asukaslukuun vuosina 1890 ja 1900.⁹⁹⁾ Edellisenä vuonna suhdeluku on pienin Uudenkaupungin seudulla, johon myös Hinnerjoki kuului. Täällä tuli lehti jokaista 11 asukasta kohti. Loimaan ja Punkalaitumen (johon Urjala kuului) piireissä tuli lehti 30 asukasta kohti, ja jokseenkin samaan päästiin Lauttakylän piirissä. Heikoimmalla kannalla lukuharrastus oli Ikaalisten ja Kankaanpään piireissä, joissa oli 90 asukasta yhtä tilattua lehteä kohti. Vuonna 1900 tilanne oli sikäli samankaltainen, että Satakunnan kaakkoisosassa lukuharrastus oli kiitettävintä. Lisäksi Nakkila, Köyliö ja Karkku lukeutuivat siihen ryhmään, jossa yhtä lehteä kohti oli vähemmän kuin 20 lukijaa. Lukuharrastus oli kaikkialla lisääntynyt kuluneen kymmenen vuoden aikana; heikointa se oli edelleen Kankaanpäässä, Honkajoella ja Karviassa. Kun otamme huomioon, että tilattujen lehtien määrää on verrattu koko asukaslukuun eikä vain aikuisten määrään sekä että mukana on vain osa tilatuista lehdistä, voimme todeta, että 1800-luvun päättyessä lehdistö oli Satakunnassa yleistä luettavaa.

⁹⁹⁾ Postitoimistopiirien laajuudesta ks. viimeisen liitetaulukon selitystä.

LIITETAULUKOT

Liitetaulukoihin 3—17 on koottu Satakunnassa ilmestyneissä sanomalehdissä mainitut tiedot lehtien tilaajamääristä Porissa, Raumalla sekä 22 maaseutupitäjässä 1870-, 1880- ja 1890-luvuilla. Lukuunottamatta Poria, Raumaa sekä paria maaseutupitäjää säilyneet tiedot ovat satunnaisia, so. tiedämme tilaajamäärän vain yhdeltä, kenties kahdelta tai kolmelta vuodelta. Yhdessä säilyneet tiedot lehtien tilaajista kuitenkin pystyvät antamaan valoa kansan lukuharrastuksen laajuutta tutkittaessa. Koska kuitenkin suurimmasta osasta Satakunnan silloisia pitäjiä on tietoja, voidaan niiden perusteella, kuten tekstissä onkin tehty, kartoittaa poliittisten aatteiden levinneisyyttä. Myös paikallishistoriallisiin tarpeisiin uskoisin liitetaulukoista olevan hyötyä.

Lehdet ovat taulukoissa ryhmiteltyinä niiden edustaman alan mukaan neljään ryhmään. Kotimaiset ruotsinkieliset lehdet on ryhmitelty erikseen. Ulkomailta tilatut lehdet on ilmoitettu vain kokonaissummana; Porin ja Rauman kohdalla on annettu viitteessä tarkempia tietoja. Mikäli joltakin vuodelta jonkin paikkakunnan kohdalla on olemassa tietoja kahdessa tai useammassa eri lehdessä, on yleensä käytetty ajallisesti myöhäisintä tietoa. Kuitenkin, koska on syytä katsoa ilmoitettuja tietoja kautta linjan liian pieniksi pikemminkin kuin liian suuriksi, on taulukoihin merkitty kahdesta tilaajamäärästä suurempi luku. Tiedot koskevat enimmäkseen postitoimistojen kautta tilattujen lehtien määriä. Maaseudulla kuitenkin huomattava osa lehdistä (ks. tekstiä) tuli asiamiesten kautta. Monissa tapauksissa on nämä asiamiesten kautta tilatut lehdet ilmoitettu ja silloin laskettu taulukkoihin mukaan. Aina tätä ei kuitenkaan ole tehty, ja tällöin loppusummaa on syytä pitää liian pienenä. Selvissä tapauksissa, joissa varmasti puuttuvat asiamiesten tilaamat lehdet, on tästä ao. taulukoissa huomautettu.

Lehtien nimet esiintyvät sanomalehtien ilmoittamissa luetteloissa varsin kirjavassa asussa. Niitä on kuitenkin mahdollisuuksien mukaan pyritty normalistamaan. Joissakin tapauksissa on kuitenkin jäänyt hieman epäselväksi, mitä lehteä on todella tarkoitettu. Sanomalehtien tiedoissa saattaa myös esiintyä lehtiä vanhentuneilla nimillä (Suometar pro Uusi S. jne.). Luetteloissa on yritetty käyttää kulloinkin käypää oikeata nimeä.

Lopuksi huomautettakoon, että Satakunnan ulkopuolisissa lehdistä saattaa esiintyä seuraavassa olevien taulukoiden lisäksi joi-takin tietoja lehtien tilaajista muiltakin kuin seuraavassa mainituilta vuosilta ja muistakin pitäjistä. Tätä työtä varten ei kuitenkaan ole ollut mahdollista ryhtyä käymään läpi kaikkia maan lehtiä.

Liitetaulukot sisältävät tiedot lehtien tilaajamääristä seuraavilta paikkakunnilta:

	Sivu		Sivu
Pori	194, 198—208	Kullaa	232—234
Rauma	194, 209—215	Köyliö	232—234
Eura	197, 216—220	Lappi	197, 226
Eurajoki	216—220	Lavia	230—231
Harjavalta	232—234	Luvia	197
Hinnerjoki	221	Merikarvia	197
Honkilahti	222	Mouhijärvi	230—231
Kauvatsa	232—234	Panelia	232—234
Kiikka	232—234	Parkano	227
Kiikoinen	223	Siikainen	197, 230—231
Kiukainen	224—225	Suodenniemi	230—231
Koivisto	197	Säkylä	232—234
Kokemäki	216—220	Tyrvää	228—229

Näiden luetteloiden lisäksi tekstissä on 1850- ja 1860-luvuilta tietoja tilaajista seuraavilta paikkakunnilta:

Pori	166	Hämeenkyrö	161
Alastaro	161	Kullaa	161
Harjavalta	161	Merikarvia	161

Liitetaulukko 1.

PORIN JA RAUMAN POSTITOIMISTOIHIN VUOSINA 1833, 1839, 1842, 1845, 1849 ja 1852 TULLEET LEHDET

194

Päiviö Tommila

	Poriin tulleet lehdet						Raumalle tulleet lehdet					
	1833	1839	1842	1845	1849	1852	1833	1839	1842	1845	1849	1852
Finlands Allmänna Tidning	33	37	37	33	37	42 1/2	9	9	7	10	12	10 1/2
Helsingfors Morgonblad	8	5	16	12	11	5	2	4	4	6	6	3
Helsingfors Tidningar	19	29	12	19	27	26 1/2	7	8	7	7	8	10
Åbo Tidningar	13	22	20	7	13	17 1/2	4	4	5	7	12	11%
Åbo Underrättelser	26	30	31	36	41	37 1/2	6	8	7	8	11	12
Oulun Wiikko-Sanomia	11	—	—	—	—	3	11	9	—	—	—	1
Sanansaattaja Wiipurista	3	—	—	3	3	—	5	—	—	—	—	—
Evangelisk Weckoblad	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Borgå Tidning	—	2	6	6	3	5	—	2	2	1	—	—
Wasa Tidning	—	3	9	5	—	—	—	4	6	6	—	—
Mehiläinen	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—
Suomi	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Maamiehen Ystävä	—	—	—	60	12	2	—	—	—	16	17	2
Saima	—	—	—	24	—	—	—	—	—	4	—	—
Allmän Evangelisk Tidning	—	—	—	80	—	—	—	—	—	29	—	—
Teknologen	—	—	—	8	—	—	—	—	—	3	—	—
Suometar	—	—	—	—	13	4	—	—	—	—	1	1 1/2
Väktaren	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Litteraturbladet	—	—	—	—	5 1/2	4	—	—	—	—	3	—
Ilmarinen	—	—	—	—	14 1/2	5	—	—	—	—	6	1
Tidningen för Landtbrukare	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Lukemisia Maamiehelle	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—
Notisblad för Läkare	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	1
Kuopio Tidning	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—
Kristillinen Huvitta ja	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	1
Kristillisiä Sanomia	—	—	—	—	—	22	—	—	—	—	—	7
Huoneenhallitusseuran San.	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—
Sanomia Turusta	—	—	—	—	—	25	—	—	—	—	—	13
Yhteensä kotimaisia	113	130	133	293	189	215	44	52	38	97	76	74 1/2
Ruotsalaisia	10	7	8	10	11 1/2	10	6	6	9	5	9	6
Venäläisiä	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Yhteensä ulkolaisia	12	7	8	11	11 1/2	10	6	6	9	5	9	6
Yhteensä lehtiä	125	137	141	304	200 1/2	225	50	58	47	102	85	80 1/2

Liitetaulukko 2.

PORISSA JA RAUMALLA 1800-LUVULLA ILMESTYNEIDEN SUOMENKIELISTEN
SANOMALEHTIEN SEKÄ TURKULAISEN »SANOMIA TURUSTA» JA »(UUDEN)
SUOMETTAREN» LEVIKKIALUEET SATAKUNNASSA

Lähteinä on käytetty suoranaisia levikkitietoja, asiamiesluetteloita ja maaseutukirjeiden lähetyspaikkakuntia. Uuden Suomettaren kohdalla myös US Oy:n yhtiökokousten ja hallintokokousten pöytäkirjoja 1880—1900 (näistä lähemmin allekirjoittaneen hallussa olevassa yliopp. Eira Jantusen proseminariesitelmässä »Uuden Suomettaren levikki 1890-luvulla»). Uuden Suomettaren levikkialue on varmasti 1870- ja 1880-luvuilla ollut suurempi kuin mitä taulukosta käy ilmi; tiedot ovat näiltä kohdin suuresti puutteelliset.

	PKS 1860—62	Lännetär 1863	Länsi Suomi 1877—79	Lounas 1887—92	Porilainen 1892—95	Sanomia Porista 1895—96	Kansalainen 1897—	Satakunta 1870-luv.	1880- »	1890- »	Rauman Lehti 1880-luv.	1890- »	Sanomia Turusta 1850-luv.	1860- »	1870- »	1880- »	Suometar 1850-luv.	1860- »	Uusi Suometar 1870-luv.	1880- »	1890- »
Pori	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Rauma		x		x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Ahlainen	x			x	x	x		x	x	x	x			x	x						x
Alastaro								x					x	x	x						x
Eura	x		x	x	x		x	x	x	x	x		x	x	x	x	x		x	x	x
Eurajoki			x	x	x				x	x	x	x	x	x	x					x	x
Harjavalta	x			x	x		x	x	x	x				x	x			x			x
Hinnerjoki				x				x	x		x	x		x	x	x				x	x
Honkilahti								x	x		x	x	x	x							x
Honkajoki				x	x	x		x	x	x					x		x				x
Huittinen			x	x	x	x	x		x	x		x	x	x	x		x				x
Hämeenkyrö	x												x	x			x	x			x
Ikaalinen				x					x	x			x	x			x				x
Jämijärvi				x										x				x			x
Kankaanpää	x		x	x	x			x	x	x			x	x			x	x			x
Karkku										x				x	x		x	x			x
Karvia	x							x	x	x			x	x							x
Kauvatsa				x			x		x	x	x		x	x						x	
Kiikka				x	x			x	x	x				x	x		x				x
Kiikoinen			x	x	x	x	x	x		x	x			x	x	x				x	x
Kiukainen			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x			x	x
Kokemäki		x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			x	x

	PKS 1860-62	Lännetär 1863	Länsi-Suomi 1877-79	Lounas 1887-92	Porilainen 1892-95	Sanomia Porista 1895-96	Kansalainen 1897—	Satakunta 1870-luv.	1880- »	1890- »	Rauman Lehti 1880-luv.	1890- »	Sanomia Turusta 1850-luv.	1860- »	1870- »	1880- »	Suometar 1850-luv.	1860- »	Uusi Suometar 1870-luv.	1880- »	1890- »
Kullaa	X	X			X	X	X	X	X	X		X		X	X			X		x	x.
Köyliö					X	X	X	X	X	X		X		X	X						x
Lappi			X	X				X	X	X	X	X		X	X				x	x	x
Lavia		X		X			X	X	X	X			X	X	X	X			x	x	x
Loimaa	X						X			X			X	X	X	X	X		x		x
Luvia				X	X		X	X	X	X			X	X	X		X				
Merikarvia	X			X	X		X	X	X	X			X	X	X			X	X		x
Mouhijärvi				X	X				X	X			X	X							x
Nakkila	X		X	X	X		X	X	X	X				X	X						x
Noormarkku	X		X	X	X	X	X	X	X	X		X		X	X						x
Parkano					X					X			X	X			X	X			x
Pomarkku	X		X		X	X	X	X	X	X		X				X		X			x
Punkalaidun										X				X	X						x
Siikainen	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X				X		X	X	X	X	X	x.
Suodenniemi				X	X		X	X	X	X			X								x
Suoniemi																X					
Säkylä					X			X	X		X	X		X	X	X				X	x
Tyrvää	X			X	X	X	X	X		X		X	X	X	X		X	X			x
Ulvila	X	X	X	X	X		X	X	X	X			X	X	X				X		x
Vampula									X					X	X						x
Viljakkala														X							

Liitetaulukko 3.

ERÄILLE PAIKKAKUNNILLE 1870-LUVULLA TULLEET LEHDET

Lähteet: Länsi-Suomi 8. 1. 1879 (Eura), Satakunta 30. 2. 1876 (Luvia), 3. 3. 1877 (Merikarvia), 12. 5. 1877 (Koivisto), 26. 1. 1878 (Lappi) ja 24. 1. 1880 (Siikainen).

	Merikarvia	Eura	Lappi	Siikainen	Luvia	Koivisto
	1877	1878	1878	1880	1876	1877
1. Sanomalehdet:						
Ahti		1		4		—
Keski-Suomi	1	—	—	1		—
Länsi-Suomi	—	2	—	—		—
Oulun Wiikko-Sanomia	1	—	—	—		—
Pietarin Sanomat	1	1	—	—		—
Sanomia Turusta	15	52	23	2		—
Satakunta	35	16	13	12	n. 20	—
Suomen Virallinen Lehti	9	4	3	—	jokunen	—
Tampereen Sanomat ..	1	—	—	—	n. 20	—
Uusi Suometar	26	10	3	1	ei tule	20
2. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:						
Kristillisiä Sanomia	14	1	10	—		—
Nuorukainen	—	2	—	—		—
Raittiuden Ystävä		4	20	—		—
Sanansaattaja	1	3	1	—		—
Suomen Kirkkosan	1	—	—	—		—
Suomen Lähetys-San. ...	9	2	7	1		—
3. Muut lehdet:						
Kansakoulu	1	—	—	1		—
Kansan Ystävä	3	—	—	—		—
Kirjallisuuslehti	1	1	—	—		—
Kyläkirjasto	1	2	—	—	Kurre	1
Kyläkirjaston Kuvalehti	—	3	3	10		—
Lentävät Lehdet	1	—	—	—		2
Pääskynen	3	2	—	1		—
Suomen Kuvalehti	3	—	—	1		—
4. Ruotsinkielisiä						
Saksalaisia	1	—	—	—		—
	130	106	83	37		28

Liitetaulukko 4.

PORIIN 1870-LUVULLA TULLEET LEHDET

Lähteet: Satakunta 7. 2. 1874, 19. 6. 1875, 17. 3. 1877.

a. suomenkieliset lehdet

	1873	1874	1874	1875	1876	1877
1. Sanomalehdet:						
<u>Hämäläinen</u>	3	—	—	—	3	3
<u>Ilmarinen</u>	—	—	—	—	1	4
<u>Karjalatar</u>	—	—	—	—	—	1
<u>Keski-Suomi</u>	—	1	—	—	2	9
<u>Oulun Wiikko-Sanomia</u>	1	3	—	—	2	4
<u>Pietarin Lehti</u>	—	3 1/2	5 1/2	4	—	—
<u>Pohjois-Suomi</u>	—	—	—	—	—	2
<u>Sanomia Turusta</u>	128 1/2	100 1/2	103	85	88	71
<u>Satakunta</u>	17 1/2	64	69 1/2	72 1/2	—	—
<u>Savonlinna</u>	—	—	—	—	—	1
<u>Suomen Virall. Lehti</u>	47 1/2	33 3/4	35 3/4	52 1/4	48	75
<u>Tampereen Sanomat</u> ..	6 1/2	7	—	—	5	6
<u>Tapio</u>	—	—	—	—	—	2
<u>Työmiehen Ystävä</u>	—	—	—	13	—	—
<u>Uusi Suometar</u>	28	30 1/4	31 1/4	31 1/2	54	77
— viikkopainos	71/2	9	10	10	—	—
— valtiopäiväpainos ..	—	—	—	—	—	39
2. Aikakaus- ja ammattilehdet:						
<u>Kansakoulu</u>	—	—	—	—	4	3
<u>Kirjall. Kuukauslehti</u>	4	6 1/2	7 1/2	5	9	8
3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:						
<u>Krist. Sanomia</u>	13	14	14	70	48	34
<u>Lasten ja Nuorten Yst.</u>	—	—	—	—	—	4
<u>Nuorukainen</u>	3	6	6	6	8	14
<u>Sanansaattaja</u>	—	—	—	—	56	16
<u>S. Kirkkosanomias</u>	—	—	—	—	—	3
<u>Suomen Lähetys-San.</u>	61	48	55	77	42	53
4. Kuva- ja ajanvietelehdet						
<u>Kansan Ystävä</u>	—	—	—	—	—	32
<u>Kurre</u>	3	1	—	—	3	1
<u>Kyläkirjasto</u>	12 1/2	18	20	14	17	14
<u>Lentävät Lehdet</u>	—	—	—	—	—	16
<u>Pääskynen</u>	10	11	12	23	22	21
<u>Suomen Kuvalehti</u>	19	29 1/2	30 1/4	21 1/4	36	32
Suomenkielisiä yhteensä	365	386	306 3/4	484 1/2	448	545

b. ruotsinkieliset lehdet

	1873	1874	1874	1875	1876	1877
1. Sanomalehdet:						
Björneborgs Tidning ..	16	13 1/2	13 1/2	14 1/2	—	—
Borgäbladet	1/2	1	—	—	—	—
Dagens Nyheter.....	—	—	—	—	—	1
Finl. Allmänna Tidn.	11 3/4	11	11	11	10	10
Folkvännen	—	3	—	—	—	1
Hfors Dagbladet.....	43 1/4	47	47 1/2	52	62	69
Hufvudstadsbladet	—	—	—	2	11	11
— 1/2 vecka	15	10	10 1/2	7 1/2	—	—
Morgonbladet	28 1/4	21	22 1/2	18 3/4	17	35
St.Michels Veckoblad	—	—	—	—	—	1
Wasabladet	5 1/2	8	6	4 1/2	7	5
Wiborgs Tidning.....	—	—	—	—	1	2
Wikingen	2 1/2	2	—	—	—	—
Åbo Posten	—	15 1/2	15 1/2	14	12	17
Åbo Underrättelser	54 1/2	46 3/4	46 3/4	51 1/4	52	61
Österbotten	—	1	—	—	1	4
Östra Finland.....	—	—	—	—	1	4
2. Aikakaus- ja ammattilehdet:						
Finsk Tidskrift	—	—	—	—	—	2
Tidskr. utg. av Jur. För.	2	1	—	—	—	4
Tidskr. utg. av Ped. För.	1	2	—	—	1	3
Tidskrift för Teologi ..	—	—	—	—	—	4
Ruotsinkieliset yhteensä	207 1/4	211 3/4	205 1/4	205 1/2	201	274
Suomenkieliset lehdet	365	386	3063/4	484 1/2	448	545
Kaikki yhteensä	572 1/4	597 3/4	512	890	649	819

Liitetaulukko 5.

PORIN POSTITOIMISTON KAUTTA 1880-LUVULLA TILATUT LEHDET

Lähteet: Satakunta 1. 3. 1882, 31. 1. 1883, 13. 2. 1884, 11. 2. 1885, 6. 2. 1886, 2. 2. 1887 ja 2. 2. 1889. Lounas 2. 2. 1887, 21. 1. 1888, 22. 1. 1889.

a. Suomenkieliset lehdet

1. Sanomalehdet:

	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889
Aamulehti	—	21	10 1/2	11	10	12	4	6	7
Amerikan suom. lehti ..	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Aura	24	11	13	6	23	12	13	9	12
Aura, maaseutupainos ..								10	10
Hämeen Sanomat.....	6	2	2	2	2	2	1	2	2
Hämäläinen	—	—	1	1/2	—	—	—	—	—
Hels. Wiikko-Sanomats	—	3	2						
Ilmarinen	2	2	2	2	1	—	1	—	—
Kaiku	3	4	5	14	7	3	4	5	6
Kansan Ystävä.....	—	60	8						
Karjalatar	—	—	—	1	1	1	1	—	—
Keski-Suomi	3	3	2	1	1	3	3	3	1
Kokkolan Lehti						1			
Kotkan Sanomat.....	—	—	—	—	1	1	1	1	1
Kuopion Sanomat	—	2							
Laatokka	—	1	1	1	2	1	2	1	1
Lappeenrannan Uutiset							1		
Lounas							11	11	20
Mikkelin Sanomat						1	1	1	—
Oulun Ilmoituslehti									2
Oulun Lehti	—	—	—	1	1	3	1	—	—
Pohjois-Suomi	1	1							
Päijänne	—	1							
Päivän Uutiset.....								23	12
Rauman Lehti	—	10	8	6	9	10	10	12	10
Pietarin Viikko Sanomat	2	5	4						
Savo	1	1	2	1	1	1	2	2	3
Sanomia Turusta.....	33	52	27 1/2	18	21	18	13	10	10
Satakunta	365	250	113	128	127	47	34	43	21
Suomalainen									10
Suomen Virallinen Lehti	11	13	6	7	7	5	5	7	6
Suupohjan Työmies				1					
Tampere	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Tampereen Sanomat ..	3	2	1	—	1	1	1	1	3
Tapio	—	—	—	—	1	1	5	—	—
Turun Lehti	—	—	12 1/2	24	24	20	16	12	14
Työmiehen Ystävä	—	—	4	20	—	—	—	—	—
Uusi Suometar.....	70	80	61	73	70	59	55	77	68
Vaasan Lehti	2	2	4	2	2	1	2	2	
Viipurin Sanomat	—	—	—	—	4	2	2	—	2

1881 1882 1883 1884 1885 1886 1887 1888 1889

2. Aikakaus- ja ammattilehdet:

Duodecim					2	2	2	2
Kansakoululehti	—	—	3	8	7	10	12	3
Pellervo	—	3	1	1	—	—	1	—
Sampo	—	—	—	—	—	—	15	12
Suomen Maanviljelysi.							12	10
Suomen Metsänhoito!							2	1
Suomen Teollisuuslehti	—	—	15	18	12	9	8	8
Suomi								3
Valvoja	24	22	18	17	9	11	12	13

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Aamunairut	—	—	—	—	23	11	13	4
Kirkollinen Kuukausi.	11	3	5	—	—	—	—	9
Kodin Ystävä								17
Kotimainen Lähetys	—	—	—	—	9	5	12	12
Kristillinen Kuukausi.	22	9	15	37	18	18	20	—
Kristillisiä Sanomia	6	5	7	31	—	2	1	2
Kristill. Kuval. Lapsille	—	11	2	1	3	1	—	—
Kristill. Kuvalehti Lap-				1				
sille ja Uskon Elämä	—	28	28	47	34	37	70	53
Merimiehen Ystävä	1	2	6	—	—	—	—	70
Nuorukainen								2
Pyhäkoululehti								1
P. Raamatun Selittäjä	24	39	26	44	19	—	3	1
Raittiuden Ystävä							16	—
Raittiuden Yst. kirjasia	—	—	—	—	4	2	2	—
Raittius ja Siveys	17	18	33	34	19	24	18	33
Sanansaattaja								39
Sanomia Siionista	36	22	17	61	13	7	41	4
Suomen Lähetys-San.								37
Suomen Lähetys-Sano-								26
mia + lisäl.	—	—	10	15	10	22	—	7
Suom. Raitt. Seuran l.					12	8	—	—
Totuuden Tunnustaja	11	5	3	3	3	—	1	—
Uskon Elämä					1	—	—	—
Wartija							3	5

4. Kuva- ja ajanvietelevet:

Kyläkirjasto ja Kuva-								
lehti			35	28	42	39	32	28
Kyläkirjaston Kuvalehti	63	40	31	54	58	55	52	44
Pilkkakirves	—	16	33 1/2	24	33	30	15	19
Sirkka							5	14
Suomen Nuorison Tähti	—	—	—	—	9	1	—	—
Suomal. Wiikkolehti ..								4
Säveleitä				7	5	5	—	1
Tilhi								—
Uljas							8	—
Suomenkielisiä yhteensä ..	741	749	585	760 1/2	659	504	548	499

560

b. Ruotsinkieliset kotimaiset lehdet

	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889
1. Sanomalehdet:									
Björneborgs Tidning ..	12	12	12	9	10	9	6	12	?
Borgåbladet	—	—	—	—	33	23	23	1	—
Ekenäs Notisblad	—	—	2	1	1	—	—	2	—
Finland	—	—	—	—	33	23	23	20	16
Finlands Allm. Tidning	8	11	10	9	12	10	13	10	11
Folkvännen	2	3	1	1	2	2	1	1	1
Helsingfors	—	1	3	—	—	—	—	—	—
» Dagblad	64	91	73 1/4	89	70	73	70	49	44
Hufvudstadsbladet	—	1	1 1/2	2	2	—	5	9	?
Kotka Notis och Annonsbl.	—	—	—	—	—	—	—	1	?
Mellersta Österbotten ..	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Morgonbladet	14	21	13 3/4	23	—	—	—	—	—
Norra Posten	—	—	5	1	3	2	1	3	4
Nya Pressen	—	—	12 1/4	20	28	33	47	67	84
Tammerfors Aftonblad	—	—	—	—	—	—	1	2	2
Uleåborg Tidning	—	—	1	1	2	1	1	1	?
Wasabladet	—	1	1	1	3	3	2	5	5
Wasa Tidning	—	—	—	—	1	—	5	3	1
Vestra Finland	—	—	—	—	—	—	—	—	5
» Nyland	—	1	—	—	—	—	—	—	2
Wiborgsbladet	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Åbo Posten	12	13	5	—	—	—	—	—	—
» Tidning	—	—	28 1/4	30	29	30	34	31	30
» Underrättelser	37	41	27 1/2	36	34	40	32	32	30
Österbottniska Posten	—	—	—	2	2	4	5	4	2
Östra Finland	3	1	1	1	1	1	—	1	1
» Nyland	—	1	1	—	—	—	—	—	—
2. Aikakaus- ja ammattilehdet:									
Biet	2	2	2	1	2	1	3	1	2
Finlands Kommunikatio-	—	—	—	—	1	2	2	—	—
ner	—	—	—	—	6	7	9	7	5
Finsk Tidskrift	4	6	3	8	6	7	9	7	5
Juridisk »	1	2	4	—	—	—	—	2	2
Tidskr. utg. av Ped. För.	3	2	1	3	3	3	3	3	?
Tidskr. för Fini, handel	—	—	—	—	—	—	—	—	—
och industri	—	13	8	—	—	—	—	—	—
Tidskr. för Stenografi	—	—	—	1	1	—	—	1	1
3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:									
Alpha	—	—	—	—	—	—	—	—	18
Hemvännen	8	8	4	4	3	3	2	2	6
Kristlig Ill. Barntidning	—	—	2	3	—	—	—	—	—
Kristlig Ill. Tidning	—	—	—	—	—	—	—	—	—
och Trons Lif	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Kristligt Månadsblad ..	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Lekmannen	—	—	—	3	2	—	—	—	—
Ljungblomman	—	6	—	—	—	—	—	—	—
Missionstidn. för Finland	1	4	7	7	5	11	11	9	?

	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889
Missionstidn. för Finland + lisälehti	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Sanningsvännen	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Sjömansvännen	—	13	9	10	11	13	19	15	16
Sändebudet	7	7	9	13	13	16	17	16	12
Tro och Lif	—	—	—	—	—	2	1	—	—
Trons Lif	3	4	—	—	—	—	—	—	—

4. Kuva- ja ajanvietelehdet:

Finska Veckobladet	—	—	—	—	—	—	—	5	—
Lördags Nisse	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Nya Trollskändan	—	—	—	—	8	8	7	13	13
Romanbib. för Finland	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Spets	—	1	2	6	1	2	—	—	—
Sporten	—	—	4	6	7	5	6	6	5
Ruotsinkielisiä yhteensä	181	268	253½	292	297	305	328	334	338
Suomenkielisiä »	741	749	585	760½	659	504	548	499	560
Kotimaisia yhteensä.....	922	1017	838½	1052½	956½	809	877	833	898

c. Ulkolaiset lehdet¹⁾

Lehtiä/vuosikertoja:	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889
Ruotsalaisia	^{3 5} / ₁₃₀	^{3 6} / ₁₁₅	^{3 8} / ₁₅₄ ½	^{3 6} / ₁₂₂	^{4 5} / ₁₀₃	^{4 8} / ₁₄₆	^{5 0} / ₁₄₇	^{2 9} / ₈₈	^{4 2} / ₁₄₂
Venäläisiä	—	¹ / ₁	¹ / ₁	—	¹ / ₁	² / ₂	¹ / ₃	¹ / ₃	² / ₅
Tanskalaisia	—	—	¹ / ₁	² / ₃	⁴ / ₇	¹ / ₅	² / ₅₈	¹ / ₂₈	² / ₁₆
Saksalaisia	⁸ / ₁₇	⁷ / ₁₉	^{1 4} / ₂₂	^{1 3} / ₂₁	⁴ / ₁₃	^{1 0} / ₃₁	^{1 0} / ₂₃	⁸ / ₁₅	^{1 3} / ₃₀
Englantilaisia	¹ / ₁	⁵ / ₃	—	⁵ / ₃	¹ / ₂	—	—	¹ / ₁	² / ₃
Muita	¹ / ₂	¹ / ₅	—	¹ / ₁	—	—	—	—	—
Yhteensä	^{4 5} / ₁₅₀	^{4 8} / ₁₃₉	^{5 4} / ₁₇₈ ½	^{5 5} / ₁₅₀	^{5 5} / ₁₃₆	^{6 1} / ₁₈₄	^{6 3} / ₂₃₁	^{4 0} / ₁₈₂	^{6 1} / ₁₉₇

Kaikki yhteensä:

Kotimaisia lehtivsk.	922	1017	838½	1052½	956	809	877	833	898
Ulkolaisia	150	139	178½	150	136	184	231	182	197
Yhteensä	1072	1156	1017	1202½	1092	993	1108	1015	1095

1. Koska ulkomailta tilattujen eri lehtien lukumäärä oli sangen suuri — esillä olevina vuosina yhteensä 157 —, ei ole katsottu tarpeelliseksi ryhtyä erikseen luettelemaan niitä. Näin siitäkkin syystä, että useimpia ulkolaisia lehtiä tilattiin vain kokeeksi. Mainittakoon tässä kuitenkin joitakin eniten tilattuja lehtiä. Ruotsalaisista lehdistä tilattiin säännöllisesti ja useita vuosikertoja mm. seuraavia: Allehanda för Folket, Dagens Nyheter, Figaro, Freja, Kasper, Ny Illustrerad Tidning, Svenska Familje Journalen, Sv. Tidningar, Sv. Veckobladet, Söndags Nisse. Saksalaisista voidaan mainita Bazar, Fliegende Blätter, Praktische Arztzeitung ja Ueber Land und Meer. Kaikkein luetuin ulkolainen lehti oli aikoinaan tanskalainen Illustrered Familjournal, jota v. 1887 tilattiin 57 ja 1888 peräti 75 vsk.

Liitetaulukko 6.

PORIN POSTIKONTTORIN KAUTTA VUOSINA 1890—97 TILATUT LEHDET

Lähteet: Satakunta 25. 1. 1890, 4. 2. 1892, 4. 2. 1893, 15. 4. 1894, 19. 2. 1895, 8 . 2. 1896 ja 21. 1. 1897.

a. Suomenkieliset lehdet

	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
1. Sanomalehdet:								
Aamulehti	24	5	7	6	5	8	8	8
Aura	22	7	6	4	4	6	7	8
Hämeen Sanomat	1	1	1	1	1	1	1	1
Hämetär	—	—	—	—	—	—	—	1
Inkeri	—	—	—	—	—	—	—	1
Itä-Suomen Sanomat	—	—	—	—	—	1	—	—
Jyräntö	1	—	—	—	—	—	—	—
Kaiku	8	4	6	6	6	3	5	4
Kalewatar	—	—	—	—	—	7	1	—
Kansan Lehti	—	—	—	—	—	5	3	1
Karjalatar	1	—	—	—	2	2	1	1
Keski-Suomi	2	1	1	1	2	2	—	—
Kunnalliset Sanomat	—	—	—	—	—	—	12	1
Kymi	—	—	—	1	—	—	—	—
Laatokka	1	1	1	1	1	1	1	—
Lappeenrannan Utiset	1	1	1	1	1	1	—	1
Louhi	—	—	1	5	1	1	1	—
Lounas	—	—	1	—	—	—	—	—
Maamme	14	—	—	—	—	—	—	—
Mikkeli	—	—	—	1	—	—	1	1
Oulun Ilmoituslehti	—	—	—	—	—	1	—	1
Pohjalainen	6	6	4	7	8	8	7	8
Päivälehti	14	18	27	32	12	12	12	8
» + Kuvalehti	—	—	—	—	15	20	13	7
Raahan Sanomat	1	—	—	—	—	—	—	—
Rauman Lehti	8	13	6	5	4	7	9	7
Saimaa	—	—	—	—	1	1	—	—
Sanomia Porista	—	—	—	—	—	1	—	—
» Turusta	7	3	4	2	2	2	3	2
Satakunta	—	5	10	—	4	19	9	17
Savo	4	—	—	—	—	—	—	—
Savo-Karjala	1	—	—	1	1	2	2	2
Suomalainen	3	1	1	2	2	2	1	2
Suomen Virallinen Lehti	4	2	3	3	3	4	2	2
Tampereen Sanomat	2	2	1	3	2	2	1	1
» Utiset	—	—	—	—	1	—	—	3
Turun Lehti	23	12	6	3	2	2	2	5
Tyrvään Sanomat	—	—	—	—	—	1	1	1
Työmies	—	—	—	—	—	—	1	1
Uudenkaupungin Sanomat	—	—	3	3	2	2	2	2

	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Uusimaa						1	1	2
Uusi Savo.....	—	3	4	4	3	1	2	—
Uusi Suometar	64	61	42	41	49	63	49	36
Waasan Lehti	—	4	3					
Wiipuri	—	—	—	—	3	2	2	2
Wiipurin Sanomat.....	1	2	2	2	1	1	3	2
» » Supistus	—	—	—	1	1	—	—	—

2. Aikakaus- ja ammattilehdet:

Diakonissalaitoksesta H:gissä .	—	—	—	—	2	1	—	1
Duodecim	4	2	2	—	—	—	—	—
Eläinsuojelus	—	—	—	—	—	—	—	1
Kansakoulu Lehti	2	4	4	3	23	17	3	5
Kansanopisto	—	—	—	—	—	—	—	1
Kasvatusopillisia Sanomia	—	—	—	3	4	2	2	5
Kätilö-Lehti	—	—	—	—	—	—	5	1
Maitotalouden Lehti.....	—	—	1	5	3	2	—	1
Oikeutta Kaikille.....	—	—	—	—	—	1	2	1
Peltomies	—	—	—	1	—	—	1	1
Pikakirjoituslehti	—	—	—	1	1	—	1	—
Rautatienlehti	—	—	—	—	—	1	1	1
Suomi	1	1	1	—	—	—	—	—
Suomen Kalastuslehti	—	—	—	3	1	1	1	1
» Maanviljelyslehti	56	2	4	2	4	4	4	2
» Maanviljelyslehti +								
» Metsänhoitolehti	—	—	—	2	1	—	—	—
» Metsänhoitolehti	—	—	—	2	1	—	—	—
Suomen Museo	—	—	—	—	—	1	2	2
» Teollisuuslehti	9	12	6	8	16	16	9	7
» Terveystieteidenlehti ..	9	5	9	11	5	8	8	9
Terveys	11	—	—	—	—	—	—	—
Valvoja	8	7	7	5	5	6	5	3

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Aamunairut	10	5	16	6	8	8	6	—
Alpha	—	—	1	—	—	—	—	—
Evankelinen + lisälehti.....	—	—	—	—	—	1	—	—
Hengellinen Kuukauslehti	—	—	—	1	—	2	1	—
Kansan Ystävä	—	—	—	—	—	—	4	7
Kirkollisia Sanomia.....	21	42	13	—	9	1	—	—
Kodin Ystävä.....	—	—	—	2	1	2	3	—
Kotimainen Lähetys.....	2	—	—	—	1	—	—	—
Kristillisiä Sanomia	2	2	1	1	1	1	1	3
Kristillisiä Sanomia +								
Kyläkirjaston Kuvaletti	—	—	—	—	—	2	—	—
Kuukauslehti	—	—	—	—	—	3	—	2
Kylväjä	—	—	—	—	—	—	—	6
Lasten Pyhäkoululehti	1	—	—	—	—	1	1	—
Merimiehen Ystävä	46	25	10	10	9	7	6	8
Pyhäkoululehti	2	—	—	1	1	1	2	1
Pyhän Raamatun Selittäjä	1	—	—	—	—	—	—	—

	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Raamatun Ystävä	1	—	—	—	—	—	—	—
Sanansaattaja	25	8	2	2	4	4	3	2
Sanomia Siionista	3	—	28	—	—	—	—	—
Suomen Lähetys-Sanomia	14	8	21	11	13	10	9	8
Suomen Lähetys-Sanomia + lisälehti	22	3	4	5	6	5	9	6
Todistusten Joukko	1	—	1	—	—	—	—	—
Turun Kaupunkilähetys.....	—	—	—	—	3	1	1	—
Vartija	3	6	9	5	2	3	—	1

4. Kuva- ja ajanvietelehdet:

Koti ja Kiertokoulu.....	—	—	—	—	1	—	1	—
Koti ja Yhteiskunta.....	16	45	49	9	11	7	3	4
Koti ja Yhteisk. + Käsitöitä	—	—	—	—	—	7	10	10
Kyläkirjasto ja Kuvalehti.....	10	7	5	4	7	5	7	7
Kyläkirjaston Kuvalehti.....	26	19	10	6	7	6	1	8
Kyläkirjaston Kuvalehti + Kuvaraamattu	—	7	5	3	—	—	—	—
Lasten Lehti	—	6	4	—	—	—	1	—
Matti Meikäläinen.....	8	7	6	4	4	7	9	8
Pyrkijä	—	1	1	1	1	2	4	2
Suomen Kuvalehti	—	—	—	—	10	—	—	—
Suomen Viikkolehti	4	5	21	—	1	1	1	—
Turun Kuvalehti	3	—	—	—	—	—	—	—
Uusi Kuvalehti	—	5	8	3	2	1	—	2
Velikulta	—	—	—	—	—	—	4	1
Suomenkielisiä yhteensä	534	386	390	266	307	340	295	274

b. ruotsinkieliset kotimaiset lehdet

	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
1. Sanomalehdet:								
Aftonbladet	—	—	—	2	—	—	—	—
Aftonposten	—	—	—	—	—	—	3	3
Björneborgs Tidning	—	—	2	1	—	—	—	—
Borgåbladet	—	—	—	—	—	1	—	—
Finland	18	16	11	—	—	—	—	—
Finlands Allmänna Tidning ..	8	6	8	7	7	7	7	6
Folkvännen	3	4	3	2	—	—	—	—
Fredrikshamns Tidning	—	—	—	—	—	1	—	—
Hangö	—	—	—	1	—	—	—	—
Helsingfors Aftonblad	—	—	—	—	4	1	—	—
Hufvudstadsbladet	37	47	62	64	48	80	55	48
Hufvudstadsbladet + Tiden ..	—	—	—	—	28	—	—	—
Kotka Notis och Annonsblad ..	1	2	2	1	—	—	—	—
Norra Posten	2	—	1	1	—	1	1	1
Nya Pressen	97	91	95	91	85	94	51	54
Nystads Tidning.....	—	—	—	—	—	—	1	—

	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Posten	—	—	—	7	3	—	—	—
Svenska Österbotten	—	—	—	—	—	—	1	—
Tammerfors Aftonblad	3	2	2	—	—	—	—	—
Uleåborgsbladet	—	—	—	—	—	1	1	—
Uleåborgs Tidning	1	—	—	—	—	—	—	—
Wasabladet	4	3	3	5	5	5	4	3
Wasa Nyheter	—	—	—	—	—	—	1	1
» Tidning	3	2	3	5	4	6	2	1
Vestra Finland	—	1	1	—	—	—	4	2
» Nyland	1	—	—	—	—	—	—	—
Wiborgsblad	—	—	—	—	—	—	—	1
Åbo Tidning	26	20	19	17	13	11	11	12
» Underrättelser	31	22	18	19	22	17	18	16
Åland	—	—	—	—	—	1	—	1
Österbottniska Posten	1	1	2	3	2	2	2	2
Östra Finland	1	1	1	1	1	1	1	—

2. Aikakaus- ja ammattilehdet:

Biet	1	—	1	2	3	1	1	1
Duodecim	—	—	—	1	1	1	—	—
Finsk Museum	—	—	—	—	—	—	1	2
Tidskrift	6	5	6	8	6	5	5	6
Fiskeri-Tidskrift för Finland	—	—	—	2	—	—	4	—
Från Diakoniss huset i H:fors . .	—	—	—	—	1	1	2	2
Geografiska Förening. Tidskr.	2	2	1	2	—	—	1	—
Naturen	—	—	—	7	5	—	—	—
Rättvisa mot alla	—	—	—	—	—	1	—	—
Teknikern	—	5	4	5	4	3	2	3
Teologisk Tidskrift	—	—	—	—	—	—	2	1
Tidning för Hälsovård	—	—	—	—	1	—	—	1
» för Mjölkhushållning	—	—	3	3	3	2	1	1
Tidskrift för Folk- och Folkhögskola	—	—	—	—	—	1	1	1
Tidskrift för Jägare	—	—	—	—	—	2	—	—
Tidskrift utg. av Juridiska För.	3	2	3	1	3	—	—	1
Tidskrift utg. av Pedag. För.	2	1	2	2	3	2	2	2
Trädgårdsvännen	—	—	—	—	1	—	—	—
Trävarutidning för Finland . .	—	—	5	3	1	—	—	—

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Barnavännen	—	2	3	1	2	1	1	—
Ewangelisk Kristendom	—	1	59	4	2	2	4	3
Hemvännen	—	—	—	—	—	1	—	3
Missionstidning för Finland . .	4	—	2	1	1	2	2	2
» + lisälehti . .	2	1	2	2	1	—	—	1
Nykterhetsvännen	1	—	—	—	—	—	—	—
Sjömansvännen	15	9	6	5	4	3	4	6
Sylvia	—	—	—	—	—	—	1	—
Sändebudet	10	3	4	5	3	1	2	2
Wäktaren	—	—	—	4	5	—	—	—

	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
4. Kuva- ja ajanvietelehdet:								
Finska Månadsposten	—	—	—	—	1	1	—	—
Hemmet och Samhället	22	14	11	9	9	—	—	—
Hjulsporten	—	—	—	—	—	—	33	—
Humanitas	—	—	—	—	—	—	—	3
Land och Stad	3	1	1	—	—	—	—	—
Lördagskvällen	7	—	6	8	4	5	6	4
Nya Trollskändan	12	5	8	—	—	—	—	—
Nutid	—	—	—	—	—	2	3	3
Sländan	—	—	—	—	—	2	2	—
Sporten	6	4	8	7	—	—	1	—
Tiden	—	—	—	—	3	—	—	—
Weckobladet	—	—	—	2	3	2	1	—
Ruotsinkielisiä yhteensä	333	273	368	311	292	269	245	199
Suomenkieliset lehdet	534	386	390	266	307	340	295	274
Kotimaisia yhteensä	867	659	758	577	599	609	540	473

c. Ulkolaiset lehdet¹⁾

	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Tilattujen eri lehtien lukumäärä:								
Ruotsalaisia	51	31	51	63	50	54	49	
Venäläisiä	1	—	—	1	1	1	1	
Tanskalaisia	1	—	—	1	—	2	2	
Saksalaisia	9	—	—	8	9	9	8	
Englantilaisia	2	—	—	1	—	—	—	
Muita						2	1	
Ulkolaisia lehti vuosikertoja	170	98	138	176	209	234	204	188
Kotimaisia lehti vuosikertoja	867	659	758	577	599	609	540	473
Kaikki yhteensä	1037	757	896	802	808	843	744	661

¹⁾ Samoin kuin taulukossa 5 ei tässäkään ole eritelty ulkolaisia lehtiä tilan säästämiseksi. Nyt ulkomailta tilatut lehdet olivat miltei yksinomaan ruotsalaisia. Luetuimmista mainittakoon: Aftonbladet, Dagens Nyheter, Freja, Hälsovännan, Idun (+ sen muotilehti), Kasper, Nya Dagligt Allehanda, Swea, Söndags Nisse ja Wärt Land.

RAUMAN POSTITOIMISTON KAUTTA VUOSINA 1882—97 TILATUT LEHDET

Lähteet: Rauman Lehti 3. 2. 1883, 19. 1. 1884, 17. 1. 1885, 30. 1. 1886, 29. 1. 1887, 14. 1. 1888, 16. 1. 1889, 11. 2. 1891, 13. 2. 1892, 21. 1. 1893, 24. 1. 1894, 9. 2. 1895, 12. 2. 1896, 6. 2. 1897.

a. suomenkieliset lehdet

	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
1. Sanomalehdet:																
Aamulehti	3	1	3	1	2	2	2	1	—	2	2	1	1	3	3	2
Aura	15	12	18	15	11	18	26	19	10 1/2	18 1/2	13 1/4	3	10	21	8	12
6 p. Uusi A.												11			11	12
— 3 p. vsta 97..																
H:gin Viikkosan. . .	2	5														
Hämeen San.	—	—	1	—	—	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	3
Hämäläinen	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Ilmarinen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Isänmaan Ystävä ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Jyräkö	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Kaiku	—	—	—	—	1	1	1	2	2	2	2	5	4	4	4	4
Kansalainen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Kansanlehti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	9	1
Karjalatar	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Keski-Suomi	—	—	1	5	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1	3	—
Kunnall. Sanomat	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—
Laatokka	—	—	—	1	1	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1
Lappeenrann. Uutis.	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Louhi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Lounas	—	—	—	—	—	1	1	6	2	2	2	—	—	—	—	—
Mikkeli	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Pohjalainen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	3	1	2	3

	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Peltomies	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	4
Siipikarjanhoitol.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
S. Maanviljelysi.	—	—	—	—	—	3	3	1	3	3	2	1	2	4	4	4
S. Metsänhoitol.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
S. Teollisuusl.	—	6	2	2	2	2	2	2	2 1/2	4	2	—	—	2	1	4
S. Terv.hoitol.	—	—	—	—	—	—	—	—	10	5	4	3	2	6	5	3
Suomen Museo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1
Suomi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Teoll. Aikakausk.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2
Valvoja	5	5	3	3	7	5	3	3	3	5	5	4	2	4	4	5

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

[illegible]

	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Uusi Kuva-lehti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	—	1	—	4	2
Veitikka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	v	—	—	—	—	4	—
Velikulta	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Suomenkieliset yht.	244	276	222	209	153	204	187	170	167 1/2	1841/4180	1/4 199	201	264	317	349	

b. ruotsinkieliset kotimaiset lehdet

1. Sanomalehdet:

Björneborgs T.	3	1	1	3	2	3	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2
Ekenäs Notisbl.	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Finland	—	—	—	13	9	8	7	6	—	—	3	—	—	—	—	—
Finl. Allm. T.	2	2	2	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1	3	2	4
Folkvännan.	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—
Hangö	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
H:fors Aftonbl.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—
H:fors Dagblad	13	11	11	8	5	6	7	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Hufvudstadsbl.	2	2	2	2	1	2	1	1	6 1/2	10 3/4	11 3/4	13	13	19	24	28
Morgonbladet	7	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nya Pressen	—	3	4	5	7	7	8	14	11 1/2	7 3/4	8	13	15	10	14	13
Tammerf. Aftonbl.	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vasabladet	2	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vasa Tidning	—	—	—	—	—	1	2	1	1	3	—	—	1	1	1	1
Vestra Finland	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	10
Åbo Posten	10	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Åbo Tidning	—	14	8	10	8	7	5	6	4 3/4	2 1/2	2	1	2	1	1	1
Åbo Underrätt.	25	24	31	31	30	29	25	26	27 1/4	24 3/4	28 1/2	34	33	28	28	21
Åland	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Östra Finland	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Östra Nyland	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

2. Aikakaus- ja ammattilehdet:

Biet	1	2	—	1	3	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Finsk Tidskr.	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	—	—	—

	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Pedagog. »	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Teknikern	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	1	—	1
Tidn. f. Fs Handel o.Ind.	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tidn. f. Mjölkhush.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	2	2
Tidskr. f. Hälsov. ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
» utg. Ped. För.	—	—	—	2	1	1	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2
» » Jur. »	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	1	1
Trävarotidn. för Finland.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Barnavännen.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Ev. Kristendom	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	1	—	2	1	—
Krist. III. Barnt. ..	9	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Miss. Tidn.	5	3	4	5	5	6	3	3	—	—	—	—	1	—	—	—
Människovännen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Nykterhetsvänn.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Sanningsvännen	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Sjömans vännen	4	3	15	15	12	12	9	8	8	6	2	—	2	1	1	—
Stadsmiss. Tidn. ..	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—
Sändebudet	4	6	5	2	2	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Trons Lif	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tro och Lif	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Väktaren	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—

4. Kuva- ja ajanvietelehdet:

Finsk Veckobl.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hemmet o Samh. ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Land o Stad.....	—	—	—	—	—	—	—	—	3 1/2	2	1	—	—	—	—	—
Lördagskvällen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	3	3

	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Nya Pressens																
Veckoblad	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1
Nya Trollsändan . .	—	—	—	2	1	1	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—
Sporten	—	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—
Tiden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—
Veckobladet	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	3	2	2
Ruotsinkieliset yht.	94	94	96	103	92	87	75	79	66 1/2	65 3/4	86 3/4	70	92	75	85	92
Suomenkieliset yht.	244	276	222	209	153	204	187	170	166 1/2	184 1/4	190 1/4	199	201	264	317	349
Kotimaiset	338	370	318	312	245	291	162	249	233	250	277	263	293	339	402	441

c. ulkolaiset lehdet¹⁾

	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Vsk. yhteensä	39	47	37	30	—	34	—	25	31	19	22	32	13	46	54	64
Kaikki yhteensä	377	427	355	342	245	325	262	274	264	269	299	301	306	385	456	505

¹⁾ Ulkolaisten lehtien tilaamisesta on ilmoitettu eri vuosina erilaisia tietoja. Yhteissumma on kuitenkin aina ilmoitettu, mutta eri lehtien määrää ei läheskään aina. Siitä syystä on tässä asiallisinta ilmoittaa vain yhteissumma. Joiltakin vuosilta olevien lähempien tietojen perusteella voidaan kuitenkin tehdä se havainto, että enemmistö lehdistä oli ruotsalaisia, aivan kuten Porinkin kohdalla.

EURAAN VUOSINA 1881, 1887, 1893, 1894, EURAJOELLE VUOSINA 1889, 1893, 1895, 1897, JA KOKEMÄELLE VUOSINA 1890, 1882—93 ja 1895 TULLEET LEHDET

Lähteet: Satakunta 7.5.1881, 18.2.1893, 24.1.1895, Rauman Lehti 12.3.1887 (Eura), Rauman Lehti 10. 4. 1889, 28. 1. 1893 ja 23. 1. 1897, Satakunta 28. 1. 1893 (Eurajoki), Lounas 14. 2. ja 8. 4. 1890, Satakunta 13. 2. 1892, 14. 2. 1893, 5. 2. 1895 (Kokemäki).

a. suomenkieliset lehdet

	Eura				Eurajoki				Kokemäki			
	1881	1887	1893	1894	1889	1893	1895	1897	1890	1892	1893	1895
1. Sanomalehdet:												
Aamulehti	—	—	—	—	—	—	—	1	5	2	2	2
Aura	8	3	14	8	2	7	1	1	4	7	4	3
Hämeen Sanomat	1	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—
Hämäläinen	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kaiku	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Kansalainen	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Kansanlehti	—	—	—	—	—	—	4	1	—	—	—	1
Keski-Suomi	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Koi	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lounas	—	16	—	—	—	—	—	—	138	1	—	—
Pohjalainen	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	1
Porilainen	—	—	3	3	—	—	1	—	—	—	34	48
Päivälehti	—	—	4	8	—	2	1	1	5	3	5	3
Päivän Uutiset	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Rauman Lehti	—	16	24 ^{a)}	4	128	191	11 ^{b)}	127	—	1	—	—
San. Porista	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1

	Eura				Eurajoki				Kokemäki			
	1881	1887	1893	1894	1889	1893	1895	1897	1890	1892	1893	1895
San. Turusta	25	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Satakunta	13	20	52	36	3	12	5	9	57	1 ²⁾	244	263
Suomalainen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—
Suomen Vir. Lehti	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Suomen Vir. Lehti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Tampereen Sanomat	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Turun Lehti	—	7	14	14	4	4	8	12	5	6	8	1
Uudenkaupungin San.	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—
Uusimaa	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Uusi-Savo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Uusi Suometar	5	2	4	5	1	3	6	19	13	20	15	8
Vaasan Lehti	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—

2. Aikakausi- ja ammattilehdet:

[illegible]

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Aamunairut	2	—	6	2	1	—	19
Hengell, Kuukauss., ...	—	—	—	1	—	—	1
Kirkoll. Kuukauss., ...	4	—	—	—	—	—	—

	Eura				Eurajoki				Kokemäki			
	1881	1887	1893	1894	1889	1893	1895	1897	1890	1892	1893	1895
Kirkoll. Sanomia.....	—	—	1	—	36	1	—	—	33	1	13	—
Kodin Ystävä	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Kotiin	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Krist. Kuukauslehti	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kristill. Sanomia	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Kylväjä	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Merimiehen Ystävä	—	—	2	—	—	2	—	1	—	—	—	—
Nuorukainen	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Paimenääniä	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pyhäkoululehti.....	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	10
Rsitt. Ystävä.....	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sanansaattaja	1	1	2	—	3	2	—	—	—	3	1	—
Sanomia Siionista	—	—	—	—	—	—	—	1	3	14	—	6
S. Lähetys-Sanomia ..	5	2	3 ¹⁾	—	24	—	1	80	2	2	1	61
Valon Säkeniä.....	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vartija	—	—	2	—	1	—	—	1	1	1	1	—

4. Kuva- ja ajanvietelehdet:

Kalevatar	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1
Koti ja Yhteiskunta	—	—	3	—	—	1	1	4	4	8	—	7
Kyläkirjasto	1	1	2	—	5	—	—	—	—	—	—	1
— Kuvalehti	12	9	17	—	38	4	5	13	36	1	10	17
Lastenlehti	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Matti Meikäläinen	—	—	—	—	—	2	1	1	5	2	2	39
Pilkkakirves	3	v	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pyrkijä	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2	—
Suomen Viikkolehti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Uusi Kuvalehti	—	—	4	3	—	—	—	—	—	3	1	7
Vapaita Aatteita	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Suomenkielisiä	93	79	161	77 ²⁾	257	235	56 ¹⁾	270	325	85 ¹⁾	371	496

b. ruotsinkieliset kotimaiset lehdet

	Eura				Eurajoki				Kokemäki			
	1881	1887	1893	1894	1889	1893	1895	1897	1890	1892	1893	1895
Biet	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
Björneborgs Tidning	2	—	—	—	—	—	—	2	2	3	2	1
Finland	—	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—
För alla	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Helsingfors Aftonblad	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Helsingfors Dagblad	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Hemmet	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Hemmet och Samhället ..	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—
Hemvännen	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hufvudstadsbladet	—	—	—	1	—	—	1	1	—	4	4	2
Hönsgården	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Land och stad.....	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—
Landtmannen	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Missionstidn. för Finland	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Morgonbladet	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Naturen	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Norra Posten.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Nutid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Nya Pressen.....	—	2	6	6	2	1	1	3	4	2	3	4
Nya Trollskändan.....	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Sanningsvännen	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Sjömansvännen	—	1	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—
Stadsmissionären	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Sändebudet	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Teknikern	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—
Tidning för Mjölkhushäll	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Trävarutidn. för Finland	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vestra Finland.....	—	—	—	—	1	2	—	5	1	1	—	—
Vår Tid	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—

	Eura				Eurajoki				Kokemäki			
	1881	1887	1893	1894	1889	1893	1895	1897	1890	1892	1893	1895
Väktaren.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—
Åbo Posten.....	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Åbo Tidning.....	—	1	2	—	1	—	1	1	2	—	1	—
Åbo Underrättelser	1	5	5	—	2	2	2	1	2	2	2	2
Åland							1					
Ruotsinkielisiä yhteensä	11	14	18	7	12	8	9	17	16	19	18	10
Suomenkielisiä lehtiä	93	79	161	77	257	235	56	270	325	85	371	140
Kotimaiset yhteensä	104	93	179	84	269	243	65	287	341	104	389	150

c. ulkolaiset lehdet

	Eura				Eurajoki				Kokemäki			
	1881	1887	1893	1894	1889	1893	1895	1897	1890	1892	1893	1895
Ulkolaisia yhteensä	6	2	6	—	8	2	8	14	8	7	—	—
Kaikki yhteensä	110	95	185 ³⁾	84 ³⁾	277	245	73 ³⁾	301	349 ⁴⁾	111 ³⁾	389	150

¹⁾ Puuttuu asiamiesten kautta tilatut Rauman Lehdet. — ²⁾ Samoin Satakunnat. — ³⁾ Mainituista syistä loppusummat ovat aivan liian pienet. Vrt. viereisiin loppusummiin. — ⁴⁾ Asiamiesten kautta tulee lisäksi Kyläkirjaston Kuvaletteä, Suomen Terveystoimitusta ja hengellistä kirjallisuutta; loppusumma ei siis täydellinen. — ⁵⁾ Lisäksi joitakin Lähetyssanomiamia. — ⁶⁾ Lukumäärä ei ole täsmällinen.

Liitetaulukko 9.

HINNERJOELLE VUOSINA 1884—87 JA 1893—96 TULLEET LEHDET

Lähteet: Satakunta 26. 3. 1884, Rauman Lehti 10. 1. 1885, 24. 4. 1886, 12. 2. 1887, 14. 2. 1894, 25. 1. 1896 ja Uudenkaupungin Sanomat 2. 2. 1894.

	1884	1885	1886	1887	1893	1894	1896
1. Sanomalehdet:							
<u>Aura</u>	2	1	4	3	5	2	5
<u>Kansanlehti</u>	—	—	—	—	—	—	1
<u>Kunnall. Sanomat</u>	—	—	—	—	—	—	2
<u>Päivälehti</u>	—	—	—	—	1	1	—
<u>Rauman Lehti</u>	18	3	25	40	(?)	62	60-70
<u>Sanomia Turusta</u> ..	6	1	2	2	—	—	—
<u>Satakunta</u>	1	—	2	—	—	—	—
<u>Savo</u>	1	—	—	—	—	—	—
<u>Turun Lehti</u>	13	—	—	7	9	20	11
<u>Uudenkaup. San.</u> ..	—	—	—	—	—	3	2
<u>Uusi Suometar</u>	1	1	1	1	2	1	2
2. Aikakaus- ja ammattilehdet:							
<u>Peltomies</u>	—	—	—	—	—	—	1
<u>S. Maanvilj.lehti</u> ..	—	—	—	2	—	—	1
<u>S. Terv.hoitol.</u>	—	—	—	—	—	—	1
3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:							
<u>Aamunairut</u>	—	10	2	—	—	—	1
<u>Kansan Ystävä</u>	—	—	—	—	—	—	3
<u>Kirkolliset San.</u>	—	—	—	—	—	—	4
<u>Kotim. Lähetys</u>	—	1	2	2	—	—	—
<u>Krist. Kuvalehti lap-</u> <u>sille</u>	—	1	—	—	—	—	—
<u>Krist. Sanomia</u>	—	1	2	—	—	—	3
<u>Merimiehen ystävä</u> ..	—	1	—	3	1	1	1
<u>Paimenääniä</u>	—	—	—	—	—	8	—
<u>Sanansaattaja</u>	—	1	3	2	—	1	—
<u>S. Lähetys-Sanomia</u> ..	—	4	14	5	6	5	2
<u>S. Raittiuslehti</u>	—	1	—	—	—	—	—
<u>Vartija</u>	—	—	—	—	—	—	1
4. Kuva- ja ajanvietelehdet:							
<u>Koti ja Kiertokoulu</u> ..	—	—	—	—	—	3	—
<u>Kyläkirjaston Ku-</u> <u>valehti</u>	—	3	10	5	2	2	1
<u>Matti Meikäläinen</u> ..	—	1	—	—	—	—	—
5. Ruotsinkieliset leh-							
<u>det:</u>	—	3 ⁾	2 ⁾	—	2 ⁾	2 ⁾	1 ⁾
Yhteensä:	42 ⁾	33	69	72	28 ⁾	111	103-113

⁾ Sekä joitakin kuukausilehtiä. Loppusumma ei siis täydellinen. —

⁾ 1 ÄU, 1 Lekmannen, 1 Sjömansvännen. — ⁾ 1 ÄU, 1 Väktaren. —

⁾ 1 Hbl. — ⁾ Loppusumma ei täydellinen.

Liitetaulukko 10.

HONKILAHDELLE VUOSINA 1891—94 ja 1897—98 TULLEET LEHDET

Lähteet: Rauman Lehti 31. 1. 1891, 24. 2. 1892, 14. 2. 1894, 17. 3. 1897, 10. 2. 1898 ja Uudenkaupungin Sanomat 2. 2. 1894.

	1891	1892	1893	1894	1897	1898
1. Sanomalehdet:						
<u>Aura</u>	2	6	7	4	4	2
<u>Kunnall. Sanomat</u>	—	—	—	—	1	—
<u>Päivälehti</u>	—	1	—	—	—	—
<u>Rauman Lehti</u>	20	25	(?)	35	70	77
<u>Sanomia Turusta</u>	1	1	1	1	1	1
<u>Satakunta</u>	—	—	—	6	2	2
<u>Suupohjan Kaiku</u>	—	—	—	—	—	1
<u>Turun Lehti</u>	4	5	5	7	12	12
<u>Uudenkaupungin Sanomat</u>	—	—	—	—	—	1
<u>Uusi Suometar</u>	—	—	1	1	1	1
2. Aikakaus- ja ammattilehdet:						
<u>Kasvatusop. Sanomia</u>	—	—	—	—	—	1
<u>Suomen Maanvilj. lehti</u>	1	1	—	—	—	—
<u>Suomen Teollisuuslehti</u> ...	—	—	—	—	—	1
<u>Suomen Terveystieteilehti</u> ..	1	6	1	1	1	—
3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:						
<u>Kansan Ystävä</u>	—	—	—	—	1	—
<u>Kirkoll. Sanomia</u>	—	—	1	—	22	—
<u>Kointähti</u>	—	1	—	—	—	—
<u>Lasten Pyhäkoululehti</u>	—	—	—	6	—	—
<u>Merimiehen Ystävä</u>	—	—	—	—	1	—
<u>Pyhäkoululehti</u>	—	—	—	6	—	—
<u>Sanomia Siionista</u>	5	—	1	5	—	—
<u>S. Lähetys-Sanomia</u>	—	32 ¹⁾	—	1	16	—
<u>Vartija</u>	1	1	1	—	—	—
4. Kuva- ja ajanvietelehdet:						
<u>Koti ja Kiertokoulu</u>	—	—	—	—	1	—
<u>Koti ja Yhteiskunta</u>	—	2	—	—	—	1
<u>Kyläkirjaston Kuvalehti</u> ..	7	5	6	6	4	5
<u>Lauantai</u>	—	—	1	—	—	—
<u>Uusi Kuvalehti</u>	—	—	—	1	—	—
5. Ruotsinkieliset lehdet:	—	^{1 2)}	^{1 2)}	—	—	—
Yhteensä	42	87	26 ⁴⁾	80 ³⁾	137	99

¹⁾ Mukana muitakin uskonnollisia lehtiä. — ²⁾ 1 Finland. — ³⁾ Kymmenkunta muuta lehteä 3 asiamiehen kautta. Loppusumma ei siis täydellinen. — 4) Loppusumma ei täydellinen.

Liitetaulukko 11.

KIIKOISIIN VUOSINA 1881, 1891 ja 1893—95 TULLEET LEHDET

Lähteet: Satakunta 29. 1. 1881, 20. 4. 1893, 30. 4. 1895, Lounas 17. 2. 1891 ja Porilainen 14. 3. 1893.

	1881	1891	1893	1894	1895
1. Sanomalehdet:					
Aamulehti	—	1	2	1	2
Aura	3	15	5	2	—
Kansanlehti	—	—	—	—	5
Lounas	—	25	—	—	—
Pohjalainen	—	—	—	1	1
Porilainen	—	—	12	25	15
Rauman Lehti.....	—	1	1	—	—
Sanomia Turusta	9	—	—	—	—
Satakunta	6	6	53	70	91
Suomalainen	—	—	—	—	4
Turun Lehti.....	—	7	9	9	4
Tyrvään Sanomat	—	—	—	2	1
Uusi Suometar	2	1	2	3	2
Vaasan Lehti	—	1	—	—	—
2. Aikakaus- ja ammattilehdet:					
Kansakoulun Lehti	—	—	1	1	1
Kasvatusopillisia San.	—	—	—	1	1
Maitotalouden Lehti.....	—	—	1	1	1
S. Terveydenhoitolehti	—	6	6	6	1
Valvoja	—	—	1	—	—
3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:					
Kirkoll. Sanomia	—	13	—	—	—
Kotim. Lähetys	—	—	7	6	6
Kristill. Kuukauslehti	2	—	—	—	—
Merimiehen Ystävä	—	—	1	—	—
Suomen Lähetys-Sanomia	11	6	10	10	10
Todistusten Joukko	—	—	12	6	6
Vartija	—	—	1	1	1
Pyhäkoululehti	—	—	1	—	—
4. Kuva- ja ajanvietelehdet:					
Kalevatar	—	—	—	—	1
Kyläkirjasto	—	—	1	2	2
» Kuvalehti	3	10	12	11	8
Matti Meikäläinen	—	2	—	—	6
Pyrkijä	—	—	—	1	1
Uusi Kuvalehti	—	—	—	—	5
5. Ruotsinkieliset lehdet:	—	—	21)	—	14
Yhteensä	36	952)	140	1593)	176

1) 1 Hbl, 1 Väktaren. — ²⁾ Sekä muutamia yksityisiä lehtiä. Loppusumma ei siis täydellinen. — ³⁾ Erään toisen tiedon mukaan lehtiä tuli 215 vsk. Porilainen 16. 2. 1894. — ⁴⁾ 1 Nordisk Mönstertidning.

Liitetaulukko 12.

KIUKAISIIN VUOSINA 1881—82, 1887—90 JA 1892—97 TULLEET LEHDET

Lähteet: Rauman Lehti 25. 2. 1882, 14. 5. 1887, 3. 3. 1888, 27. 2. 1889, 19. 4. 1890, 24. 3. 1894, 7. 3. 1896, 17. 3. 1897, Satakunta 7. 5. 1881, 9. 3. 1887, 21. 5. 1892, 14. 2. 1893, 4. 3. 1897, 14. 3. 1895, 5. 3. 1896, Lounas 20. 3. 1887, 28. 3. 1888, 23. 5. 1890.

1881 1882 1887 1888 1889 1890 1892 1893 1894 1895 1896 1897

1. Sanomalehdet:

Aamulehti											3
Aura	5	1	V	6	6	4	1	5	—	—	—
Eteenpäin	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Hämeen San. ...	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Kaiku	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	1
Kansanlehti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	3
Kansan Ystävä ..	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Louhi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Lounas	—	—	52	221)	33	42	10	—	—	—	—
Oulun Ilmoitusl.	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Porilainen	—	—	—	—	—	—	—	8	5	15	—
Päivälehti	—	—	—	—	—	2	—	2	3	1	2
Rauman Lehti ..	—	5	2	7	10	18	n. 20	29	21	4 ²⁾	3 ¹⁰⁾
Sampo	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
San. Porista ..	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
» Turusta ..	6	8	1	1	—	1	1	—	—	—	—
Satakunta	40	22	17	44')	50	77	96	134	100	100	101
Suomen Vir. 1. ...	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tampereen San. ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Turun Lehti ..	—	—	1	2	2	3	—	3	1	1	1
Tyrvään San. ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Uudenkaup. San. ...	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Uusi Suometar ..	7	9	5	9	5	5	7	6	9	5	8
Vaasan Lehti ..	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—

2. Aikakaus- ja ammattilehdet:

Kansakoulun L.	—	—	1	1	1	1	2	1	2	2	1	1
Kasvat.op. San.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Kättilölehti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
L-S. Kansani	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Maitotal.lehti	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—
Peltomies	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4
S. Maanvilj. 1.	—	—	4	2	1	1	—	—	—	—	2	2
S. Teoll.lehti ..	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—
S. Terv.lehti ..	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	1	1
Teolog. Aikak.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Valvoja	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Aamunairut				1	1	1	1	1	1	—	—	—
Alpha	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—
Hengell. Kkl. ..	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	1	2

	1881	1882	1887	1888	1889	1890	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Kansan Ystävä												1
Kirkoll. Kkl. ..	2	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
» San. ..	—	—	—	—	—	75	—	—	—	—	? ¹⁰⁾	—
Kodin Ystävä ..	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	1	—
Koitto	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Kotim. Lähetys	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Krist. Kuukausi.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Krist. Kuvalehti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lapsille	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Krist. Sanomia ..	—	1	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Kylväjä	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Merimiehen Yst.	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—
Paimenääniä	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Pyhäkoululehti	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	—	—
Raitt. Yst.	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rauhan Sanomat	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—
Sanansaattaja ..	1	2	2	2	1	—	1	—	—	—	—	—
S. Lähetys-San.	3	1	22	20	5	14	1	n. 20	19	jokunen	1 ¹⁰⁾	12 ¹⁾
Valon Säkeniä ..	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vartija	—	—	—	—	—	1	1	1	—	1	—	—

4. Kuva- ja ajanvietelehdet:

Kalevatar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Koti ja Kiertokoulu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Koti ja Yhteisk.	—	—	—	—	—	3	2	2	1	1	2	4
Kyläkirjasto	—	9	—	3	3	2	—	5	—	—	—	3
— Kuvalehti	25	28	24	33	22	70	32	27	20	18	11 ¹⁰⁾	23
Lastenlehti	—	—	—	—	—	1	1	2	1	2	1	—
Matti Meikäl. ..	—	—	—	2	—	1	—	2	—	7	—	2
Pilkkakirves	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Suomen Kuval.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Uusi Kuvalehti	—	—	—	—	—	—	2	—	—	8	—	—
Velikulka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—

5. Ruotsinkieliset:	—	—	3 ¹⁾	3 ¹⁾	—	—	—	—	3 ¹⁾	1 ¹⁾	5 ¹⁾	1
Yhteensä:	99	93	148	166 ¹⁾	142 ¹⁾	340	180	251 ¹⁾	208	176 ¹⁾	150 ¹⁾	204 ¹⁾

¹⁾ Lounasta ja Satakuntaa tulee Nakkilan kautta lisäksi joitakin numeroita. — ²⁾ Postissa 4, asiamiehen kautta joitakin lisää. — ³⁾ Joitakin Kirkollisia Sanomia. — ⁴⁾ Lisäksi joku kymmenen. — ⁵⁾ 1 Hemvännens, 1 Hfors Dagblad, 1 ÄU. — ⁶⁾ 1 Biet, 1 Idun ja 1 Åland. — ⁷⁾ 1 Nya Pressen. — 8) 1 Biet, 1 Hufvudstadsbladet, 1 Idun, 1 Nya Pressen ja 1 Västra Finland. — ⁹⁾ Loppusummat eivät täydellisiä. — ¹⁰⁾ Asiamiesten kautta lisää.

Liitetaulukko 13.

LAPPIIN VUOSINA 1882—85 JA 1888—90 TULLEET LEHDET

Lähteet: Rauman Lehti 14. 1. 1882, 13. 1. 1883, 10. 1. 1885, 28. 1. 1888, 1. 5. 1889, 22. 2. 1890 ja Satakunta 23. 1. 1884, 28. 2. 1885, 3. 2. 1886, 8. 4. 1890.

	1882	1883	1884	1885	1886	1888	1889	1890
1. Sanomalehdet:								
Aamulehti	—	—	—	1	—	1	—	1
Aura	1	2	6	52)	2	14	8	9
Kansan Ystävä.....	2	—	—	—	—	—	—	—
Lounas	—	—	—	—	—	1	1/2	—
Rauman Lehti	33	54	60	68	80	83')	96	95
Sanomia Turusta.....	12	4	1	1	2	2	—	—
Satakunta	—	2	1	1	tulee	2	2	2
Suomalainen	—	—	—	—	—	—	1	—
Turun Lehti	—	—	joitakin	3	2	2	4	4
Uusi Suometar.....	3	1	2	1	1	1	1	1
2. Aikakaus- ja ammattilehdet:								
Kansakoulu Lehti	—	—	—	—	—	—	1	1
Suomen Maanvilj.lehti	—	—	—	—	—	—	1	j
Suomen Terv.hoitol. . .	—	—	—	—	—	—	2	3
Valvoja	—	—	—	—	—	1	1	—
3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:								
Aamunairut	—	—	—	5	1	—	7	—
Alpha	—	—	16	—	—	1	2	—
Kirkollinen Kansani. . .	2	—	—	—	—	—	—	—
Kotim. Lähetys.....	—	—	—	—	1	—	—	—
Krist. Kuvalehti lapsille	2	—	—	—	—	—	—	—
Krist. Sanomat.....	2	—	—	5	3	1	1	—
Merimiehen Ystävä	—	—	—	—	1	—	—	—
Raittiuden Ystävä	2	joitakin	—	2	—	—	—	—
Sanansaattaja	2	—	—	—	—	1	—	—
Sanomia Siionista	—	—	—	—	—	—	1	1
Suomen Lähetys-San.	2	joitakin	—	7	6	5	6	7
S. Raittiuden Lehti	—	—	—	—	1	—	—	—
Terveys	—	—	—	—	—	—	—	—
Vartija	—	—	—	—	—	—	1	—
4. Kuva- ja ajanvietelehdet:								
Kyläkirjasto	1	—	—	1	—	—	3	1
» Kuvalehti	6	3	8	11	n. 10	12	22	18
Matti Meikäläinen	—	—	—	2	2	—	2	1
Pilkkakirves	—	2	—	—	—	—	—	—
Suomen Nuorison Tähti	—	—	—	5	tulee	—	—	—
Turun Kuvalehti.....	—	—	—	—	—	—	—	1
5. Ruotsinkieliset lehdet:	—	—	—	22)	7')	2')	2')	1')
Yhteensä	70	68	92')	120')	119')	1297)	164 12	147

')

Nakkilan kautta joitakin Satakuntia ja Lounaita. — ') Virkamiehille 1 Finland, 1 Hfors Dagblad ja muutama ÅU. Hinnerjoen kautta jokunen Aura. — ') 7 ÅU sekä >monta muuta». — ') 1 ÅU ja 1 Finland. — ') 2 ÅU. — ') 1 ÅU. — ') Loppusummat eivät täydellisiä.

Liitetaulukko 14.

PARKANOON VUOSINA 1896—97 TILATUT LEHDET

Lähteet: Satakunta 21. 3. 1896 ja 18. 2. 1897.

a. suomenkieliset

	1896	1897		1896	1897
1. Sanomalehdet:			<u>Sanomia Siionista.....</u>	20	17
			<u>Sotahuuto.....</u>	—	1
			<u>Suomen Lähetys-Sanomia</u>	2	2
<u>Aamulehti .....</u>	5	13			
<u>Aura .....</u>	1	1	4. Kuva- ja ajanvietelehdet:		
<u>Kaiku .....</u>	—	1	<u>Koti ja Yhteiskunta.....</u>	1	2
<u>Kansanlehti .....</u>	7	3	<u>Kyläkirjasto .....</u>	—	1
<u>Kunnalliset Sanomat</u>	1	—	<u>Kyläkirjaston Kuvalehti ..</u>	6	13
<u>Pohjalainen .....</u>	—	2	<u>Matti Meikäläinen .....</u>	—	1
<u>Päivälehti.....</u>	2	1	<u>Pyrkijä .....</u>	—	2
<u>Satakunta.....</u>	18	10	<u>Suomen Viikkolehti.....</u>	12	—
<u>Suomalainen .....</u>	7	6	<u>Uusi Kuvalehti.....</u>	2	2
<u>Tampereen Sanomat ....</u>	4	2	<u>Suomenkielisiä yhteensä ....</u>	123	112
» <u>Uutiset ....</u>	9	1			
<u>Turun Lehti .....</u>	—	1			
<u>Uusi Suometar .....</u>	3	8			

b. ruotsinkieliset lehdet

2. Aikakaus- ja ammattilehdet:			<u>Aftonposten.....</u>	1	—
<u>Eläinsuojelus .....</u>	—	2	<u>Evangel. Kristendom ....</u>	3	3
<u>Kansakoulun Lehti.....</u>	—	1	<u>Finsk Museum .....</u>	—	1
<u>Käsityö .....</u>	—	2	<u>Hufvudstadsbladet .....</u>	1	—
<u>Maitotalouden Lehti.....</u>	1	—	<u>Hemvännens.....</u>	2	2
<u>Metsän Ystävä .....</u>	3	4	<u>Hälsovännens .....</u>	—	1
<u>Oikeutta Kaikille .....</u>	2	—	<u>Missionsförbundet .....</u>	—	1
<u>Siipikarjanhoitolehti ....</u>	1	—	<u>Norra Posten.....</u>	1	1
<u>Suomen Maanvilj.lehti .....</u>	—	1	<u>Nya Pressen .....</u>	3	3
» <u>Museo.....</u>	1	1	<u>Sanningsvitnet .....</u>	—	1
» <u>Terveydenhoitol. ....</u>	1	1	<u>Sländan.....</u>	—	1
<u>Valvoja .....</u>	—	1	<u>Trons hvila.....</u>	—	1
			<u>Tronssegare .....</u>	—	1
			<u>Vestra Finland .....</u>	1	1

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

<u>Aamunairut.....</u>	2	—	<u>Ruotsinkielisiä yhteensä ...</u>	12	17
<u>Hengell. Kuukauslehti .....</u>	1	—	<u>Suomenkielisiä yhteensä ...</u>	123	112
<u>Kansan Ystävä .....</u>	2	2	<u>Kotimaisia yhteensä.....</u>	135	129
<u>Kirkoll. Sanomia .....</u>	—	1			
<u>Kodin Ystävä.....</u>	2	—			
<u>Kuukauslehti .....</u>	1	—	c. Ulkolaisia lehtiä		
<u>Kylväjä.....</u>	—	4	<u>Ulkolaisia yhteensä .....</u>	13	12
<u>Lasten Pyhäkoululehti .....</u>	4	3	<u>Kaikki yhteensä.....</u>	148	141
<u>Merimiehen Ystävä.....</u>	1	—			

Liitetaulukko 15.

TYRVÄÄN POSTITOIMISTON KAUTTA VUOSINA 1895—97 TILATUT LEHDET

Lähteet: Tyrvään Sanomat no. 2/1895, no. 4/1896 ja no. 8/1897.

a. suomenkieliset lehdet

	1895	1896	1897
1. Sanomalehdet:			
Aamulehti 6 kert./viikko	20	28	15
3 »	70	87	88
Aura 6 kert./viikko	1	2	1
» 3 » »	30	19	26
Hämetär	—	—	2
Kaiku	3	2	—
Kansalainen	—	—	2
Kansanlehti	2	5	6
Karjalatar	—	—	1
Kunnalliset Sanomat	—	12	—
Pohjalainen	2	—	1
Porilainen	1	2	—
Päivälehti	5	7	3
Rauman Lehti	1	1	6
Sanomia Porista	2	1	—
Sanomia Turusta	2	2	1
Satakunta	31	13	21
Savo	1	2	—
Savo-Karjala	1	—	—
Suomalainen	4	1	1
Tampereen Sanomat	30	9	6
Tampereen Uutiset	11	10	9
Turun Lehti	59	34	38
Tyrvään Sanomat	—	27	24
Työmies	—	1	1
Uudenkaupungin San. .	1	1	1
Uusimaa	—	2	1
Uusi Suometar	36	28	32
Viipuri	—	2	—
Viipurin Sanomat	—	—	1

2. Aikakaus- ja ammattilehdet:

Eläinsuojelus	—	—	1
Kansakoulun Lehti	3	2	5
Kasvatusop. Sanomia ..	5	5	4
Kättilölehti	—	2	1
Länsi-Suomen Kansani. .	—	—	6
Maitotalouden Lehti	10	5	6
Oikeutta Kaikille	—	1	—
Peltomies	2	4	6

1895 1896 1897

Suomen Maanvilj.lehti . .	3	2	5
» Museo	—	1	1
» Teollisuuslehti . .	5	3	2
» Terveystieteidenlehti .	6	7	10
Teologinen Aikakausk. .	—	—	2
Valvoja	2	1	1

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Aamunairut	—	2	—
Aikain Vartija	—	—	1
Evankelinen	1	—	—
Hengellinen Kuukausi. .	—	1	5
Kansan Ystävä	—	2	5
Kirkollisia Sanomia	—	6	4
Kodin Ystävä	4	3	—
Kotimainen Lähetys	—	1	—
Kristillisiä Sanomia	6	2	—
Kuukausilehti	—	—	5
Kylväjä	—	—	8
Merimiehen Ystävä	—	3	12
Pyhäkoululehti	—	2	—
Rauhan Sanomia	—	—	1
Sanansaattaja	3	3	4
Sanomia Siionista	15	15	5
Suomen Lähetys-San. . .	8	19	12
Sylvia	—	—	1
Todistusten Joukko	4	3	6
Vartija	7	6	3

4. Kuva- ja ajanvietelehdet:

Kalevat ar	4	1	—
Koti ja Kiertokoulu	1	3	2
Koti ja Yhteiskunta	6	6	9
Kuuromyrkään Lehti	—	—	5
Kyläkirjasto + Kuvalehti	14	2	22
Kyläkirjaston Kuvalehti	16	29	20
Lastenlehti	4	3	4
Matti Meikäläinen	5	6	10
Pyrkijä	1	4	3
Suomen Viikkolehti	—	2	2
Uusi Kuvalehti	—	—	5
Velikulta	—	5	8

Suomenkielisiä yhteensä 448 460 502

b. ruotsinkieliset lehdet

1895 1896 1897

1895 1896 1897

1. Sanomalehdet:

Björneborgs Tidning	1	2	—
Helsingfors Aftonblad ..	1	—	—
Hufvudstadsbladet	1	—	4
» maaseutupainos	5	3	—
Nya Pressen.....	8	7	4
» » viikkopainos	3	1	1
Tammerfors	—	1	1
Wasa Nyheter.....	—	1	—
Vestra Finland	—	1	—
Vårt Land.....	—	1	—
Åbo Tidning.....	1	1	1
Åbo Underrättelser	4	2	1
Åland	1	2	1
Österbottn. Posten.....	1	1	1

2. Aikakaus- ja ammattilehdet:

Finsk Tidskrift	—	1	—
Duodecim	1	—	—
Folkskolans Vän.....	—	1	—
Geograf. Fören. Tidskr.	—	—	1
Teologiska Tidskrift	—	3	—
Tidskrift för Jägare och Fiskare	—	—	1

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Barnavännens	I	1	—
Evangeliska Kristendom	—	1	—
Missionstidning	1	1	1
Religiösa Nutidsfrågor ..	—	1	—
Sanningsvittnet	—	1	—
Sändebudet	1	2	2

4. Kuva ja ajanvietelehdet:

Barnens Tidning.....	—	1	—
Barnens Söndagsblad	—	1	—
Lördagskvällen	—	2	1
Ny Tid	1	—	—
Veckobladet	—	1	1

Ruotsinkielisiä yhteensä	31	42	22
Suomenkielisiä yhteensä	448	460	502
Kotimaisia yhteensä	479	502	524

c. Ulkolaisia lehtiä.....

Kaikki yhteensä	514	511	524
-----------------------	-----	-----	-----

Liitetaulukko 16.

ERÄISIIN POHJOIS- JA KESKI-SATAKUNNAN PITÄJIIN 1890-LUVULLA
TULLEET LEHDET

Lähteet: Lounas 5. 2. 1889 ja 11. 2. 1890 (Siikainen), Satakunta 29. 1. 1891, 2. 4. 1895 ja 9. 2. 1897 (Mouhijärvi), 29. 1. 1891 ja 8. 1. 1898 (Suodenniemi), 12. 3. 1896 ja 18. 2. 1897 (Lavia).

a. Suomenkieliset lehdet

	Siikainen			Mouhijärvi			Suodenniemi			Lavia	
	1889	1890	1891	1895	1896	1897	1891	1898	1896	1897	
1. Sanomalehdet:											
Aamulehti	—	—	19	42	55	90	5	5	5	6	
Aura	2	1	4	—	1	1	1	—	—	1	
Hämetär	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Hämäläinen	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	
Kaiku	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Kansalainen	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
Kansanlehti	—	—	—	16	—	—	—	—	2	—	
Keski-Suomi	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Kunnalliset Sanomat	—	—	—	—	31	—	—	—	19	—	
Lounas	17	25	1	—	—	—	4	—	—	—	
Päivälehti	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	
Sanomia Turusta	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Satakunta	1	25	3	19	18	10	5	16	116	151	
Suomalainen	2	1	—	3	—	1	—	—	—	—	
Tampereen Sanomat	—	—	1	48	22	—	—	1	1	—	
Tampereen Uutiset	—	—	1	22	15	5	9	4	—	—	
Turun Lehti	1	—	1	5	4	3	8	4	—	—	
Tyrvään Sanomat	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Uudenkaupungin Sanomat	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
Uusi Suometar	4	3	2	9	9	16	1	2	5	—	
2. Aikaus- ja ammattilehdet:											
Diakonissalehti	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	
Eläinsuojelu	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Kansakoulun Lehti	1	1	—	1	—	1	—	—	2	—	
Kasvatusopillisia Sanomia	—	—	—	—	—	1	—	2	1	1	
Kättilölehti	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
Länsi-Suomen Kansanlehti	—	—	—	—	—	18	—	—	—	—	
Maitotalouden Lehti	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
Metsän Ystävä	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	
Oikeutta Kaikille	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
Peltomies	—	—	—	—	2	—	—	—	1	2	
Suomen Maanvilj. lehti	1	—	—	—	1	1	—	—	3	2	
» Teollisuuslehti	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	
> Terveystieteiden	4	13	—	17	—	—	—	—	3	1	
Teologinen Aikakauskirja	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	
3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:											
Aamunairut	3	6	1	1	—	—	—	—	3	—	
Hengellinen Kuukauslehti	—	—	—	3	3	3	—	—	—	—	
Kansan Ystävä	—	—	—	—	6	2	—	—	1	2	

	Siikainen		Mouhijärvi			Suodenniemi		Lavia		
	1889	1890	1891	1895	1896	1897	1891	1898	1896	1897
Kirkollisia Sanomia.....	1	1	—	—	1	1	—	—	20	45')
Kodin Ystävä.....	1	—	—	1	—	—	—	—	2	—
Koitto	—	—	—	—	—	—	—	—	22	—
Kristillisiä Sanomia.....	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1
Kuukauslehti	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3
Kylväjä	—	—	—	—	—	4	—	—	—	3
Merimiehen Ystävä.....	1	1	—	—	—	—	—	—	2	2
Pyhäkoululehti	3	2	—	—	—	—	—	—	2	—
Sanansaattaja	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—
Suomen Lähetysseuranomat ..	1	1	2	67	60	61	—	—	7	17
Vartija	—	—	1	3	1	1	1	1	1	1

4. Kuva- ja ajanvietelehdet:

Kalevatar	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—
Koti ja Kiertokoulu.....	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—
Koti ja Yhteiskunta.....	—	2	1	2	—	1	—	3	—	1
Kyläkirjasto	—	2	—	4	2	2	—	—	1	—
Kyläkirjaston Kuvalehti ..	15	24	12	22	41	40	9	7	13	12
Kyyhkynen	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Lastenlehti	—	1	1	1	—	—	1	—	1	1
Matti Meikäläinen	1	1	—	—	—	1	—	—	1	2
Pyrkijä	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Suomen Viikkolehti.....	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Turun Kuvalehti	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Uusi Kuvalehti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Velikulka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1

Suomenkieliset yhteensä	62	115	41	275	278	267	44	48	243	273
-------------------------	----	-----	----	-----	-----	-----	----	----	-----	-----

b. ruotsinkieliset kotimaiset lehdet

Hufvudstadsbladet	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—
Finland	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—
Nya Pressen	—	—	1	2	2	2	—	—	—	—
Sjömansvännen	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Sylvia	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Sändebudet	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Åbo Tidning	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—

Ruotsinkieliset yhteensä	2	2	2	5	2	2	1	2	1
--------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Suomenkieliset yhteensä	62	115	41	275	278	267	44	48	243	273
-------------------------	----	-----	----	-----	-----	-----	----	----	-----	-----

Kotimaiset yhteensä	64	117	43	280	280	269	45	50	244	273
---------------------	----	-----	----	-----	-----	-----	----	----	-----	-----

c. ulkolaiset lehdet

Ulkolaisia yhteensä.....	—	2	4	5	8	8	—	—	—	—
Kaikki yhteensä	64')	119	47')	285	288	276	454)	504)	244	2732)

‘) Asiamiesten kautta tulee vielä lisää tätä lehteä. — ‘) Loppusumma ei siis täydellinen.
 ‘) »Kuntaan tulevien lehtien lukua lisää asiamiesten toimittajilta suoraan tilaamat lehdet, joita n. 30 vuosikertaa yhteensä. Sanomalehtiä ja aikakauskirjoja tätä nykyään kuntaan tilattu kaikkiaan noin 80 vuosikertaa.» Loppusumma ei siis täydellinen. — ‘) Loppusummat suuresti puutteellisia.

Liitetaulukko 17.

ERÄISIIN ETELÄ- JA KESKI-SATAKUNNAN PITÄJIIN 1880- JA 1890-LUVUILLA
TULLEET LEHDET

Lähteet: Rauman Lehti 27. 5. 1882 ja 11. 2. 1893 (Säkylä), Satakunta 2. 2. 1893 (Harjavalta), Rauman Lehti 24. 3. 1894 ja 18. 1. 1898 (Panelia), Porilainen 27. 2. 1894, 20. 3. 1895 Sanomia Porista 12. 3. 1895 ja Satakunta 14. 3. 1895 (Köyliö), Lounas 19. 2. ja 30. 4. 1888 (Kauvatsa), Lounas 5. 3. 1889 (Kullaa), Porilainen 28. 3. ja Satakunta 22. 3. 1894 (Kiikka).

a. suomenkieliset lehdet

	Säkylä		Harja- valta	Panelia		Köyliö		Kau- vatsa	Kul- laa	Kiik- ka
	1882	1893	1893	1894	1898	1894	1895	1889	1889	1894
Sanomalehdet:										
Aamulehti	—	—	—	—	—	—	2	1	—	9
Aura	3	20	—	—	2	7	7	15	—	14
Helsingin Viikkosanomia	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hämeen Sanomat	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Itä-Suomen Sanomat	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Kaiku	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—
Kansalainen	—	—	—	—	?)	—	—	—	—	—
Kansan Ystävä	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Karjalatar	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Lounas	—	—	—	—	—	—	—	6	16	—
Pohjalainen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Porilainen	—	1	n. 10	—	—	61	79	—	—	34
Päivälehti	—	—	1	1	—	2	5	—	—	1
Päivän Uutiset	—	—	—	—	—	—	—	?)	—	—
Rauman Lehti	1	1	—	5	?)	1	1	—	—	—
Sanomia Porista	—	—	—	—	—	—	20	—	—	—
Sanomia Turusta	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Satakunta	2	—	90	86	?)	41	8	2	14	14
Uusi Savo	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Suomalainen	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Tampereen Uutiset	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Turun Lehti	—	8	—	—	—	17	25	2	—	9
Uusi Suometar	1	1	5	3	7	8	7	2	2	7

Aikakaus- ja ammattilehdet:

Diakonissalehti	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Kansakoulun Lehti	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—
Kansanopisto	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Kasvatusopillisia Sanomia	—	1	—	1	—	1	—	—	—	—
Länsi-Suomen Kansanlehti	—	—	—	—	1)	—	—	—	—	—
Maitotalouden Lehti	—	—	—	—	—	3	2	—	—	1
Metsänhoitolehti	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Peltomies	—	—	—	—	2	1	1	—	—	—

	Säkylä		Harja- valta		Panelia		Köyliö		Kau- vatsa	Kul- laa	Kiik- ka
	1882	1893	1893	1894	1898	1894	1895	1889	1889	1894	
Pikakirjoituslehti	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Puutarha	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Suomen Maanvilj. lehti	—	—	5	—	—	7	7	1	—	—	—
» Teollisuuslehti	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
» Terveystenh. lehti	—	—	6	—	—	4	3	12	—	—	2
Terveys	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Valvoja	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—

3. Uskonnolliset ja raittiuslehdet:

Aamunairut		1		1			8		7	—	
Hengellinen Kuukauslehti	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—
» Vartia	1										
Kirkollisia Sanomia											13
Kodin Ystävä			—	—	—	—	1	—	—	—	1
Kotimainen Lähetys						1					6
Kristillisiä Sanomia	4	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—
Kylväjä					2						
Lasten Pyhäkoululehti	—	5	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Merimiehen Ystävä	—	—	—	—	—	3	2	—	—	—	—
Pyhäkoululehti	—	5	—	1	—	—	1	—	—	—	—
Raittiuden Ystävä	2										
Rauhan Sanomia											1
Sanomia Siionista	—	12									
Suomen Lähetysseuranomat	—	6	—	—	—	3	1	25	—	—	26
Todistusten Joukko	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	6
Vartija	—	1	—	—	—	1	1	2	—	—	—

4. Kuva- ja ajanvietelehdet:

Kalevatar							2				
Koti ja Kiertokoulu							1				
Koti ja Yhteiskunta	—	—	2	—	4	1	3	—	—	—	2
Kyläkirjasto	1							2	—	—	2
Kyläkirjaston Kuvalehti	4	6	20	16		18	11	13	—	—	14
Lasten Kuvalehti											6
Lastenlehti	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
Matti Meikäläinen	—	—	1	—	1	—	25	—	—	—	1
Pyrkijä							6				1
Suomen Kuvalehti						3					
Suomen Viikkolehti	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—
Uusi Kuvalehti							5				
Suomenkielisiä yhteensä	20	69	140	115	26	196	249	88	39	182	

Säkylä		Harja- valta		Panelia		Köyliö		Kau- vatsa	Kul- laa	Kiik- ka
1882	1893	1893	1894	1898	1894	1895	1889	1889	1894	

b. ruotsinkieliset kotimaiset lehdet

Landtmannen						1			
Biet	—	—	—	—	—	2	2	—	—
Björneborgs Tidning	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Finland	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Hufvudstadsbladet							1	1	—
Morgonbladet	1								1
Nya Pressen	—	—	—	—	—	2	2	—	—
Stadsmissionsblad									1
Sändebudet	—	—	—	—	—	3	1	—	—
Teknikern	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Tiden									1
Väktaren	—	—	—	—	—	1	1	—	2
Åbo Tidning	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Åbo Underrättelser	—	—	—	—	—	1	1	—	—
Ruotsinkielisiä yhteensä	1			—	—	12	11	2	5
Suomenkielisiä yhteensä	20	69	140	115	26	196	249	88	39
Kotimaisia yhteensä	21	69	140	115	26	208	260	90	39

c. ulkolaiset lehdet

Ulkolaisia yhteensä	—	—	—	—	1	1	7	—	1	1
Kaikki yhteensä	21 ¹⁾	69 ¹⁾	140 ¹⁾	115	271 ¹⁾	209	267 ¹⁾	90	40 ¹⁾	188

¹⁾ Kaikkia ²⁾-merkillä merkittyjä lehtiä tulee asiamiesten kautta yhteensä lähes 100, mikä määrä on siis lisättävä loppusummaan. — ³⁾ Lehteä tuli »jonkun aikaa ristositeesä». — ⁴⁾ Edellisenä vuonna tuli Auraa 16 vsk. — ⁵⁾ Asiamiesten kautta kuukauslehtiä ja ruotsalaisia, jotka siis tulevat loppusumman lisäksi. — ⁶⁾ Luetellut lehdet + »ym.» Loppusumma ei siis täydellinen. — ⁷⁾ Lisäksi 2 muuta suomalaista lehteä (nimiä ei ilmoiteta) sekä asiamiesten kautta joitakin hengellisiä lehtiä. Loppusumma ei siis täydellinen. — ⁸⁾ Lisäksi joitakin kuukauslehtiä asiamiesten kautta. Loppusumma ei siis täydellinen.

SATAKUNNAN POSTITOIMISTOJEN KAUTTA VUOSINA 1888—1900 TILATUT KOTIMAISET LEHDET SVT:n
POSTITILASTON SANOMALEHTITILASTON MUKAAN

	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Pori	875	1290	1119	962	1120	923	925	934	844	774	887	921	944
Rauma	411	367	358	297	356	339	350	350	374	416	476	456	418
Eura	160	157	228	342	295	267	240	271	360	362	276	276	304
Haistila	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	25	25
Harjavalta	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	51	76
Heinoo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	58	53	31	105
Hämeenkyrö	—	—	—	—	—	—	—	168	179	177	199	233	341
Ikaalinen	227	179	200	280	373	362	366	310	302	332	306	331	342
Kankaanpää	48	140	134	142	99	89	86	110	165	185	214	233	238
Karkku	—	—	—	—	—	—	129	161	184	186	184	201	211
Kauvatsa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	65
Kiikka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	134	137	138	161
Kiikoinen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	110
Kiukainen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47	51	65
Kokemäki	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	96	164
Köyliö	—	—	77	100	109	112	109	124	162	192	220	247	251
Lauttakylä	497	515	548	436	396	645	559	305	330	406	440	449	490
Lavia	—	—	—	—	85	77	72	146	153	195	200	176	223
Loimaa	55	74	559	634	348	619	601	508	502	580	534	610	658
Mellilä	—	—	—	—	77	99	94	71	116	241	250	207	238
Merikarvia	—	—	9	77	78	130	93	101	128	151	158	293	308
Mouhijärvi	—	115	104	88	176	199	190	179	204	207	275	249	237
Nakkila	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	28
Parkano	58	35	72	85	77	67	72	86	130	135	145	140	172
Peipohja	—	—	—	—	—	—	—	—	—	174	189	72	63
Reposaari	—	—	—	82	106	114	107	108	115	111	127	129	139
Siikainen	—	66	54	73	91	63	68	74	84	45	148	189	189
Tyrvää	331	309	282	394	382	482	412	430	405	381	307	370	433
Vuojoki (Eurajoki)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	140	146	132
	2662	3247	3744	3992	4168	4587	4473	4436	4737	5458	5979	6389	7180

SATAKUNNAN POSTITOIMISTOJEN KAUTTA VUOSINA 1888—1900 TILATUT ULKOLAISET LEHDET SVT:n
POSTITILASTON SANOMALEHTITILASTON MUKAAN

	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Eura	4	7	6	6	6	11	11	14	20	21	19	18	22
Haistila	—										7	2	5
Harjavalta											6	3	2
Heinoo										5	5	5	2
Hämeenkyrö								7	12	17	12	11	16
Ikaalinen	27	29	26	26	25	22	18	19	7	7	15	14	23
Kankaanpää	5	4	5	8	10	6	5	4	7	11	13	10	12
Karkku							12	14	15	13	20	21	25
Kauvatsa												3	1
Kiikka										4	14	10	7
Kiikoinen						—	—	—	—	—	—	—	3
Kiukainen	—	—	—	—	—		—	—	—	—	7	9	11
Kokemäki												18	25
Köyliö	—	—	1	3	6	5	6	5	8	11	12	19	17
Lauttakylä	24	22	27	28	21	36	28	15	17	15	25	25	26
Lavia											2		
Loimaa	19	19	33	42	31	32	15	21	19	28	32	34	50
Mellilä	—	—	—	—	1	6	7	10	6	8	8	8	16
Merikarvia	—	—	—	6	6	7	9	13	17	10	18	22	27
Mouhijärvi	—	4	5	4	7	9	8	7	8	16	10	12	14
Nakkila											2	4	3
Parkano	5	9	10	8	5	6	7	12	15	20	19	25	18
Peipohja										34	40	11	13
Pori	235	284	217	226	243	231	254	267	229	262	268	266	289
Rauma	31	51	62	33	416	36	74	74	69	69	69	74	64
Reposaari	—	—	—	14	18	32	35	44	45	38	50	51	64
Siikainen	—	—	2	—	1	2	3	3	1	—	4	5	6
Tyrvää	9	20	15	16	21	26	17	33	21	21	17	30	31
Vuo joki (Eurajoki)										1	8	11	19
Ulkolaisia yhteensä ..	359	449	409	420	817	467	509	562	516	611	702	721	811
Kotimaiset lehdet	2662	3247	3744	3992	4168	4587	4473	4436	4737	5458	5979	6389	7180
Kaikki yhteensä	3021	3696	4153	4412	4985	5054	4982	4998	5253	6069	6681	7110	7991

Selitykset liitetaulukoihin 18 a—b

Taulukoista käy ilmi Satakunnassa 1880- ja 1890-luvuilla olleet postitoimistot. Taulukosta 18 a näemme myös vuosina 1888—1900 syntyneiden uusien toimistojen perustamisvuodet.

Useiden taulukoissa mainittujen postitoimistojen toimialueet ovat käsittäneet laajempia seutuja kuin ao. pitäjän. Vuosilta 1890 ja 1900 nämä postipiirit käyvät ilmi myös tekstissä olevista kartoista. Postipiirien laajuus on ollut seuraava:

Porin piiriin kuuluneet itsenäistymiseensä saakka Ahlainen, Harjavalta, Kullaa, Luvia, Mäntyluoto, Nakkila, Noormarkku, Pomarkku ja Ulvila.

Rauman piiriin Lappi, Eurajoki ja v:sta 1895 Hinnerjoki.

Euraan Honkilahti (1892—94 Uuteenkaupunkiin) ja Säkylä ja Kiukainen v:een 1896.

Hämeenkyröön Viljakkala.

Ikaalisten piiriin Jämijärvi ja Hämeenkyrö.

Kankaanpään piiriin Honkajoki ja Karvia.

Lauttakylän piiriin Keikyä v:sta 1894, Kokemäki v:een 1895, Kauvatsa v:een 1895.

Loimaan piiriin Alastaro, Vampula sekä v:een 1894 Oripää Varsinais-Suomesta.

Mouhijärven piiriin Suodenniemi ja Viljakkala.

Peipohjan piiriin Harjavalta ja Kiukainen 1897, Kokemäki 1897—98.

Tyrvään piiriin Keikyä v:een 1893, Suoniemi, Karkku, Kauvatsa 1896—97, Kiikka, Kokemäki 1896.

Uudenkaupungin piiriin kuuluivat v:een 1894 Hinnerjoki ja Honkilahti.

Urjalan piiriin Hämeessä kuului Punkalaidun.

Kahta viimeksi mainittua piiriä ei ole otettu taulukoihin mukaan, koska suurin osa niiden kautta tulleista lehdistä levisi Satakunnan ulkopuolelle ja koska postitoimistot eivät sijainneet Satakunnassa.

Pyynikin harjun geologiaa

Pyynikin harju tarkoittaa tavallisesti Tampereen kaupungissa Näsijärven ja Pyhäjärven välisellä kannaksella sijaitsevaa korkeaa harjua. Itään ja länteen Pyynikistä harju jatkuu sangen yhtenäisenä tai korkeintaan kapeiden jokilaaksojen ja järviältaiden katkaisemana. Harjun eri osilla on hyvin vaihtelevat nimet (kuva 1). Itäänpäin Pyynikistä sijaitsevat Kalevankangas ja Vilusenharju kaupungin alueella sekä Tallimäki, Lentolankangas, Kirkko-harju, Keisarinharju ja Vehoniemen harju Kangasalan kunnassa. Länteen Pyynikistä ovat Pispalan harju, Lielahden harju ja Epilän harju kaupungin alueella, Lamminpään harju, Ylöjärven harju ja Pinsiönkangas Ylöjärven kunnassa sekä Ketunkivenkangas ja Mahnalan harju Hämeenkyrössä. Epilässä erkanee harjujaksosta noin penikulman pituinen sivuharju länsilounaaseen Nokialle. Itse asiassa Pyynikin harju jatkeineen kuuluu osana yli 200 km pitkään harjujaksoon, joka alkaa Lammin pitäjästä Toiselta Salpausselältä ja päättyy Etelä-Pohjanmaalla lähellä Kauhajoen kirkonkylää. Tässä kirjoituksessa Pyynikin harjulla käsitetään suunnilleen Hämeenkyrön ja Kangasalan kirkonkylien välillä olevaa harjujakson osaa.

Korkeussuhteet

Korkeussuhteissa erotetaan yleensä absoluuttinen korkeus eli korkeus merenpinnan yläpuolella ja helpommin silmin havaittava suhteellinen eli maisemallinen korkeus, jolla ymmärretään harjun ulottuvuutta ympäristönsä yläpuolelle.

Kuva 1. Yleiskartta Pyynikin harjusta jatkeineen ja nimistöineen.

Pyynikin harjun absoluuttinen korkeus kasvaa suurin piirtein kaakosta luodetta kohti. Kangasalla on Vehoniemen harju 135 m, Keisarinharju 140 m ja Kirkkoharju n. 150 m mpy. (= merenpinnan yläpuolella). Lentolankankaan tasainen laki saavuttaa n. 160 m:n korkeuden, kun taas Ylöjärven harju on n. 170 m, Pinsiönkangas 173 m ja Hämeenkyrön Ketunkivenkangas n. 180 m mpy.

Harjun suhteellisissa korkeudessa esiintyy sen sijaan suurempia vaihteluita ja vähemmän säännönmukaisuutta. Harjun matalimmat kohdat ovat lähes ympäristönsä tasolla. Sitä enemmän huomiota herättäviä ovat kapeat harjun selät, jotka jyrkkärinteisinä ja teräväharjaisina kohoavat vesien varsilla. Kangasalan harjujen ylimmät kohdat ovat 40–60 m ylempänä kuin viereisten järvien pinnat. Pyynikin laki kohoaa korkeimmillaan 82 m Pyhäjärven ja 64 m Näsijärven yläpuolelle. Tampereelta länteen maaston yleinen korkeus kasvaa nopeammin kuin harjun absoluuttinen korkeus. Harju näyttää siten mataloituvan, Pinsiönkangas on enää 30–40 m ympäristöään ylempänä. Hämeenkyrössä taas Ketunkivenkankaan laki kohoaa n. 110 m Sarkkilan järven yläpuolelle.

Pyynikin harjun lähiympäristön topografiassa on pantava merkille pari huomattavaa kallioperän murroslaaksoa, jotka näytävät läheisesti liittyvän harjuun. Pitempi näistä jatkuu selvä-

Kuva 2. Yksityiskohta harjusta 3 km Kangasalan kirkolta länteen. Kuvassa näkyy useita harjukuoppia, joista suurin, Isolukko, on 30—40 m syvä. Maanmittaushallituksen topografikartta 1 :20 000, lehti 2141/02.

piirteisenä kolmisen penikulmaa. Siihen kuuluvat lännestä lueteltuina Nokian virta, Pyhäjärven luoteisranta, Näsijärven eteläosan 62 m:n syväne, Aitolahden kunnan Laalahti ja siihen laskeva Sorilanjoki. Eteläisempi murroslaakso käsittää Pyhäjärven pohjoispään 40 m:n syvänteen heti Pyynikin eteläpuolella, Iidesjärven jatkeineen sekä jyrkkärantaisen Kaukajärven. Jos mainitut Näsijärven ja Pyhäjärven syvänteet otetaan huomioon, on Pyynikin harjun suhteellinen korkeus n. 120 m, mikä luku lienee suurimpia harjukorkeuksia maailmassa.

Muoto

Pyynikin harjun muoto on hyvin vaihteleva. Yleisin on jyrkkärintainen, kapealakinen harjanne, jonka laelle juuri ja juuri mahtuu kapeahko maantie. Rinteiden jyrkkyys on harvoin suurempi kuin 30 astetta. Tämänmuotoisena harju esiintyy yleensä järvien välisillä kannaksilla Kangasalla ja Tampereella. Ylöjärvellä ja Hämeenkyrössä harju on loivarintainen ja leveälakinen. Laki on usein levinnyt laajaksi tasanteeksi, jolla harjun pituussuunnassa saattaa olla ulottuvuutta useita satoja metrejä, jopa kilometrinkin verran. Harjun poikkisuunnassa on lakitasanteen ulottuvuus vä-

häisempi. Laajin lakitasanne on Lentolankangas Kangasalan länsiosassa.

Varsinkin niissä kohdin, missä harju on leveimmillään, siinä esiintyy yleisesti pienialaisia ja jyrkkärinteisiä syvennyksiä, harjukuoppia eli lukkoja. Nämä ovat usein umpilaskeumia, mutta toisinaan ne ovat joltain sivulta avonaisiakin. Muodoltaan ne ovat pyöreitä tai harjun pituussuunnassa pitkulaisia. Suurin harjukuoppa, Kangasalan Isolukko (kuva 2) kirkolta länteen, on 30—40 m syvä, harjun pituussuunnan mukainen rotko. Se jakaa harjun kahteen rinnakkaisselänteeseen. Eräissä harjukuopissa sijaitsee pieniä järviä, kuten Ylöjärven Julkujärvi, toisten jyrkkiä rinteitä on taas ihminen käyttänyt hyväkseen laittamalla niihin hyppyrimäkiä tai sorakuoppia.

Aines

Kuten yleensä maamme harjuissa, on Pyynikin harjunkin aines lajittunutta hiekkaa, soraa ja pieniä kiviä. Monin paikoin tavataan siinä myös muita raekokoja. Isoja kiviä ja lohkareita esiintyy yleisesti harjun pintaosissa. Onpa paikoin koko harjukin suureksi osaksi koostunut isoista kivistä. Harjun kivet ovat tavallisesti sangen hyvin pyöristyneitä ja kuluneita. Tästä syystä niitä on toisinaan kutsuttu vierinkiviksi ja itse muodostumaa vierinkivi-harjuksi (kuva 3).

Myös ohuet hietakerrokset ovat harjussa yleisiä. Pispalan harjussa esiintyy soraisen pintakerroksen alla vahvasti hiesuista hietaa, jopa hiesuakin. Sen sijaan hienoin saviaines puuttuu Pyynikin harjusta kokonaan.

Erikokoiset rakeet ovat Pyynikin harjussa yleensä sijoittuneet tiettyihin kerroksiin. Tästä aiheutuu harjussa havaittavaa kerroksellista rakennetta. Päällekkäisissä kerroksissa saattavat aineksen raekoot huomattavasti vaihdella.

Eri kerrokset esiintyvät harjussa usein aivan määrätyllä tavalla (kuva 4). Ne nimittäin kallistuvat säännönmukaisesti harjun pituussuunnassa itää tai kaakkoa kohti. Toisinaan niiden kaltevuus on kuitenkin hyvin vähäistä, tuskin silmin havaittavaa. Har-

Kuva 3. Kivistä ja soraista harjuainesta Ylöjärvellä. Huomattakoon kivien pyöristynyt muoto ja pitkänomaisten kivien limittäinen asento, niiden itäisempi (oikea) pää on usein ylempänä kuin vastakkainen pää.

jun poikkileikkauksessa rakenne on paljon vaihtelevampaa. Useasti kerrokset jatkuvat pinnan suuntaisina harjun laelta juurelle saakka. Toisinaan ne taas poikkileikkauksessa ovat suurin piirtein vaakasuoria, jolloin ne jyrkästi leikkaavat harjun rinteitä. Vielä saattavat kerrokset esiintyä lyhyinä kiilamaisina pätkinä, jotka kallistuvat milloin mihinkin suuntaan. Tällaista kerroksellisuuden muotoa kutsutaan luiska- eli diagonaalirakenteeksi. Kuvasta 4 nähdään, että loivasti kallistuvien kerrosten sisällä on jyrkästi viettäviä pieniä kerroksia.

Kuten tuonnempana nähdään, voidaan harjun sisäistä rakennetta, sen kerroksellisuutta, kerrosten asentoa ja jatkuvuutta tutkimalla tehdä arvokkaita johtopäätöksiä harjun syntytavasta.

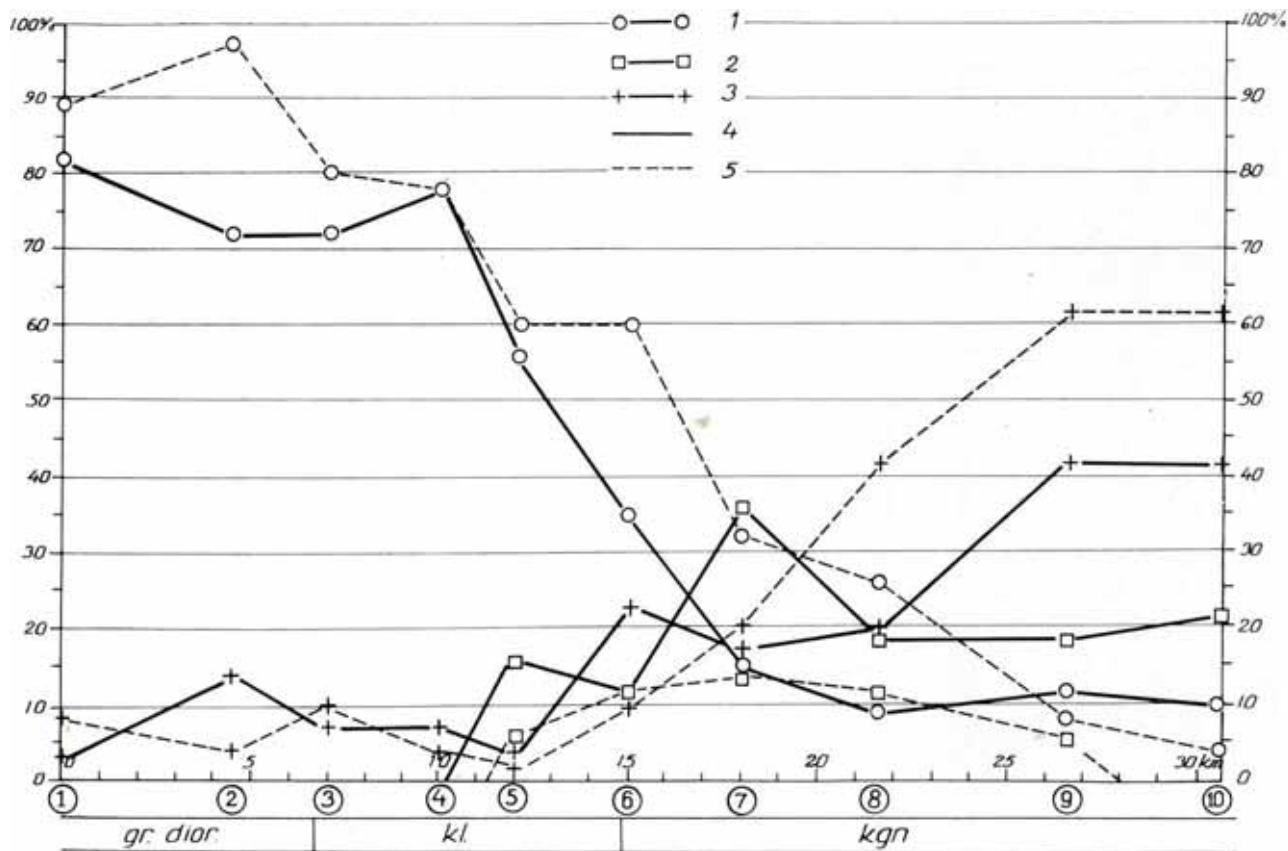
Myös kiviaineksen laatu antaa tärkeitä tietoja harjun synnystä

Kuva 4. Harjuleikkaus Ylöjärven Pinsiönkankaalla. Kuva otettu 140°:n panoraamakameralla. Kuvan oikeassa puoliskossa harjun pituussuunnan mukainen leikkaus, jossa näkyy loivasti itää kohti kallistuvia kerroksia. Vasen puolisko on harjun poikkisuunnassa, kerroksellisuus on siinä suurin piirtein pinnanmyötäistä.

ja ennen kaikkea sen kiviaineksen kulkeutumismatkan pituudesta. Sääntönä on, että pääosa harjun kivistä on samaa kivilajia kuin ympäristön kallioperä. Nämä kivet ovat ilmeisesti tulleet harjuun vain lyhyen matkan päästä. Siten esim. Hämeenkyrössä ja Ylöjärvellä, missä kallioperä on pääasiassa harmaata graniittia, ns. granodioriittia, tämä kivilaji on 80—90-prosenttisesti hallitsevana harjun kivistössä. Mutta granodioriittia esiintyy harjun kivien joukossa itä- tai kaakkoissuuntaan vielä paljon granodioriittialueen ulkopuolellakin (kuva 5). Kun granodioriitti harjun ympäristön kallioperässä loppuu Ylöjärvellä, on sitä harjun kivistössä vielä kymmenkunta prosenttia 25 km:n etäisyydellä itään granodioriitin kontaktista. Samanlaisia piirteitä voidaan havaita myös muissa harjuaineksen kivissä. Ainakin näin pitkän matkan on siis osa harjun kivistä siirtynyt emäkalliostaan kaakkoa kohti.

Toiselta puolen tavataan Ylöjärvellä, aivan harjun vieressä sen länsipuolella, laajahko alue helposti tunnettavaa porfyrygraniittia. Lukuunottamatta muutamia isoja lohkaraita harjun laella ei mainittua kivilajia esiinny ensinkään itse harjuaineksessa. Läntinen kulkeutuminen on siten harjun syntyessä ollut erittäin vähäistä tai puuttunut miltei kokonaan. Sen sijaan harjuaineksessa Ylöjärvellä ja Tampereella tavataan vulkaanista alkuperää olevia ki-

Kuva 5. Eräiden kivilajien levinneisyys Pyynikin harjussa. Ympyrän sisällä olevat kivilaskupaikkojen numerot viittaavat kuvaan 1. Alimmassa vaakasarakkeessa harjun alustan kallioperä. 1 ja gr.dior. — granodioriitti, 2 ja kl. — kiilleliuske — fylliitti, 3 ja kgn — kiillegneissi, 4 — 2—10 cm kivet, 5 — 20—50 cm kivet.

via, joiden emäkallio sijaitsee harjun pohjoispuolella. Nämä tiiviit kivilajit, jotka niin ikään ovat helposti tunnettavia, osoittavat, että myös pohjoisesta on ainesta kulkeutunut harjuun melko runsaasti.

Vieläkin kauempaa tullutta kiviainesta tavataan Pyynikin harjussa, tosin erittäin niukasti. Suoritetut kivilaskut osoittavat, että harjun kivissä on vähäisiä määriä gabroa, kvartsiittia ja kvartsiporfyyriä, joita ei tiedetä esiintyvän kallioperässä lähimpien peninkulmien etäisyydellä harjusta. Vielä vähäisempi on harjuaineksessa hiekkakivien määrä. Niitä on tavattu harjujakson länsiosassa ainakin Tampereelle saakka. Lähin tunnettu hiekkakiven kallioperäesiintymä sijaitsee n. 100 km Tampereelta luoteeseen Kauhajoen—Isojoen Lauhavuorella.

Graafinen esitys (kuva 5) valaisee eräiden alueen yleisimpien kivilajien esiintymistä Pyynikin harjussa.

Pyynikin harjun synty

Harjun aines ja rakenne osoittavat selvästi, että se on syntynyt virtaavan veden kerrostamana. Tätä todistavat mm. kivien pyöristynyt muoto, hienoimpien raekokojen huuhtoutuminen, aineksen selvä lajittuneisuus sekä harjun sisäinen kerroksellinen rakenne. Virtaava vesi on vierittänyt kiviä, soraa ja hiekkaa pohjaa pitkin, kuljettanut niitä siten lyhyemmän tai pitemmän matkan mukanaan ja lopulta kerrostanut ne nykyisille paikoilleen. Kun kerroksellisuus säännöllisesti kallistuu harjun pituussuunnassa kaakkoa kohti, on virtauksen suunta myös ollut luoteesta kaakkoon. Aineksen raekoossa esiintyvät jyrkät vaihtelut merkitsevät vastaavia muutoksia virtaavan veden kuljetuskyvyssä.

Mutta Pyynikin harju — enempää kuin muutkaan maamme harjut — ei mitenkään voi olla nykyisten jokiemme kerrostama. Tämän seikan tekee mahdottomaksi jo harjun suuri ulottuvuus ympäristönsä yläpuolelle. Samaten on mahdotonta, että vapaasti virtaava vesi kasaisi kerrostumiaan kapeaksi, jyrkkärinteiseksi harjuksi. Nykyiset joet päinvastoin levittävät kuljettamaansa ainesta paljon laajemmalle alueelle. Myös on voitu Pyynikin har-

justa todeta, että sen kasannut joki olisi nykyisen topografian vallitessa paikoin joutunut virtaamaan ylämäkeen.

Jo pitkän aikaa on oltu selvillä siitä, että harjujen synty liittyy muinaiselta mannerjäätiköltä virranneiden sulavesien toimintaan. Harjuja tavataan maapallolla vain alueilla, jotka jääkaudella ovat olleet mannerjäätikön peitossa. Harjun kerrostanut sulavesijoki on virrannut jään sisäisessä tai alaisessa jäätikkötunnelissa ja kasannut kuljettamansa aineksen usein jo jäätunnelin pohjalle. Tunnelin jääseinämät ovat tällöin estäneet aineksen leviämisen sivuille päin, ja kun jää lopulta sulii, säilytti harju suurin piirtein entisen muotonsa. Harju kuvastaa siten mannerjäätiköltä virranneen muinaisen sulavesi joen uoman muotoa.

Myös Pyynikin harjun rakenteelliset piirteet osoittavat sen syntyneen edellä kuvatulla tavalla. Kuten mainittiin, kerroksellisuus kallistuu harjun pituussuunnassa kaakkoa kohti eli sulavesijoen virtaussuuntaan. Poikkileikkauksessa sen sijaan kerroksellisuus on vaihtelevampaa. Osaksi tämä johtuu jäänalaisen tunnelijoen pienistä suunnanmuutoksista ja virran voimakkuuden vuodenaikojen mukaisista vaihteluista. Pyynikin harjun kapeat, jyrkkärinteiset selänteet ovat siten syntyneet jäänsisäisissä kapeissa tunneleissa.

Useissa paikoin Pyynikin harju muodostaa laajan, loivarintaisen selänteen, joka saattaa olla lähes kilometrin levyinen. On vaikea kuvitella näin leveää jäänalaista tunnelijokea. Luonnollisemmalta niin ollen tuntuukin, että näissä kohdin harju on syntynyt jäänreunassa olevaan kapeahkoon jäätikkölahteen, johon tunnelista virtaava sulavesijoki toi kerrostumiaan. On pantava merkille, että harjun leveät kohdat sijaitsevat korkeilla mailla, joista jää aikaisemmin sulii pois. Sen sijaan kapeat harjun selänteet sijaitsevat järviäلتaiden vieressä tai välissä.

Muutamissa kohdissa on tähän mahtavaan sulavesivirtaan yhtynyt pienempiä lisäjokia. Suurin näistä on virrannut Nokialta Epilää kohti, ja sen synnyn aiheena on ilmeisesti ollut Nokianvirran ja Pyhäjärven luoteisrannan kallioperän murroslinja. Pienempiä lisä jokia on tullut Ylöjärven kirkonkylän kohdalla pohjoi-

sesta ja Kangasalan Vatialan kylässä luoteesta. Molemmista on merkinä lyhyitä harjunpätkiä.

Sitä mukaa kun jää perääntyi ja sen reuna oheni, jäätikkölahti tuli yhä leveämmäksi. Tällöin on jäätikköjokien tuomaa ainesta päässyt leviämään jossain määrin myös sivuillepäin. Laajahkoja hieta-alueita sijaitseekin Messukylässä harjun eteläpuolella sekä Ylöjärven ja Tampereen rajoilla molemmiin puolin harjua (kuva 6).

Monin paikoin on suurempia tai pienempiä jäätikön osia hautautunut sulavesiaineksen alle. Kun nämä jääkimpaleet myöhemmin sulivat, romahti niitä peittänyt sulavesiaines syntyneeseen onteloon tai kuoppaan. Tällöin muodostuivat edellämainitut jyrkkärinteiset, usein umpinaiset harjukuopat.

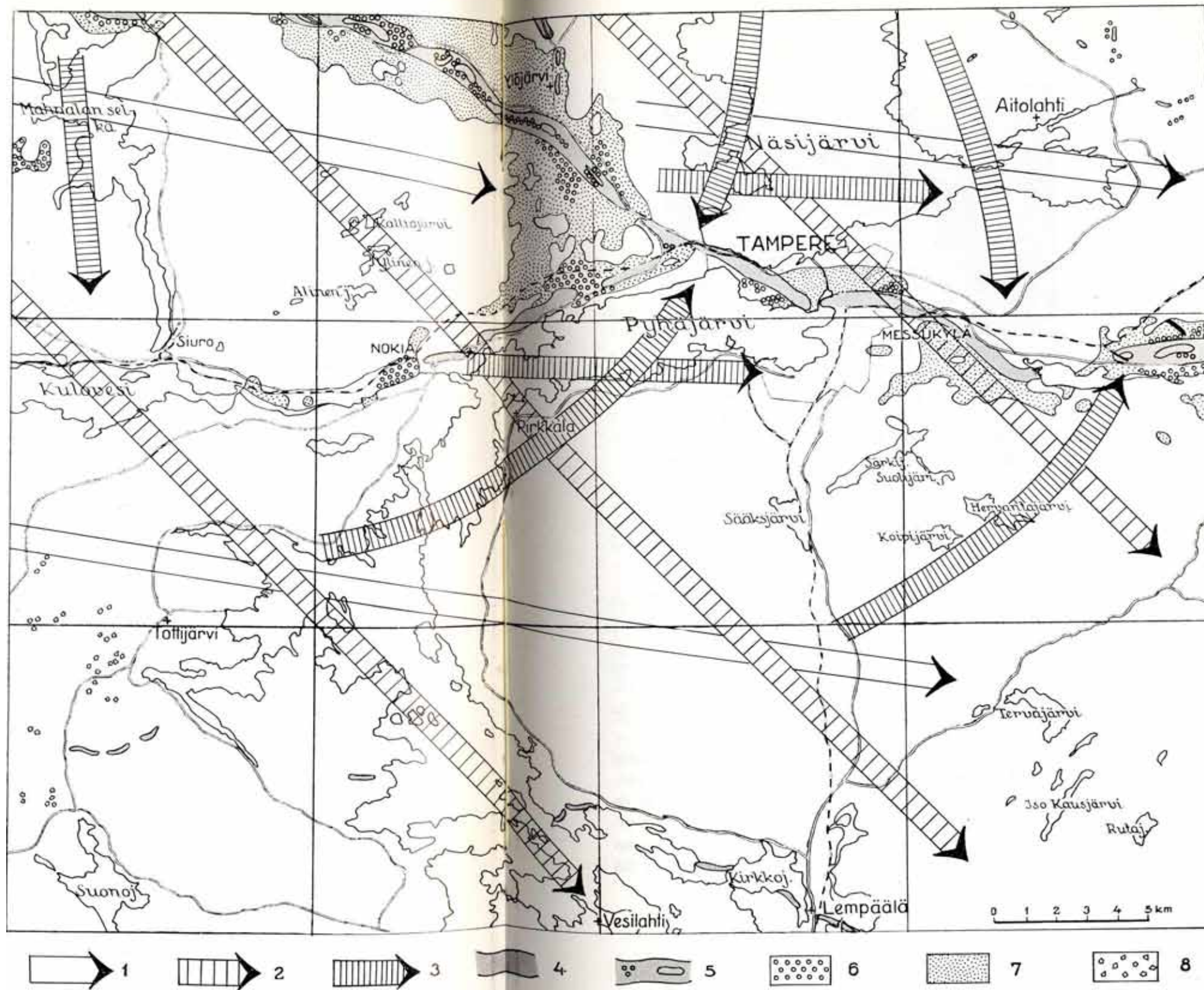
Pyynikin harjun eri kohdat ovat siten syntyneet hieman eri tavoilla ja erilaisessa suhteessa perääntyvään jäänreunaan. On luonnollista, että jää on tunnelin kohdalla ollut täysin liikkumaton, kuollutta, muuten jään liike olisi puristanut tunnelin umpeen ja siten estänyt sulavesien virtaamisen siinä. Kuitenkin on voitu todeta, että Tampereen seudulla mannerjäätikkö on liikunut ainakin eräiltä osiltaan vielä aivan viime vaiheissaan, Pyynikin harjun synty aikana. Tämän seikan valaisemiseksi on syytä hieman tarkastella jäätikön liikuntasuuntia yleensä Tampereen seudulla.

Jäätikön liikesuuntia voidaan tutkia jään sileihin rantakallioihin naarmuttamien uurteiden avulla. Tampereen ympäristössä on todettu varsin vaihtelevia uurresuuntia, jotka siten merkitsevät vastaavia vaihteluita mannerjäätikön liikkeissä. Kuvassa 6 on esitetty pääpiirteet uurteiden perusteella todetuista jäätikön liikuntasuunnista. Vanhin todettu jäätikön liike on täällä tapahtunut suunnilleen lännestä itään. Läntisiä uurteita katkaisevat ja leikkaavat näitä nuoremmat luoteiset uurteet, jotka ovat lukuisimmat ja yleisimmät ja niin muodoin osoittavat jään voimakkainta liikunta- ja kulutussuuntaa (kuva 7).

Edellisiä nuoremmat ja lähinnä jäätikön perääntymisvaiheeseen liittyvät jään liikkumiset ovat olleet eri puolilla Pyynikin harjua hyvin erilaisia, jopa tapahtuneet aivan päinvastaisistakin suunnista. Aluksi, jolloin jäänreuna sijaitsi hieman kauempana

Kuva 6. Mannerjäätikön liikuntasuunnat Tampereen ympäristössä sekä niiden suhde Pyynikin harjuun. 1 = vanhin, 2 = keskimäinen, 3 — nuorimmat jään liikesuunnat, 4 = harju, 5 — harjukuoppa ja harjun lakitasanne, 6 — soraa ja hiekkaa harjun ulkopuolella, 7 = hie-taa, 8 — moreenikumpuja.

Kuva 7. Nuoremmat ja voimakkaimmat luoteiset uurteet ja niiden mukaiset kaarrelöheamat katkaisevat ja leikkaavat vanhempia, nuolen suuntaisia, läntisiä uurteita. Kuva otettu luodetta kohti. Pirkkala, Pappilan rantakallio.

alueelta, nuorimmat jään liikkeet tapahtuivat niin ikään lännestä itään. Tähän jäätikön liikesuuntaan ovat ilmeisesti vaikuttaneet ohentuneen jään reunavyöhykkeen mukautuminen alustansa topografiaan, ennenkaikkeaa Näsijärven eteläpään ja Pyhäjärven pohjoisosan länsi—itä-suuntaisiin syvänteisiin, joihin edellä on viitattu. Sama likipitään itäinen suunta on myös Pyynikin harjulla Näsijärven ja Pyhäjärven välisellä kannaksella.

Kun jäänreuna myöhemmin oli jo perääntynyt lähemmäksi aluetta, kallioperän murroslinjojen vaikutus jään liikkeisiin lisääntyi. Ohentunut jäänreuna repesi murroslaaksojen kohdalla, ja aluksi yhtenäisen jäänreunan tilalle muodostui aikaisemmin mainittu kapea jäätikkölahti, joka luodetta kohti vähitellen kapeni railoksi. Tähän jäätikkölahteen, joka leveni sitä mukaa, kun jää

suli ohuemmaksi ja vetäytyi kauemmaksi, laskeutui luoteesta iso sulavesivirta. Se kulutti jäätikön alla olevaa ja jään kuljettamaa sekä kerrostamaa moreeniainesta, vei sitä mukanaan ja kerrosti sen lopulta osaksi tunnelijokeen, osaksi kapeaan jäätikkölahteen. Sulavesivirran kuljettama aines kasaantui siten jäänseinämää vastaan kapeaksi harjuksi tai levisi jäänreunan edessä olevaan kapeaan jäätikkölahteen hieman laajemmaksi harjuselänteeksi. Hienoin osa sulavesivirran kuljettamasta aineksesta kerrostui vasta leveämpään jäätikkölahteen hietikkona. Kaikkein hienoin savi-mainen aines, jota sulavesivirran lietteessä myös oli runsaasti, kerrostui vasta jäänreunan edessä kerrallisenä savena. Koska sulavedet talvella kokonaan ehtyivät, tavataan kerrallisissa savissa niiden vuotuista jaksollisuutta osoittava rakenne. Karkeammat ja paksummat, kesällä kerrostuneet osat vuorottelevat tiheästi hienompien, talvella syntyneiden kerrosten kanssa muodostaen yhdessä vuosiluston. Tästä syystä kerrallisia savia sanotaan myös lustosaviksi. Ne ovat sangen yleisiä Pyynikin harjun liepeillä ja ulottuvat monin paikoin harjun rinteille saakka (kuva 8).

Edellä mainitun jäätikkölahden syntyessä ei perääntyvä jäänreuna ollut vielä kokonaan kadottanut liikuntakykyään. Siinä tapahtui paikallisia liikuntoja, joiden suunta oli, kuten yleensä liikkuvassa jäässä, likimain kohtisuorassa sen reunaa vastaan. Pyynikin harjun pohjoispuolella, Näsijärven altaassa, tapahtuivat jään viimeiset liikunnat niin ollen likimain pohjoisesta tai pohjoisen ja koillisen väliltä. Pohjoisia ja koillisia uurteita tapaa erittäin runsaasti, ja vanhempia uurteita leikkaavina ristiuurteina niitä on Näsijärven rantakallioilla Tampereella, Ylöjärvellä ja Aitolahdella (kuva 9).

Aivan toisenlainen oli tilanne Pyynikin harjun eteläpuolella. Jään viimeiset liikunnat tapahtuivat täälläkin kohtisuoraan jäänreunaa vastaan, likimain lounaasta koilliseen eli aivan päinvas-taiseen suuntaan kuin harjun pohjoispuolella. Tätä suuntaa oli omiaan voimistamaan vielä Pyhäjärven samansuuntainen allas Pirkkalan ja Nokian välillä (kuva 6).

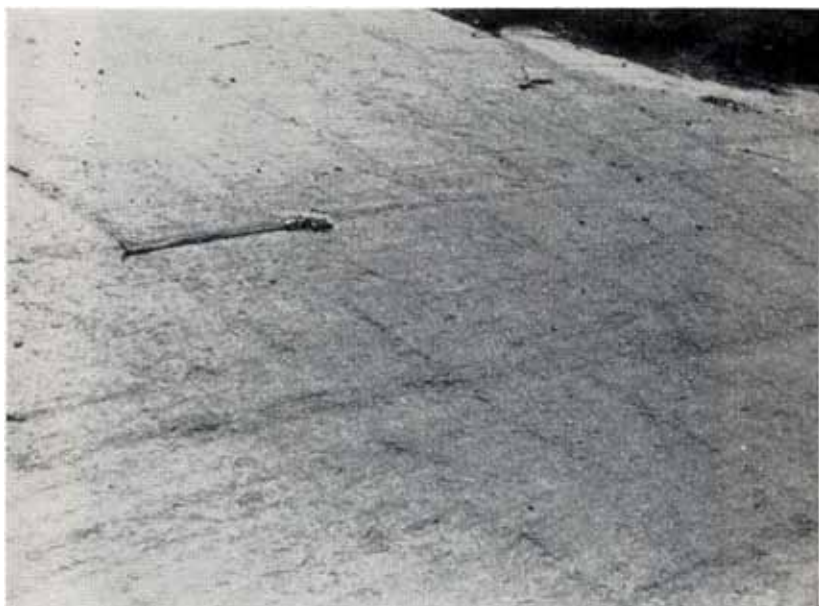
Pyynikin harjun syntyessä jään viimeiset liikunnat ovat siten tapahtuneet suunnilleen kohtisuoraan harjua vastaan. Yleensä on harjujen lähistöllä todettu, että jään viimeinen liikuntasuunta on

Kuva 8. Kerrallista savea Tampereelta Puolimatkan tiili-
tehtaan savikuopasta. Savi on syntynyt mannerjäätiköltä
virranneen sulavesijoen tuomasta hienoimmasta lietteestä.
Saven tummemmat ja vaaleammat kerrokset ilmentävät sula-
vesivirran talvista ehtymistä ja jään kesäaikana tapahtunutta
sulamista. Mittakaavan pituus 10 cm.

ollut suunnilleen sama kuin harjun suunta. Pyynikin harjun syntyessä ovat kuitenkin korkeussuhteet ja kallioperän syvät murroslaaksot aiheuttaneet poikkeuksen.

Mutta Pyynikin harju ei suinkaan vielä luonnon muovaamana ollut valmis. Perääntyvän jäänreunan äärelle levisi meri, ja sen aallokko aloitti heti työskentelynsä helposti kuluvasa soraisessa ja hiekkaisessa harjuaineksessa. Tyrskyt tasoittivat jossakin määrin myös harjun alkuperäisiä muotoja, levittivät sen ainesta, täyttivät pienimmät harjukuopat ja kasasivat rantakerrostumia aikaisemmin syntyneiden maalajien päälle. Miltei säännöllisesti on harjun liepeillä ja sen alemmilla rinteillä, toisinaan jopa ylemmänäkin, hautautunut kerrallisia savia rantahiekan tai -soran

Kuva 9. Ristiuurteita Tampereella Näsijärven rantakalliolla. Kompassin suunnaiset, nuorimmat, pohjoiskoilliset uurteet katkaisevat vanhempia, luoteisia uurteita.

peittoon (kuva 10). Ylemmillä korkeuksilla on rantakerrostumien paksuus sangen vähäinen, ehkä noin metrin suuruinen, mutta harjun alemmilla rinteillä on sen sijaan usein metrikaupalla hiekkaa ja soraa kerrallisen saven päällä.

Aallokko kulutti harjun rinteisiin myös komeita rantatörmä, jotka ovat erittäin yleisiä kaikkialla Pyynikin harjussa. Tunnetuimpia näistä on Pyynikin näkötornin alapuolella sijaitseva, lähes parikymmentä metriä korkea, muistokivellä varustettu rantatörmä, jonka tyven korkeus on 127 m. mpy. (kuva 11). Pispalanharjulla asutus hävittää törmän, mutta se on uudestaan näkyvissä Epilässä ja Lamminpäässä, missä sen korkeus on n. 130 m. Ylöjärvellä törmän korkeus on 132 m, ja Ketunkivenkankaalla se on jo saavuttanut 140 m:n korkeuden. Alunperin vaakatasoon syntyneen rantatörmän korkeuden nousu luodetta kohti osoittaa maankohoamisen kasvun määrää, kuten myös nykyinen maan-

Kuva 10. Tie- ja vesirakennushallituksen sorakuoppa Nokian harjussa. 1 = rantakerrostuma, 2 = kerrallinen savi, jota on 1/2—1 m vahvasti. Saven alla harjuainesta, kivikkoa, soraa ja hiekkaa.

kohoaminen meren rannikolla vähitellen pienenee kaakkoon päin. Vanhojen rantatörmien avulla voidaan siten selvittää maankohoamisen kulkua maassamme harjun syntyajoista jääkauden loppuvaiheessa nykyaikaan saakka myös sellaisella seudulla, joka on kaukana nykyisestä meren rannikosta.

Monia muitakin muinaisten rantatörmien edustamia vanhoja merenpinnan tasoja tavataan Pyynikin harjun rinteillä, mutta tässä ei ole tilaisuutta niihin lähemmin puuttua.

Harjun merkitys ihmiselle

Pyynikin harjun merkitys ihmiselle on ollut ja on yhä vieläkin varsin moninainen. Tampereen seudun ensimmäiset asukkaat

Kuva 11. Muinaisen meren kuluttama rantatörmä Pyynikin etelärinteellä, näkötornin alapuolella 127 m merenpinnan yläpuolella. Kuvassa näkyvä mies seisoo törmän juurella.

kivikaudella valitsivat tyysijakseen Pyynikin harjun lämpimät etelärinteet. Eräs asuinpaikka sijaitsi Pispalassa, Näsijärven ja Pyhäjärven välisellä kapeimmalla kannaksella, josta oli lyhin matka harjoittaa kummankin järven piirissä sen aikaista pääelinkeinoa kalastusta.

Myös myöhempi, rautakautinen asutus on ollut läheisessä suhteessa harjuun. Vaikka vesiteitse tapahtuva liikkuminen lienee tällöin ollut tärkein liikennemuoto, tapahtui kulkua myös maitse. Edullisimman maaliikennereitin alueella tarjoaa juuri Pyynikin harjujakso, jota pitkin esihistoriallinen ihminen saattoi paljon helpommin liikkua kuin kallioisia ja louhikkoisia moreenimaita myöten, jotka laajoilla alueilla muualla Tampereen ympäristössä ovat vallitsevia. Ei ole suinkaan sattuma sekään, että pirkkalaisliikkeen eränkäynnin lähtökohta ja sen voimakkain keskus sijoittui

juuri seudulle, jossa Pyynikin harjujakso leikkaa eri tahoille haarautuvat vesireitit.

Myöhemminkin on asutus erityisesti suosinut harjun rinteitä, varsinkin sellaisia kohtia, missä edullisimmat vesiliikennereitit tulevat mahdollisimman lähelle harjujaksoa. Etelästä alkaen voidaan tällä harjujaksolla luetella seuraavat asutuskeskukset, jotka kaikki sijaitsevat harjun ja vesireitin liittymäkohdassa: Lammin, Tuuloksen, Hauhon, Pälkäneen, Kangasalan, Messukylän ja Hämeenkyrön kirkonkylät, Nokian kauppala sekä Tampereen kaupunki. Nykyisin, jolloin vesitiet ovat suureksi osaksi menettäneet merkityksensä liikenneväylinä, on harjujakson liikennemerkitys vähäisempi, mutta yhä noudattaa eräs päätie sangen tarkoin harjun suuntaa.

Maanviljelys pyrki jo varhain sijoittumaan harjun liepeille, missä leviävä hieno, hietainen maaperä on maamme otollisinta viljelysmaata. Samalla harjunselkä suojaa kylmiltä pohjois- ja itä-tuulilta, ja sen lämmin lounaisrinne tarjoaa mikroklimaattisesti edullisen kasvualustan.

Tärkein merkitys nykyisin on kuitenkin harjuaineksen teknisellä käytöllä. Aineksen kerroksellisuus, useimmiten hyvä lajittuneisuus sekä löyhä rakenne tekevät mahdolliseksi harjusoran ja -hiekan varsin monipuolisen käytön erilaisiin tarkoituksiin. Alati kehittyvä rakennusteollisuus käyttää soraa ja hiekkaa betonin valmistukseen, muuraus- ja rappaushiekaksi, täytemaaksi, tiilisaven laihduttamiseen, sementti- ja kattotiilien valmistukseen jne. Maantiet käyttävät suuria määriä soraa ja hiekkaa teiden kanto-kerrokseen, kulutuskerrokseen ja talviseen hiekoitukseen, ja rautatiet tarvitsevat sitä ratapenkereisiin ja täytemaaksi.

Pyynikin harju tarjoaa tässä suhteessa oivallista raaka-ainetta moniin tarkoituksiin. Hiekan ja soran suhteellisen helposta saannista johtuneekin, että Tampereella on niiden kulutus asukasta kohti suunnilleen kaksi kertaa suurempi kuin esim. Helsingissä. Luonnonsoran ja -hiekan kokonaiskulutus on Tampereella viime aikoina ollut n. puoli miljoonaa m³ vuodessa. Tämä merkitsee sitä, että joka vuosi Tampereen kaupunki kuluttaa n. 700 m:n

pituudelta harjua, jonka korkeus on 20 m ja rinteiden kaltevuus 30 astetta.

Suurin ja paras soraesiintymä on Messukylän Vilusenharjussa, josta on laskettu kuljetetun pois n. 2.5 miljoonaa m³ soraa ja hiekkaa. Lisäksi on kaupungilla hiekkakuoppa Nokian harjussa 9 km keskustasta länteen sekä Pinsiönkankaalla 17 km kaupungista. Valtion rautateillä on iso sorakuoppa Vatialassa, Tie- ja vesirakennushallituksella Nokian harjussa sekä Nokian kauppalalla Pinsiönkankaalla. Pienempiä ja yksityisten hallussa olevia sorakuoppia on eri puolilla harjua kymmenittäin.

Huomattava on myös harjujaksoon sisältyvän pohjaveden merkitys. Harjuaines on vettä helposti läpäisevää ja johtavaa. Missä harjun pohjavesi kohtaa huonommin vettä johtavia kerroksia, se purkautuu usein maanpinnalle lähteinä, joita on lukuisasti Pyynikin harjun liepeillä. Tunnetuimpia näistä on Tampereella sijaitseva Tahmelan lähde, jonka vettä on pitkän aikaa käytetty talousvetenä. Ylöjärvellä on tunnettu Saurion lähde ja Pinsiönkankaalla, aivan läänien rajalla, sijaitsee niin ikään eräs suuri lähde, jonka ylijuoksun määräksi on mitattu 100 sekuntilitraa. Viimeksimainittu lähde riittäisi niin ollen jo yksinään tyydyttämään n. 40.000 asukkaan yhdyskunnan normaalin talousveden tarpeen. Läheskään kaikkea harjusta saatavaa pohjavettä ei ole alueella vielä käytetty hyväksi, mutta yhä useampia pohjavesilaitoksia on nousemassa harjujakson ympäristöön.

Unohtaa ei sovi myöskään Pyynikin harjun esteettisiä arvoja. Kangasalan harjut ja Pyynikki muodostavat joka puolella välkkyvine vesineen näköalapaikkoja, joiden vertaisia koko maailmassa lienee vain harvoja. Valitettavasti esteettiset arvot ja luonnon-suojelunäkökohdat saavat tavallisesti väistyä syrjään taloudellisten seikkojen tieltä. Sorakuoppia on harjuun tehty kauneusarvoista lainkaan välittämättä, vaikka kuopat hyvällä tahdolla olisi voitu sijoittaa maisemaa vähemmän rikkoviin kohtiin. On kuitenkin ymmärrettävää, että maanomistajaa houkuttelevat enemmän rakennusliikkeen sorasta tarjoamat miljoonat kuin ulkomaalaisten turistien ihastuneet huudahdukset. Pispalanharju on jo aikoja sitten jäänyt röttelöasutuksen jalkoihin, ja kohta uhkaa lopullinen tuho myös itse Pyynikkiä, kun uusi pikatie tunnelisuunnitelmiseen

toteutetaan. Vain eräät Kangasalan harjujen osat ovat toistaiseksi säästyneet tuholta. Olisi suotavaa, että meilläkin rauhoitettaisiin sekä geologisina nähtävyyksinä että näköalapaikkoina sopivia kohtia eri harjuista, kuten naapurimaassamme Ruotsissa on jo tehty. Pyynikin harjujakso tarjoaisi tässä suhteessa vielä monta sopivaa kohdetta.

Satakunnan uittotyöläisistä ennen 1920-lukua

Johdannoksi

Kokemäenjoki siihen liittyvine vesistöineen on tärkeimpiä Etelä-Suomen uittoväyliä. Lisäksi on uittoa harjoitettu muissakin Satakunnan vesistöissä (esim. Lapinjoki, Eurajoki, Karvianjoki ym.) ja se on ollut huomattavimpia kausitöitä. Satakunnan uittotöistä ja uittotyöläisistä ei kuitenkaan vielä ole olemassa kokoavaa esitystä, vaikka uiton historia maakunnassa lähestyy satavuotista merkkipäiväänsä, Jo v. 1861—1862 Poriin perustetun ensimmäisen sahan aikaan uitettiin Kokemäenjoessa tukkeja, vaikka uiton järjestelystä ei ole tarkempia tietoja.

Vuonna 1876 alkoi Kokemäenjoella yhteisuitto. Silloin perustettiin uittoyhdistys (Kumo Elfs Flottningsbolag), mutta uiton käytännöllisen järjestelyn hoiti urakoitsija, *flötare*.¹⁾ Siitä lähtien on myös Satakunnan uiton historiaa mahdollista lähemmin seurata. Seuraavilla sivuilla ei pyritä kuitenkaan tarkastelemaan

¹⁾ Kokemäenjoen uitosta ks. lähemmin H. Lagus, Kumo Elvs Flottningsbolag 1876—1925. Helsingfors 1926, erik. s. 21—, 28, 38; Harry A. Rinne, Trävaruproduktion och trävaruhandel i Björneborgs distrikt 1856—1900. Vammala 1952, s. 151—162. Vanhemmasta kaudesta etupäässä taloudellisen kehityksen kannalta ks. L. I. Kaukamaa, Porin puutavarakaupasta ja metsänkäytöstä kaupungin kauppapiirissä »suuren laivanvarustustoimen» aikana 1809—1856. (Historiallisia tutkimuksia XXVII) Helsinki 1941, s. 538—583. Lyhyt, katsaus myös N. A. Salminen, Uittotyöt ennen Kokemäenjoessa. Kokemäkeä ennen ja nyt (Vanhaa Satakuntaa III). Pori 1955, s. 407—410.

Satakunnan uittotyön taloudellis-teknistä kehitystä. Päämääränä on ollut yrittää valaista uittotyöläisten työtä ja työoloja lähinnä kansatieteelliseltä kannalta. Lähdeaineistona on viitteissä mainitun kirjallisuuden lisäksi käytetty pääasiallisesti vanhempien uittomiesten omia muistoja, jotka koskevat työoloja lähinnä v. 1895—1920 välisenä aikana, ts. ennen uittotekniikan varsinaista koneellistumiskautta. Suuri murros uiton alalla tapahtui vasta 1920-luvulla ja sen jälkeen. Alempana kuvatut uitto- ja työolot edustavat vanhempaa kautta, jolloin noudatettiin perinteellisiä työtapoja ja vanhemmilta tukkimiehiltä käytännössä opittuja tietoja ja taitoja.³⁾

Uiton valmistelut

Uittomiehet (*tukkilainen, tukkimies, harvoin souvari*) saapuivat uittojokien latvavesille jo ennen jättien lähtöä, useinkin huhtikuun alkupuolella tai keskivaiheilla. Ensimmäinen työryhmä, johon yleensä otettiin vain kokeneita uittomiehiä, aloitti valmistelutyöt. Kierrettiin koivuvitsoista köysiä, tehtiin kirves- ja keksinvarsia, tervattiin veneitä, rakennettiin valmiiksi *kopukat* (joiden avulla vesillä liikuttiin) ja järviuitossa tarvittavat *ponttoot*. Tehtiin valmiiksi myös *lavat*, joita käytettiin pahimmissa koskipaikoissa ja suojana jalkamyllysten ruuhien suissa. Tärkeimpiä töitä oli puomien t. *poomien* kuntoon laittaminen. Puomit olivat tavallisesti 28 jalkaa pitkiä, pisimmät 36 jalkaa eli *mettän mittaisia* (Kuru). Ne oli hakattu valmiiksi jo talvella, nyt niiden päihin tehtiin närelenkkejä varten reiät. Vanhempina aikoina

³⁾ V. 1959 järjesti Turun yliopiston Kansatieteen laitos muistitiedon keruun vanhojen uittotyöläisten keskuudessa allekirjoittaneen laatiman kyselykaavakkeen mukaan. Satakunnasta saapui siihen 28 lyhyempää ja pitempää kuvausta, joita täällä on käytetty, ja johon sulkumerkeissä esiintyvä numero viittaa (ks. luetteloa artikkelin lopussa). Arvokkaita lisätietoja on antanut metsänhoitaja Reino Lahtinen (Rauma), joka myös on lukenut kirjoitukseni palstavedoksen. Lausun hänelle parhaat kiitokseni.

Uiton kehityksestä yleensä ks. A. Oksala, Uitto ja lauttaus. Maa ja metsä IV: 3. Porvoo 1930, s. 939—965 ja saman tekijän Uittoteknologia. 3 p. Porvoo 1947. Uittolainsäädännöstä ks. B. Helander, Suomen metsätalouden historia. Helsinki 1941, s. 383, 397—.

hakattiin 4—6 tuuman kokoiset reiät vain kirveellä. Vuoden 1910 tienoilla tulivat muistitietojen mukaan vitsalengkien asemesta käytäntöön rautalenkit, ja reikiä alettiin tehdä kairalla, koska niiden koko oli vain 2 1/2 (sittemmin 2 1/4) tuumaa (Kuru, 4). Vielä myöhemmin ruvettiin puomeja yhdistettäessä käyttämään rautakettinkiä, joka kiinnitettiin puomien päähän ns. *Ukkeleilla*, niin että reikiä ei enää tarvittu. Reikien teko oli tavallisesti urakatyötä.

Närelenkkejä tarvittiin uittotöissä paljon. Varsinaisesti närelenkien teko ei kuulunut uittomiehien tehtäviin. Koska lenkkejä tarvittiin hyvin paljon, ne teetettiin tavallisesti urakkatyönä jo talvella. Lenkkien tekoon osallistui aina kaksi miestä.

«Näreet, joista lenkkejä tehtiin, oli hakattava metsistä ennen kuin maa jäätysi, sillä ne piti hakata niin, että näreeseen tuli riittävän suuruinen juurakko tyvipäähän. Tyvipään läpimitta ei saanut olla kovin suuri, mutta pituutta piti olla vähintään kolme metriä. Vitsat karsittiin metsässä ja ajettiin paikkaan, jossa näreet voitiin vääntää lenkille. Tavallisesti vuokrattiin suurenpuoleinen riihi, ja siellä näreet riistä lämmittämällä haudottiin. Riihen läheisyyteen pystytettiin pyöreä, miehen rinnan korkuinen pystysuora puu, ja sen yläpäähän laitettiin loveus, johon närevitsan latva voitiin sovittaa. Närevitsan tyvipäähän kiinnitettiin koivupuusta tehty vääntökapula sen keskikohdalle lujalla narulla, ja sitten alkoi lenkin vääntäminen. Mies lähti juoksujalkaa kiertämään paalua ja pyöritti samanaikaisesti käsillään kapulaa, ja kun näin oli närevitsa väännetty, oli lenkki valmis» (Parkano, T. Lepistö). Toinen mies seisoi pylvään vieressä ja huolehti siitä, että vitsa kiertyi tasaisesti. Siihen ei saanut jäädä *raakoja* paikkoja. Pidettiin hyvänä saavutuksena, jos kaksi miestä valmisti päivässä 300 lenkkiä (25, 27).

Kuten muissa vesistöissä käytettiin Satakunnassakin monenlaisia närelenkkejä. Tavallisin oli yksinkertainen eli *susilenkki* (*susikko*), jonka jokainen uittomies osasi tehdä. Vahvemmat olivat kaksinkertainen eli *norjalainen* ja kolminkertainen eli *karhulenkki*.^{2a)} «Karhulenkin tekotaito ei ollut niin yleinen, koska

^{2a)} Vrt. ruots. *björnbindsle*.

sitä käytettiin isommilla järvillä. Karhulenkki tehtiin kahdesta hyvin pehmeäksi haudotusta näreestä siten, että ensin otettiin emänäre, joka oli niin pitkä, että ylettyi kaksi kertaa lenkin ympäri, latvapäällä punoen. Latva kiinnitettiin tyveen, johon oli jätetty juurentyngät turvaamaan, ettei se luistanut solmun läpi. Tämän jälkeen otettiin pienempi säiste, joka kierrettiin emänäreen lomiin niin, että tyvet osoittivat vastakkaisiin suuntiin. Säisteen latva solmittiin säisteen tyveen. Jos tyvessä ei ollut juurentynkiä, lyötiin tyvessä olevaan halkeamaan puukiila, jotta se ei päässyt luistamaan solmun läpi.« (V. Leppänen).

Usein latvapurot vapautuivat jäistä ennen kuin järvet, joihin puut oli uitettava. Jään sulamisen jouduttamiseksi oli paikoitellen tapana vetää ja kylvää hiekkaa järven jälle puro- ja jokisuihin, jotta olisi saatu vapaita paikkoja puroista saapuvia tai jokeen laskeuttavia tukkeja varten (Parkano).³⁾ Lampien jäihin sahattiin myös railoja. Purojen ja järvien jäitä särjettiin rautakanggella; myöhemmin siihen käytettiin dynamiittia. Pari miestä lähti dynamiittirepun kanssa ylhäältä alaspäin ja räjäytti jäät sieltä, missä niitä vielä oli.

Uiton ensimmäinen vaihe, purouitto, oli kokonaan riippuvainen veden määrästä, ja siitä syystä pidettiin kiirettä, «ettei vesi pääsisi karkuun» (Multia—Keuruu).

Uiton aikaisempina aikoina ei käytetty puomituksia ollenkaan tai niitä käytettiin hyvin vähän. Samoin puuttuivat leveimmiltä väyliltä *pollarit*. Niiden paikalleen asettaminen kuuluu myös uiton valmistelevaan vaiheeseen. Sen sanotaan olleen erittäin kovaa työtä. «Ensin tehtiin juntauslautta eli ponttoo. Sen tekeminen oli ammattimiesten työtä, eikä siihen oppimattomia päästettykään. Kun ponttoo oli saatu valmiiksi, alkoi varsinainen juntaus, jossa tarvittiin parikymmentä miestä. 16 miestä oli vetämässä köysistä, muut toisissa töissä. Laulumies eli *lukkari* oli muista töistä vapaa, hänen piti laulaa. Lauluun ottivat vetäjätkin osaa, mutta lukkari antoi alku- ja loppumerkin. Työntahti oli kokonaan lukkarin vallassa. Ilman laulua ei työ käynyt ollenkaan. Juntaus alkoi tavallisesti: «Hei-juu, junttam' poo. Heijari nou-

³⁾ Oksala, Uitto s. 951.

Kuva 1. Junttauslautta ja junttaoporukka Kulmuntilassa v. 1933. Kiikka.
K. Ala-Pappilan valokuva.

see niin komiasti, joo.» Laulu loppui: «Heijari on raskas ja huilataan jo.» Paitsi alku- ja loppulaulua saatettiin laulaa mitä lauluja hyvänsä. Piirileikkilaulut sopivat työn tahtiin mainiosti.»⁴⁾ Ks. kuvaa 1.

Purouitto

Uiton ensimmäisen vaiheen, purouiton, suorittamiseen riitti vettä tavallisesti 2—3 viikkoa. Puroissa (kaikki alle 10 m leveät väylät) käytettiin ainoastaan väliaikaisia uittolaitteita, jotka rakennettiin uitettavista tukeista, purettiin heti uiton jälkeen ja uitettiin muitten tukkien perässä. Väliaikaisiin laitteisiin kuuluivat ns. *kossat*, joita Satakunnassakin tiivistettiin turpeilla (25) tai oljilla. Niiden tehtävänä oli koota ja nostaa vettä, jotta tukit eivät tarttuisi

⁴⁾ Kalle Ala-Pappila, Tukinuittoja Kokemäenjoessa. Tyrvään Sanomat 1958, n:o 29, s. 5.

pohjakiviin.⁵⁾ Näistä laitteista on Satakunnan uittovesiltä kuitenkin vain vähäisiä tietoja. Tavallisimmin käytettiin puron rannoille limittäin, suomukseen vedetyistä tukeista valmistettuja laitteita. Sellaisten *otvitettujen* tai *siistettyjen* rantojen välissä soluivat tukit kiviin tarttumatta eteenpäin. Mikäli otvitukseen käytetyt tukit eivät muuten pysyneet paikoillaan, hakattiin tukin päähän reikä ja sidottiin se koivuvitsoilla johonkin puuhun (12, 27). *Otvituksen*⁶⁾ suoritti tavallisesti erityinen työryhmä, *etu-* t. *otvitussakki*, joka kulki etupäässä.

Purouitoissa ei tavallisesti käytetty veneitä, vaan tarpeen vaatiessa ainoastaan *kopukoita*⁷⁾, jotka valmistettiin 2—4 tukista. Ne yhdistettiin poikkipuulla t. *ruotelilla* (myös *niepuu*, Loimijoki) ja sidottiin närelenkillä. Kuva 2.

Purouitot, jotka kestivät lyhyen ajan ja käsittivät niin ikään vain lyhyitä matkoja, olivat uittotöistä ne, joihin runsaammin osallistui paikkakunnan miehiä, torppareita ja pieneläjiä (harvemmin talollisten poikia).

Jokiuitto

Jokiuitossa, joka Suomessa yleisesti on ollut irtouittoa, tarvitaan jo runsaasti apuvälineitä. Vanhimpana aikana on eräissä joissa irtouiton asemasta kuitenkin käytetty kiinteitä lauttoja, joita Suomesta myöhemmältäkin ajalta tunnetaan, etupäässä vain

⁵⁾ Vrt. Oksala, mt. s. 951. Kossa on venäl. lainasana, vrt. A. Oksala, Lauttaussanasto. Metsätaloudellinen aikakauskirja 1929, s. 98. Vrt. Nykysuomen sanakirja II, s. 507. Lähtökohtana on ilmeisesti ven. koso 'schief, schräg', verbi kosít' 'schief machen, stellen', vrt. J. Pawlowsky, Russisch-deutsches Wörterbuch. 3 p. Riga-Leipzig 1900, s. 581. Suomalaisesta uittosanastosta ks. Tapio Horilan pro gradu-tutkielmaa »Suomalaisista tukkilais-sanastoa» (1936) Sanakirjasäätiössä.

⁶⁾ Ven. otvod' 'johdatin'. Otva, otvittaa on yleinen koko Suomessa. Vrt. Horila, mt. s. 166; Oksala, Lauttaussanasto s. 98 ja myöhemmin myös A. Rytkönen, Eräitä venäläisperäisiltä näyttäviä murteittemme aineksia. Virittäjä 1940, s. 68—.

⁷⁾ Ks. H. Larsson, Lisiä ja selityksiä uittosanastoomme. Metsätaloudellinen aikakauskirja 1930, s. 157—158. Ven. kobluk, Horila, mt. 139.

*Kuva 2. Tukkimies kopukalla. Ikaalinen. Valok. E. Nikkilä.
Kansallismuseon kok.*

pohjoisilta joilta (Oulu-, Kemi-, Ii-, Tornion- ja Ounasjoilta).⁸⁾ Satakunnasta kiinteiden lauttojen käytöstä ei ole tietoja. Ainoa joki, jossa 1930-luvulla erilaisten olosuhteiden takia esiintyi puiden kuljetusta kehäpuomien ympäröimässä lautassa, oli Noormarkunjoki. Siinä kuljetettiin puutavaraa n. 6 km:n matka Strikan koskelta jokisuuhun vilkkaan jokiliikenteen ja virran vuoksi kehäpuomien ympäröimässä *flotassa*, Sellainen lautta oli 250—350 m pitkä ja 10 m leveä, ja sitä hinattiin moottoriveneellä. Sivuilla

⁸⁾ Vrt. esim. 1700-luvulla A. Halila, Iitin historia. Helsinki 1939, s. 655. Ks. myös E. E. Kaila, Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvulla. Helsinki 1931, s. 146, 152, 158, 175; O. Seppänen, Saiman vesistön uittoväylät ja uittojen organisaatio niissä. Acta Forestalia Fennica 46. Helsinki 1937, s. 61. Oulujoen ym. *veslautoista* ks. Oulujoen vesistön Uittoyhdistys 1910—1935. Kaajaani 1937, s. 31 ja N. Meinander, Virkeshushållning och sågverksrörelse i Torne, Kemi och Simo älvdalar intill första världskriget. Bidrag tili kännedom af Finlands natur och folk 94: 2. Helsingfors 1950, s. 118—.

ja perässä kulkivat miehet soutuveneillä estääkseen lauttaa tarttumasta rantoihin. Lautan perässä oleva *upimies* piti *upilla* (porkan tapaisella laitteella) lautan keskiväylällä.⁹⁾

Otvitussakki saattoi samoin kuin puroissa myös joissa ennen varsinaisen uiton alkua joen uittokuntoon. Työtä oli paljon enemmän, koska puomituksia käytettiin. Puomit uitettiin ensi jokea alas. Poukamats ja lahdet erotettiin *ohje-* tai *reisipuomeilla*. Jotta tukit eivät painaisi puomeja ulos, sijoitettiin niiden ulkopuolelle tuet, ns. *pönkäpuomit*.¹⁰⁾ Pienet koskipaikat *otvitettiin* ja *siistettiin*, kuten purotkin. Suurimpiin koskiin tehtiin kosken yläpuolelle joen poikki *päästinpuomi* tai *vastuupuomi*.¹¹⁾ Jyrkkiin putouspaikkoihin asetettiin tarpeen vaatiessa *lavat* (vino *syrjälava* tai joen pohjaan *pohjalava*); niitä käytettiin myös uittorännien suissa, joista tukit putoilivat pystyyn (27). Kuva 3.

Kosken yläpuolella olevasta *päästinpuomista* avattiin osa, ns. *luikku* (puomi) t. (*k*)*linkkupuomi*. Siitä päästettiin sopiva määrä tukkeja koskeen. Päästinpuomilla oli kummallakin puolella mies, joka kopukalla liikkuen hoiti luikun avaamisen ja sulkemisen. Ennen laskun alkua määräsi työnjohtaja miehille heidän paikkansa joen rannalla, ns. *vonkapaikat*.¹²⁾ Jokaisen oli omalla osuudellansa huolehdittava siitä, että uitto sujui esteittä ja ettei ruuhkia päässyt syntymään. Sopivissa paikoissa kulki tukkeja joen täydeltä, ja miehet valvoivat niiden kulkua sekä työnsivät niitä tarpeen vaatiessa eteenpäin.

Koskille oli sijoitettu tärkein työryhmä, tavallisesti 4—6 reipasta miestä, joiden tehtävänä oli ruuhkien selvittäminen. Jos koskeen syntyi ruuhka, täytyi tukkien juoksu pysäyttää. Merkinannon jälkeen (ks. alempana) suljettiin ylhäällä *luikku*, ja se avattiin vasta, kun ruuhka oli selvitetty ja uusi merkki annettu.

⁹⁾ H. Tawast, Jokilautat Noormarkunjoella. Metsätaloudellinen aikakauskirja 1930, s. 143—144. Muutamia tietoja on myös Ikaalisista (E. Huikila) ym. (E. Laasa, flota Pohjois-Satakunta).

¹⁰⁾ Nimitys on ollut myös sinkiläpuomi (Kuru—Parkano, 12) tai aisa.

¹¹⁾ Vrt. Oksala, Uitto, s. 954.

¹²⁾ Vrt. ruots. fånga 'ottaa kiinni, pyytää'.

*Kuva 3. Tukkiränni Juhtimäen myllyn luona. Valok. Eino Nikkilä.
Kansallismuseon kok.*

Jos ruuhka oli pahanlainen, vei sen purkaminen kauankin, usein puolet päivästä tai vieläkin kauemmin (3, 11). «Jos koskeen tuli ruuhka, niin yritettiin ottaa ensin selvää, millä tavalla siellä jokin tukki oli mennyt poikittain. Mentiin ruuhkalle ja vedettiin päällä olevia tukkeja pois. Joskus se laukesi helpostikin, jos voitiin vetää poikittain oleva tukki kekseillä ulos. Mutta saattoi käydä niinkin, että ruuhka meni aina vaan piukempaan. Sitten yritettiin ruuhkangangella nostaa tukin pää pois kiven takaa tai alta, mutta aina ei onnistuttu tässäkään. Silloin ei auttanut muu kuin ottaa kirves ja hakata tukki poikki. Ei siihen aina monta kertaa ehtinyt lyödä, kun se katkesi ja ruuhka lähti liikkeelle. Piti olla itsellä varma paikka, minne hyppäsi, muuten meni tukkien mukaan.» (N. Huhtanen). Yritettiin myös vetää varpilla tai köydellä esteenä oleva tukki ulos. Viimeinen keino oli aina tukin katkaiseminen. Ruuhkien laukaiseminen oli vaarallistakin, ja uittomiesten muistelmiin sisäl-

tyy runsaasti kuvauksia suurten ruuhkien syntymisestä ja selvittämisestä.¹³⁾

Kun kaikki puut oli uitettu jokea alas, purettiin otvat ja siisteet ja ne uitettiin perässä, samoin puomit. Kosken päästinpuomia vedettiin kummaltakin rannalta käsin jokea alas. Tarkoituksena oli näin kerätä kaikki jokeen jääneet tukit. Työn loppuvaiheen nimi oli hännänajaminen, ja työryhmää kutsuttiin häntäsakiksi tai -porukaksi.¹⁴⁾ Heillä, kuten otvitussakillakin oli käytettävänä pari soutuvenettä, paattia. Kuva 4. Veneet laskettiin viimeksi koskista alas, tavallisesti varpin avulla. Joskus saivat muutamat miehet luvan laskea veneessä koskesta alas sillä ehdolla, etteivät särkeneet venettä (12, 13).

Järviuitto

Kun tukit oli uitettu jokea alas järveen saakka, oli siellä joki-suussa vastuupuomi. Nyt oli tukit kuljetettava järven yli. Järviuitossa käytettiin toisia menetelmiä, jotka vaihtelivat järven koon ja matkan pituuden mukaan. Tavallista on, että pitkillä uittoreiteillä joki- ja järviuitto vaihtelevat: tukit kuljetetaan järven yli seuraavan laskujoen suuhun, jossa lautta hajoitetaan ja jokiuitto alkaa, kunnes taas saavutaan seuraavalle järvelle.¹⁵⁾

Pienien lampien yli kuljetettiin tukit vetämällä sivupuomien välissä ns, takapuomia, Apuna oli kaksi venettä. «Takapuomi oli useista tukeista närenlenkeillä sidottu yhteen, ja puomi sijoitettiin tukkisuman taakse, ja monen miehen voimalla soudettiin sumaa alaspäin. Toiset veneessä olevat miehet auttoivat iskemällä keksin reisipuomiin ja sitä myöten he kiskoivat venettä ja takapuomia eteenpäin.» (O. Juvela).

¹³⁾ Kuolemantapaukset ovat tilastotietojen mukaan uittotöissä sangen yleisiä, ja johtuvat useimmiten hukkumisesta. Nämä tapahtuvat enimmäkseen jokiuitoissa, kun koskiin syntyneitä ruuhkia laukaistaan. Ks. B. V. Linnoila, Tapaturmat ja työväen suojele maamme metsä- ja uittotöissä. Metsätaloudellinen aikakauskirja 1S30, s. 63—.

¹⁴⁾ Ks. Oksala, Uitto, s. 954. Vrt. ruots. draga slutändan t. rumpan. Skogsarbetarminnen. Stockholm 1950, s. 77, 210, 216.

¹⁵⁾ Kokemäenjoesta, ks. esim. Lagus, mt. s. 31.

Kuva 4. Uittomiehiä jokiuitossa. Äetsä, Harsanranta, v. 1933.
K. Ala-Pappilan valokuva.

Jos oli kysymys pienistä ja kapeista pikkujärvistä, kuljetettiin lauttoja miesvoimin. Lautat olivat joko pieniä *petlalauttoja*,¹⁰⁾ joissa puut eivät edes olleet puomien ympäröimiä. *Petlausmies* pisti vain köysilenkkejä tukkien päihin, joita toinen toi viereen niin, että joka tukki jäi eri lenkkiin. Kun päät oli vedetty kiinni, kuljetettiin petlalautta soutamalla (2).

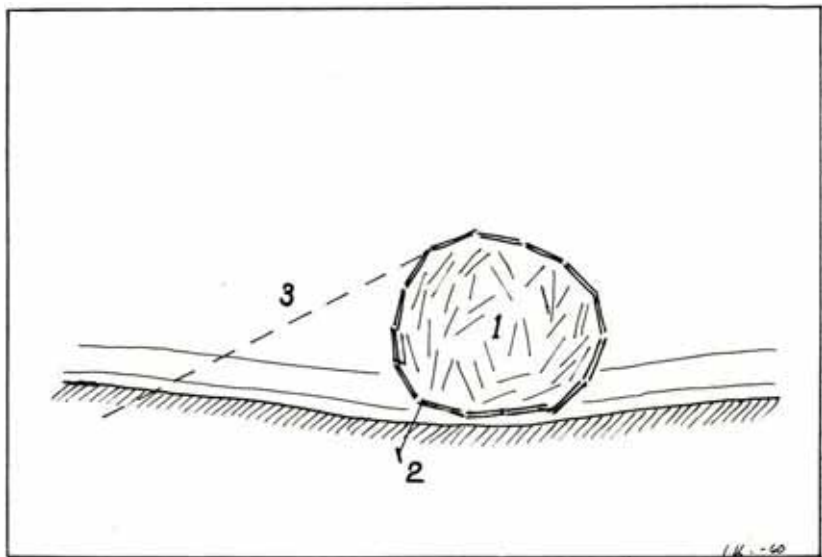
Puomien ympäröimät lautat olivat koon mukaan erinimisiä. Kaikkein pienimpiä *rinkilauttoja* olivat *pussi*, *kukkaro* ja *kulkunen* (27). Niitä suurempi oli *pyräs*, mutta sekin oli vielä niin pieni, että sitä voitiin vetää veneellä soutuena (24). Samoin soutuena kuljetettiin pienempiä lauttoja suuremman lautan viereen, kun sitä koottiin. Emälaudan luokse soudetun pienen lautan nimi oli *vasikka* (3).

Suurempi oli varsinainen *rinkilautta*. Siinä oli n. 3 000 tukkia kolmenkymmenen 28-jalan pituisen puomin ympäröimänä. Puomit oli yhdistetty toisiinsa yksinkertaisilla susilenkeillä. Sel-

18) Ven. petlja 'solmu'.

laisiäkin lauttoja on pienehköillä järvillä kuljetettu miesvoimin vetäen (Ikaalinen, Kuru—Parkano). Koivu vitsoista kierretty köysi sidottiin puomiin ja kuljetettiin veneellä johonkin niemeen, josta 6—7 miestä kiskoi lauttaa eteenpäin. Yksi mies seisoi vetäjien takana ja kiersi köyttä kasvavan puun ympärille aina sitä mukaa kuin sitä tuli rantaan, Hän *teki aarholliä*, estäen siten lautan kulun muuttumasta nykimiseksi, koska köysi oli aina kireällä. Kun lautta oli saapunut rannan lähelle, siirrettiin köysi taas eteenpäin seuraavaan niemeen tai saareen. Tuulettomana päivänä sellainen lautta kulki n. 2 1/2 km (2 virstaa) 13 tunnissa (Ikaalinen). Jos ranta oli sileä, eikä saaria ja niemiä ollut, *viirattiin* lauttaa rantaa pitkin kierittäen t. pyörittäen,¹⁷⁾ ks. kuva 5.

¹⁷⁾ Tavallinen nimitys on kehälautta, ks. Oksala, mt. s. 962. Vrt. ruots. *fira*; ruots. *anhälla* > *aarholli*. Horila, mt. s. 70.

Kuva 5. Kaaviopiiirros pienen tukkilautan kuljetuksesta pitkin järvenrantaa. K. V. Niemen mukaan (12).

1 — puomien ympäröimä lautta, 2 — lautan kiinnitysköysi, 3 — vetoköysi, josta v iiraamalla lauttaa siirrettiin.

Vitsaköysiä käytettiin uittotoissa vielä 1890-luvulla. Silloin alkoi tulla riikalaista hamppuköyttä (*poaliinaa* ja *varppia*); samoihin aikoihin alettiin käyttää myös miesponttoota (2).

Suuremmilla järvillä käytettiin järviuitossa aina ponttoota. *Miesponttoo*¹⁸⁾ oli rakennettu kymmenestä suuresta tukkiparista, joiden kanssa poikittain asetettiin sidepuut, *ruotelit* (t. *ruoterit*). Tukit sidottiin närelenkeillä parittain ruoteliin kiinni. Lenkit ki-ristettiin ruotelin ja lenkin väliin lyödyillä erikoisilla puukiiloilla, joiden nimi oli *lusikka* (t. *kauha*). Pönttöön keskelle sijoitettiin *vorokki*.¹⁹⁾ Sen alaosa valmistettiin metsästä etsitystä puunjuurakosta, jolla oli 3—4 80 cm pitkää juurta, ja n. 120 cm pitkä varsi, joka muodosti kelan akselin. Kela oli kyynärän läpimitaltaan, ja siinä oli neljä poikkipuuta (*reittä* tai *paakkia*), joiden avulla vorokkia kierrettiin. Miesponttoolla ei ollut tavallisesti muita rakennelmia. Työryhmän muodosti 6—12 miestä, usein enemmänkin.

Ponttoo sijoitettiin lautan viereen selän puolelle, ja *varppi* (jota oli 250—300 m²⁰⁾ sekä *ankkuri* kuljetettiin paatilla, jossa oli sou-taja ja ankkurinheittäjä, lautan kulkusuuntaan ja heitettiin jär-veen. Kun ankkuri oli tarttunut pohjaan, alkoi lautalla vorokin kiertäminen. Varppi nousi ponttoolle, jossa *verhollari* (vör- t. *väärhollari*²¹⁾) otti sen vastaan ja asetti sen ponttoon nurkalle säännölliseen kasaan, *pani verhoilitte*. Kun lautta saapui ankkuri-
rin luo ja se oli nostettu, soudettiin ankkuri uudelleen ulos. Ponttoolla oli tavallisesti kaksi ankkuria (usein kolmekin); tuuli-sella säällä ei irroitettu toista ankkuria ennen kun toinen oli hei-tetty. Ankkuri painoi n. 50 kg ja sen heittäminen vaati voimia ja taitoa, jottei ankkuri tarttunut veneen reunaan, jolloin vene olisi kaatunut, tai jottei varppi jäänyt heittäjän jalkaan, jolloin se olisi vienyt hänet mukanaan ja seurauksena olisi ollut hukkuminen.²²⁾

¹⁸⁾ Paikoin ponttoo-muodon sijasta on ponttuu.

¹⁹⁾ Vrt. Lönnrotin sanakirjassa mainittuun sanaan vorotta 'vindspel' < ven. vorot.

²⁰⁾ Varpin pituusmitta oli myös nimeltään kangas (120 syltää), O. Salonen, Ikaalinen. Vrt. Horila, mt. s. 20 (Äänekoski).

²¹⁾ Vrt. ruots. förhålla.

²²⁾ Ks. miesponttoosta myös V. Piispanen, Järvilauttojen kuljetuksesta. Metsätaloudellinen aikakauskirja 1924, s. 102 ja Savon oloista A. Rissanen, Tukkien hakkuusta ja kuljetuksesta. Savotar III. Helsinki 1937, s. 57—58.

Suurilla järvillä, joissa lauttoja oli kuljetettava pitkiä matkoja, käytettiin miesponttoon asemasta hevosponttoota.²³⁾ Sen perusrakenne oli samanlainen kuin miesponttoon, paitsi että se oli huomattavasti suurempi ja vahvarakenteisempi. Siihen käytettiin 50 kpl 23 jalan pituista tukkia. Tukit sidottiin parittain karhulenkkeillä poikkipuihin eli ruoteleihin niin, että jokaisen parin latva ja tyvipuoli vaihtelivat. Pönttöön pohja tasoitettiin, *lomitettiin*. Sitä varten halkaistiin tukki neljään osaan, ja näin saatuja *lomia* asetettiin pohjatukkien väliin ja kiinnitettiin puunauloilla. Vorokki oli vahvempaa tekoa, ja koska sitä pyöritti hevonen, täytyi vorokin yläpäässäkin olla tuki. Sitä varten pystytettiin ponttoolle kaksi tukipuuta, jotka yhdistettiin n. 2 % m:n korkeudelta *harjahirrellä* (myös *holliparru*, *vorokinselkä*) (11, 29). Vorokin puinen akseli oli alapäässä rautatapilla (ja rautalaakerilla) kiinni pönttöön pohjahirressä, yläpään tappi tukeutui harjahirressä olevaan laakeriin.²⁴⁾ Harjahirren päällä oli vielä vipu t. vippatanko, jolla vorokki painettiin ilmaan, jotta varppi olisi saatu pois vorokin päältä, kun uudelleen soudettiin ankkuria heittämään (2, 27). Hevonen valjastettiin rankien ja luokin avulla vorokin aisoihin (29). Ks. kuvaa 6.

Hevosponttoolle oli vielä rakennettu miehiä varten *maja* t. *majakka*. Sillä oli lautaseinät ja pärekatto; kalustuksen muodostivat kerrossängyt tai suuri makuulaveri, pieni pöytä ja joskus myös hylly. Majan vieressä oli toisinaan työnjohtajaa, *pomoa*, varten pieni maja, joskus lisäksi vielä katos, jonka alla ruokailtiin. Hevosta varten oli rakennettu suojakatos ja rehuja varten pieni varasto. Ruoanvalmistusta varten oli ponttoolla kivistä muurattu liesi, joskus ainoastaan savella täytetty laatikko.

Hevosponttoon työryhmä oli 8—12 (joskus 10—15, jopa 20) miestä, lautan koosta riippuen. Hevosponttoolla kuljetettiin rinki-lauttoja, joissa oli 10.000—12.000 tukkia. Lautan ympärillä oli

²³⁾ Hevosponttoon tarkka käyttööntuloaika Suomessa on tuntematon. Kerrotaan, että amiraali Leopold Toppelius, joka toimi metsäkaupan alalla 1860-luvulla, olisi ottanut hevosvorokin käyttöön. Kemijärvellä käytettiin molempia ponttootyyppejä v. 1886. Ks. Oksala, Uitto s. 961; N. Meinander, En krönika om vattensågen. Helsingfors 1945, s. 246.

²⁴⁾ Vrt. Oksala, mt. s. 961.

Kuva 6. Hevosponttoo Siurossa v. 1920. V. Leppäsen valokuva.

esim. Kyrösjärvellä kaksinkertainen puomitus, Hämeenkyrön—Siuron reitillä vain yksinkertainen (27). Työ ponttoolla oli järjestetty vuorottain. Jokainen ajoi ensiksi hevosta, teki sitten verholhia, kävi sen jälkeen ankkuria heittämässä ja lopuksi souti ankkuripaatin yläairoilla (ankkurinheittäjä souti ala-airoilla). Sen jälkeen sai mennä lepäämään, ellei jouduttu myrskyyn, jolloin kaikkien piti olla toimessa (23, 25, 27).²⁵⁾

Hevosponttoon varustuksiin kuului suuremman ankkuripaatin lisäksi tavallinen soutuvene (*vossikkapaatti*, 27), jolla voitiin käydä maissa. Joillakin ponttoilla on vakituisen työryhmän lisäksi voinut olla myös ns. «passaripoika» t. *repsikka*, jonka tehtäviin kuului kahvin keittäminen ja ruokatavaroiden hakeminen maista. Koska hevosponttoon matka kesti useinkin kauan,

²⁵⁾ On tietoja, että isoilla selillä olisi ollut käytössä kaksi työvuoroa, jolloin ponttoolla oli kaksi hevosta ja kaksi työryhmää. Päivävuoro oli klo 6—18 ja yövuoro klo 18—6. Vrt. Ruusunen (29). Kerrotaan myös, että joillakin lautoilla pomo oli kieltänyt viheltämisen, koska se nostatti tuulta ja myrskyä (11).

ilmasto-olosuhteista riippuen, hankki työryhmä matkalle lähties-
sään yhteisesti kahvivehkeet (kahvipannu, -mylly ja prännäri),
joskus myös padan ja paistinpannun. Matkan loputtua nämä esi-
neet myytiin ja rahat tasattiin tai sitten pelattiin niistä korttia.
Kortilla ratkaistiin myös, kenen vuoro oli keittää soppaa tai kuo-
ria perunoita. Perunasoppaa ja kalakeittoa valmistettiin yleensä
kuitenkin vähän, kahvi sen sijaan oli yhteinen, ja pannu pidettiin
aina kuumana. Muun ruoan hankki jokainen itse.

Kun lautta oli kuljetettu järven yli seuraavaan jokisuuhun,
se hajotettiin ja tukit uitettiin jokea alas. Myös ponttoo las-
kettiin perässä, tavallisesti varpin avulla. Jos se koskien takia ei
ollut mahdollista, oli ponttookin hajoitettava ja tukit uitettava
irrallisina (1).

Pönttöön kuljettama kehälautta oli suuren kokonsa takia
(3—4 ha) altis tuulen ja aallon vaikutukselle. Usein tehtiin sen
takia matkaa pääasiallisesti öisin, koska silloin oli tyyni (27). Jos
myrsky sattui hajottamaan ponttoon, siirtyivät miehet veneisiin,
ja hevonen sai uida tai hukkuu.²⁶⁾ Usein jouduttiin myrskyn ja
tuulen takia pitkiä aikoja odottamaan jossakin niemen tai saaren
suojassa. Silloin *oltiin rokulissa*.²⁷⁾ Ankkuri heitettiin ponttoolta
järveen, toinen kiinnitettiin lautan perään. Joku miehistä jätettiin
lautan vahdiksi, toiset siirtyivät lähellä olevaan taloon tai torp-
paan nukkumaan. Vahti vietti yönsä rannalla tulen luona. Jos
kortteeri oli kaukana, olivat kaikki rannassa tulen luona ja nuk-
kuivat havujen päällä. Jos satoi, vedettiin vene maihin ja odo-
tettiin sen alla parempaa säätä. (27).

Toisinaan sattui, että lautta miehistön kaikista ponnistuksista
huolimatta puomien katkeamisen takia hajosi. Silloin oli tukit
myrskyn tauottua uudelleen haettava, *kerättävä* rannoilta. Pönt-
tööni oli järvellä ankkurissa ja veneillä *peilattiin* tukit uudelleen
puomien sisään.

²⁶⁾ Ruususen tietojen mukaan (29) olisi Rosenlew-yhtiö antanut käs-
kyn, että hevonen siinä tapauksessa on lopetettava.

²⁷⁾ Vrt. Lönnrotin sanakirjan lisävihon sanoihin rokuli 'fridag', olla
rokulissa 'hålla fridag, vara lat', joita vrt. samaa merkitseviin venäjän sanoih-
in progul, proguljat'.

Kuva 7. Kelupaatti Kiikan Kulmuntilassa v. 1933. K. Ala-Pappilan valokuva.

Mies- ja hevosponttoota seurasivat soudettavat keluveneet, varppausveneet, myöhemmin moottoriveneet.²⁸⁾ (Kuva 7). Pienillä järvillä tapahtui niiden käyttööntulo usein varsin myöhään. Esim. Aurejärvellä kuljetettiin vielä viime sodan jälkeen lauttoja miesponttoolla aina vuoteen 1951 saakka. (25). Näsijärven ensimmäinen varppari oli tasapohjainen höyryllä kulkeva vene, jossa oli vorokki (2). Rinkilauttoja käytettiin jatkuvasti, mutta tehtiin myös suomuslauttoja aisapuomien väliin (2). Kyrösjärvelle tuli

²⁸⁾ Ensimmäiset pienet kelu- ja vintturiveneet olivat hyvin yksinkertaisia, ja niitä käytettiin 1870-luvulla Päijänteellä ja Keiteleellä. Varsinaiset varppilaivat tulivat vasta vuosisadan vaihteessa, esim. Kemijärvelle v. 1898 (Oulujärvelle tosin kyllä jo v. 1877). Vrt. Helander, mt. s. 395; Seppänen, mt. s. 43—46, 64; Oulujoen vesistön Uittoyhdistys, s. 36; Meinander, Virkeshushällning s. 125.

Kokemäenjoen vesistöön saatiin ensimmäinen höyryvarppialus v. 1898, vrt. Lagus, mt. s. 50, 59. Seuraava hankittiin vasta v. 1912, ensimmäinen hinaaja v. 1918 jne.

varppausmoottori (Varppi II) 1920-luvun keskivaiheilla. Viimeisen vaiheen lauttojen kuljetuksessa muodostaa hinaajien käyttö. Säkylän Pyhäjärvelle ilmestyi hinaaja jo v. 1920; muualla niiden käyttö alkoi vasta 1930-luvulla. Hinaajat kuljettivat nippulauttoja (5—8 nippua à 5 000—7 000 tukkia).²⁹ Hinaajien miehistöön kuului tavallisesti 4—5 miestä, kapteenin ja koneenkäyttäjän lisäksi oli kaksi *hätämiestä* lautan peräosassa (17) (Kuva 8). Hinaajakuljetus oli ennen kaikkea nopeampi. Esim. Pyhäjärvellä taittoi hinaaja 30 km:n matkan 24 tunnissa ja vei 12—15.000 tukkia Yläneeltä Kauttualle, josta ne Eurajokea pitkin uitettiin mereen (6). Hinaajakuljetus oli käytössä myös Satakunnan rannikolla. Hinaaja kuljetti nippulauttoja (*tookki*), joissa oli 3x20 t. 4x20 (ä 100 tukkia) nippua, 6.000—8.000 tukkia.³⁰)

Työnjako ja työryhmät

Uittotöihin pääsivät pojat jo varsin nuorina, 8—10 vuoden ikäisinä. Kyrösjärven—Näsijärven reitillä oli nuori poika ensiksi ns. *kellopoika*. Hänen oli seisottava koskipaikoilla kosken ja päästinpuomin välimailloilla. Jos alhaalta annettiin merkki, että lasku oli keskeytettävä, oli hänen juostava siitä ilmoittamaan luikkumiehille. Nuoria kevytjalkaisia poikia on käytetty myös sumien laukaisijana. Heidän tehtävänään oli juosta yli suman saadakseen sillä tavalla tukit liikkeelle.

Vanhemmat miehet, jotka eivät enää voineet aktiivisesti uittoon osallistua, toimivat yleensä silta- ja lauttavahteina. Lauttavahdin tehtävä oli valvoa, ettei lautta hajonnut tai ettei puomeja katkaistu. Vanhempia miehiä käytettiin myös *luikkumiehinä* (t. *huutomies*, Kokemäki, 24). Työpaikka oli joskus vaarallinenkin. Kyröskoskella sattui kerran luikkumies putoamaan ja meni saman

²⁹) Ensimmäisen niputuskoneen keksi insinööri Julius Nielsen v. 1890. Ks. Helander, mt. s. 395. Mainittakoon, että kehälauttoja ei voida kuljettaa nopeammin kuin n. 3 km tunnissa, koska tukit muuten soluvat puomien alta ulos. Ks. lähemmin myös H. Larsson, Järvilauttauksesta. Metsätaloudellinen aikakauskirja 1930, s. 142.

³⁰) Vrt. ruots. tgd. Merilauttausta kuvailee N. Huhtanen (24).

Kuva 8. Miehistö hinaajalaiva »Kulovedellä» matkalla Siurosta Turisevalle. Valok. E. Nikkilä 1928. Kansallismuseon kok.

tien tukkiruuhesta alas. Vaikka tukkiruuhessa, jossa on putousta lähes 20 metriä, meno oli hurjaa, ei miehen käynyt kuinkaan, koska tukkien meno saatiin pysäytettyä. Mies tuumasi vain, kun kuiville saatiin, että «ei kukaan mennyt ohi, mutta ei vastaankaan ketään tullut». (V. Leppänen).

Satakunnassakin on työryhmistä käytetty nimityksiä *sakki* tai *porukka*,³¹⁾ harvemmin *troika*³²⁾ tai *kanki*.³³⁾ Sakin ja porukan eron mainitaan olleen, että sakki oli jonkun johtajan alainen työryhmä ja että se sai päivä- tai tuntipalkkaa, kun porukka taas oli ilman johtajaa toimiva tilapäinen joukko, joka otti suorittaakseen

³¹⁾ Vrt. Eesti Keel 1940, s. 149 (sakki); porukka < ven.

³²⁾ Eurajoki (13). Vrt. ven. troika.

³³⁾ Vrt. engl. gang 'työkunta'. Parkano (12). Nimitys on tullut käyttöön Amerikassa olleitten uittotyöläisten välityksellä. Vrt. tähän metsätyössä käytettyä nimitystä lanssi < engl. launch.

jonkin urakkatyön, esim. vierityksen. Vierityksessä työskenteli tavallisesti kaksi miestä joka *telalla* (24).

Työryhmiä nimitettiin työn laadun ja luonteen mukaan. Ylemmänä mainittiin *otvitussakki*, joka kulki edellä, ja *hätäsakki*, joka purki laitteet ja keräsi rantaan ajautuneet tukit. Häntäsakkiin, *häntyriksi*, pääsi aloitteleva uittomies tavallisesti kellopojan-tehtävän jälkeen. Häntäsakki oli varsin pieni, pari-kolme miestä ja johtaja. Kesällä kun tukit alkoivat vettyä ja upota, jätettiin joskus vielä pari miestä jälkeen. Se oli *juopposakki*, jonka tehtävänä oli vetää rannalle puoliupoksissa, yksi pää näkyvissä uivat tukit (*juoppotukki* t. *pappi*). Sellaiset saivat jäädä kuivumaan ja uutettiin vasta seuraavana vuonna.

Parhaat miehet valittiin koskimiehiksi t. *vonkamiehiksi*, ja he olivat tavallisesti myös parhaiten palkattuja, sillä heidän työnsä oli vaativin (ruuhkien purkaminen ja sumien laukominen). Eri tehtäviä suorittaneista työryhmistä on jo edellä mainittu sekä junttaporukka että ponttoosakki. Eri työryhmiä on lisäksi ollut vielä erottelu- ja niputustöissä yms.

Työryhmän johtajia nimitettiin tavallisesti *pomoksi* tai *kymppiksi*. Viimeksi mainittua nimitystä on Satakunnassa ilmeisesti käytetty vähemmän.³⁴⁾ Suurempi herra oli tukkipäällikkö, joka ohjasi uittoa tietyllä alueella ja hän antoi uittomiehille tarpeen vaatiessa myös etumaksuja (ks. alempana). Varsinaisen palkanmaksun suoritti *ylipomo* t. *pääpomo*, myöhempinä aikoina uittoyhdistyksen kasööri.

Työaika

Työaika on uittotöissä luonnollisestikin ollut vaihteleva. Ennen vuotta 1914 mainitaan töiden tavallisesti alkaneen kello kuusi aamulla ja loppuneen kello 18. Työaika oli samanlainen sekä puro-, joki- että järviuitoissa. Kello 8—9 oli tavallisesti aamiaistunti ja kello 13—14 päivällistunti. Työaika oli näin ollen

³⁴⁾ Kymppi = kymmenen mies. Kymmistä ks. esim. Pälsi, mt. s. 160—162. Pomo-sanaan vrt. ven. pomostsik 'apulainen', ks. V. Kiparsky, Virittäjä 1939, s. 277.

*Kuva 9. A. Ahlström Oy:n kolmetoista pomoa ja kaksi piiripäällikköä.
(V. Koivistolle kuuluva kuva).*

10 tuntia, mutta olosuhteiden mukaan, esim. puro- ja järviuitoissa, tehtiin paljon pitempiäkin työpäiviä.³⁵⁾ Jos oli kova vastatuuli, uitettiin tukkeja yölläkin. Samoin oli laita ponttoolla. Jos oli suotuisa sää, tehtiin työtä väsymykseen asti, kolmekin vuorokautta yhteen menoon. Tuntipalkka oli koko ajalta sama, yli- tai yötyöstä ei maksettu mitään korvausta. Sunnuntai- ja juhlapäiviä on vanhempana aikana pidetty yleisesti, ainoastaan puomivahdit olivat silloin töissä. Myöhemmin, 1920-luvulla, on paikoitellen oltu töissä sunnuntaisinkin (Loimijoki, 5). V. 1921 suoritettujen tutkimusten mukaan oh työaika Kokemäenjoen alueella aamusta klo 7 iltaan klo 18 (tunti ruoka-aikaa) tai noin 10 tuntia.³⁶⁾

³⁵⁾ Työajan pituudeksi mainitaan myös esim. klo 5 tai 6 — klo 20 tai 21 (Parkano, 11); kello 5—20 (Lapinjoki, 6). Vrt. G. R. Snellmann, Undersökning angående sågindustrin samt därmed i sammanhang stående afverkning, flottning och inlastning i Finland. (Arbetsstatistik XVI). Helsingfors 1914, s. 213, jonka mukaan työajan keskimäärä koko Suomessa v. 1910 oli 10—11 tuntia.

³⁶⁾ Tutkimus metsä- ja uittotyöntekijäin oloista keväällä 1921. (Suomen virallinen tilasto XXXII. Sosialisia erikoistutkimuksia IV). Helsinki 1923, s. 35.

Aamulla alkoi työ muutamissa paikoissa nimenhuudolla, mutta se ei ollut mitenkään yleinen tapa. Tavallisesti meni jokainen työpaikallensa, ja jokivartta pitkin huudettiin, kuten illallakin: «kello soi!» ja: «antakaa juosta!» Illalla huudettiin sama «kello soi!» merkki mieheltä miehelle, ja jokaisen velvollisuus oli ilmoittaa viesti eteenpäin, koska kaikilla ei ollut kelloja. Jos huuto katkesi sen takia, että joku oli mennyt ennen pois, oli seurauksena puolen päiväpalkan sakko (2).

Palkkaustapa

Uittotöihin kuuluvista tehtävistä annettiin useat valmistelevat työt urakalla suoritettaviksi. Niihin kuului närelenkkien teko, puomireikien hakkaaminen, ponttoon rakentaminen, paattien ja kaluston kuljetus järvestä toiseen, pienten lauttojen (*pyräitten*) kuljetus yms. Yleisesti tehtiin urakalla myös vieritys, joko pölkkyy- tai telalaskun mukaan, ja myöhemmin niputus. On kuitenkin tietoja myös siitä, ettei uiton alkuaikoina urakkatöitä ollenkaan esiintynyt (Ikaalinen, 7).

Yleisin palkkaustapa 1910-luvulla ja ensimmäisen maailmansodan aikana oli päiväpalkka.³⁷⁾ Pienin aika, joka otettiin huomioon, oli puoli päivää. Ylitöistä ei maksettu korvausta. Yötyöstä maksettiin eräiden tietojen mukaan 1890-luvulla vain puolet päiväpalkasta. V. 1899 Keuruulla sattuneen pienen lakonuhan jälkeen saatiin yölläkin sama palkka kuin päivällä (A. Salomaa).

Jo v. 1914 alkoi Forssa-yhtiö Pyhäjärvellä maksaa tuntipalkkaa, mutta yleisemmin se tuli käytäntöön v. 1917—18 (12, 25). Palkka oli sama sekä yöllä että päivällä. 1920-luvun alussa oli tuntipalkka aivan yleinen. V. 1921 oli Kokemäenjoen vesistössä keskimääräinen tuntipalkka 2.40—3.75 markkaa.³⁸⁾ Oli yleisesti tapana merkitä taitavimmille miehille ja erikoistehtävien suorituksessa ansioituneille (esim. ruuhkien laukaiseminen) työtunteja ja joskus työpäiviäkin enemmän.³⁹⁾

³⁷⁾ Ks. Snellmann, mt. s. 214, keskimääräinen päiväpalkka oli v. 1910 koko Suomen uittotyössä 3 mk.

³⁸⁾ Tutkimus, s. 37.

³⁹⁾ Tutkimus, s. 37.

Kuukausipalkkaa saivat työjohtajien lisäksi uittomiehistä ainoastaan ponttoomiehet pitempiaikaisilla järvikuljetuksilla. V. 1921 se oli n. 750—800 mk kuukaudessa.⁴⁰⁾

Palkanmaksu tapahtui tavallisesti joka toinen viikko. Etumaksua antoi paikallinen työnjohtaja merkiten muistikirjaansa annetun *vörskotin* tai *kotin*, joka palkanmaksupäivänä vähennettiin asianomaisen tililtä.

Lopputili maksettiin heti uiton loputtua. *Polton* (lopputilin) sai osa miehistä myös silloin, kun uitto siirtyi toiseen vaiheeseen ja ainoastaan osa uittajista oli enää tarpeen. Työn loputtua ei erikoisia lopettajaisia pidetty. Nuoremmat uittomiehet ovat joskus järjestäneet tanssiaiset. Vanhemmat ja perheelliset miehet menivät työn loputtua suoraan kotiin. Nuoremmat sen sijaan kiersivät (esim. Siuralta) usein kaupungin (Tampereen) kautta, koska halusivat ostaa uuden puvun. Kotiin vietiin myös pieniä lahjoja, ainakin äidille ostettiin kaupungista raidallinen esiliina (4, 27). Oli myös niitä, jotka kulkivat kaupungin kautta huvitellakseen ansaitsemillaan rahoilla.

Majoitus

Satakunnan uittotyöläisistä ovat ainoastaan purouittojen (ja joskus jokiuittojen) suorittajat kaukaisilla asumattomilla latvavesillä joutuneet viettämään yönsä ulkosalla. Silloin yövyttiin nuotion ääressä, rakennettiin havumaja tai nukuttiin veneiden alla. Jos useampia veneitä oli käytettävissä, sijoitettiin ne ympyrään tulen ympärille (9). Jos heinälatoja oli lähettyvillä, nukuttiin niissä (25). Myös lautta- ja päästinpuomivahdit rakensivat havumajoja vartiopaikalleen. Joku mies asui tilapäisesti purojen varsilla olevissa jalkamylyissä, jos niissä oli takka tulen tekoa ja vaatteiden kuivaamista varten (2).

Yleisenä tapana Satakunnan uittoväylillä on ollut, että *kortteeripaikka* oli jokivarren taloissa ja torpissa. Sitä tiedusteltiin

⁴⁰⁾ Tutkimus, s. 37.

etukäteen, ja tiedustelun suoritti joku, joka paremmin tunsi paikakunnan. Yleensä oli jokivarsien taloissa totuttu vuosi vuodelta uudelleen ilmestyviin uittomiehiin ja heidät otettiin vastaan. Ilmoitetaan jopa, että «talojen ovet olivat yötä päivää avoinna uittomiehille. Vuokraa ei taloissa tarvinnut maksaa, ja pidettiin loukkauksena, jos joku tällaista kyselikin isännältä. Aureen ja Ikaalisten vesistöillä olivat tukkimiesten vakituksia kortteeripaikkoja mm. seuraavat talot: Onkilampi, Juvela, Vanhatalo, Leppänen, Muurasniemi, Sippola ja Niskala» (O. Juvela). Kortteeripaikoissa nukuttiin pirteissä, saunoissa ja riihissä, tavallisesti orjilla, joskus paljaalla lattialla. Koska uittomiehillä ei ollut makuuvaatteita, käytettiin reppua tai konttia päänalaisena, ja otettiin takki tai palttoo päälle. Vaatteet, jos ne eivät olleet aivan märkiä, olivat nukkuessa päällä; jalkineet ja sukat asetettiin tavallisesti kuivumaan. Kuivat sukat vedettiin yöksi jalkaan. Joskus nukuttiin alusvaatteissakin (2).

Tavallista oli, ettei *kortteerista* otettu maksua, koska korvaus saatiin uittomiehille myydyin ruoan ja kahvin (maidon, kaljan) hinnassa. Myöhemmin on korvaus suoritettu myös rahassa (11). Oli tapana, että yksi miehistä jätettiin aamiaiseen asti kortteeripaikkaan auttamaan pirtin siivouksessa.

Erityisiä kämppiä ei uittoreittien varrella vanhempina aikoina yleensä ollut. Vielä 1920-luvun alussa niitä oli vähän. Parkanon—Kurun alueelle muistetaan alueen metsänhoitajan, tunnetun parooni Wreden rakennuttaneen muutamia kämppiä v:n 1914 vaiheilla (12).⁴¹⁾

Taloissa, joissa yövyttiin, käytiin myös saunassa aina kun siihen oli mahdollisuus. Usein sauna oli lämmitetty talon puolesta, tai siihen pyydettiin lupaa, ja lämmityksen suoritti joku miehistä.

⁴¹⁾ Snellmann, mt. s. 215, 216; Tutkimus, s. 39. Vasta v. 1928 tuli voimaan laki metsä- ja uittotyöväen asumuksista ja v. 1947 uusi laki, jonka nimitys käytännössä, kuten sen edeltäjänkin on *kämppälaki*. Ks. K. B. Lindström, Uittotyöväen majoitus uuden kämpppälain mukaan. Suomen Uittajainyhdistyksen vuosikirja XVII, 1948, s. 53—62. Ks. myös A. Lähde, Asunto- ja ravinto-olot uittoyhdistyksen työmaille. Sama vuosikirja VII, 1938, s. 144—157.

Vaatetus

Vanhempina aikoina käytettiin uittotöissä yleisesti samoja vaatteita kuin muutenkin arkitöissä. Tavallinen oli kotikutoisesta kankaasta (*sarsista*) kyläräätälin ompelema puku (takki, liivit ja housut). Jotkut käyttivät myös *röttihousuja* ja samasta rohtinista kankaasta valmistettua mekkoa (*tuppimekko* tai *tölkki*), joka oli pitkä kuin paita ja ulottui puoleen sääreen (2, 16, 23),⁴²⁾ Myöhemmin tulivat käyttöön tehdasvalmisteiset *molskihousut* (23) ja samanlaisesta kankaasta valmistettu vyötäröllä varustettu mokkapusero (5). Kaikenlaisissa ulkotöissä myöhempinä aikoina yleistynyt ns. *jätkäpusero* on muistitiedon mukaan tullut käyttöön 1890-luvun lopulla (2). Sen kanssa tuli erikoisesti nuorempien uittomiesten keskuudessa tavaksi käyttää neliskulmaista kirjo-kuvioista silkikaulahuivia, ns. *hurjan silkkiä* (2, 16).

Päällysvaatteena käytettiin kotikutoisesta kankaasta tehtyä *pomppatakkia* t. *puolipalttöota* (6). Myöhemmin tulivat käyttöön sateisina päivinä käytännölliset liinakankaasta valmistetut takit (ja pikkutakit), jotka olivat maaliöljyllä (vernissalla, 12) kyllästettyjä.

Alusvaatteet olivat kotikutoista pellavakangasta. Villapaitaa käytettiin yleisesti. Käsineet olivat villakäsineitä, työkäsineet myös *jouhikkaita*. Tavallisesti oli jokaisella uittomiehellä kaksi paria villasukkia, toiset jalassa, toiset repussa, mutta yhtä yleisesti käytettiin myös jalkarättejä ja puolisukkia 1. *hipuleita* (2). Uittomiesten yleisin päähine oli huopahattu (3, 12).

Tavallisimmat jalkineet olivat pitkävartiset *pieksut* tai *lapikkaat*. Pieksuja oli sekä yksi- että kolmipohjaisia, viimeksi mainitut olivat ns. *oululaisia pieksuja* (7). Jalkineet olivat yleensä paikallisten suutarien työtä, ja niitä yritettiin hoidella erikoisen hyvin. Jo ennen uittokauden alkua koetettiin pieksut voitelemalla saada hyvin vedenpitäviksi. Voiteena käytettiin tervaa ja sianrasvaa sekaisin (7), tai sitten tervasta, naudantalista, vernissasta

⁴²⁾ Tämä mekko on työvaatteena ollut eri puolilla Länsi-Suomessa käytössä vielä 1850-luvulla. Ks. U. T. Sirelius, Suomen kansanpukujen historia. Helsinki 1915, s. 186—188.

ja noesta valmistettua sekoitusta (12). Saapasrasvaa kuljetettiin aina repussa mukana (24).

Vaatteiden korjauksen suoritti jokainen itse, jos ei muuta apua löytynyt. Useimmilla oli mukana karhulankaa, pikilankaa ja parsisas. Neulaa ja lankaa säilytettiin liatun vuorissa (23, 25).

Muita varusteita

Uittomiesten henkilökohtaisiin työkaluihin kuului oikeastaan vain *keksi* (*uittohaka*, 24), joskin useilla oli mukana myös kirves. Keksin malli vaihteli aina sen mukaan, kuka maalaisseppä sen oli tehnyt. Keksinvarren antoi uittoyhtiö, samoin naulat keksin kiinnittämistä varten. Oli tapana, että miehiä työhön ottaessaan pomo antoi jokaiselle, jonka hän oli hyväksynyt, kaksi naulaa, nuoremmille pojille kuitenkin vain yhden naulan (23).

Muista työkaluista olivat kirveet ja kairat sekä rautakanget yleensä uittoyhdistyksen omaisuutta. Koskipaikoissa tarvittavat puukanget valmistettiin paikan päällä.

Tukkimiehen henkilökohtaisista varusteista on ennen kaikkea mainittava tuppipuukko, joka oli sekä työ- että ainoa ruokailuväline. Puukon lisäksi oli useilla myös kääntöpäveitsi taskussa. Vanhempina aikoina oli lompakko melko harvinainen, sen sijaan käytettiin yleisesti rahapussia. Lompakon sanotaan yleistyneen vasta 1920-luvulla (27). Paljon harvinaisempi oli vanhempina aikoina kello, «plakkarkello». Vasta myöhemmin se yleistyi, aluksi komeilunhaluisten nuorten uittomiesten keskuudessa. Silloin oli myös kellojen vaihtaminen tavallista mielihommaa ja ajanvietettä (11). Joillakin nuoremmilla uittomiehillä oli myös peili ja kampa varusteidensa joukossa. Parranajo vehkeitä sen sijaan oli vain harvoilla. Muutamilla vanhemmilla miehillä oli mukanaan maasepän tekemä partapuukko (2, 11).

Makuuvaatteet eivät ennen kuuluneet, kuten jo mainittiin, uittomiehen varusteisiin.

Kantovehkeinä käytettiin vanhempina aikoina yleisesti tuohikonttia. Sellaista käytti jokivarsilla liikkeessa myös kuuluisa «Parakanon parooni», metsänhoitaja Wrede. Varsinkin Köyliön puolen

miehillä sanotaan tuohikontin eli *helvetin* olleen kauemmin käytössä (24). Tuohikontin ohella oli aikaisemmin melko paljon metsäsian eli mäyrän nahasta valmistettuja laukkuja. Rannikolla oli tapana pitää myös hylkeennahkaisia kantovehkeitä (7, 13). 1890-luvulla mainitaan Ikaalisten seuduilla otetun käytäntöön kanakaasta valmistetut kantopussit, joita niiden valkoisen värin takia kutsuttiin *pässeiksi* (2). Sellaisia kantopusseja valmistettiin myös tavallisista säikeistä, joihin kiinnitettiin narut kulmiin. Samalla narulla vedettiin pussin suu kiinni. Muutamat uittomiehet käyttivät eväitten kuljetukseen myös kannettavia pärekoreja (3).

Varsinaiset reput tulivat uittoväylillä käyttöön vasta vuoden 1918 jälkeen, kuten useat tiedot kertovat (5, 11, 12, 21, 24). 1920-luvun alussa oli kangasreppu uittotyömailla jo yleistynyt, ja vanhemmat kantovehkeet joutuivat nopeasti väistymään.⁴³⁾

Ruoka

Uittomiehet huolehtivat itse jokainen kuivasta muonastaan. Uittoyhtiöt eivät alkuun huolehtineet ruoasta eivätkä majoituksesta. Ainoastaan joissakin paikoissa ovat uiton järjestäjät toimitaneet paikan päälle leipää ja silavaa (Ikaalinen, 7). Tavallisesti kaikki kuiva muona hankittiin jokivarren taloista tai kaupoista. Pääasiallisesti syötiin leipää, voita, lihaa ja läskiä, joita maito- tai piimäpullon kanssa aina kuljetettiin repussa. Tavallinen annos ohreikäleivän (n. 1/3 kg) syöminen ateriaksi (13). Hyvin yleistä oli ns. amerikkalaisen silavan käyttö.⁴⁴⁾ Sitä syötiin raakana, koska se oli niin rasvaista, että se käristettäessä suli kokonaan (15, 23). Korkeintaan tätä «Wilsonin pintaa» (24) lämmitettiin tikun kärkeä nuotiolla. Mikäli tarjoutui tilaisuus (kuten esim. ponttoolla),

⁴³⁾ Loimijoen—Palojoen alueelta muistetaan, että esim. v. 1922 oli kangasreppu jo niin tavallinen, että mäyrännahkareppuja oli vain kolmella ja rasvanahkareppuja kahdella miehellä (V. E. Ketonen).

⁴⁴⁾ Amerikkalainen silava valloitti 1880- ja 1890-luvuilla koko Skandinavian, ja sen käyttö levisi erittäin nopeasti sekä Ruotsin että Norjan ulkomailla (metsä- ja uittotyöläiset, rautatienrakentajat yms.) Ks. lähemmin I. Tai-ve, Kansanomaisen ruokatalouden alalta. Helsinki 1961, s. 62— ja siinä mainittua kirjallisuutta.

kalastettiin ja keitettiin kalasoppaa. Uittomiehet keihästivät myös kekseillä haukia ja hiillostivat niitä nuotiolla.

Yhteisiä ruokakuntia Satakunnan uittotyömiesten keskuudessa ei ole esiintynyt, paitsi että ponttoosakit keittivät yhteisesti kahvia ja joskus soppaa (peruna- ja kalasoppaa) sekä puuroa (27). Joki- varsilla kulki uittoaikana myös naisia ja pikkupoikia, jotka keittivät kahvia ja möivät pullaa, hiivaleipää ja pannukakkua.

Mikäli uittomiehet halusivat keittoruokaa, oli siitä sovittava jokivarren talojen tai torppien kanssa, joissa sitten valmistettiin joko soppaa tai puuroa. Ruokailuvälineet saatiin myös taloista. Lusikka oli ruokailun jälkeen itse pestävä ja annettava takaisin (2). Ateriat samoin kuin kahvi maksettiin rahalla. 1920-luvun alussa maksoi sellainen ateria muistitiedon mukaan 2—3 markkaa ja kahvi 50 penniä kuppi (Loimijoki—Palojoki, 5). Taloista saatiin myös kuivaa muonaa, ja jos haluttiin herkutella, annettiin keittää kananmunia ja syötiin niitä tusina kerrallaan (12). Jokivarren taloissa tehtiin uittomiehiä varten joskus kaljaakin.

Erikoisia uittomiesten valmistamia yksinkertaisia ruokia ei Satakunnasta tunneta. Mainitaan vain ns. *jätkäpuuro*; sitä valmistettiin kauraryynejstä ja sokerista, joita sekoitettiin veteen ja joka heti oli valmis syötäväksi (12).

Taitoja ja merkinantotapoja

Uittomieheltä vaadittiin, että hän osasi tehdä uiton yhteydessä esiintyviä töitä, esim. otvittaa väylää, rakentaa kopukoita yms. ja valmistaa närelenkkejä. Taito pysyä tukeilla oli tietenkin hyvin tärkeitä. Uusille miehille sanoi pomo sentähden usein: Hyppää tukille, että tiedän palkkasi määrätä (7, 27). Täytyi myös osata ylittää joki sumaa myöten (4). Silloin maksettiin paikoin 25 penniä enemmän tunnissa, jos ei kiertänyt sillan kautta (5). Yhdellä tukilla soutu ei kuitenkaan ole ollut mikään yleinen tukkimiehen taito Satakunnassa eikä muuallakaan (kuva 10).

Jokivarsilla, jossa etäisyys miesten välillä oli suuri, on käytetty erityisiä merkkejä. Jos koskeen syntyi ruuhka, täytyi päästin-

*Kuva 10. Yhdellä tukilla soutua. Karkku, v. 1928. Valok. E. Nikkilä.
Kansallismuseon kok.*

puomille välittää merkki, että puomi on suljettava. Tavallinen merkki oli, että alhaalla nostettiin keksin varsi poikittain pään kohdalle ja heilutettiin sitä ylös ja alas. Jos ruuhka oli selvitetty, nostettiin keksinvarsi suoraan ylös. Varren päähän voitiin vielä asettaa lakki. Pysähdysmerkin mukaan voitiin myös huutaa: «Toppailee!» tai «Toppiin!» Jos ruuhka oli selvitetty, huudettiin: «Antaa juosta!»

Samanlaisessa tarkoituksessa on käytetty myös lippumerkkejä. Jos keksivarren päähän tai johonkin muuhun näkyvään paikkaan asetettiin valkoinen lippu, merkitsi se, että koskessa oli ruuhka. Jos lippu otettiin alas, oli ruuhka selvitetty ja laskua voitiin jatkaa. Sellaisista lippumerkeistä on tietoja esim. Leppäkoskelta v. 1910 (9, 12). Eurajoella Pappilan koskessa kerrotaan v. 1923—27 käytetyn kolmeakin lippua.

Savu- ja tulimerkit ovat uiton yhteydessä olleet harvinaisia.

Kyrösjärven selällä on käytetty savumerkkejä. «Niillä ohjattiin lautan perässä veneen kanssa liikkuvaa «häntävarppimiestä», milloin oli «viirattava» ja milloin ei. «Häntävarppimiestä» tarvittiin vain saarien ja kapeiden väylien ohi kuljettaessa, jolloin lautan perä otti maihin kiinni.» (O. Juvela). Tulimerkkejä käyttivät lauttavahdit. Heille oli annettu määräys antaa tulella merkki, jos lautta rupesti hajoamaan ja he tarvitsivat apua. Lauttavahdilla oli siitä syystä aina mukana kuivia tuohia, joita hän tarpeen tullen pani riu'un päähän, sytytti palamaan ja heilutti seipään nokassa (2).

Uittomiesten kesken tunnettiin myös eräs «salainen» merkki. Kun pomo tai uittopäällikkö lähestyi, huudettiin tavallisesti «Pilvi nousee!» Toinen merkki oli, että miehet alkoivat mennä juomaan, «lakilla oltiin pistävinänsä vettä joesta, ja juonti meni sinnepäin minne päällikkökin.» (T. Hihkiö).

Muita tapoja

Uittotyöläisten keskuudesta puuttuvat erikoiset vakiintuneet tavat, koska työryhmät yleensä olivat yhdessä ainoastaan suhteellisen lyhyen ajan. Tärkeimmät tavat, joita tunnetaan, ovat yhteisiä muiden työryhmien kanssa, kuten esim. ns. korpilaki ja ensikertalaisen joukkoon hyväksyminen.

Korpilaki on ryhmä- tai toverikuri, jota käytettiin sellaisissa tapauksissa, joissa muut toimenpiteet eivät enää auttaneet. Ns. *sakin kuritusta* tai *hivutusta* käytettiin suhteellisen harvoin, esim. silloin, jos joukossa oli sattunut varkauksia. Kuritusta annettiin niin, että käytiin yhtäkkiä syyllisen kimppuun, vedettiin hänen pänsä yli takki, ettei hän voinut nähdä, ketkä olivat selkään antamassa, ja sitten lyötiin, tavallisesti paljain käsin (9). Rangaisuksena sanotaan myös käytetyn paljain takamuksin minuutiksi tai pariaksi muurahaiskekoon istuttamista (12). On tietoja myös sellaisesta sakin kurituksesta, jossa käytettiin melkeinpä seremoniaallisia muotoja. «Jos joku varasti rahaa omalta sakilta, ja se saatiin selville, niin yksi mies haki liiteristä halon, toinen otti varkaan keksin, sitten lyötiin halolla keksin vetonokkaan, niin että keksi lensi varren päästä pois. Keksin varsi väännettiin keskeltä poikki;

toinen otti tyven, toinen latvan, ja jäätiin seisomaan keksin viereen. Kolmas mies meni sanomaan varkaalle: «Tule hakeen keksis!» Jos meinasi kiertää korpilain päätöstä, oli toimittava nopeasti ja juostava ovesta tai ikkunasta metsään.» (T. Hihkiö).

Tavallisempi kuritoimenpide oli veteen heittäminen, jota käytettiin mm. silloin, jos joku oli ryypännyt liikaa ja rupesi rähi-semään (2).

Ensikertalaisella tukkimiesten joukossa ei Satakunnassa erityisiä nimityksiä näytä olleen. «Nahkapoika»-nimitystä on vain harvoin käytetty.⁴⁵⁾ Melko yleisesti tunnetaan Satakunnassakin ns. uittovala tai tukkimiehen vala, mutta sitä ei ilmeisesti ole paljon käytetty. Tukkimiehen vala vannottiin joissakin paikoissa siten, että valan tekijä seisoi tukilla, löi siihen keksin pystyyn ja katsoen keksinvarren yläpäähän luki Isämeidän-rukouksen. Jos se kaatumatta onnistui, laskettiin suorittaja tukki-jätkien joukkoon kuuluvaksi (A. Kauppila, Kuru). Toisaalla taas sanotaan sekä valan teettäjän että ensikertalaisen seisoneen samalla tukilla. Valan tekijä lausui ensin oman nimensä ja toisti sitten valan teettäjän saneleman vakuutuksen, ettei hän tukilta kuivana palaa. Viimeksi mainitun lauseen kohdalla valan teettäjä pyöräytti tukkia ja lause jäi tavallisesti loppuun sanomatta (F. Nieminen, Eurajoki). Toisaalla ensikertalainen taas yritettiin saada tukille tai sumalle, ja hänet pudotettiin tukkia pyöräyttämällä veteen, «kastettiin » (3, 25).

Ponttoolla on miehistö yleensä omistanut enemmän huomiota ensikertalaiseen, koska täällä oli aikaa ja työryhmä oli kiinteämpi. Ennen kaikkea on ollut tapana ensikertalaisen narraaminen. Hänelle järjestettiin kaikenlaisia ylimääräisiä töitä, joilla ei ollut mitään tarkoitusta. Hänen on esimerkiksi käsketty suorittaa ponttoon pesua, kastella närelenkkejä ja hioa t. teroittaa tulikivellä ponttoon ankkuria. Oli myös tapana lähettää ensikertalainen hakemaan olematonta työkalua, esim. ponttoon- tai siisteenvinkkeliä jostakin talosta lainaksi, tai sitten hänen on käs-

⁴⁵⁾ Horila, mt. s. 7 (Tyrvää). Nimityksestä ks. I. Taive, Ensimmäinen markkinamatka ja siihen liittyviä tapoja. Kalevalaseuran vuosikirja 40, Helsinki 1959, s. 264.

ketty käydä hakemassa muuraria ponttoon tulisijaa varten (3, 7, 9, 25, 27). Joissakin paikoissa on ollut tapana, että ensikertalainen *munaviinojen ostamisen* jälkeen hyväksyttiin sakkiiin ja hänellä lakattiin teettämästä ylimääräisiä töitä (9).

Vapaa-ajan vietto

Tukkimiehille ei työn laadun ja olosuhteitten takia useinkaan jäänyt kovin paljon vapaata aikaa. Jos sitä oli, se käytettiin yksinkertaisesti varusteiden ja vaatteiden korjaamiseen tai lepoon. Mutta siitä huolimatta on tukkimiesten keskuudessa vapaa-aikoina harrastettu pelejä, koeteltu voimia, laulettu ja kerrottu tarinoita.

Yleensä sanotaan, että korttipeli oli paras ajanviete. Korttia pelattiin myös rahasta, vaikka se oli kiellettyä. Suosittuja korttipeljä olivat *nakki*, *ventti* t. *ramina* (21), *pokeri*, *hörri*, *musta maija*, *pomppi*, *katko*, *tikki*, *lappi*, *marjapussi*, *turakka* yms.⁴⁶⁾ Korteilla myös ratkaistiin, kenen oli suoritettava joku tehtävä, kuorittava perunat, keitettävä kahvi tai jäätävä lauttavahdiksi. Muista peleistä mainitaan vielä *myllymatti* ja *tammi* (2). Pystyy asetetun tikun juureen heitettiin viittä penniä (myöhemmin markkaa).

Suosittu ajanviete oli myös voimien koetteleminen. Harrastettiin painonostoa (esim. ankkurin nostoa) ja väkikalikan, sormikoukun sekä kissanhännän vetoa. Kerrotaan, että oli useita miehiä, joilla oli pieksunvarressa *kissanhännänkeppi* mukanaan (7). Yleisen urheiluharrastuksen levitessä ruvettiin harrastamaan myös painia (9). Työaikanakin voitiin kilpailla siitä, kuka koskipaikassa keksin avulla yksin pysäyttää tukin (29).

Paikkakunnalla järjestettyihin tansseihin ottivat nuoremmat tukkimiehet mielellään osaa. Niissä esiinnyttiin tavallisesti joukolla, ja joskus syntyi tietenkin myös tanssitappeluita (25). Mutta tukkimiehetkin ovat järjestäneet tansseja, esim. ponttoolla. Jos ei ollut soittajaa, tanssittiin laulun tahdissa (4, 9). Joillakin tukkimiehillä oli aina yksirivinen haitari mukanaan (2). Laulut olivat

⁴⁶⁾ Korttipelien nimitykset on täällä vain luetteloitu ja voivat merkitä samaa peliä.

myös suosittuja, erikoisesti järvellä ponttoolla oltaessa. Vitsien ja tarinoiden kerronta oli samoin tervetullutta ajanvietettä. Tarinoitten päähenkilöitä olivat isännät, emännät ja heidän tyttärensä sekä papit, nimismiehet ja reppuryssät (13).

Sanomalehtiä ja kirjoja ei vanhempana aikana uittotyömailla eikä työläisten asutopaikoissakaan juuri ollut. Muistetaan, että vanhemmilla työnjohtajilla oli mukanaan Uusi testamentti ja että sitä sai lainata jos halusi (2). Muistetaan myös, että mikäli arkki-veisuja oli saatavissa, niitä luettiin ja laulettiin. Suosittuja olivat esimerkiksi laulut «Euran kirkkomaalla» ja «Murha Pyhämaan Kammelan kylässä» (Eurajoki 1905—1912, Fr. Niemi). Myöhemmin, kun sanomalehdet levisivät, oli yleisin lehti «Satakunta» (9).

Uittotyömailla ei alkoholin käyttö yleensä ollut sallittua. Tietenkin sitä siitä huolimatta käytettiin, mutta ei mitenkään yleisesti. Vanhempien uittomiesten muistelmista saa tavallisesti sen käsit-tyksen, että alkoholin käyttö rajoittui etupäässä sunnuntai- ja juhlapäiviin. On ollut yleisesti tapana antaa useampia kertoja humalassa olleelle lopputili (9).

Uittomiesten joukossa viljeltiin myös huutonimiä. Niitä ei tietenkään ollut kaikilla, ainoastaan sellaisilla henkilöillä, jotka jos-takin syystä olivat tulleet yleisen huomion kohteeksi. Huutonimi annettiin tavallisesti jonkin ominaisuuden mukaan. Oli esim. ole-massa *Iso-Jussi*, *Rötkö-Ville*, *Hono-Konsta*, *Hyppis-pappa* ja *Näre-Ville* sekä *Kaira-Kalle* (kuljettamiensa työvälineiden mukaan) yms.

Uittomiesten suhteiden paikalliseen jokivarsiväestöön sano-taan yleensä olleen hyvät, eikä suurempia kahnauksia paljonkaan sattunut, varsinkaan latvavesillä, jossa uittomiehet olivat paikka-kuntalaisia. Eri pitäjien miesten välillä ei myöskään ole ollut riitoja, mutta muistetaan kylläkin, että toisille järjestettiin joskus kepposia (24). Nuorempien uittomiesten ja paikkakunnan poikien välillä sattui tanssitilaisuuksissa yms. tappelujakin, enimmäkseen tyttöjen takia, mutta sellaiset yhteenotot on pidettävä erillään uittomiesten ja paikkakunnan väestön suhteita arvosteltaessa. Uit-toväylien rannoilla olevien talojen ja torppien pirteissä olivat uittomiehet usein hyvin tervetulleita vieraita, jotka tavalliseen

elämänmenoon tuomansa vaihtelun ohella merkitsivät pienille talouksille myös huomattavia tuloja myydyn ruoan ja kahvin yms. muodossa.

Loppuhuomautus

Satakunnan uittotöissä on yleensä käytetty samanlaisia menetelmiä kuin muuallakin Suomessa. Puro- ja jokiuitto on ollut suhteellisen tärkeä, ja järviuittolla on huomattava osuus. Erikoisesti maakunnan koillisosan mutkikkailla väylillä, jossa joet ja järvet vaihtelevat, on ollut pakko käyttää vaihtelevia menetelmiä. Kuten muuallakin Suomessa, on myös täällä metsä- ja uittotöissä ollut suhteellisen runsaasti liikkuvaa työvoimaa. Voidaan kuitenkin sanoa, että Satakunnan uittomiehistä valtaosa on ollut oman maakunnan miehiä, purouitoissa ja latvavesillä vieläpä sellaisia, jotka ainoastaan lyhyen ajan osallistuivat työhön eivätkä kulkeneet oman pitäjän ulkopuolella. Toisaalta on satakuntalaisia ollut töissä muissakin maakunnissa. Koska Satakunnassa uitto alkoi laajemmasta mittakaavasta hieman myöhemmin kuin maan pohjois- ja itäosissa, on otaksuttavaa, että sieltä käsin ammattitaitoisia uittomiehiä hakeutui tänne töihin. Muistitietojen mukaan ovat vielä vuosisadan vaihteessa useampien yhtiöitten *pomot* olleet pääasiallisesti savolaisia (18). Suomen uittoterminologia on yleensä saanut vaikutteita itämurteista, joissa taas venäläisten lainasanojen määrä tässä ammattisanastossa on varsin suuri. On otettava huomioon, että Pohjois- ja Itä-Suomi sekä Venäjän Karjala ennen vanhaan muodostivat uiton ja metsätöidenkin alalla yhtenäisen työalueen, jossa työväki oli varsin liikkuva. Toisaalta on Satakunnan uittosanastossa melkoisesti myös ruotsalaisia lainasanoja, useat niistä sellaisia, joita Itä-Suomessa ei käytetä. Voidaan sanoa, että Satakunta on uiton alalla varsin hyvin säilyttänyt suhteellisen suljetun alueen piirteet ja maakunnallisen luonteensa. Se ilmeni edellä useissa yhteyksissä. Satakuntalainen uittomies onkin pääasiallisesti ollut pienviljelijä tai torppari, joka talvella teki metsätöitä ja kesällä ansiotöiden väliaikoina hoiti myös pientä maatalouttansa (esim. 2, 3, 7, 9, 12, 18, 19, 24).

KÄYTETTYJÄ KÄSIKIRJOITUKSIA

1. K. Ala-Pappila (Kokemäenjoki), 2. T. Hihkiö (Ikaalinen), 3. E. Hukila (Ikaalinen), 4. A. Kauppila (Kuru), 5. V. Ketonen (Punkalaidun), 6. V. Koivisto (Honkilahti, Säskylä, Eura), 7. V. Kulmala (Ikaalinen), 8. A. Kuoppala (Loimijoki), 9. T. Laasa (Pohjois-Satakunta), 10. Fr. Leino (Kokemäki), 11. T. Lepistö (Ikaalinen, Parkano), 12. K. V. Niemi (Ikaalinen, Kuru), 13. Fr. Niemi (Eurajoki), 14. E. Rantala (Multia, Keuruu), 15. Fr. Rantala (Loimaa, Punkalaidun), 16. O. Rantanen (Multia, Orivesi), 17. A. Ruohonen (Kuru, Teisko), 18. K. Saarinen (Mouhijärvi), 19. A. Salomaa (Keuruu, Pihlajavesi, Ähtäri), 20. E. Teppola (Keuruu, Ähtäri), 21. A. Ulvas (Ahlainen, Honkijoki), 22. A. Vormisto (Punkalaidun), 23. A. Ylitalo (Ikaalinen, Parkano), 24. N. Huhtanen (Kokemäki), 25. O. Juvela (Kuru, Parkano, Ikaalinen), 26. A. Lahdenperä (Kuru, Ähtäri), 27. V. Leppänen (Kihniö, Parkano, Ikaalinen), 28. O. Salonen (Ikaalinen). Kaikki yllä mainitut Turun yliopiston Kansatieteen laitoksen kokoelmissa.

29. N. Ruusunen (Kokemäenjoki), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkisto, E 72. Kirjoitettu v. 1903.

Antero Vareliuksen «loppukove»

Vuonna 1845 syksyllä julkaisi 24-vuotias tyrvääläinen ylioppilas Antero Varelius esikoisteoksensa *Enon Opetuksia Luonnon asioista*, 1. osan, joka oli ensimmäisiä suomenkielisiä, kansanluettavaksi tarkoitettuja luonnonopillisia kirjoja.

Tässä yhteydessä ei ole kuitenkaan tarkoitus puhua *Enon Opetuksista* kokonaisuutena, ei ensinkään sen sisällyksestä eikä sen kielenkäytöstäkään muuta kuin aivan suppealta alalta. Teos mainitaan tässä vain siksi, että Varelius siinä ensimmäisenä suomenkielisenä kirjailijana merkitsi aspiraation eli loppuhenkosen (sellaisena kuin se 1800-luvulla käsitettiin) rivin ylälaitaan sijoitetulla ' merkillä, jota hän nimitti loppukoveeksi tai vain koveeksi. *Enon Opetuksia* on siis tärkeänä lähtökohtana, kun seuraavassa koetan kuvata mainitun merkin vaiheita ja käyttötapaa Vareliuksen sekä painetussa että käsin kirjoitetussa tuotannossa ja myös merkin saamaa vastaanottoa. Jonkun mielestä saattaa aihe tuntua vähäpätöiseltä ja sen ottaminen tutkimuksen kohteeksi näin ollen voimien tuhlaukselta. Toivon voivani osoittaa, että Varelius itse piti oikeinkirjoitusuudistustaan erinomaisen tärkeänä ja että sen herättämä huomio oli aikoinaan melkoinen.

Aspiraatio on kantasuomen sananloppuisen k:n ja h:n jatkaja. Nykykielessähän sitä ei merkitä, vaikka sen ääntämistä pidetään sivistyneessä kielenkäytössä välttämättömänä tietyissä kohdin.¹⁾ Vanhassa kirjasuomessa eli noin vuoteen 1810 mennessä ei loppuhenkosta myöskään yleensä merkitty, ja jos merkittiin, käytettiin siihen tavallisimmin t:tä (esim. *estet*, *nähdät*, *huonet*, *perhet*).²⁾

¹⁾ Saarimaa, *Kielenopas*, 1955, s. 8—10. Nykyinen käsitys aspiraatiosta äänteenä ks. Lauri Hakulinen, *Suomen kielen rakenne ja kehitys I*, s. 46—48.

²⁾ Rapola, *Suomen kirjakielen historia I* s. 228—243 ja 322—339.

*Antero Varelius (1821—1904), pappi,
sanomalehtimies, kirjailija, suomen
kielen ja kansatieteen tutkija.*

Suomen kieliopin tekijöitä alkaa aspiraation merkintä kiinnostaa 1820-luvulla. Kustaa Renvall suositti loppuhenkosen merkiksi h-kirjainta³⁾, Reinhold von Becker taas apostrofia⁴⁾. Kumpikin sai kannatusta. Renvallin kieliopin mukaan h:lla merkitsi loppuhenkosen Abrah. Engblom julkaistessaan v. 1845 suomennoksen Grundtvigin kirkkohistoriasta nimellä Pyhän raamatun vähä aikakirja.⁵⁾ Reinhold von Beckerin suosittamalla apostrofilla näyttää kuitenkin olleen kannattajia enemmän. Puhun ensin niistä suomen kieliopeista, jotka julkaistiin

Beckerin kieliopin jälkeen Enon Opetusten ilmestymiseen mennessä.⁶⁾ Niissä ovat käyttäneet apostrofia G. L. Stenbäck⁷⁾, H. K.

³⁾ Finsk språklära enligt den rena vestfinska dialekten, s. 19—20. Käsi-kirjoitus oli valmiina jo 1820, mutta ilmestyi painosta vasta 1840. Ks. Knut Cannelin, Kansallinen elämäkerrasto IV s. 482. Sanakirjassaan v. 1826 Renvall merkitsi aspiraation t:llä, vaikka hän sanakirjan esipuheessa kuten kieliopissaankin suositti h:ta. Ks. Rapola, mt. s. 234.

⁴⁾ Finsk grammatik, 1824, s. 2. v. Beckerkään ei soveltanut ehdotustaan käytäntöön ainakaan Turun Viikko-Sanomien ensimmäisessä vuosikerrassa, vaan jätti aspiraation yleensä merkitsemättä. Ks. Kerttu Suominen, Vuoden 1820: n Turun Viikko-Sanomien kielestä murteiden taistelun taustaa vastaan, s. 83. Turun yliopiston kirjasto, laud.-tutk. n:o 294.

⁵⁾ Teoksen nimi täydellisenä: Pyhän raamatun vähä aikakirja eli hpiplan mainioitten ja opetusten lyhyä ydin, yynnä kristillisen autuuden opin historian pää-asian, ja lyhykäisen ruotsalaisten kuningasten elämäkerran kanssa siehen aikaan astih, jona Suomi asetettiin Venäjän vallan alleh.

⁶⁾ Otan tässä yhteydessä huomioon myös ne julkaisut, joiden ilmestymisvuosi on 1845, koska Enon Opetuksia ilmestyi painosta ensimmäisistä

Koranteri⁸⁾ ja E. A. Finelius⁹⁾). Suomenkielisissä sanomalehdissä on tänä aikana harrastettu samanlaista loppuhenkosen merkintää Oulun Viikko-Sanomien ensimmäisissä vuosikerroissa 1829—32, minkä jälkeen niistä apostrofi häviää.¹⁰⁾ Näytteenä Vareliuksen varhain heränneestä mielenkiinnosta suomen kieleen ja myös aspiiraatioon on hänen käsikirjoituksensa Kahden ystävän Kansapuheisa eteenasetettu Juttu¹¹⁾, jonka hän on kirjoittanut v. 1841 vastikään lukioon siirtyneenä koululaisena. Siinä hän on — apostrofia käyttäen — yleisesti joskaan ei säännöllisesti merkinnyt loppuhenkosen, esim. enä'; sade'; (infinitiiveissä) kulutta', jättä', oppia', hauskutta', unohta'; ei meina', ei sovi'; älä pahaksu'; loppunu', kuullu'.¹²⁾ On merkille pantavaa, että vaikka Vareliuksen ortografia tällöin vielä monilta piirteiltään vaikuttaa vanhasta hengellisestä kirjallisuudesta opitulta, hän kuitenkin merkitsee aspiiraation ja tekee sen aikaisekseen modernilla tavalla. Esimerkkeinä apostrofin käytöstä mainittakoon vielä Malakias Kostanderin v. 1845 ilmestynyt kirjanen Jaako Kyröskosken Poltissa kerran ja samalta vuodelta A. W. Ingmanin Joukahainen ILssa julkaisema kirjoitus Mietelmiä suomalaisista kokeistamme.¹³⁾

Omaa linjaansa loppuhenkosen merkinnässä noudattivat K. A. Gottlund ja Samuel Roos, jotka käyttivät tähän tarkoitukseen vaihdellen k:ta tai t:tä. Gottlundin Otavassa vuodelta 1832 on muotoja kolmet, ilman hänetäk, emme tunnek, sinnek astikka. Roosin suomentamassa luonnonopillisessa kirjassa Mintähden ja Sentähden vuodelta 1845 on merkintä samantapaista: Ihmet, ei

sanomalehtimaininnoista päätellen vasta joulukuussa 1845 (Kanava 20. 12., Morgonbladet 22. 12.).

⁸⁾ Sammandrag af Finska Språkets Formlära (efter von Becker), Borgå 1844.

⁹⁾ Suomalainen Kjeli-Oppi, Viipurissa 1845.

⁹⁾ Finsk språklära för Lägre Elementar-Skolor, Vasa 1845.

¹⁰⁾ Aspiiraatio merkitty vain 1. infinitiivin lyh. muodossa ja verbin kielto muodossa ja imperatiivissa.

¹¹⁾ SKS, KL n:o 1717.

¹²⁾ Pertti Virtaranta, Antero Varelius kaunokirjailijana. Laud.-tutkimus v. 1943, s. 30. Tekijän hallussa.

¹³⁾ Arwidssonista Snellmaniin. Kansallisia kirjoitelmia vuosilta 1817—44, s. 412—420.

saak, käydäk. Assimilaatiosta ei kummassakaan tapauksessa ole kysymys, vaan merkintää käytetään seuraavan sanan alkukonso-nantista piittaamatta ja myös virkkeen lopussa. Kumpikaan ei ollut kirjoitustavaltaan johdonmukainen.¹⁴⁾

Edellä on jo esitelty kolmenlaista aspiraation merkitsemistapaa. Huomiota ansaitsee vielä neljäskin, nimittäin Elias Lönnrotin ehdottama, koska sillä tuli olemaan vaikutusta Vareliuksen Enon Opetuksissa käyttöön ottaman aspiraationmerkin muotoutumiseen, niinkuin jäljempänä nähdään. Vuoden 1841 Suomi-kirjassa näet Lönnrot esitti, että loppuhenkonen saisi oman kirjaimensa, joka tulisi olemaan c, joten siis kirjoitettaisiin esim. tarvec, ottaac, tulee.¹⁵⁾ Lönnrot ei kai itsekään uskonut ehdotuksensa menes-tymiseen, sillä tässä ja vielä seuraavankin vuoden Suomi-kirjassa hän suomen kielioppia käsittelevissä kirjoituksissaan merkitsi loppuhenkosen esimerkkien yhteydessä apostrofilla. Ei ole tie-dossani, että kukaan muukaan olisi Lönnrotin ehdottamaa c:tä sellaisenaan käyttänyt.

Kun edellä yritettiin luoda taustaa Vareliuksen aspiraationmer-kinnälle, havaittiin, että useimmat ns. murteiden taistelun aikana ja ennen Enon Opetuksia kirjoitetuista suomen kielioppeista ovat puoltaneet loppuhenkosen merkintää tai ainakin käyttäneet tätä kiellennäytteiden yhteydessä, vanhin jo neljännesvuosisataa aikai-semmin kuin Varelius julkaisi esikoisteoksensa. Suomenkielisistä painotuotteista ja käsikirjoituksista löytämäni harvat esimerkit aspiraationmerkinnästä osoittavat, että eräät kielemme viljelijät — Varelius «Juttuineen» muiden mukana — seurasivat kielioppien antamia ohjeita tai panivat muulla tavoin loppuhenkosen näkyviin.

Herkimmin kuvastanee tämän ajan oikeinkirjoituskantoja suo-menkielinen sanomalehtikirjallisuus, jota olen loppuhenkosen mer-kintää silmällä pitäen tarkastanut Enon Opetuksia edeltäneeltä noin puolentoista vuosikymmenen ajalta. Vain harvoin tapaa vuo-sikerroista aspiraationmerkkejä, eräistä ei ensinkään.¹⁶⁾ Saman

¹⁴⁾ Ganander oli jo puolta vuosisataa aikaisemmin yrittänyt saada käyt-töön savolaistyyppistä k:tä (koetellak, ulostoimittaak). Ks. Rapola, mt. s. 234.

¹⁵⁾ Suomi 1841, 4. vihko, s. 16.

¹⁶⁾ Sanansaattaja Viipurista 1833—36, 1840—41; Oulun Viikko-Sanomia 1829—37, 1840—41; Mehiläinen 1836—40 (Lönnrot käyttää apostrofia harvoin);

havainnon olen tehnyt tämän ajan kirjailijoita esittelevistä antologioista¹⁷⁾ ja muutamista silloisista kansankirjoista, joita julkaisiin antamaan hengellistä tai maallista valistusta. Vaikka järjestelmällinen etsintä, mihin tätä tutkielmaa varten ei ole ollut tilaisuutta, lisäisikin jo mainittujen aspiraationmerkitsijoiden lukua, jäänee yleisvaikutelmaksi, että he silloisten kirjoittajien joukossa ovat olleet poikkeuksia.

Ne tapaukset, joissa Varelius Enon Opetuksien 1. osassa käyttää « loppukovetta» aspiraationmerkinä, ovat seuraavat (esimerkit poimintajärjestyksessä) :

-e-loppuisten nominien nominatiivi, esim. ilme', sade', paiste', kappale', perhe', neste', helle', ihme', käreme', kokkare', Lieke', aihe', aine', lomme'; itse', kolme';

allatiivi, esim. yhdelle' ohramaalle', toisille', maalle', samalle' puolelle', korkialle', savulle', vuorille' (myös partikkelit välille', alle', päälle');

abessiivi (Vareliuksella -ta-, -tä- pääte), esim. luonnolliseta' syytä', sateeta', ruohoita', lämpymyydetä', sulamata', vaarata', lakkaamata', kaatamata';

partitiivi harvoin (erehdyksiä; hävinnyt myöhemmistä kirjoituksista), esim. Tasaus-piiriä', tähtiä', viittäkymmentä vertaa', tulikivimäistä', hyödyttäväisiä', pieniä', väkeviä' (myös partikkelit enää', myötä');

verbien kieltomuodot, esim. etkös näe', ei kuulu', emme taida', et ymmärrä', en tiedä', ei saa'; ei olisi', emme huomaisi', ei kasvaisi';

ensimmäisen infinitiivin lyhyempi muoto, esim. tulla', peljätä', kuulustella', olla', eroittaa', mennä', parantaa', pusertaa', supistaa';

3. persoonan possessiivisuffiksi, esim. tultuansa', tervehdittyänsä', tiensä', yksinänsä', parataksensa', painollansa', höllällänsä', vaikuttaissansa';

Maamiehen Ystävä 1844—45 (Samuel Roosin kirjoitukset); Kanava 1845 (apostrofi harvoin. Ks. Kohtamäki, Pietari Hannikaisen »Kanava», s. 156).

¹⁷⁾ Suomen Kansalliskirjallisuus XII; A. I. Arvidssonista J. V. Snellmaniin.

-e-, -i- loppuisia partikkeleita, esim. sinne', tänne'; ylitse', takat se', ohitse', läpitse'; tyyni', kiini'; kaiketi', samati', peräti'; hyvästi', ensisti', rajusti', välisti', usiasti', kiiruusti', selkiästi', yhteisesti', raskaasti', viekkaasti'; tai', eli', vai';

partikkeli kotio'.

Verbin imperatiivin yksikön toista persoonaa, joka nykykielessä on aspiraatioloppuinen, en ole kirjasta löytänyt, mutta Vareliuksen myöhemmässä tuotannossa on siitä kyllin esimerkkejä, kuten jäljempänä selvitetään (54. alaviitta).

Enon Opetuksia herätti heti ilmestyttyään tavallista suurempaa huomiota, eikä Vareliuksen tarvinnut kauan odottaa arvostelua uudesta aspiraationmerkistäkään. Morgonbladet julkaisi jo joulukuun 22. päivänä v. 1845 etusivullaan kirjasta kriittillisen esittelyn, jossa mm. pidettiin uuden aspiraationmerkin käyttöön ottoa kansan luettavaksi tarkoitetussa teoksessa epäilyttävänä. Todennäköisesti Varelius oli saanut kuulla merkistään myös suullista arvostelua, ehkä jotkut olivat ilmaisseet mielipiteensä kirjeitse, mistä tosin tässä vaiheessa ei ole säilynyt todisteita. Joka tapauksessa Varelius jo helmikuussa seuraavana vuonna katsoi olevan aihetta julkaista Morgonbladetissa (1846 n:o 16) arvostelijoilleen vastineen, joka alkoi sanoilla: «On kuultu kysyttävän, mihin tarvitaan sitä ylösalaisin kääntynyttä apostrofimerkkiä, joka Enon Opetuksissa on monien vokaaliin päättyvien sanojen lopussa?» Kirjoituksessaan hän selvittää, miten hän on päätenyt juuri «loppukoveeseen». Beckerin ehdottama apostrofi ei voi tulla kysymykseen, koska se on vakiintunut ilmaisemaan puuttuvaa äännettä, tavallisesti vokaalia, jollainen aspiraatio ei ole. Renvallin suosittama h taas on liian voimakas 'puolivahvan' loppuhenkosen merkinä. Lönnrotin ehdottamalla c:llä — ehdottajan omankin ilmoituksen mukaan — on ennestään vakiintunut tehtävänsä, joten sitäkään ei voida hyväksyä. Lisäksi Varelius viittaa siihen, ettei kukaan mainituista kielimiehistä ole itse ottanut suosittamaansa merkkiä käyttöön omissa kirjoituksissaan. Lönnrotin ehdotus on antanut kuitenkin Vareliukselle lähtökohdan. Tämä sanoo pienentäneensä c:tä ja sijoittaneensa sen rivin yläreunaan. Tällaisena merkki on sopiva siitakin syystä, että se muistuttaa kreikan spiritus asperia, joka myös on aspiraation merkki. Kirjasimien puute on aiheut-

I. Peloituksista pimiässä.

Ohroolla hiljan Helsingistä kotio^t tultuansa^t ja omaisiensa^t tervehdettyänsä^t, meni Eno kaimioonsa^t hymmenen ruotisen Neponsa^t tai sisarensa^t pojan, Jusun kanssa, joka lapsuudesta asti^t oli Enoltansa^t hyvänä pidetty. Saatuansa^t vähän tultuista ja tultuansa^t rohkeammaksi kysyi Jusu Enoltansa^t:

Ettekö, Enoni, peljänneet näin pimiässä tulkeisianne? Minä en suinkaan tohtisi^t nyt mennä^t yksinäni tuonne^t aittaankaan.

E n o.

Mitäshän minun tarvitsee peljätä? Etkö näe^t minulla hyvän pysryn olevan, jossa sudet ja karhut kyllä karkaantuvat? Kosvoja taaskaan ei kuulu^t paikkakunnillamme olevan.

J u s u.

Mutta Naweet ja Menninkäiset? Ne ei pelkää^t pysyä.

Katkelma Antero Vareliuksen esikoisteoksesta Enon Opetuksia Luonnon asioista. »Loppukoveita» on tiheässä, tässä vaiheessa vielä myös 3. persoonan possessiivisuffiksin jälkeen.

tanut kuitenkin sen, että Enon Opetuksiin painettu loppuhenkoken muistuttaa enemmän 6:ta (sexa) kuin c:tä eli spiritus asperia.

Samassa kirjoituksessa Varelius myöntää, että on olemassa murteita, joissa aspiraatio ei esiinny niin tiheään kuin se Enon Opetuksiin on tullut merkityksi. Hän sanoo noudattaneensa pääasiallisesti satakuntalaista ääntämystä ja Renvallin esikuvaa. Totta onkin, että yllä esitetty jaottelu Enon Opetusten aspiraatiotapauksista vastaa suurin piirtein sitä jaottelua, jonka Renvall kieliopissaan on suorittanut loppuhenkosesta puhuessaan.¹⁸⁾ Viimeaikainen tutkimus länsiyläsatakuntalaisten murteiden aspiraatioesiintymistä tukee yksityiskohdittain sitä Vareliuksen mainintaa, että hän on merkinnyt loppuhenkokset paitsi Renvallin mukaan myös satakuntalaista kielikorvaansa noudattaen.¹⁹⁾

Vastineessaan Varelius pyrkii kohta kohdalta kumoamaan hänen aspiraatiomerkintäänsä kohdistetut moitteet. Koska hänen perustelunsa toisaalta ilmaisevat hänen vaikuttimensa, toisaalta ovat kuvaavia sen ajan harrastelijakielimiesten oikeakielisyyskiistoille, suomennan tähän paikoin lyhennellen kohtia kirjoituksen tästäkin osasta:

«Muutamatsanovat, että aspiraatio on niin heikosti kuuluva äänne, ettei sen merkintä ole tarpeellista. Heille vastaan, että samoin perustein voi jättää merkitsemättä paljon muutakin ja kirjoittaa esim. leip leipä-sanana asemesta, koska jokainen kieltä osaava voi itse liittää sanaan poisjätetyn ä:n.»

«Toiset eivät hyväksy aspiraation merkitsemistä siitä syystä, että se tekee kirjoitusasu (stylen) rumaksi, mutta sietävät kuitenkin kreikan spirituksen ja aksentit sekä ruotsin i:n, å:n, ä:n ja ö:n lisämerkit.»

«Kirjoitusasu korvautuu sillä, että monet erimerkityksiset sanat, jotka nyt kirjoitetaan samalla tavoin, tulevat aspiraationmerkkiä käytettäessä saamaan erilaisen asun ja välttyään kaksiselitteisyydeltä. Eikö ole omituista, että kirjoitetaan useat sanat,

¹⁸⁾ Renvall, mt., s. 19. Indikatiivin ja konditionaalien kieltopreesensia R. ei ole maininnut.

¹⁹⁾ Pertti Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I, s. 346—382.

jotka äänteiltään ovat erilaisia, samalla tavalla pelkästään kau-neussyistä, esim. ota' (tag) ja ota (vapen), laulaa (att qvāda) ja laulaa (han qvāder).²⁰⁾

«Jotkut ovat sitä mieltä, että aspiraatio on jäänne kielen kehitysmättömyyden ajoilta eikä sen vuoksi ansaitse omaa merkkiä ilmiönä, joka pian häviää kielen kehittyessä edelleen. Minä taas sanon, että kieltä on kirjoitettava sellaisena kuin se tällä hetkellä on, sillä ei voi tietää, millaiseksi se kehittyy. «

«Ehkä jossakin on vielä sellaisia, jotka hylkäävät aspiraationmerkin siksi, ettei sitä käytetä germaanisissa kielissä. Heille minulla ei ole mitään vastattavaa.———Olisi toivottavaa, että miehet, jotka syvästi tuntevat kieltä, kiinnittäisivät suurempaa huomiota tähän asiaan ja selvästi ratkaisisivat, voiko ja pitääkö luopua tästä merkistä, joka nykyään näyttää muutamien mielestä, joihin minäkin kuulun, aivan välttämättömältä, ja toisten mielestä taas, syistä joita en tiedä, aivan turhalta.»

Eräs niistä, jotka pitivät Vareliuksen uutta merkkiä «aivan turhana», oli myöhemmin kielimiehenä — mm. suomen kielioppien tekijänä — tunnettu G. E. Eurén, joka näihin aikoihin oli vilkkaassa kirjeenvaihdossa Vareliuksen kanssa. Hän kirjoitti tälle helluntaiaattona 1846: «——Ja pidän vieläkin mielettömänä asettaa uusia tähän asti tuntemattomia merkkejä talonpoikaiselta väeltä luettaviin kirjoihin;———Ihmeeksi ehkä käynee jollenkin ajatellessa mitä koukkuja nuot lienee.»²¹⁾ Ja samana vuonna kesäkuun 13. päivänä: «——kiiruhdan siis loppuun, muistuttain ainoastansa ettes kirjaa tekemään rupeaisi pois jätetyllä kirjaimella, jota ensi kerran viime kirjassasi viljelit.»²²⁾ Vuoden 1848 loppupuolella ilmestyneessä suomen kieliopissaan Eurén kuitenkin merkitsee aspiraation, joskin apostrofila ja harvemmissa tapauksissa kuin Varelius, jonka mielenilmaisuus asian johdosta tulee puheeksi myöhemmin.

²⁰⁾ Aspiraation merkitsemistä selvyiden vuoksi suosittavat myös Renvall, mt., s. 20 ja myöhemmin Europaeus, ks. A. R. Niemi, D. E. D. Europaeuksen kirjeitä ja matkakertomuksia, s. 59, sekä Suometar 1847 n:o 18.

²¹⁾ SKS:n ark., Antero Vareliuksen saamia kirjeitä I s. 159—.

²²⁾ SKS:n ark., Antero Vareliuksen saamia kirjeitä I s. 163—. Vareliuksen vastauskirjeitä Eurénille ei ole löytynyt.

Sanomalehtikeskustelu Vareliuksen käyttämästä loppuhenkosen merkinnästä kehkeytyi vilkkaimmilleen vuoden 1846 aikana. Morgonbladet julkaisi kesäkuun alussa (n:o 41) Enon Opetuksista vielä toisenkin, entistä laajemman arvostelun. Tässä yhdytään Vareliukseen siinä, että aspiraatiolla pitää olla jokin merkki. Mutta tuntematon kirjoittaja pitää epäkohtana sitä, että yksi käyttää yhtä, toinen toista merkkiä, koska tällainen menettely tekee kansan oikeinkirjoituksen ja sisäluvun horjuvaksi.

Laajimmin puuttui Vareliuksen aspiraationmerkintään nimi-merkki Landtbo (K. A. Avellan) Åbo Underrättelser -lehdessä.²³⁾ Hän ei kajoa niinkään merkin muotoon kuin siihen, onko loppuhenkosen huomioonottaminen oikeinkirjoituksessa ensinkään tarpeellista. Avellan pitää merkitsemistä turhana ja perustelee kantansa mm. sillä, että suomalainen ääntää aspiraation puhuttomuksensa vuoksi, vaikkei sitä olisi pantu näkyviin, ja ulkomalainen jättää sen ääntämättä, käytettäköön hänen ohjaamisekseen mitä merkkiä tahansa. Samoin kuin englantilainen pystyy lukemaan vaivatta omaa epäsäännöllistä ortografiaansa, samoin suomalainenkin omaansa, joka on lisäksi maailman yksinkertaisimpia. Ainoan myönnytyksen Avellan tekee siinä, että hän pitää aspiraation merkitsemistä mahdollisena kieliopeissa, sanakirjoissa ja muissa kieltä käsittelevissä julkaisuissa.

Varelius vastasi Avellannin kirjoitukseen Morgonbladetissa saman vuoden lokakuussa.²⁴⁾ Osittain vastineessa puhutaan samoista asioista kuin helmikuun kirjoituksessa. Jatkuvasti Varelius tähdentää sitä, että merkintä olisi suoritettava selvyiden vuoksi. Hän sanoo havainneensa saman tendenssin myös vieraissa kielissä. Juuri kaksiselitteisyydestä välttyäkseen kirjoittaa ruotsalainen nesa ja näsa, ranskalainen poison ja poisson. Samoin eräät kieleemme homonyymit olisi erotettava toisistaan panemalla aspiraatio näkyviin (esim. Jumalata' kuoli — Jumalata kutsui). Englannin epäsäännöllinen ortografia ei kelpaa esikuvaksi. «Kun

²³⁾ Landtbo, Om Hr Warelil method att utmärka aspiration i ändan af Finska ord. ÄU 1846 n:o 59 (1. 8.). — K. A. Avellan (1785—1859); satakuntalainen kirjailija ja suomen kielen tutkija.

²⁴⁾ A. W., Om slut-aspirationen i Finskan. Mbl. 1846 n:o 79 (15. 10.).

on saatavissa jotakin parempaa, miksi tyytyä huonompaan.« Siihen Avellanin väitteeseen, että ulkomaalainen ei opi loppuhenkosta ääntämään, vaikka se olisi merkitty, Varelius vastaa, että on opittava paljon vaikeampiakin asioita. Vaikka äidinkielenään suomea puhuva osaisikin ääntää aspiraation ilman merkintää, on otettava huomioon myös ne suomenruotsalaiset, jotka viime aikoina ovat ryhtyneet opiskelemaan suomea. Jos halutaan tässä asiassa helpottaa heidän edistymistään, on loppuhenkonen pantava näkyviin. — Kirjoituksensa alaviitassa Varelius ihmettelee, että Euren vastikään ilmestyneessä suomen kieliopissaan suosittaa loppuhenkosen merkiksi apostrofia, vaikka erityinen aspiraation-merkki jo oli «tunnettu ja tunnustettu», millä hän tietysti tarkoittaa omaa «loppukovettaan».²⁵⁾

Väittely jatkui Åbo Underrättelser -lehdessä, jossa Avellan vastasi Vareliukselle.²⁶⁾ Kirjoituksessa mm. mainitaan, että jokainen kansa kirjoittaa kieltään omia maanmiehiään varten sisäluvun tarpeita ja heidän puheorganinsa luonnollista käyttöä silmällä pitäen, ei jonkin toisen maan vieraskielisiä harrastelijoita varten. Avellan sivuuttaa vaitiollen suomenruotsalaiset, joiden tarpeisiin Varelius oli viitannut. Avellan myöntää, että hänen kiistakumppanillaan kansan parissa syntyneenä ja sen kieleen perehtyneenä on oikeus jos kenellä huolehtia kielen ortografiasta, mutta tehtävä kuuluu myös kielentutkijoille. (Näiden ratkaisuja oli Vareliuskin maininnut odottavansa.)²⁷⁾ Tähän Avellanin kirjoitukseen Varelius ei enää puuttunut.

Mutta Varelius sai kokea vuoden 1846 aikana myötätuultakin. Tämä kohdistui — paitsi aspiraation merkintään yleensä — myös hänen uuteen merkkiinsä. Tämän vuoden puolella ilmestyi aikakauskirja Suomi 1845, jossa Matthias Akiander suositti loppuhenkosen merkiksi «spiritus asperia» apostrofin asemesta.²⁸⁾ Touokuussa K. H. Ståhlberg käsitteli asiaa Kanavassa. Hän itse merkitsi

²⁵⁾ Ks. G. E. Euren, Grunddragen tili finsk formlära, 1846 s. 5.

²⁶⁾ Landtbo, Ännu något om tecknet för Slut-aspirationen i Finska Ord. ÅU 1846 n:o 92 (25. 11.).

²⁷⁾ Morgonbladet 1846 n:o 16.

²⁸⁾ Suomi 1845 s. 327—330. Suomi 1846:ssa A. ei enää merkitse aspiraatiota.

loppuhenkosen apostrofala, mutta sanoi silti pitävänsä «Herra Wareliuksen spiritus asperia» parempana.²⁹⁾ Vareliuksen yllä esitetty maininta, että uusi merkki oli jo «tunnettu ja tunnustettu», ei siis ollut aivan perusteeton.

Vaikka Enon Opetusten oikeinkirjoitukseen kohdistuneet arvostelut eivät aina olleet suinkaan kannustavia, Varelius ei lanjistunut. Vuonna 1846 hän julkaisi yhdessä sääksmäkeläisen toverinsa August Bläfieldin kanssa kirjasen Ritualan Helka-virret, missä aspiraatiotapaukset ovat yhtä tiheitä ja samoin merkittyjä kuin Enon Opetuksissa.

Seuraavan kerran tapaamme Vareliuksen kirjoittamaa suomenkielistä tekstiä painettuna Suomettaren ensimmäisessä vuosikerrassa 1847. Hän käyttää edelleen «loppukovetta» ja sijoittaa sen lehden ensimmäisissä numeroissa samoihin asemiin kuin ennenkin. Samaa merkkiä käyttävät myös Vareliuksen toimittajatoverit. Itäsuomalaiset Ahlqvist ja Europaeus eivät kuitenkaan pane aspiraatiota näkyviin abessiivissa, allatiivissa ja 3. persoonan omistusmuodoissa³⁰⁾, joiden loppuhenkoisuutta he Vareliuksella nähtävästi ovat pitäneet suppea-alaisina länsisuomalaisuuksina. Europaeus nimenomaan tähdentää kirjeissään Lönnrotille, ettei aspiraatio yleisesti esiinny allatiivissa ja 3. persoonan suffiksissa.³¹⁾ Suomettaren neljännellä perustajalla Tikkasella loppuhenkosen merkintä on — kuten Rapola sanoo — «aivan vähäistä ja sattumanvaraista».³²⁾

Koska toimittajien itäsuomalainen enemmistö pysyi kannassaan, Varelius halusi vähentää lehden oikeinkirjoituksessa muutenkin vallitsevaa kirjavuutta ja tinki vähitellen aspiraationmerkinnässä omaksumastaan länsisuomalaisesta linjasta. 7. numerossa (16. 2., Kesän vitkallinen tulo ja Mintähden ja Sentähden) hän vielä merkitsee loppuhenkosen allatiiviin ja 3. persoonan

²⁹⁾ Stbg, Mietteitä suomalaisesta kirjakeinosta. Kanava 1846 n:o 19 (20. 5.).

³⁰⁾ Martti Rapola, Suomettaren perustajien kirjoitukset lehden ensimmäisessä vuosikerrassa. Helsinki 1947 s. 13, 15.

³¹⁾ A. R. Niemi, D. E. D. Europaeuksen kirjeitä ja matkakertomuksia. Helsinki 1903, s. 53, 56.

³²⁾ Rapola, mt. s. 11.

suffiksiin, mutta ei enää 8. numeron kotimaan ja hiippakunnan uutisissa. Lähinnä seuraavien numeroiden oikeinkirjoitus on tässä suhteessa häilyvää, mutta 12. numerosta lähtien (23. 3., SKS:n vuosikertomus) vuosikerran loppuun saakka Varelius jättää allatiivin ja 3. persoonan omistusmuodot melko johdonmukaisesti ilman aspiraatiota.³³⁾ Poikkeuksena ovat runot Rakkaus (n:o 35), Kansan laulu Venäjästä (n:o 37) ja Ikävyys (n:o 38), jotka Varelius on kirjoittanut jo vuoden 1846 aikana ja julkaissut Suomettaresta todennäköisesti alkuperäisessä oikeinkirjoitusasussa.³⁴⁾ Niistä Suomettaren Lisä-Lehden kahdesta jatkokertomuksesta, jotka Varelius on suomentanut, on Ismaelissa allatiivi ja 3. persoonan suffiksi ilman loppuhenkosta, mutta Luostariveljeksissä vain 3. persoonan suffiksi.

«Loppukoveen» tulosta Suomettareen Varelius kertoo kirjeessään Schildtille:

«Tohtori Lönnrot neuvoi meitä kirjoittamaan Suomettaressa jotakuta merkkiä itse' riviin esim. *I*, mutta tämän neuvon saatuamme oli jo pari numeroa Suomettaresta pranttattynä, eikä siis ollut juur sopiva enää muuttaa koveen muotoa, ja vielä oli mielettämme varhaista antaa⁴ tälle uudelle kerakkeelle sias toisten rinnalla, sillä moni oudoksuisi tätä vielä peräti. Jos ensin joku aika totuteltaisiin yleisöä pitämään kovetta arvossa, vaikka osotettua vähemmällä merkillä, niin sitten kävisi kyllä sen kirjoittaminen saman arvoisella kirjaimella kuin muidenkin kerakkeitten.»³⁵⁾ Huomaamme, että Lönnrot oli jo ehtinyt tehdä uuden ehdotuksen aspiraationmerkistä.³⁶⁾

³³⁾ V:n kirjoitukset v:n 1847 Suomettaressa on selvitetty seur. julkaisuissa: Niilo Ikola, Antero Varelius sanomalehtimiehenä. Satakunta III, toinen painos, Vammala 1928, s. 89—97 ja Rapola, mt. s. 31—35.

³⁴⁾ Asia on selvinnyt V:n käsikirjoitusvihkosesta »Anteron Laulu-kokeita», jossa hänen runonsa ovat vuosittain jaoteltuina. Vihko on lehtori Lahja Selänteen hallussa. Runo Pythagoran Kulaiset Sanat (n:o 36) on vihossa päivätty 24. 3. 1847 tehdyksi ja se on oikeinkirjoitukseltaankin jo 'uudenaikaisempi'.

³⁵⁾ Vareliuksen kirje W. S. Schildtille Helsingistä 27. 3. 1847. Kirje on maisteri Wolmari Schildtin hallussa Jyväskylässä, ja hän on ystävällisesti lähettänyt siitä minulle jäljennöksen.

³⁶⁾ Ks. myös Anttila, Elias Lönnrot II, s. 200—201.

Europaeus sitä vastoin ei kirjeissään Lönnotille mainitse mitään suunnitelmista ottaa käyttöön Lönnotin ehdottamaa i-merkkiä. Europaeus ilmaisee selvästi, kenen keksintöä uusi loppukosenmerkki on ollut, sillä hän nimittää sitä kahteen otteeseen «Vareliuksen merkiksi» (Warelii tecken). Toverusten kesken on ollut kiistaa merkin muodosta. Europaeuksen mielestä olisi tultu yhtä hyvin toimeen apostrofilla, jolla ilmaistiin myös sanansisäisen k:n katoa (förmildrade k), mutta tyrvääläinen ei ole antanut periksi.³⁷⁾ Vareliuskin mainitsee eräässä muistiinpanossaan, että toimittajien kesken on ollut erimielisyyttä oikeinkirjoitusseikoista, millä hän tarkoittanee myös aspiraationmerkistä käytyä kiistaa.³⁸⁾

Vaikka julkinen keskustelu »spiritus asperista» vuoden 1846 jälkeen laimeni, on Suomettaren ensimmäinen vuosikertakin sentään aiheuttanut uudenlaisine kirjoitustapoineen arvostelua. Schildt kirjoittaa Vareliukselle Jyväskylältä 8. 2. 1847: «Noihin viivakkeihin ' sanain lopussa en saata mielistyä.———Ei Teidän kirjoituksenne Aamu-lehdessä mennä vuonna, jossa vastustelitte erään Turun tienoilta (arvatakseni Roos)³⁹⁾, voinut toteuttaa merkin tarpeellisuutta. Mutta, niinkuin sanoin, asia on vähäinen, jos-kohta useimmilta paheksuttu.«⁴⁰⁾ Varelius on asian tärkeydestä kuitenkin toista mieltä. Hän vastaa Schildtille: «Minun mielestäni on tämä merkki [loppu-kove] niin tarpeellinen, etten taida' hyvällä tunnolla jättää' sitä kirjoittamata', jos en voikaan sanoa tai' kirjoituksilla toteuttaa' sen tarpeellisuutta.«⁴¹⁾

Arvostellessaan vuoden 1847 Suomettaressa (n:o 7) Samuel Roosin suomentamaa luonnonopillista kirjaa Mintähden ja Sentheden Varelius puuttuu muun ohessa sen epäjohtonmukaiseen aspiraationkäsittelyyn, josta hän sanoo: «Tämä huikentelevaisuus on ruma ja sopimaton Kirjantekiän muutoin kiitettävälle' tarkkaudelle', joka koko kirjassa osoitaiksen.« Tämä arvostelu on antanut aiheen kirjeeseen, missä Roos ilmaisee mielipiteensä Vare-

³⁷⁾ Niemi, mt. s. 53.

³⁸⁾ Ikola, mt. s. 87; Rapola, mt. s. 9.

³⁹⁾ Schildt erehtyy, sillä Vareliuksen arvostelija oli Avellan, kuten edellä kävi ilmi.

⁴⁰⁾ SKS:n ark., A. V.:n saamia kirjeitä II s. 60—61.

⁴¹⁾ Mainittu kirje 27. 3. 1847.

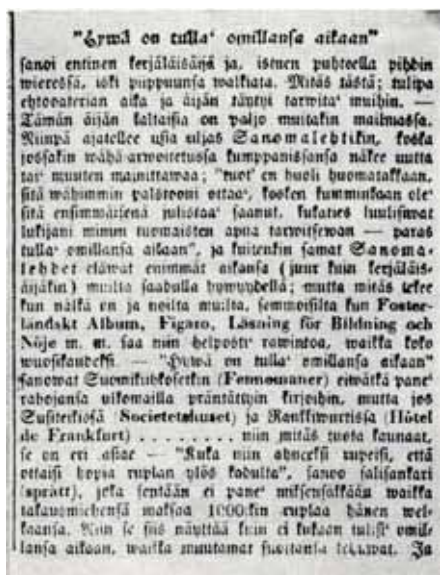
liuksen uudistusharrastuksista mm. näin: «Mitä loppukoveeseen tulee, niin en tällä järjellä siilien suostuk, vaikka kymmenen Lönnrotiakin sitä Rakentaisivat. Se on niin surmaava oikian sanajohdon ajattelevallen, ilman mitäkään hyödyttämättä.»⁴²⁾ Kuvaillaan «loppukovetta» vastaan Roos ilmeisesti sotkee Vareliuksen käyttämän aspiraationmerkin ja Lönnrotin samaan tarkoitukseen ehdottaman c:n.

Vuoden 1847 syksyllä ilmestyy Fabian Collanin suomen kieliooppi, joka ei sekään suhtaudu suopeasti Vareliuksen oikeinkirjoitusreformiin. Tekijä kyllä myöntää, että aspiraatio on selvyiden ja johdonmukaisuuden vuoksi merkittävä. Mutta hän ei hyväksy «spiritus asperia», jota «eräät uudet kirjailijat» ovat ruvenneet käyttämään, koska se sekaantuu helposti apostrofiin. Hänen mielestään sekä loppuhenkosta että konsonantin katoa voidaan kumpiakin merkitä apostrofilla, koskei sekaantumisen vaaraa ole. Helppoa on havaita, että Varelius on tähtäimessä silloinkin, kun Collan puhuu «yhdestä ja toisesta viime aikojen kirjoittajasta», joka on laajentanut aspiraation käyttöä tarpeettomasti ja haitallisesti kirjoittamalla esim. talolle⁴, talotse⁴, talonsa⁴ tulee⁴ [!], tänne⁴, asti⁴, ympäri⁴ [!]. Sanotunlaisissa sija-, suffiksi- ja verbin 3. persoonan muodoissa sekä partikkeleissa ei Collanin mukaan yleensä esiinny loppuhenkosta.⁴³⁾ On ymmärrettävää, että iisalmelaisesta kielioipintekijästä tuntuivat tyrvääläisen Vareliuksen eräät aspiraatiollisiksi katsomat muodot vierailta.

Huolimatta näistä epäävistä lausunnoista Varelius saattoi kuitenkin pitää Suomettaren ensimmäistä ilmestymisvuotta kirjoitusreformilleen suotuisana jo yksistään sen vuoksi, että hän oli saanut Europaeuksen ja Ahlqvistin puolelleen. Näistä Europaeus oli Vareliuksen innokkain tukija aspiraatioasiassa, vaikka aluksi oli kiistellyt tämän kanssa merkin muodosta. Europaeus ehdottaa kirjeissään Lönnrotille, että tämä ottaisi tekeillä olevissa julkaisuissaan Suomenkielen Lukemistossa ja tulkkisanakirjassa

⁴²⁾ Roos Vareliukselle 28. 5. 1847. SKS:n ark., A. V:n saamia kirjeitä II s. 27. V:n kirjeet R:lle hävinneet.

⁴³⁾ Fab. Collan, Finsk språklära, s. VIII, aspiraatiosta myös s. 8—9. Vrt. Einon Opetuksista kerättyihin a-esimerkkeihin.

Suomettaressa joulukuun 14. päivänä 1847 julkaistu Vareliuksen kirjoitus, jossa myös on käytetty »loppukovetta».

käyttöön uuden loppuhenkilömerkkin, jopa Kalevalassakin olisi syytä panna aspiraatio paikoin näkyviin selvyiden vuoksi. Hän mainitsee myös, että valtioneuvos Grot oli ilmaissut tyytyväisyytensä Suomettaren loppuhenkilömerkintään.⁴⁴⁾ Nämä kirjeet on lähetetty maaliskuussa. Toukokuussa Europaeus kirjoittaa samasta asiasta Suomettaren selittäen, että tärkein merkintää puolustava seikka on toistaiseksi kokonaan unohdettu, nimittäin se, että »loppuhenkilö» tekee tavuun sul'etuksi ja pehmentää

siis edellisen puustavin, jos se vaan pehmenevä on«. Lisäksi hän tähdentää Vareliuksen tapaan merkinnän hyödyllisyyttä niille, jotka opiskelevat suomea vieraana kielenä.⁴⁵⁾

Europaeuksen yritykset saada Lönnrot käyttämään julkaisuisaan »loppukovetta» ja siten arvovalloillaan tukemaan Suomettaren omaksumaa ortografiaa eivät tuottaneet tuloksia. Ainoa tapaus, jossa olen Lönnrotin jäljiltä tavannut »spiritus asperia», on edellä mainittu, käsikirjoitukseksi jäänyt Suomenkielen Lukenisto, jonka hän vuoden 1847 helmikuussa — siis ennen Europaeuksen kirjeitä — oli jättänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seu-

⁴⁴⁾ Niemi, mt. s. 56—57, 59. — Jakob Grot oli yliopiston venäjän kielen professorina 1841—53.

⁴⁵⁾ Suomen kieli kirjallisesti' käytettävänä, Str 1847 n:o 18. Niemi, mt. s. 57. Aspiraation merkitsemistä ulkomaalaisia varten puolsi myös Lönnrot. Ks. Anttila, Elias Lönnrot II s. 201.

ralle.⁴⁶⁾ Lukemiston ruotsinkielisessä esipuheessa — kirjoittaessaan aspiraatiosta — Lönnrot on käyttänyt esimerkeissä «loppukovetta», mikä on ehkä ollut myönnytys teoksen tarkastajaksi määrätylle Vareliukselle ja samalla uusi näyte kirjoittajan häilyvästä kannasta tässä asiassa. Vareliuksen v. 1847 saamista kirjeistä on säilynyt vain yksi sellainen, jossa «spiritus asperia» on käytetty. Se on A. J. Hornborgin lähettämä.⁴⁷⁾ Merkintä ei puheena olevana vuonna näytä paljontaan levinneen Suomettaren toimittajapiiriä laajemmalle.

Vuoden 1847 jälkeen «loppukove» Ahlqvistilta ja Europaeukselta häviää, puhumattakaan Tikkasesta, joka alun pitäen oli käyttänyt sitä vain satunnaisesti.⁴⁸⁾ Ahlqvist luopuu v. 1848 loppuhenkosen merkitsemisestä kokonaan.⁴⁹⁾ Europaeuksen innostus «Vareliuksen merkkiin» sammuu tammi-helmikuun aikana 1848, jolloin hänen kirjeisiinsä «spiritus asperin» tilalle ilmestyy apostrofi.⁵⁰⁾ Elokuun tienoilla 1849 katoaa Europaeukselta myös apostrofi, ja samalla päättyy hänen osaltaan loppuhenkosen merkintä.⁵¹⁾

Huolimatta entisten toimittajatoverien luopumisesta Varelius jatkoi «loppukoveensa» merkitsemistä vankkumatta edelleen jopa niin, että hän vuodesta 1848 lähtien rupesi kirjoittamaan sen uudestaan myös allatiiviin. Merkintä on kutakuinkin johdonmukaista kaikissa Vareliuksen painotuotteissa ja hänen käsikirjoitusjäämistössään toistaiseksi. Länsisuomalainen loppuhenkosen edustus esiintyy täyteläisenä v. 1848 painetussa Vekkulit ja Kekkulit-näytelmässä ja samana vuonna ruotsiksi ilmesty-

⁴⁶⁾ Anttila, mt. II s. 16. Lukemiston käsikirjoitus SKS:n arkistossa (Lönnrotiana 74).

⁴⁷⁾ A. J. Hornborg V:lle Turusta 24. 12. 1847. SKS:n ark., A. V:n saamia kirj. I s. 289. A. J. Hornborg 1821—1883, Porvoon piispa 1878.

⁴⁸⁾ Merkki puuttuu esim. Tikkasen kirjeistä Ahlqvistille 30. 10. 47 ja 27. 11. 47 (SKS, Ahlqvist 2) ja Vareliukselle 4. 6. 48 (SKS, A. V. II s. 77).

⁴⁹⁾ Kohtamäki, Ankara puutarhuri, s. 85.

⁵⁰⁾ Niemi, mt. s. 94-98. Kirjeessä Castrenille 13. 1. 1848 on vielä »spiritus asper», mutta 12. 2. tämä on vaihtunut apostrofiksi.

⁵¹⁾ Niemi, mt. s. 132-135. Kirjeessä Reinholmille 28. 7. 1849 on aspiraatio merkitty vielä kerran, mutta Castrenille 11. 9. ei enää kertaakaan.

neen kansatieteellisen tutkimuksen⁵²⁾ ja tämän v. 1849 julkaistun saksannoksen⁵³⁾ suomenkielisissä sanoissa⁵⁴⁾ sekä vuosien 1848 ja 1849 Suomettaren kirjoituksissa, jotka tuntee hänen laatimikseen nimimerkistä A. W. Vuoden 1850 Suomettaressa on Vareliukselta vain yksi kirjoitus, numerossa 6 helmikuun 8. päivänä julkaistu «Älkää antako laittajalle siaa!» Tämä on erikoinen siksi, että siinä on käytetty apostrofia. Merkistä ja sen käytön niukkuudesta voi päätellä, että toimitus on korjaillut Vareliuksen käsialaa, etenkin kun muiden lähteiden perusteella tiedämme, että hänen merkintätapansa vielä tähän aikaan ja jälkeenkin säilyi ennallaan. Pari apostrofia loppuhenkosen merkkinä tavataan vielä 19. 6. 1850 painoluvan saaneessa virsisuomennosarkissa Armon Ylistys. Tässä tapauksessa ehkä apostrofin käyttö on johtunut turkulaisen Hjeitin kirjapainon puutteellisesta kirjasinvalikoimasta. Viimeinen löytämäni Vareliuksen painotuote, missä »loppukovetta« on käytetty ja yleensäkin aspiraatio merkitty, on kirjasena ilmestynyt suomenkos »J. J. Rambachin saarna Autuaallisesta Tuttavuudesta Jeesuksen Kristuksen lammasten ja heidän hyvän Paimenensa välillä«. Vihko on saanut painoluvan 27. 11. 1850, joskin se on ilmestynyt vasta seuraavan vuoden puolella. Länsisuomalainen loppuhenkosen merkintä on huolellista. 3. persoonan omistusmuodot ovat edelleen ilman »loppukovetta«.

Tätä tutkimusta varten olen tarkastanut myös Vareliuksen säilyneet käsikirjoitukset. Näistä ovat Tyrväästä ja muualta tehdyt sanamuistiinpanot, joita Varelius lähetti Lönnrotille v. 1847,

⁵²⁾ Bidrag tili Finlands kändedom i ethnografiskt afseende. Suomi 1847.

⁵³⁾ Beiträge zur Kenntniss Finnlands in ethnographischer Beziehung. St. Petersburg 1849.

⁵⁴⁾ Enon Opetuksista en löytänyt yhtään verbin imperatiivin yksikön 2. persoonan muotoa, joten V:n aspiraationmerkintä tältä kohtaa jäi avoimeksi (ks. s. 299). Näytelmässä Vekkulit ja Kekkulit k.o. imperatiiveja on useita, esim. juo' pois, laula' nyt vaan, käännä' selkääsi, mene', tuo', pane' koriat vaatteen ylle, ole' valmisna. Näiden odotuksenmukaisten »spiritus asper«-tapausten määrää vähentää se, että V. niiden rinnalla käyttää -s-loppuisia assimilaatiomuotoja, esim. laulas (< laula sinä), jUtteles, menes, näytäs, otas. Suomi 1847:stä s. 53 on esimerkki »Tee' kirkko Karsattiin, Karsatisa kirkko kaunis on«.

1848 ja 1849, samalla näytteitä lähettäjän aspiraationmerkitsemistavasta,⁵⁵⁾ samoin kuin «Sasliinin koulussa oppivaisten Lujetelo»⁵⁶⁾ ja «Sasliinin koulun jäsenistö»⁵⁷⁾ vuodelta 1849, jotka Varelius on kirjoittanut ollessaan opettajana Hämeenkyrön Jumesniemessä. Yhtä harras aspiraationmerkitsijä hän on ollut myös yksityiskirjeissään, niissäkin, jotka hän — joko kokonaan tai osaksi suomenkielisinä — on lähettänyt morsiamelleen Natalia von Schantzille.⁵⁸⁾ Vuodelta 1850 säilyneistä Vareliuksen kirjeistä on myöhäisin lähetetty Yrjö Koskiselle Hämeenkyröstä maaliskuun 10. päivänä.⁵⁹⁾ Siinä on loppuhenkosen merkintä täysin sillä kannalla, jonka Varelius v. 1848 oli omaksunut.

Yrittäessämme selvittää, koska Varelius lakkasi «loppukovetaan» käyttämästä, pääsemme pisimmälle tarkastelemalla hänen saarnojensa käsikirjoituksia. Näistä viimeiset, joihin aspiraatio on vielä merkitty, on pidetty v. 1850 21. ja 26. sunnuntaina kolminaisuuden päivästä sekä pyhänmiesten päivänä⁶⁰⁾ ja v. 1851 uuden vuoden päivänä,⁶¹⁾ joskin merkintä niissä on jo epäsäännöllistä. Seuraavat vuoden 1851 saarnat on päivätty palmusunnuntaina ja 2. pääsiäispäivänä, mutta niissä ei aspiraatiota ole enää pantu näkyviin. — Painotuotteita ei Vareliukselta ole edellä mainitun saarnasuomennoksen jälkeen ennen kuin Sanomia Turusta -lehden 1851:n numeroissa 5—7 (4. 3.—1. 4.; Pellonviljeliin kirjoitustaidosta), missä ei loppuhenkosen merkkiä enää näy — eikä missään hänen kirjoittamassaan tekstissä tämän jälkeenkään. «Loppukoveen» ja samalla aspiraationmerkinnän kausi kesti siis Vareliuksella ainakin tammikuun alkuun v. 1851.

Olen yrittänyt löytää merkkejä «spiritus asperin» siirtymisestä muihin sanomalehtiin kuin Suomettareen vuosien 1846—49 aikana. Hannikaisen Kanava harrastaa loppuhenkosen merkintää niukasti

⁵⁵⁾ SKS:n ark.

⁵⁶⁾ Turun tuomiokapitulin ark. Turun maakunta-arkistossa.

⁵⁷⁾ Sasslinin koulun arkisto, Hämeenkyrö, Jumesniemi.

⁵⁸⁾ Lehtori Lahja Selänteen hallussa. Suomenkielisistä kirjeistä on kolme v:lta 1847 ja kuusi v:lta 1848.

⁵⁹⁾ Valtionarkisto.

⁶⁰⁾ SKS:n ark. Kl. n:o 1721.

⁶¹⁾ SKS:n ark. Kl. n:o 1718.

ja käyttää tähän tarkoitukseen apostrofia.⁶²⁾ Samalla kannalla on havaintojeni mukaan Maamiehen Ystävä. Gottlundin lehdestä, jonka nimi v. 1846 oli Suomalainen, sen jälkeen Suomi, saattaa löytää vain apostrofin jostain harvasta lähetetystä kirjoituksesta. Valtaosassa tekstiä, joka on julkaisijan käsialaa, hän jatkaa edelleen tämän kirjoituksen alussa esiteltyä omalaatuista aspiraationkäsittely ään. « Loppukovetta » en mainittujen lehtien vuosikerroista ole tavannut. Vuoden 1849 jälkeen merkin esiintyminen on jo entistä epätodennäköisempää. Mainittakoon, että Euren v. 1849 suosittaa aspiraation merkitsemistä vain kieliopeissa käytettäväksi.⁶³⁾

Entä Suometar vuoden 1847 jälkeen?

Vuoden 1848 vuosikerrassa — toimittajina olivat tällöin Europaeus ja Tikkanen — aspiraationmerkintä ja erikoisesti »loppukoveen« käyttö on jyrkästi vähentynyt. »Spiritus asper« esiintyy paitsi Vareliuksen käsialoissa vain kahdessa kirjoituksessa: Lönnrotin matkakertomuksen suomennoksessa, missä merkki on ensimmäisen infinitiivin lyhyemmässä muodossa (n:o 5, 6, 7, 13; mossassa 12 on apostrofi), ja kirjoituksessa Almanakan Loppu-lehdistä (nimim. A. M. = Antti Manninen ?, n:o 39). Heti alkuvuodesta (n:o 9) lehti yhtyy — arvostellessaan Collanin suomen kielioppia — tekijän kantaan loppuhenkosen merkinästä ja kirjoittaa: »Hengähdysmerkin ':n muuttaminen ':ksi on erinomattain sen puolesta etusa, että sekä kirjoittajalle että erinomattain kirjaimien latelijalle tekee edellinen sekaa ja vaikeutta, jota vastaan se toinen on tutumpi ja helpompi.« Moinen kannanilmaisu ei liene ollut mieluisaa luettavaa Vareliukselle lehdestä, jonka ensimmäisenä päätoimittajana hän vuotta aikaisemmin oli ollut ja jonka ortografiaan hän alkuvaiheessa oli saanut »spiritus asperin« istutetuksi tietysti toivoen, että tämä sitä tietä yleistyisi.

Vuoden 1849 Suomettaressa ei »loppukovetta« käytäkään enää kukaan muu kuin Varelius. Apostrofia viljelee vain Europaeus, joka luopuu siitäkin kesken vuotta, kuten jo kerrottiin. Vuonna

⁶²⁾ Kohtamäki, Pietari Hannikaisen »Kanava», s. 156.

⁶³⁾ Eurén, Finsk språklära, Åbo 1849 s. 4.

1850 merkitsee «koveen» vain nimimerkki Vespukki kirjoituksessa Pieni kirjanen Suomikiihkosillen (nro 7) ja tekee sen lisäksi täyteläisesti, aivan Vareliuksen tapaan. Vuoden 1851 Suomettaresta on kaikenlainen aspiraationmerkintä jo hävinnyt.

«Spiritus asperin» pääforumiksi jää siis Suomettaren ensimmäinen vuosikerta. Sen jälkeen merkin esiintyminen käy niin vähäiseksi, ettei sillä enää ole merkitystä Vareliuksen kirjoitustavan yleistäjänä.

Siitä, että Vareliuksen henkilökohtaisesti antamilla neuvoilla on ollut vaikutusta melko myöhäisessä vaiheessa, on säilynyt eräitä käsikirjoitustodisteita. Kun hän kesällä 1848 tuli Sasslinin koulun opettajaksi Hämeenkyrön Jumesniemeen, kääntyi samoihin aikoihin kotipitäjässään suomea opiskeleva Yrjö Koskinen todennäköisesti hänen puoleensa saadakseen neuvoja mm. oikeinkirjoitusseikoista. Se, että näin tosiaan on tapahtunut, näkyy Sasslinin koulun «perustuksen ja asetusten» konseptista, jonka pohjateksti on Yrjö Koskisen käsialaa, nähtävästi vuodelta 1849. Varelius on tehnyt siihen lukuisia korjauksia. Aspiraatiot on merkitty konseptiin Vareliuksen tapaan.⁶⁴⁾ Sama ortografinen erikoispiirre nähdään Yrjö Koskisen kirjoittamassa Hämeenkyrön seurakunnan ensimmäisessä suomenkielisessä kirkonkokouksen pöytäkirjassa 4. 11. 1849.⁶⁵⁾ Pitkäaikaiseksi ei tämä vaihe Yrjö Koskisen kirjoitustavassa tullut. Ainakaan Hämeenkyrön pitäjänkertomuksessa (1851) hän ei enää merkitse loppuhenkosta.

Toinen henkilö, joka samoihin aikoihin alkaa kiinnittää huomiota Vareliuksen aspiraationmerkintään, on hänen koulu- ja ylioppilastoverinsa sekä pitkäaikainen kirjeenvaihtostävänsä Karl

⁶⁴⁾ Turun maakunta-arkisto (Turun tuomiokap. ark.). V:n käsialalla tehdyissä korjauksissa on paranneltu sanontaa, pyyhitty yli tai lisätty kokonaisia kappaleita. Aspiraatiot on merkitty myös pyyhittyihin ja korjattuihin kohtiin, mikä osoittanee, etteivät »loppukoveet» ole V:n jälkeenpäin lisäämiä. — Arveluni, että kysymyksessä on Y. K:n käsiala, ovat vahvistaneet maisterit Pirkko Rommi ja Lauri Hyvämäki. — Vareliuksesta Y. K:n suomen kielen opettajana ks. Suolahti, Nuori Yrjö Koskinen s. 98 ja Suomen kansalliskirjallisuus XV s. 148.

⁶⁵⁾ Hämeenkyrön kirkonarkisto. Ks. myös Suolahti, mt. s. 98—99.

Kustaa Wivolin.⁶⁶⁾ Vuonna 1849 tämä julkaisi Th. Bauerin eläinsuojelukirjasta suomennoksen Luontokappalten kovasta menettämisestä Varoitus, jossa loppuhenkosta ei ole merkitty. Kuitenkin Wivolinin kirjeessä Vareliukselle 2. 1. 1849 näkyy muutama »loppukove«, joskin epäsäännöllisesti sijoitettuna.⁶⁷⁾ Samana vuonna toukokuun 1. päivänä Wivolin kirjoittaa Turusta ystävälleen: «Anteeksi veljeni! mutta nyt pistän tähän Grammatikallisen kysymyksen: Missä eli mihin sinä nyt tähän aikaan tahdot pistää hengähdys-merkin. Minä tahtoisin olla seuraajasi siinnä; vaan koska en tiedä tätä asiaa oikein, niin olen tähän asti jättänyt sen. Nimitä veljeni paikat Eurénin uuden Grammatikan jälkeen; siitä olen nyt aikonut oppia Suomen suloista kieltä viljelemään.»⁶⁸⁾ Kirje on huomionarvoinen siksi, että se osoittaa, miten aspiraationmerkinnässä vallinnut kirjavuus saattoi aiheuttaa hämmennystä ja miten suomen kieleen teoreettisesti perehtymättömän akateemisenkin kirjoittajan, kuten Wivolinin, oli vaikeata tietää, mihin loppuhenkosen merkki pitäisi sijoittaa. Varelius on ilmeisesti antanut toverinsa pyytämiä ohjeita,⁶⁹⁾ mutta silti tämän kirjeet edelleen ovat ilman aspiraationmerkkiä, joten Vareliuksen parhaan ystävänkin harrastus asiaa kohtaan jäi laimeaksi.

Vuonna 1850 elokuun 31. päivänä kirjoittaa Europaeus Savi-
taipaleelta Vareliukselle, että se tutkijakunta, jonka Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oli asettanut neuvottelemaan Europaeuksen ruotsalais-suomalaisen sanakirjan kieliasusta, oli päättänyt »huo-
letta« luopua aspiraation merkinnästä sanakirjan toimitustyössä. Perusteena mainitaan, ettei kieleen haluttu ottaa mitään tarpeetonta. Loppuhenkosen merkintä katsottiin tarpeettomaksi, koska vanhassa kirjakielessäkin oli tultu ilman sitä toimeen. Lisäksi oltiin sitä mieltä, ettei aspiraation kirjoitusmerkki hyödytä ta-

⁶⁶⁾ Synt. Halikossa 1822, fil. kand. 1848, Uudenkaupungin ala-alkeiskoulun vt. rehtori 1852, kuoli Jääsken kirkkoherrana 1883. Wivolinin kirjeitä V:lle on SKS:n arkistossa vuosilta 1843—80 35 kpl. V:sta 1848 lähtien kirjeet ovat pääasiallisesti suomenkielisiä. Vareliuksen vastauskirjeitä ei ole toistaiseksi löytynyt.

⁶⁷⁾ SKS:n ark., A. V:n saamia kirj. II s. 181—184.

⁶⁸⁾ SKS:n ark., A. V:n saamia kirj. II s. 191.

⁶⁹⁾ Wivolin Vareliukselle 19. 6. 1849. A. V. II s. 195.

vallisia lukijoita, vaan ainoastaan kieleen teoreettisesti perehtyneitä, jotka taas pääsevät asiasta perille muuta tietä. Tutkijakuntaan kuului mm. M. A. Castren.⁷⁰⁾ Tämän arvovaltaisen asiantuntijaelimen kannanotto lieenee osaltaan seuraus sen realiteetin toteamisesta, että niiden kielenviljelijäin luku, jotka aspiraation merkitsemistä kokeilivat, oli vuosi vuodelta pienentynyt ja että he vuoden 1850 tienoilla olivat jo häviävän pienenä vähemmistönä.⁷¹⁾ Täten oli läikyntä tässä yleiskielemme myrskyissä kehitysvaiheessa ainakin yhdeltä kohtaa tyyntynyt.

Varelius huomasi jääneensä «loppukoveineen» miltei yksin, joten hän katsoi parhaaksi mukautua tässä kohden vakiintuvaan ortografiaan. Tämä ei suinkaan merkinnyt sitä, että hän olisi muuttanut mieltään aspiraationmerkinnän tarpeellisuudesta. Siitä löydämme todisteen Vareliuksen käsikirjoituksena säilyneestä laajasta suomen kieliopista, jossa puheena oleva kohta on eräästä kielellisestä piirteestä päätellen kirjoitettu aikaisintaan 1860-luvulla.⁷²⁾ Tekstissä on ensin käytetty loppukove-nimitystä, mutta tämä on yhtä kohtaa lukuunottamatta korjattu loppuahiksi. Huomattakoon myös, että loppukove-loppuah ei merkitse Vareliuksella enää niinkuin ennen aspiraation merkkiä vaan itse aspiiraatiota,⁷³⁾ kun hän kirjoittaa: «Vaikka tällä äänteellä [loppuahilla] ei ole omaa puustaviansa ja tämän osoittaminen jollakulla merkillä (kuin: *voittaa'* tahi *voittaa'*, taikka kirjaimella (voittaan, kevät) on nähty liijan vaivalloiseksi ja hankalaksi eikä ole saanut yleistä hyväksymistä, vaan kirjoitetaan paljaaltansa: *tuoda, ole, kevä, kude* jne., niin älkäämme sentään luulko tämän

⁷⁰⁾ Niemi, mt. s. 211.

⁷¹⁾ Lahja Koppanen, Kysymys ns. »loppuhenkilöistä» murteiden taistelun aikana. Laud.tutk. v. 1948, s. 80. Siitä teokseen Kohtamäki, Ankara puutarhuri, s. 86.

⁷²⁾ Vareliuksella on tässä kohdin lyhytvokaalinen -kan, -kän liite (pro-kaan, -kään), mitä hän tähänastisten havaintojeni mukaan siirtyi käyttämään v:n 1864 vaiheilla.

⁷³⁾ Kove- tai loppukove-sanojen aikaisemman merkityksen (= aspiraationmerkki ') Varelius on ilmaissut v:n 1947 Suomettaressa (n:o 7, Mintähden ja Sentähden) ja mainitussa kirjeessään Schildtille 27. 3. 1847. Suomettaren kirjoituksesta selviää, että Varelius jo tällöin saattoi tarkoittaa »koveella» myös itse loppuhenkilöisyyttä (»puoli-h:ta») eikä vain tämän merkkiä.

äänteen olevan kadoksissa; sillä pitäähän tämän kuitenkin kuuluman puheessa ja lukeissa. Puustavistomme vaillinaisuus tässä on tosin valituksen alainen, kun tekee usein senkin, että lause sopii ymmärrettää kahtialle, esim. «lupaa mennä — — — ja ottaa———.» (lukia ei eroita: ottaako vai lupaako ottaa, vaikka kuulia sen kyllä eroittaa). Loppuahin kirjoittaminen tekisi selvän eroituksen ajatuksilla: «lupaa mennä'———ja ottaa' (olotapa), ja: «lupaa mennä———ja ottaa (suoratapa)———«; mutta asiain niin ollessa, kuin ne nyt ovat, ei auta kirjailian muuta, kun panna olotapa yhtäläiseksi suoratavan kansa ja kokea muilla kurein sovittaa sanojansa niin, että kahtiaisuus tulis vältetyksi, vaikka loppukoveelta puuttuu merkkinsä.«⁷⁴)

Ehkä Varelius näitä rivejä kirjoittaessaan on tuntenut pientä haikeutta ajatusten palatessa nuoruusvuosien ortografiseen mieli-ideaan, jota hän oli joutunut puolustamaan monia hyökkäyksiä vastaan.

⁷⁴) Varelius, Kielioppisia tarkkailemia kirjausmuodon vaurastumista varten. SKS.n ark., KL nro 1694 s. 31—.

Kaksi satakuntalaista sanaa

Liikkuessani parin viime vuoden aikana Helsingin yliopiston suojissa toimivan Suomen kielen nauhoitearkiston assistenttina nauhoittamassa suomen murteita olen pannut merkille sen, että tavalliset kansanihmisetkin sangen usein pysähtyvät pohdiskelemaan kielen, murteen muuttuvuutta. He tekevät, yleensä ihmeteltävän tarkasti, huomioita naapuripitäjäläisten kielestä. Kuulee toisinaan koko joukon murteenpiirteitä, jotka ovat löydettävissä kielentutkijoiden teoksista, yleensä äännehistorioista. Myös sanastollisiin seikkoihin kiinnitetään huomiota. Kielenoppaat saattavat kertoa, että jokin tietty sana esiintyy myös lähipitäjäläisten kielessä tai että naapurit käyttävät jo vallan toisenlaisia nimityksiä kuin he itse; joskus jopa sanojen merkitysten muuttuvuuskin on huomattu. Havainto on tietenkin aivan oikea: eri käsitteillä on yleensä useita eri nimityksiä suomen murteissa. Toisinaan jonkin sanan alue saattaa peittää koko Suomen, tavallisesti leviämisaalueet ovat kuitenkin suppeampia. Suomen sanastomaantieteen tutkimus on jo tähän mennessä paljastanut useita sangen mielenkiintoisia levinneisyysalueita.

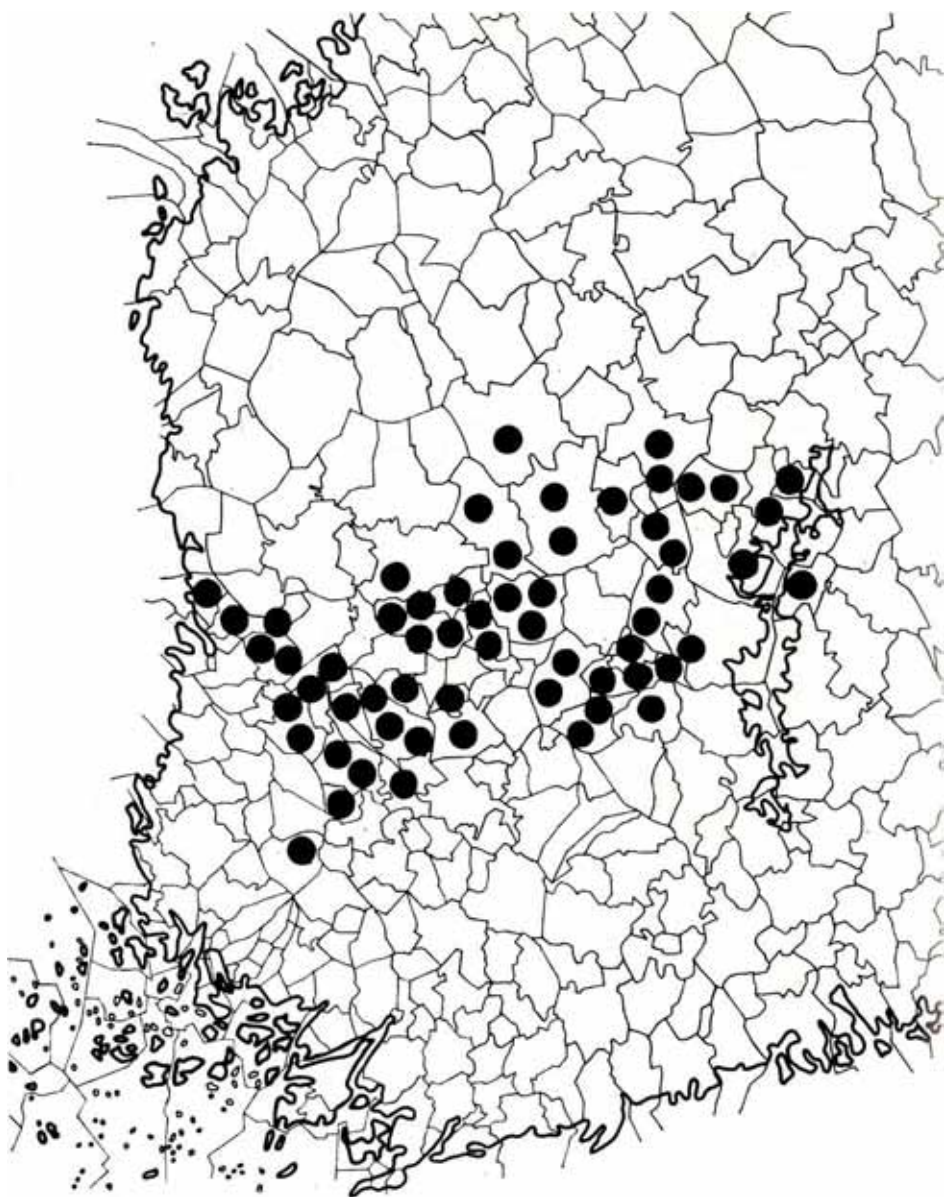
Toisinaan huomaa aivan selvästi sen vaikutuksen, mikä vesistöalueilla on ollut sanojen ja niiden merkitysten levinneisyyteen. Seuraavassa tulen käsittelemään kahta Kokemäenjoen piiristä lähtenyttä sanaa, joista toisen levinneisyysalue noudattelee sangen uskollisesti Kokemäenjoen vesireitin kulkua, toisen alue on taas suuntautunut pohjoiseen ja etelään. Kumpikin sana on alkuaan

selvästi satakuntalaislähtöinen, ja kummankin leviämisa-alue selittyy asutushistoriallisista seikoista, kuten tulemme näkemään. Artik- keli on laadittu Sanakirjasäätiön kokoelmien pohjalla; paljon olen myös saanut materiaalia muuta tietä, mm. sanomalehdissä olleiden kyselyjen avulla.

Sortaus entisajan riihityöhön liittyvänä terminä

Entisajan riihenpuinti- tai yleensä riihityötermistöön kuuluvaa sortaus-sanaa (tai paikoin sen asemesta tai rinnalla esiintyviä va- riantteja *sorta(h)inen*, *sortain*, *sortamus*, joista tuonnempana lisää) tavataan Kokemäenjoen suupuolelta Päijänteen tienoille ulottu- valla alueella. Ks. karttaa 1. Mainintoja on Porin seudun murteista, Turun ylämaasta, Ala-Satakunnasta, Ylä-Satakunnasta, sydänhämäläisistä murteista, Päijät-Hämeestä ja yhdestä Päijät- Hämeen lähipitäjästä (Ahlainen, Noormarkku, Kullaa, Yläne, Vampula, Huittinen, Kokemäki, Kauvatsa, Punkalaidun, Kiikka, Kiikoinen, Tyrvää, Karkku, Hämeenkyrö, Viljakkala, Ikaalinen, Vesilahti, Tottijärvi, Ylöjärvi, Teisko, Kuru, Ruovesi, Virrat, Vilppula, Kuorevesi, Längelmäki, Eräjärvi, Kuhmalahti, Sahalahti, Kangasala, Pälkäne, Luopioinen, Kuhmoinen, Jämsä, Koskenpää, Muurame, Korpilahti, Luhanka, Keuruu). Edellistä paremman kuvan sortaus-sanan levinneisyysalueesta saa vertaamalla sitä Ko- kemäenjoen vesistöalueen kulkuun.¹⁾ Sortaus-alue alkaa Koke- mäenjoen suupuolelta, noudattelee sitten uskollisesti joen varsia nousten ensin Harjunpään jokea Kullalle, sitten jonkin matkaa Kauvatsan jokea (Kiikoisiin saakka), vähän ylempänä kahden edellä mainitun joen tavoin Kokemäenjokeen laskevaa Loimijokea (Vampulaan asti) ja Kyrösjärven reittiä (ainakin Hämeenkyröön, ehkä Ikaalisiin asti) ylöspäin, seuraa etelässä Pyhäjärven ran- nikkoja ja ulottuu Längelmäveden ja Pälkäneen vesireittien lat- voille saakka (ei jaksa kuitenkaan seurata enää Hauhon reittiä). Pohjoisessa taas sortaus-alue siirtyy aste asteelta Näsijärven ran-

¹⁾ Puhuessani sortaus-sanan levinneisyysalueesta sisällytän sanaan sor- taus myös tämän variantit (ks. ed.). Myöhemmin tulee puhe myös eri va- rianttien levinneisyydestä.

Kartta 1. Sortaus - sanan ja sen varianttien levinneisyysalue.

toja pitkin kohti vesistön pohjoisimpia ääriä, Ähtärin reittiä pitkin Virroille asti ja Keuruun reittiä Keuruulle (näiden välissä olevan Pihlajaveden reitin varrelta ei ainakaan ole mainintoja). Vedenjakajan *sortaus* ylittää levinneisyysalueen pohjoisosassa, Kuoreveden itärajan pohjoisosan paikkeilla (täällä on vedenjakaja kapeimmillaan) ja tunkeutuu täten Päijät-Hämeeseen. Päijänne on sitten suurin piirtein katsoen pysäyttänyt *sortauksen* leviämisen, ainoastaan yhdestä Päijänteen itäpuolisesta pitäjästä, nimittäin Luhangasta, on *sortauksesta* maininta. Sana siis noudattelee sangen uskollisesti Kokemäenjoen vesireitin kulkua ja tunkeutuu läntisen paineen vaikutuksesta Päijät-Hämeeseen saakka. Kielteisten vastausten perusteella voi taas sanoa, että paljoakaan ei tarvitse poiketa varsinaiselta vesistöalueelta, niin sanaa ei enää tavata.

Sortaus-alueeseen kuulumattomia ovat omien muistiinpanojeni mukaan seuraavat pitäjät: Mellilä, Pöytyä, Oripää, Alastaro, Loimaa, Ulvila, Merikarvia, Kankaanpää, Jämijärvi, Ikaalinen (ainakin pitäjän pohjoisosa). Ikaalisista on kyllä sanasta yksi tieto (K. Uusitalon v:lta 1935).³⁾ Kielteisiä vastauksia olen saanut seuraavista levinneisyysaluetta ympäröivistä paikoista: Lavia (E. A. Virtanen 1959), Mouhijärvi (Bertta Janhunen 1960), Parkano (ylioppilas Aune Mäkysen suullinen ilmoitus kirjoittajalle 1960), Kihniö (Sisko Honkala 1959), Pylkönmäki (J. Rämänen 1959), Uurainen (V. Kässi 1959), Petäjavesi (Anja Tupamäki 1959), Laukaa (ylioppilas J. Tynkkysen suullinen ilmoitus kirjoittajalle 1960), Toivakka (J. Essonen 1959), Joutsa (K. Siltala 1959), Hartola (Olga Eskola 1960), Sysmä (O. A. Svensson 1960), Kuhmoinen Poikkijärvi (V. Hertman 1959), Kuhmoinen Säynätjoki (Ida Jokinen 1959), Padasjoki Auttoinen (Elma Niemi 1960), Padasjoki Vesijako (V. Rantanen 1960), Hauho (Helmi Ylhäinen 1960), Sääksmäki (H. Puntila 1959), Urjala (ylioppilas J. Rekusen suullinen ilmoitus kirjoittajalle 1960), Loimaa (K. Aho 1959). Kuh-

³⁾ Itse olen vanhoja ikaalislaisia haastatellessani merkinnyt sanan tuntemattomaksi ainakin Ikaalisten Kallionkielessä ja Tevaniemessä. Ei ole tosin aivan varmaa, vaikka sortaus tunnettaisiinkin jollakin Ikaalisten kullalla, ainakin Hämeenkyröön rajoittuvassa pitäjän eteläosassa, koska aivan Hämeenkyrön länsikulmauksessa, lähellä Ikaalisten rajaa ikänsä elänyt Taavetti Lammintaustakin sanan tunsu (oma muistiinpanoni 1959).

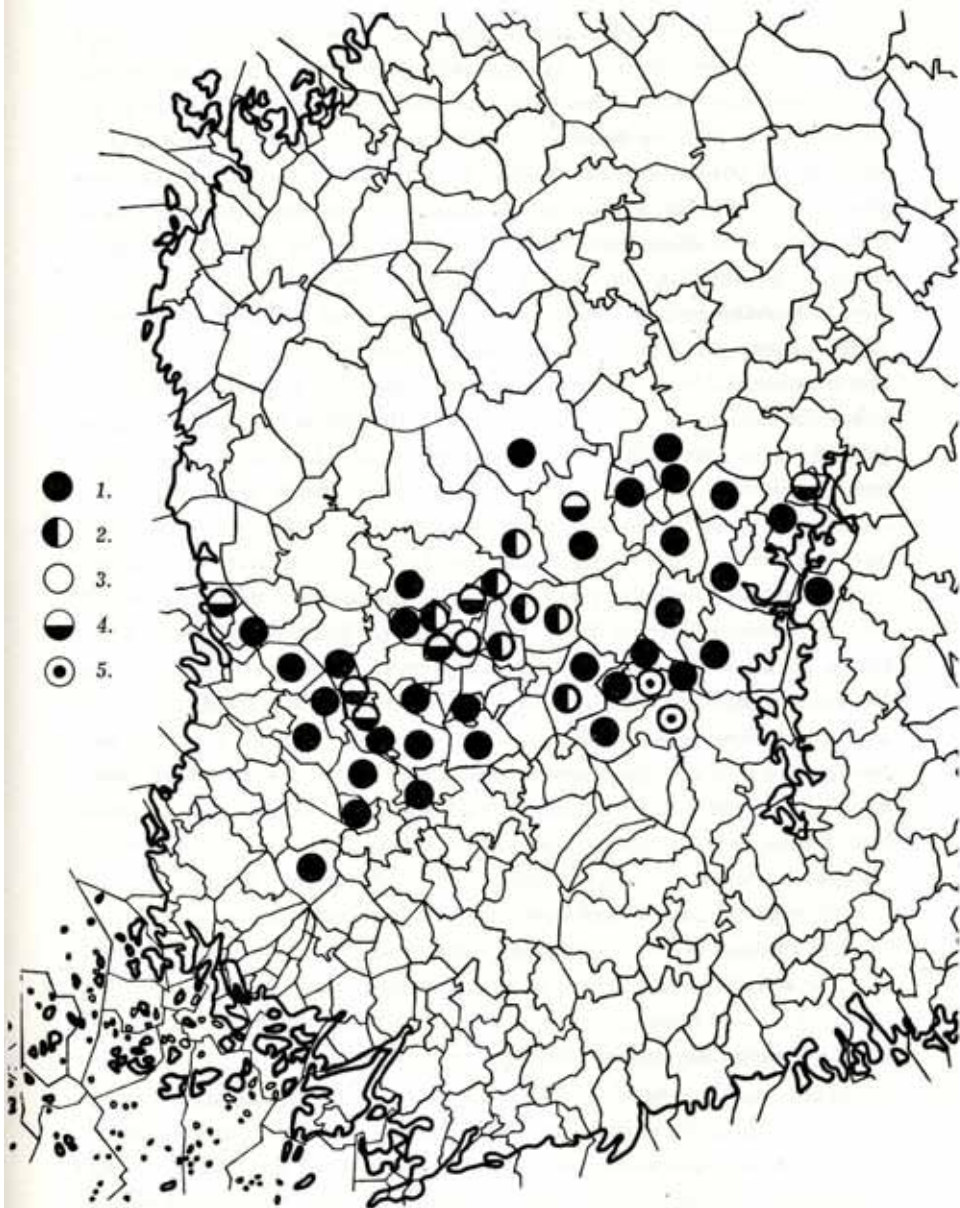

moisten kielteiset tiedot ovat pitäjän Kymijoen vesistöalueeseen kuuluvasta osasta, kun taas A. Ruokolan 1959 lähettämä tieto on pitäjän lounaisosasta, josta vedet laskevat Kokemäenjoen vesistöön.

Vielä on joitakin kielteisiä tietoja varsinaisen Kokemäenjoen vesistöalueenkin varsilta, mm. muutamasta pienestä Tampereen ympäristön pitäjästä (Pirkkala, Messukylä, Aitolahti). Se ettei sanaa tunneta enää Tampereen ympäristön pikku pitäjissä, johon alueen enimmäkseen tällä vuosisadalla tapahtuneesta voimakkaasta teollistumisesta, joka on ollut omiaan aiheuttamaan tällaisen vanhan maanviljelyssanaston piiriin kuuluvan termin vähittäisen syrjäytymisen ja unohtumisen. Todennäköisesti samasta syystä *sortauksesta* ei ole tietoa aivan Porin liepeiltä ja Keikyästä. Muut vesistöalueen varrelta tulleet kielteiset tiedot ovat aivan sporadisia ja saanevat selityksensä siitä, että *sortaus* on riihiyöterminä kuulunut lähinnä vain miesten sanavarastoon (siitä huolimatta, että naisetkin ovat riihitöitä tehneet). On siis ymmärrettävää, että joku naisvastaaja ei sanaa tunne. Vielä voi *sortauksen* satunnainen tuntemattomuus johtua sanan suppeasta merkitysalasta (*sortauksen* tekeminen ei kaikissa riihissä eikä tietyissä olosuhteissa ole tullut edes kysymykseen, kuten tuonnempana tulemme näkemään) ja nyt jo vanhentuneesta käytöstavasta.³⁾ Kokonaisuutta silmällä pitäen ja edellä olevan huomioon ottaen jollakin satunnaisella kielteisellä tiedolla ei ole merkitystä.

Sanasta esiintyy seuraavia muotoja: *sortaus*, *sorta(h)inen*, *sortain* ja *sortamus*. Ks. karttaa 2. *Sortahisesta* on tietoja Ylä-Satakunnan itäiseltä sivustalta (Hämeenkyrö, Viljakkala) sekä neljästä sen lähipitäjästä (Kuru, Teisko, Ylöjärvi, Kangasala), Hämeenkyröstä olen merkinnyt sekä h:llista että h:tona edustusta (siis sekä *sortainen*- että *sortahinen-muodon*). Hämeenkyrön Jumesniemessä (aivan lähellä Nokian rajaa, siis Hämeenkyrön eteläisimmässä osassa) asuva 68-vuotias Eero Kilpi käytti sor-

³⁾ Viljakkalasta sanaa tiedustellessani tein havainnon, että vain vanhimmat seudun asukkaat sen muistivat (eräs kuusissakymmenissä oleva paikkakuntalainen ei enää tuntenut *sortaus*-sanaa, sen sijaan 75-vuotias Oiva Soukko selvitteli tarkkaan sanan käyttöä).

Kartta 2. 1. sortaus, 2. sortahinen, 3. sortainen, 4. sortain, 5. sortamus.

tainen-muotoa: «Sittek kunnei ollu, tavallisestip pikku paikoisa ollum muuta yks riihi, ni ensil lyätiin [sitomet] seinääj ja, tehtiin se semmonem pino sittes sitä sanottiin sortaiseksi, ja sittek ku saatiin se sortainen tehtyä ni sitte aljettiin tappaav vasta sitte, siinä oven suusa, siin-oli häkki, kur riihesä tapettiin semmosesa yksinäisesä riihesä, kunnei ollul luvaa eikä mitään, sitä se se oli se sortainen se» (Suomen kielen nauhoitearkisto 223:2). Pitäjän pohjois- ja keskiosasta olen merkinnyt sortaminen-muotoa. Myös Ilmari Kohtamäen Hämeenkyröstä keräämissä sanatiedoissa (v:lta 1932) esiintyvät molemmat muodot. Hämeenkyrön -hinen-loppuisten nominien (*h* sivupainollisen tavun alussa) kahtalaisesta edustuksesta ks. Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I s. 246—247. Sortahinen-muodon alue sopii muutenkin hyvin siihen kuvaan, jonka Virtaranta on edellä mainitun teoksensa s. 247 olevassa *lakeinen, lakkeinen ~ lakehinen* -kartassa antanut -hinen-loppuisten nominien *h:n* kato- ja säilymäedustuksesta. *Sortain*-johdostyypistä on tietoja seuraavista pitäjistä: Ahlainen, Kiikoinen, Kiiikka, Hämeenkyrö, Viljakkala, ? Ruovesi, ? Muurame. Hilikka Vilppula on väitöskirjassaan *Das Dreschen in Finnland* s. 56 maininnut Kuhmalahdelta yhden ahdosrivin nimitykseksi sortamus-muodon (rinnalla *sortaus* ja *loitto*). Hilda Virtasen mukaan *sortamus* tavataan myös Luopioisissa (tieto v:lta 1959). Mainittakoon, että sortamus-alueen välittömässä läheisyydessä (ainakin Padasjoki, Lammi, Hollola) esiintyy sortaus-sanaan muotoopillisesti rinnastettavan *kätäys* 'yksi kädellinen' -sanankin vastineena -mys-johtimen *kätämys*. Muissa levinneisyysalueen pitäjissä (*sorta(h)inen, sortain, sortamus* -pitäjissäkin joskus *sortaus*) tavataan *sortausta*. Hämeenkyrössä esiintyy omien muistiinpanojeni mukaan rinnakkain peräti kolmea (tavallaan neljää) muotoa, nimittäin *sortausta, sorta(h)ista* ja *sortainta*.

Mihin *-us, -ys* -johdosryhmään *sortaus* kuuluu, on vaikea sanoa. Seuraaviin muotoryhmiin *sortaus* ei sovi: 1) supistumaverbiperuusiin (*makaus, leikkaus* jne.) johdoksiin, 2) *ahdas, rikas, viekas* -tyyppisistä s-loppuisista adjektiiveista saatuihin johdoksiin *ahtaus, rikkaus, viekkaus* jne., 3) denominaalisiin *kulmaus, nurkkaus, mutkaus, ohaus* jne. -johdoksiin. — Tosin sortaa-verbin rinnalla

esiintyy mm. Lönnrotin sanakirjassa supistumamuotoinen variantti *sorvata*, *sortaan* 'fälla träd tili risgård 1. hägnad', ja suomen murteistakin on ainakin pari supistumamuotoista esiintymää, nimittäin V. Ruoppilan ja H. Kouvon Lemiltä muistiin merkitsemä *sorto*-kantainen *sorrota*, jolla tarkoitetaan puita kaatamalla tapahtuvaa huonon aidan korjaamista. Näistä tiedoista huolimatta ei *sortaus*-sanaa voitane pitää supistumaverbilähtöisenä -us-johdokseksi. Jos *sortaus* olisi supistumaverbilähtöinen, niin siitä odottaisi esiintyvän edellä mainitulla sanan levinneisyysalueella sellaisiakin variantteja kuin **sortoo(s)*, **sortuu(s)*. Supistumaverbien teonnimityypeistä ks. Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II s. 654—673. — Lähinnä *sortaus* liittyy niihin -us-, -ys -johdoksiiin, joilla kaikilla on sama tietty merkitysopillinen yhtäläisyys: 'kerrallaan tehtävä, kerrallaan johonkin mahtuva' tj. Tällaisia sanoja ovat mm. *alaus* 'riihen tai luuvan lattialle ladottu kerros puitavia lyhteitä', *kouraus* 'kourallinen jotakin', *kätäys* 'kädellinen jotakin', *sormaus* 'kourallinen kehuukuntoon valmistettuja yhteensidottuja pellavia tai hammppuja'. Vielä on huomattava, että kaikilla näillä sanoilla on samantapaisia variantteja (vrt. esim. *sormaus*, *sorma(h)inen*, *sormain* jne.), joista on jo edellä ollut vähän puhetta. Tällaisten sanojen mallina ovat voineet olla sellaiset esim. supistumaverbeistä johdetut sanat kuin *leikkaus*, *makaus*, *pesta*, *sahaus*, *veisaus* jne., jotka ovat odotettuja, tai sitten se denominaalisten -s-johdosten ryhmä, jossa -s:ää edeltävä -u- tai -y- kuuluu vartaloon. Tällainen johdos on esim. *sylys* (vrt. *syli*, murt. *syly*, ks. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys I s. 120—121) 'sylillinen, kerrallaan syliin mahtuva', joka merkitykseltäänkin sopisi hyvin *sortaus*, *sormaus* -tyyppisten johdosten malliksi.

Esimerkkejä ensimmäisestä merkitysrühmästä (merkityksistä tuonnempana): «Mää oon survonuk kans monta sortausta, sanottiin sortaukseks, ko luväl laattiallep pantiim pahnoja» (Vampula, E. Lepistö 1939) / «No niinko pantiim pahnat sitter riihel laatteel, kautta laattej ja kaks miästä päin yhteen sit survottiin näir ristiin käytiin aina ko hakattiij ja sit se käännettii, sit se, sortaus ja ja taas survottii, sillai silput tehtiin enne» (Kullaa,

Suomen kielen nauhoitearkisto 272: 1) ⁴⁾ / *sortaus* 'riihen lattialle silpuntekoa 1. survomista varten levitettyt pahnat': «Pantiin noim paksult niit pahnoja siähee ja se oli sit sortaus» (Kullaa, Lyyli Kokkonen 1932) / «Kyllä määkin ov vähäs monta sortausta survonu ja «Kaks aina peräsin, toinem meni takäperin toinen etuperin semmosta sortausta» (Kauvatsa, Lyyli Kokkonen 1932) / «Sitten ne [oljet] jälleen pudotettiin parsilta ja levitettiin lattialle, jossa ne käsivoimalla *petkeleellä* *survottiin silpuiksi*. Yhden erän olkia sanottiin *sortaukseksi*, jota survomisen välillä sekoitettiin ja taas survottiin, kunnes ne olivat tarkoitukseensa käyttökelpoisia» (Huittinen, Vanhaa Satakuntaa s. 396—397) / «No se oli sortaus se, ko sanottiin sortaukseks sitä sittek ko ne oljet larottiin siähem pitkit- pitkippäin sitten että ko tapantokin oli nim pitkittäin ne pantiin kauttaaltansaj ja ... ne pantiin sillaila ruvetel lattoon sten toisesta päästä toiseen päähän ninkun olkikattoki, ja, sitten, toise-pani sitte, heikompiä sortauksia ja toiset sittev vahvoja sortauksia ja siinä stek kon oli oikeen, tommonen ni siinä sai sittel lyäräl lujjaa ennenko permanto kopahiti» (Kiiikka, Suomen kielen nauhoitearkisto 251: 1) / «Riihel laattialla survo kaks, siinä ne nokap päinyhteen topotti. Laattiaan ajettiin olkia vahva sortaus, lyhrep paikkaansa, rukkiin olkia alle» (Tyrvää; Virtaranta, Vanha kansa muistelee s. 37) / «Pari miestä nousi sitten parsille olkia pudottamaan, ja toiset alkoivat niitä levittää riihen lattialle, *tapanoille*, asettaen *suamukseen* yhtä vahvaan, noin 25 cm. paksuiseen kerrokseen kautta lattian. Näin tehty olkikerros oli *sortaus* tai *alaus*» (Tyrvää; Vihdanmäki, Kotiseudullisia muistitietoja Tyrvään Ekojärvenmaasta s. 131) / «Niin survirriihesä sanottiin sortaus kun aamulla aikasim mentiin kello kaksi survoon silppuja oljista, käsin survottiin semmosella *petkeleellä* josa oli levee terä varren alapääsä, riihel laattialla oljep pantiin suaraan eli oikoseej järjestykseen kautta laattiaj ja parisa sittes survottiin toinen takaperin toinen etuperij ja vuaroo lyätiim petkeler riihel laattiaam muttei kenenkäv varpaita survottu sentä. .. Sittel lakattiin ku

4) Kertojana v. 1873 syntynyt Maria Järvinen, joka elää Ulvilan Harjunpäässä, mutta joka on syntynyt Kullaan Paluksella (25-vuotiaana muuttanut Ulvilan Harjunpäähän). Maria Järvisen *sortaus* peräisin Kullaalta, koska muut ulvilalaiset eivät sanaa tunteneet (oma muistiinpanoni 1960).

oljet loppu ja sanottiin, kuinka monta sortausta tuli ja sortaus oli aina yhrel laattian oljet» (Tyrvää, Olga Vihdanmäki 1959).

Esimerkkejä toisesta merkitysryhmästä: «Ku ne oljep pantiin sortaukselle, sittek kunnei, kunnei ollu, täysi väki, kun-ollut täysi väki et olis se riihiminen käyny, kohta niin, niinku olih mennyn noiv voom mutta ku, ne pantiin sortaukselles sitten ne oljet, riihem pereen, ja sittev vasta tapettiin ku, siitä sortauksesta sitt-oli se joka otti siitä sortauksesta ni, sille häkillej ja, tooh tapettiin mutta se oli voon sev väjem puutteen tählen täyty sitte, se sortaus tehlä, se oli sortaus se, se, olkiläjä sittes se siikok ku ne pantiin sinne, riihem pereen, se oli niin, semmosta, semmosta oli riihiminen» (Hämeenkyrö, Suomen kielen nauhoitearkisto 47: 1)⁵⁾ / «Juuri sittek kun niitä, tommottisa, jokka ei noin tolia lailla luvan tavon niitä pistänee, noin uloh meneen noin niitä eloja, jos oli, pikkusev väkee ni tehtiin semmonen sortainen sitten noin niistä siikoista, ja sitte vi-, ja sittev vasta se, vasta se sama väki sitte alako noin tappaan niitä siitä noin siitä sortaisesta noin, tolia lailla siinä häkim peellä kepakalla. Mutta, nämä mikkä mä täsä eellä kerron ni, tee oli semmosta että noin, ku oli niim paljon noiv väkee että noim pantiin sanottiin että luvan tavon niitä piste-teen niitä ulos, se oli — solokenansammeno. Mutta tee sortainen se oli semmonen, semmonen, pysäyhtapa siinä sitte-että noin ku oli vähäv väkee noin ni ne täyty pistees sortaiseen sanottiin sor-taiseksi sitä sittek ku, riiheen noin niitä noir riitattiin niitä siik-, siikkoja, kahta peetä laivat tooh näin yhteej ja, sittet tehtiin sem-mosta sortaista, siihen, kaikki sillä lailla ensi hakattiin noin ala-haalle, ja pinottiin siihen sortaiseen, ja sittev vasta ruvettiin häkim peellä niitä tooh tappaan» (Hämeenkyrö, Suomen kielen nauhoitearkisto 55: 1)⁶⁾ / «Sitä sanottiin sortahiseksikin sitä kun tota, tehtiin sitten kum pulistettiin meilläkin sitten kun ei ollun niim paljov väkkee niin ensip pulistettiin sittet tota, niitä, noini sitomia ensik kassaan semmonen seinälles semmonen ni se oli sittes

⁵⁾ Kertojana v. 1880 Hämeenkyrön Vesa järvellä syntynyt ja siellä ikänsä elänyt Taavetti Lammintausta.

⁶⁾ Kertojana v. 1887 Hämeenkyrön Pappilankylässä syntynyt ja siellä ikänsä elänyt Aleks Sillanpää.

sortahisen tekkoo semmonen sittek kum pantiin sinne, tyvi ja laiva aina sekasis sitte, ja sitte, ku sitä sinne häkillev viätiin niin, semmosta tehtiin sitte heitettiin silon kerrallaan sinnep pinnoon sitten ninko halkopinnoon sinnep pääl-, sinne, riihelle, riiheni perrään» (Teisko, Suomen kielen nauhoitearkisto 70: 2) / Silloin kun kaikki riihityö tehtiin riihessä, ladottiin pudotetut sitomet riviin peräpuoleen «puristajan» viereen, jotta puima-alaksi jäi riihenlattia. Tämä sidonrivi oli *sortaus*: «Ei niitä sortauksellen tehty ninkun siilon kur riihessä oltii» (Pälkäne, Lyyli Kokkonen 1931) / Myös vanhaan aikaan on tunnettu nimitys *sortaus*, jolla on tarkoitettu juuri riihen perälle tehtyä elokasaa... (Korpilahti, Rauha Iivari 1959) / *sortaus* 'riihen parsilta pudotetut ja riihen perään ladotut ruissitomet': «Loittosa puotettiin, siitä se sortavus tehtii», «Sanottii sortavukseks kum puotettiin alas [vilja parsilta] ... ne tarvihti latoa perällep pinoo» (Luhanka, Lyyli Kokkonen 1931).

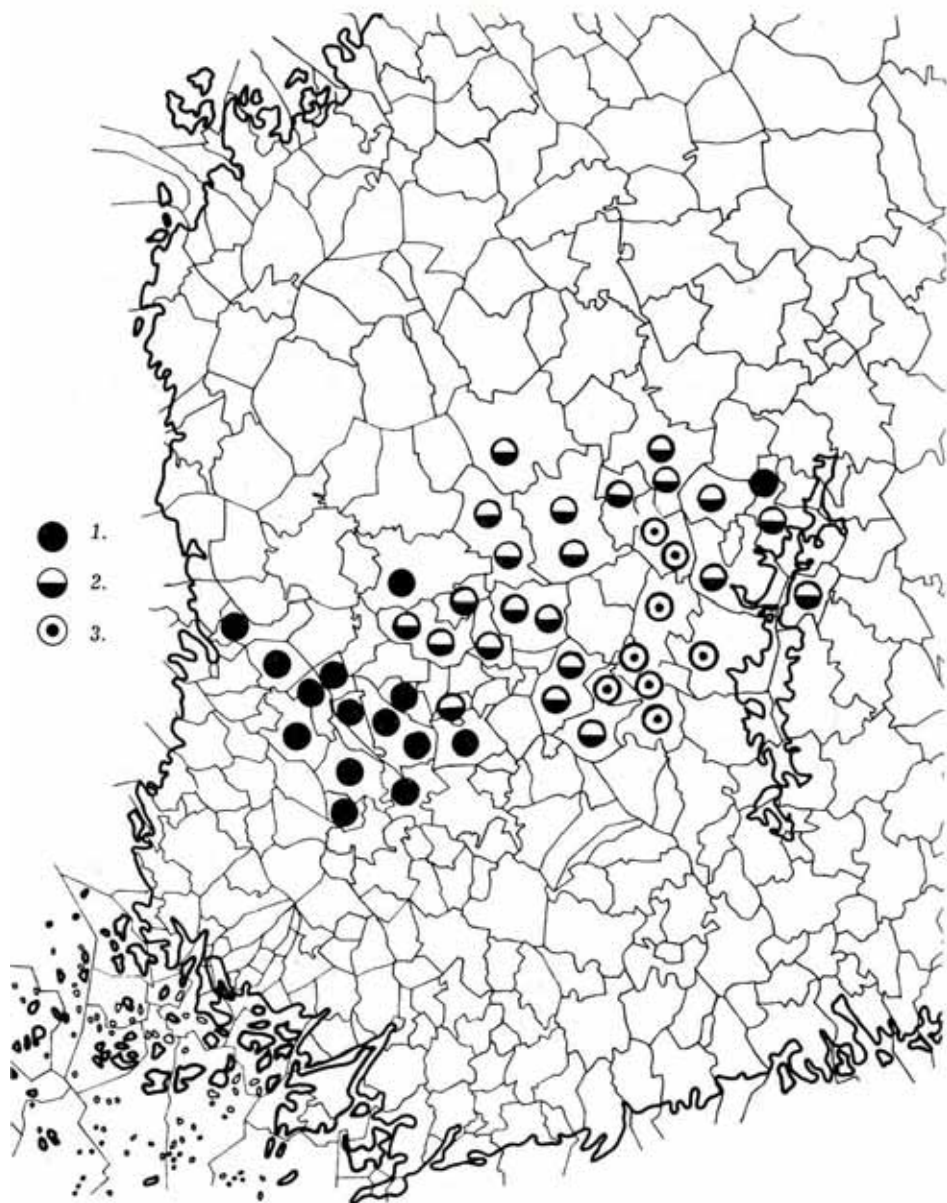
Esimerkkejä kolmannesta merkitysryhmästä: *sortamus* 'kolmen parren osuus riihen ahtamuksesta, siis ahdosrivi': «Ei o enää kuv viimeinen sortamus puimatta» (Luopioinen, Hilda Virtanen 1959) / *Sortaukseksi* on sanottu täällä Kuorevedellä yhtä ahdoksen osaa, siis riviä, joka kerralla ahdetaan joko kolmelle, neljälle tai viidelle parrelle. Se on ollut *sortaus* (myös *loitto*) ollessaan vielä permannolla valmiina parsille laittamista varten, parsilla ja taas maahan permannolle pudotettuna puimista varten. On sanottu: *peräsortaus*, *etusortaus*, *keskisortaus* (Kuorevesi, Hilja Tuomi 1959) / «No niit [parsia] oli Eerolankin, että kaks sortausta, viis partta ja, sitten, etisellen ei jäänyk kun neljä partta enää, ne ko, ne, ne noin nyt, ettei niitä kaikkia yhtäällem päin, ne ristiin, meni ne, ah- ... että ne pysy pystyssä, ristiin ahettiin, ja sittem piänep parret viälä siinä oven tykönä oli sittev viälä, että, paljo sinnem meni, elloo» (Kuorevesi, Suomen kielen nauhoitearkisto 313: 1).

Niinkuin jo esimerkeistä ilmenee, on sanalla *sortaus* tai sen varianteilla useita merkityksiä. Kaikilla niillä on kuitenkin sama tietty yhtäläisyys: ne kuvastelevat entisajan riihellä tehtyjä töitä. *Sortauksella* (tai sen varianteilla) on kolme päämerkitystä (ks.

karttaa 3; kartassa vain varmoilta tuntuvat tiedot): 1) 'yksi lattiallinen olkia silppuja tehtäessä', 2) 'se sidonkasa, joka tehtiin seinään lyödyistä eloista odottamaan seuraavaa pintivaihetta' ja 3) 'yksi ahdosrivi, loitto'.¹⁾ Ensimmäisestä mainitusta merkityksestä on varmoilta tuntuvia tietoja seuraavista pitäjistä (on pitäjiä, jotka olen laskenut sortaus-alueeseen kuuluviksi, mutta joita en uskalla mainintojen epämääräisyyden tai kyselyjen provosoinnista aiheutuvien todennäköisten virheellisyyksien vuoksi liittää yhtenkään edellä mainitun merkityksen alueeksi): Noormarkku, Kullaa, Kauvatsa, Kokemäki, Vampula, Huittinen, Punkalaidun, Kiikka, Kiikoinen, Tyrvää, Karkku, Ikaalinen, Vesilahti, siis sanan esiintymisalueen läntiseltä sivustalta. Sitten alkaa toisena mainitun merkityksen alue: Tottijärvi, Hämeenkyrö, Viljakkala, Ylöjärvi, Teisko, Kangasala, Pälkäne, Kuru, Ruovesi, Virrat, Vilppula, Keuruu, Koskenpää, Korpilahti, Jämsä, Luhanka. Tällaisen lyhteiden seinään lyönnin jälkeisen *sortauksen* teko tuli kysymykseen vain pienissä riihissä, joissa ei ollut luuvaa (sellaisissa riihissä, joissa luuva oli, ei lyhteitä seinään lyönnin ja varsinaisen tappamisen välillä pistetty pinoon, *sortaukseen*, vaan seinään lyödyt lyhteet heitettiin suoraan luuvan puolelle tapettaviksi), tai sitten siinä tapauksessa, että samat henkilöt sekä löivät seinään

¹⁾ Muutaman murremaininnan epämääräisyyden takia oikeaa merkitystä on ollut mahdoton saada selville. Ahlaisista on tieto (P. Hovin v:ltä 1960), jonka mukaan sortaimilla on 'kiukaan kohdalla (ei kiukaan yläpuolella) olevien normaalia lyhyempien, ns. pikkuparsien' merkitys. Viljakkalalainen Oiva Soukko (75-vuotias) kertoi kirjoittajalle, että sortahiset tarkoittivat juuri noita pikkuparsia. Tällaiset varsinaisista päämerkityksistä eroavat merkitykset (F. Kärjen Vesilahdesta 1959 peräisin olevan tiedon mukaan pellaviakin tuli niin ja niin monta sortausta, ja muuramelainen P. Järvinen kirjoittaa 1960, että sekä sortain että sormaus ovat tiettyjen pellavaerien ilmaismia) selittynevät siten, että sortaus-sanaa on ruvettu käyttämään entisajan riihityön piiriin kuuluvien merkitykseltään läheisten käsitteiden kuvaamiseen. Toisinaan merkitysten moninaisuus voi myös johtua vanhan riihityösananaston käytön melkoisesta syrjäytymisestä, ts. tiedonantajat eivät jaksakaan enää muistaa sortaus-sanan oikeaa käyttötapaa. Sortaus-sanan merkityksen unohtumiseen sanan vanhentuneen käyttöalan vuoksi viittaa se, että monessa maininnassa itse sana muistetaan, mutta merkityksestä ei ole enää tietoaakaan. Toisinaan on vain hämärä maininta sanan liittymisestä riihityön piiriin.

Kartta 3. Sortaus - sanan ja sen varianttien merkitykset: 1. 'lattiallinen olkia silppuja survottaessa', 2. 'se sidonkasa, joka tehtiin seinään lyödyistä eloista odottamaan seuraavaa puintivaihetta', 3. 'ahdosrivi, loitto'.

että tappoivat elot (tämäkin siis vain luuvattomassa riihessä). *Sortauksen* merkityksestä 'se parsien osa, joka kerrallaan täytetään; yksi ahdosrivi' (monin paikoin nimenä *loitto*) on tietoja ka-pealta kaistalta (Kuorevesi, Längelmäki, Eräjärvi, Sahalahti, Kuh-malahti, Luopioinen, Kuhmoinen), joka nojaa idässä Päijät-Hämeeseen. Päijät-Hämeessä samoin kuin muissakin *sortaus* 'yksi ahdosrivi' -alueen ympäristömurteissa *sortauksen* asemesta yhden ahdosrivin nimityksenä on *loitto*, joka osittain on tunkeutunut *sortauksenkin* alueelle (ainakin Kuhmalahdelta on tietoja sekä *sortauksesta* että *loitosta*; *loitto* tullut Kuhmalahdelle todennä-köisesti Päijänteen länsirannan *loitto*-pitäjistä). Merkitysten maantieteellisessä jakautumisessa on siis havaittavissa selvää sään-nönmukaisuutta: sanan levinneisyysalueen läntisellä sivustalla merkitys lattiallinen olkia silppuja tehtäessä', sitten seuraa mer-kityksen 'lyhteiden seinään lyönnin jälkeen riihen perään tehty elokasa' alue, joka Päijät-Hämeeseen itäisellä rajallaan nojaavan 'ahdosrivi, *loitto*' -merkityksen esiintymiskaistan pohjoispuolitse kiertäen ulottuu Päijänteeseen, jopa Luhankaan saakka.

Merkitysten lähtökohtana voidaan pitää sortaa-verbin 'pudot-taa, luhistaa' -merkitystä. Elojen ja olkien parsilta ottoa onkin sanottu muutaman murretiedon mukaan *sortamiseksi*, kuten mm. Luopioisista vastaava Hilda Virtanen mainitsee (tieto v:lta 1959): «Sorrettiin alas kolmem parrer ryhmissä nimittäin lyhteet par-silta kuten oli ahlettu ylösikin kolmem parrer ryhmissä.» *Sortaus*, *sormaus* jne. -tyyppisten sanojen merkitysten yhteisestä piirteestä oli jo edellä puhetta ('kerrallaan tehtävä, kerrallaan johonkin mahtuva' tjs.). Tämän lähtökohdaksi ottaen voimme *sortauk-senkin* alkumerkityksenä pitää 'parsilta kerrallaan pudotettua, kerrallaan luhistettua elo- tai olkimäärää'. Mikä edellä käsitel-lyistä kolmesta merkityksestä lähinnä sisältää merkitysvivahteen 'kerrallaan luhistettu'? Tällainen *sortaus*-sanan merkitys on ensimmäisenä mainittu 'lattiallinen olkia silppuja tehtäessä'. Olkia on nimittäin kuivattu riihen parsilla. Sieltä niitä on pudotettu (*sorrettu*) aina yksi lattiallinen kerrallaan, ja kun tämä on sur-vottu silpuiksi, on *sorrettu* uusi erä. Silppujen survominen on edis-tyntyt siis näin *sortauksittain*. Kuten jo näimme, tavataan tätä

merkitystä etupäässä Kokemäenjoen varsilla, siis sanan levinneisyysalueen läntisessä osassa.⁸⁾ Tuntuu ilmeiseltä, että *sortaus*-sana on aloittanut vaelluksensa juuri täältä, siis sanan syntyseutuna voidaan pitää Kokemäenjoen keski- ja yläjuoksun seutuvia, Kokemäen—Tyrvään ikivanhaa, todistettavasti jo pakanuuden ajan lopulla kiinteästi asutettua kulttuurikeskusta. On luonnollista, että sanan leviämisseutua on määräytynyt vesistöaluetta seuraavan asutuksen kulkusuunnan mukaan, ts. sana on levinnyt asutuksen mukana länteen joen supuolelle sekä itään ja koilliseen vesistöalueen latvoille, Päijät-Hämeeseen saakka. Sanan päästyä irti Kokemäenjoen välittömästä vaikutuspiiristä on alkuperäinen merkitys vähitellen väljentynyt.

Päijäthämäläisten murteiden hämäläispohjaisuudesta on huomautettu monessa tutkimuksessa, ks. esim. Virtaranta, Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa s. 211; Kettunen, Suomen murteet II s. 152—154; Terho Itkonen, Jämsän seudun paikannimiä, Keski-Suomi V s. 223.⁹⁾ Sortaus-sanaakin voitaneen siis pitää yhtenä todistuksena päijäthämäläisten murteiden hämäläispohjaisuudesta.

Sortaus-sanan ikäkysymyksen ratkaisemisessa on suurena apuna sanan levinneisyysalueen kulku, nimenomaan sen ulottuminen Päijät-Hämeeseen saakka. Koska näyttää todennäköiseltä, että sana on asutuksen mukana vesistöaluetta seuraten levinnyt Satakunnasta Päijät-Hämeeseen, kiintyy huomio Päijät-Hämeen hämäläisasutuksen ikään. Jos Päijänteen seutujen läntinen asut-

⁸⁾ Korpilahdella on Rauha Iivarin mukaan (1959) sortauksella mm. merkitys 'pahnalados silpuiksi survomista varten'. Merkitys on siis säilynyt sanan levinneisyysalueen itäisessä periferiassa, vaikka se laajalla alueella merkityksen ydinseutujen ja Päijät-Hämeen välillä on tuntematon. Tässä on esimerkki siitä, että periferia saattaa säilyttää esim. jonkin sanan alkuperäisen merkityksen, vaikka tämä sanan levinneisyysalueen keskusalueilta olisikin kadonnut.

⁹⁾ Päijät-Hämeen asutuksen hämäläisestä alkuperästä on huomautettu mm. seuraavissa historiantutkimuksissa: Jutikkala, Asutuksen leviäminen Suomessa 1600-luvun alkuun mennessä, Suomen kulttuurihistoria I s. 65; Suvanto, Suur-Jämsän historia I s. 92—116; Niitemaa, Hämeen keskiaika s. 379—390.

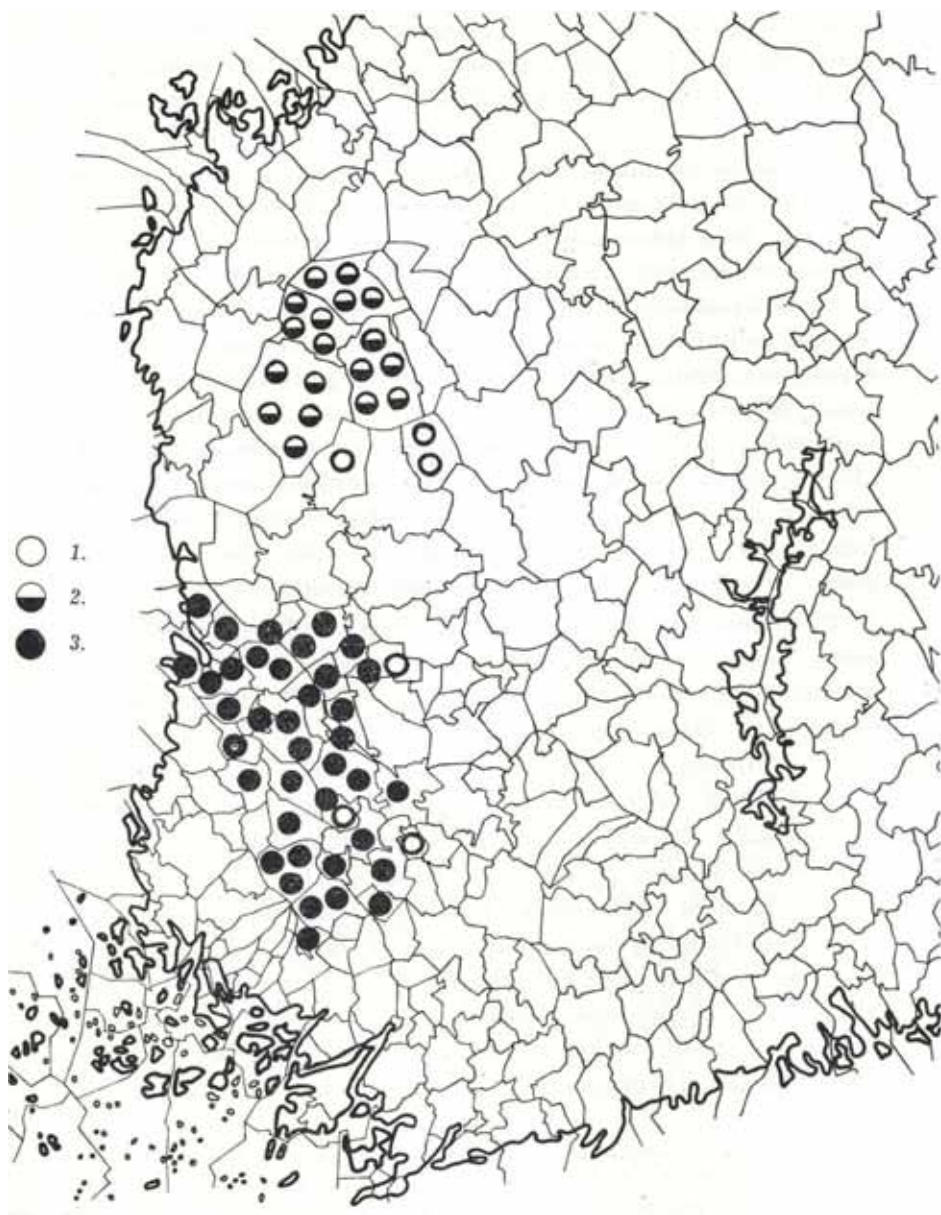
taminen on tapahtunut ensisijaisesti 1300- ja 1400-luvulla (ks. Niitemaa, Hämeen keskiaika s. 380—381), on sortaus-sanan synty ajoitettava jo varhaiseen keskiaikaan. Ehkä jo pakanuuden ajan lopulla sana tunnettiin Kokemäenjoen keski- ja yläjuoksun varsilla, siis *sortauksen* todennäköisillä synnyinsijoilla, jotka hedelmällisyytensä vuoksi ovat jo aikaisin tulleet maanviljelyksestä elantonsa hankkivan väestön kiinteästi asuttamiksi. Tällaisten maanviljelyksellä elävien asujainten keskuudessa *sortaus* on voinut syntyä, elää ja levitä. Se että sanaa ei tavata vanhassa kirjallisuudessa, johtuu osittain siitä, että *sortaus* riihityöterminä ei ole tuttu vanhan kirjakielen niukkasisältöiselle aihepiiristölle, osittain taas sanan erikoistermin luonteesta, mikä todennäköisesti on aiheuttanut sanan puuttumisen myös vanhimmista sanakirjoista. Vasta Lönnrotilla on sanasta maininta: *sortaus* 'ett riegolf med halm tili stampning'. Lönnrotilla esiintyy siis sortaus-sanan merkityksenä alkuperäisenä pitämäni 'lattiallinen olkia silppuja tehtäessä'. Lönnrot lieenee saanut sanan alueilta, joilla yhä vieläkin tavataan tätä merkitystä, sillä tuskinpa voidaan pitää mahdollisena, että *sortauksella* Lönnrotin aikana olisi ollut vain yksi käyttötapa ja että muut merkitykset olisivat syntyneet vasta Lönnrotin keruutöiden jälkeen. Voi olla niinkin, että Lönnrotin aikana mainittua merkitystä tavattiin koko sortaus-alueella muidenkin sanan käyttötapojen ollessa jo tuttuja.

Sortaus-sanan levinneisyydelle voidaan esittää paralleelisia tapauksia. Tällaisia ovat mm. sanojen *kinu* 'veneen keulapuu, peräpuu' ja *karvas* 'leikkamiehen vene nuotalla oltaessa (pienempi kuin nuottavene)' levinneisyysalueet (lisensiaatti Terho Itkosen suullinen ilmoitus kirjoittajalle). Miksi sortaus-sana ei ole monen muun yläsatakuntalais- tai yleensä länsisuomalaislähtöisen sanan esimerkin tavoin levinnyt myös pohjalaismurteiden alueelle, Pohjanmaalle ja Perä-Pohjolaan? Satakuntalaislähtöisistä pohjalaismurteissakin tavattavista sanoista ks. esim. Niilo Valosen kirjoitusta Yläsatakuntalaisia sanoja anastavien elinkeinojen alalta, Satakunta, kotiseutututkimuksia XIII s. 175—190 ja Veikko Ruoppilan *hehko(nen)* jne. 'poikimaton nauta, hieho' -levinneisyyskarttaa, Kotieläinten nimitykset Suomen murteissa s. 78. Syy on

ilmeisesti siinä, että *sortaus* ei ole kuulunut pohjoisia eränautinta-alueita havitelleiden eränkävijöiden ja kauppiaiden kieleen (*sortaushan* on merkitystensä puolesta kuulunut vain maanviljelyksellä elävien kielenkäyttöön). Ja vaikka *sortaus* olisi ollutkin tuttu joillekin etelästä (esim. Kokemäenjoen laaksosta) lähteneille pohjankävijöille, ei sillä ole pohjoisempaa ollut ainakaan aluksi elinmahdollisuuksia, koska vallitsevat elinkeinot, metsästys, kalastus ja kaupankäynti, eivät tunteneet *sortaus*-sanaa. Sen sijaan viljavalla Kokemäenjoen vesistön alueella *sortaus*-sanana leviäminen ja eläminen on ollut mahdollista ja odotettuakin, väestöhän on jo varhain täällä hankkinut elatuksensa maanviljelyksestä. Se että sana ei ole levinnyt Kokemäenjoen vesistön piiriin kuuluviin Ylä-Satakunnan pohjoisosan pitäjiin (Kankaanpää, Jämijärvi, Parkano, Kihniö), selittyy näiden alueiden verraten läheisestä liittymisestä pohjalaispitäjiin; Ylä-Satakunnan pohjoisosa on ollut, kuten on yhä vieläkin, karua ja soista, joten ei ole ihme, että maanviljelyksellä elänyt väestö on Kokemäenjoen vesistöalueen asuttamisen aikoina aluetta karttanut.

So(o)rtaa, sorrella 'äestää kynnöstä ensi kertaa, äestää ennen kylvöä'.

Merkityksestä on tietoja kahdelta toisistaan erillään olevalta alueelta: 1) kahdesta lounaismurteisesta pitäjästä (Eura, Kiukainen), Turun ylämaasta (Aura, Pöytyä, Yläne, Säskylä, Köyliö), koko Ala-Satakunnasta (Mellilä, Loimaa, Oripää, Alastaro, Metsämaa, Vampula, Huittinen, Kokemäki, Keikyä, Harjavalta, Kauvatsa), osasta yläsatakuntalaisten murteiden länsireunaa (Punkalaidun, Kiikka, Kiikoinen, Mouhijärvi, Suodenniemi, Lavia) ja Porin seudun murteiden etelä- ja keskiosasta (Nakkila, Ulvila, Pori, Kullaa, Noormarkku, Ahlainen), 2) neljän etelä-pohjalaisen pitäjän alueelta (Kauhajoki, Kurikka, Ilmajoki, Jalasjärvi) ja parista tähän välittömästi liittyvästä Ylä-Satakunnan pohjoisosan pitäjästä (Kihniö, Karvia). Ks. karttaa 4. Kumpikin alue on yhtenäinen, ja tietoja tästä *so(o)rtaa, sorrella* -verbien

Kartta 4. Äestää kynnöstä ensi kertaa: 1. sortaa, 2. soortaa, 3. sorrelia.

käyttötavasta on runsaasti.¹⁰⁾ Huomiota kiinnittää merkityksen elinvoimaisuus, mikä käy ilmi mm. siitä, että nuorehkotkin murteenpuhujat tuntevat tämän *so(o)rtaa*, *sorretta* -verbien käyttö-tavan.

Ilmeelliseltä tuntuu, että Salmista saakka on merkityksestä tieto (Martta Pelkosen v:lta 1933): *sorrattua* 'äestää ennen kylvöä, niin että maa tulee sileäksi ja tasaiseksi', muutamat ovat ehkä käyttäneet «sorrattua»-verbiä myös kylvön jälkeenkin tapahtuvasta äestämisestä: «Ennen kylvyö pidäy sorrattua, poikkizin astoija, poikkipalah» = 'ennen kylvöä on sorratettava, poikkisin 1. poikittain äestettävä, poikkipäin sarkaa' ja lapsille voidaan sanoa: «Mene zavod'i sorrattua, tulen seitšas kylvämäh» = 'mene, ala äestää, tulen heti kylvämään'. Salmin tapaus ei voine olla yhteydessä länsisuomalaisten *sortaa* (*soortaa*), *sorretta* 'äestää' -sanojen kanssa, vaan sitä lieenee pidettävä lähinnä paralleelisena kehittymänä. Tähän suuntaan viittaa jo sanan ulkoasukin, joka poikkeaa vastaavista länsisuomalaisista muodoista.

Pohjoisen ja eteläisen esiintymisalueen välillä on pitäjiä, joissa *sortaa* (*soortaa*), *sorretta* -verbeillä ei ainakaan enää ymmärretä äestämistä (todennäköisesti merkitystä ei ole koskaan täällä tavattukaan). Omien muistiinpanojeni (v:lta 1960) mukaan merkitys on tuntematon ainakin seuraavissa esiintymisalueiden välisissä pitäjissä: Hämeenkyrö, Viljakkala, Ikaalinen, Jämijärvi, Kankaanpää. Eteläisen esiintymisalueen itäpuolella merkitys on tuntematon ainakin Suoniemellä, Karkussa ja Tyrväässä (omia muistiinpanojani 1959—1960). Pohjoisen esiintymisalueen naapuristosta on kielteisiä tietoja seuraavasti: Parkano (ylioppilas Aune Mäkysen suullinen tieto kirjoittajalle 1960), Kuru (K. Vesa 1960), Seinäjoki (M. Lähdesmäki 1960), Lapua (ylioppilas J. Yli-Panulan suullinen tieto kirjoittajalle 1960, I. Herttua 1960, Mirja Tiainen 1960), Ylistaro (kandidaatti E. Palon suullinen tieto kirjoittajalle

¹⁰⁾ Lisäksi on merkityksestä kaksi hajatietoa: toinen, sanomalehtikyselyyn tullut Martta Sirolan vastaus (v:lta 1960) on Vesilahdesta ja toinen, Helmi Ylhäisen vastaus (v:lta 1960) Hauholta. Kumpaakin lieenee pidettävä kyselyn provosoimana. Asianomainen kyselyn kohta kuului seuraavasti: »Miksi nimitetään kynnöksen ensi kertaa äestämistä (*sortaa*, *sorrella* tjs.)?»

1960), Isokyrö (Mari Korhonen 1960, V. Knaapi 1960), Laihia (Elna Rintala 1960), Jurva (Raija Uitto 1960), Karijoki (ylioppilas Virpi Järvisen suullinen tieto kirjoittajalle 1960).

Esimerkkejä merkityksen eteläiseltä levinneisyysalueelta: *sorrella* 'ajaa peltoa ennen kylvämistä': «Kyl tota täytyyki nys sorrella vähän enemmän ko se on nyn noin kovvaa, kyl kai sitä täytyy ajjaa kolmeen kertaan ennenko siihen kylvölle pääsee» (Mellilä, O. Saari 1919) / Kun keväällä mennään «pellon päälle», siis äestämään, niin se on «sortelemista»: «Ei meillä oov viä kylvönteko alluusaka, vähä alkuun sorreltu on» ja «Mes sää Urho nys sinnek kaukapellolles sortelemmaan» (Loimaa, U. Järveläinen 1959) / Maan äestämistä kylvökuntoon sanotaan «sortelemiseksi»: «Jokos sää piam menet sortelemmaa mää meinaa huamen mennä» (Yläne, Aino Arvela 1959) / *sortaa* 'äestää kynnöstä ensi kertaan': «Se [poukkariaura] mylläs [möyhenti maan] kokðlailla nätistik ko sorrettu maa oli» ja «S-oli sortelemista ko kynnöm päältä [ensi kertaa] äestettii» (Vampula, E. Lepistö 1937—1938) / «Hän on sortelemas [möyhentämässä maata joko äkeellä tai karhulla ennen kevätkylvöjä]» (Eura, V. Jaakkola 1909) / «Sillä puupiikkiäkkeellä ensik konne muuta viäl ollukka, mutta sitte, kylve-, pantiir rautapiikkiäkkeellä ko rautapiikkiäkkeet tuli ni sorrellem mutta, ei sillä sevotettu ko, siin oli piänep piikit ni ei sen ollum määrä sevottaa ko se, puupiikkinen oli suurep piikit ja, ne oli viälä latteet sittev vähäm päästä ja kon tollaila miäs sitte, niisä seiso ja pani tollaila noin sitten että se hääly kahtaallep päin, ni se sevotti hyvin. ..» (Kiikka, Suomen kielen nauhoitearkisto 251: 1) / Pellot muokattiin silloin hevosilla äestämällä ja kylvöpellon tekemistä kylvökuntoon sanottiin «sortelemiseksi». Kun pelto oli valmiiksi «sorreltu», toimitettiin kylväminen käsin vakasta heittelemällä ja sen jälkeen «sevotettiin», äestettiin siemenet multa. Isäntä saattoi kysyä äespojalta: «Jokos sait sorreltua sev vainion ylisem pään että saan tullak kylvölle?» Ei koskaan sanottu alkuvalmistelua äestämiseksi, vaan peltoa oltiin «sortelemassa» ja kylvön päältä vasta äestettiin (Kiikoinen, J. Kallio 1959) / «Sittek ko kylvöaika tuli ni, sinnes sittem mentiin, ensi, toiset, äesti sitä, sitte erellä jota sanottiin sortelemiseksi, ja, käsin kylvettiin, meilläkin ni, isä, tavallisestik

kylvi se oli jourukas kylväjä ja, sittet toisella parilla ni, sevoteltiin, samalla äkkeellä vaan, samallaisella äkkeellä, piikkiäkkeellä niinko sitä sanottiin», «Juu, se oli juur se sorteleminen, sitä, sittek kun tua, ko se piänennettiin, sen kynnön, sen kertuu j jälkeen, ni sitä sanottiin sitte sortelemiseksi, että se oli sitte valmi-, valmista sitte, kylvettäväksi, sitä sitte sanottiin sekottamiseksi ku se, sittek kylvöm päältä ajettiin» (Kullaa, Suomen kielen nauhoitearkisto 224: 4).¹¹⁾

Esimerkkejä merkityksen pohjoiselta levinneisyysalueelta: Minulle on tuttu sana «soortaa». Äestäessäni nuoruuteni päivinä kotini vainiolla tapasi isäni sanoa, kun sattumatonta [= koskematonta] kynnöstä äestin: «Soorran nyt nuo kerralleen!» Siitä seuraavat kerrat olivat äestämistä (Kauhajoki, Alma Peltto 1960) / Kurikas ei käytetä nimitystä «soortaminen» mualla kun fälttööspeltua kylvökuntohon äestääs. Pellot «soorrettihin» yksi-, kaksi- tai kolomilauttahan [yhteen, kahteen tai kolmeen kertaan], kuinka äestys vaatiiki. «Soortaminen» oli pellon kylvökuntohon äestämistä: «Peltto oli soorrettu valamihiksi», «Kylvettyä peltua ei soorrettu, vaan siemenet peitettiin yksi tai kaksi lauttahan». Nyt ei enää monestikkaa käytetä äestämisestä «soortaminen»-nimitystä vaan sanotahan jotta peltto on valamihiksi äestetty. Vanhat miehet ennen puhuuvat «soortamisesta». Kun viimeiset kasket on täällä poltettu jo 200 vuotta sitten, ei enää ole tietua, oliko kasken äestäminen «soortamista» (Kurikka, A. Rinta-Paavola 1960) / «Nyp pitää mennäs soortamahan ruismaita jotta saataas ne pian kylvökuntohon» (Jalasjärvi, Hanna Mäntylammi 1959) / «Kyllä sem pellom pitää kaksi lauttahan [= kahteen kertaan] soortaa ennenkun sen saa kylvyä» (Ilmajoki, A. Ranta 1959).

'Äestää kynnöstä ensi kertaa' -merkityksessä esiintyy *so(o)rtaa*-verbin rinnalla tämän frekventatiivijohdos *sorrella*, niinkuin esi-merkeistä ilmenee. Näistä muodoista *sorrella* esiintyy yksinomaan eteläisellä levinneisyysalueella, jossa sitä voi jokusesta *sortaa*-tiedosta huolimatta (sortaa-muodosta tietoja kolmesta pitäjästä:

¹¹⁾ Kertojana v. 1890 Kullaalla syntynyt, mutta jo v:sta 1919 Hämeenkyrössä elänyt Edvard Kiilo, jonka sanasto lähinnä kullaalaista.

Metsämaa, Vampula, Mouhijärvi) pitää melkein yksinomaisena. Pohjoisella levinneisyysalueella esiintyy kahta muotoa, nimittäin muotoa *soortaa* (Kauhajoki, Kurikka, Ilmajoki, Jalasjärvi, siis Etelä-Pohjanmaalla) ja *sortaa* (Karvia, Kihniö: Ylä-Satakunnan pohjoisosassa). Soortaa-muodon pitkästä o:sta ks. Virtaranta, Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II s. 520—529 (nimenomaan s. 527); Laurosela, Etelä-Pohjanmaan murteesta II s. 13.

Niinkuin esimerkeistä jo kävi ilmi, merkitsevät *so(o)rtaminen* ja *sorteleminen* nimenomaan 'kynnöksen ensi kertaa äestämistä, kesämaan äestämistä, äestämistä ennen kylvöä'. On mielenkiintoista todeta, että kansankieli on saman työn eri vaiheille antanut omat nimityksensä, eritellyt ihmeteltävän tarkasti eri työvaiheet ja niiden kielelliset ilmaisimet (*so(o)rtaminen* ja *sorteleminen* 'kynnöksen ensi kertaa äestämistä'; muita äestyskertoja nimitetty jo toisin).¹²⁾ Toisaalta tuntuu luonnolliselta, että *so(o)rtaa*, *sortelia* -sanoilla on ruvettu ilmaisemaan ensimmäistä äestyskertaa (tai ensimmäisiä äestyskertoja), jolloin maa on vielä kynnöksenä tai suurina multakokkareina; silloinhan varsinainen *sortaminen*, rikkominen, on lähinnä tullut kysymykseen. Mainittakoon, että *sortamisella* tarkoitetaan monin paikoin peräti konkreettista kovan maan rautakangella tms. paloitlemistä, murskaamista. Kangas-alalainen Martta Kurkiniemi kirjoittaa mm. näin (1959): «Kaivettava maa saattaa olla niin kovaa, ettei siihen mitenkään pysty lapio, mutta kangella hakaten se vähin erin murenee. Tällaista kangella murentamista sanotaan 'sortamiseksi'. Esim. kotini pihassa tehtiin kukkamaata sellaiseen paikkaan, jossa oli suuria ja sitkeitä ruusun juuria, ja isäni sanoi, ettei siitä saa mitään irti muuten kuin 'sortamalla'. Ja niin hän kangella 'sorti' aina palan palalta, kunnes kaikki tuo kova juuristo saatiin pois.» Tämän tapaisesta *sortaa*-verbin käytöstä voisi mainita useita esimerkkejä. 'Rikkoa'-merkityksestä on helposti päästy 'äestää'-merkitykseen, sillä onhan äestäminenkin rikkomista, kynnöksen ja suurien mul-

¹²⁾ Muutaman maininnan mukaan *so(o)ortamisella* ja *sortelemisella* tarkoitetaan ylipäänsä pellon kylvökuntoon muokkaamista. Yksinkertaisuuden vuoksi olen merkitykseksi yleensä kirjoittanut 'äestää kynnöstä ensi kertaa', mikä murretiedoissa onkin ylivoimaisesti yleisin maininta.

takokkareiden paloittelemista. Kyseessä on siis vain 'luhistamista, rikkomista' merkitsevän sortaa-verbin spesiaalistunut käyttötapa. Paraleeleina voidaan mainita verbit *pienentää*, *pienistää* sekä *rikkoa*, jotka myös merkitsevät Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan suomen murteissa 'äestämistä'.

Sortaa (*soortaa*) ja *sorrella* -verbien 'äestää kynnöstä ensi kertaa' -merkitys on selvästi länsisuomalainen. Sitä täytynee pitää kaiken lisäksi verraten vanhana (tämä merkityksen nykyisen levinneisyysalueen perusteella) siitä huolimatta, että tästäkään sortaa-verbin käyttötavasta ei ole tietoja sanakirjoissa eikä vanhassa kirjallisuudessa. Merkityksen puuttuminen johtunee *sortaa* (*soortaa*), *sorrella* 'äestää kynnöstä ensi kertaa' -verbien suppeasta käyttöalasta ja vanhan kirjallisuuden aihepiiristön kapeudesta. Se että merkitystä tavataan toisaalta Satakunnassa, toisaalta Etelä-Pohjanmaalla (eikä siis lainkaan näiden välisellä alueella), viitanee siihen, että merkitys on Etelä-Pohjanmaan asuttamisen aikoihin asutuksen mukana siirtynyt Satakunnasta Etelä-Pohjanmaalle. Armas Luukko on Etelä-Pohjanmaan suomalaisasutuksen syntyä ja alkuperää selvitellessään käsitellyt myös Ala-Satakunnan osuutta Etelä-Pohjanmaan asuttamisessa (ks, Etelä-Pohjanmaan keskiaika s. 49—51). Pohjoisen levinneisyysalueen *so(o)rtaa* 'äestää kynnöstä ensi kertaa' -tapaukset selittynevätkin Ala-Satakunnasta lähteneen ja Etelä-Pohjanmaalle asettuneen asukasryhmän tuomiksi. Merkitys ei sen sijaan ole päässyt pesiytymään Ylä-Satakunnan pohjoisosaan, joka maaperänsä karuuden ja hedelmättömyyden vuoksi kauan oli sangen harvaan asuttu ja joka on lisäksi myöhemmin asutettu kuin esim. Etelä-Pohjanmaa; Kihniön ja Karvian maininnat selittyvät eteläpohjalaisvaikutukseksi (Kihniö ja Karviahan ovat Etelä-Pohjanmaan välittömässä läheisyydessä ja liittyvät kielensäkin puolesta läheisesti eteläpohjalaisiin murteisiin). Ala-Satakunnassa merkityksen leviämiseen etelää kohti on nähtävästi suuresti vaikuttanut Loimijoki, joka ilmeisesti on ollut tällä taholla asuttamisen suunnan määrääjänä (huom. levinneisyysalueen kaartuminen kohti kaakkoa aivan Loimijoen juoksua noudatellen).

Kangasala, Virrat — parin pitäjännimen historiaa

Kangasala ja *Virrat* ovat molemmat viralliseen käyttöön vakiintuneita ja kansankielen tukemia nimityksiä. Nimien muodostustapa on kuitenkin aiheuttanut sen, että niiden taivutuksessa ja pitäjien asukkaista käytetyissä nimityksissä esiintyy melkoista kirjavuutta. Sanotaan joko *Kangasala* tai *Kangasalusta*, *Kangasalle* tai *Kangasalustaan*, *kangasalalainen* tai *kangasalustalainen*, samoin *Virrat*, *Virtai*, *Virtaa* tai *Virtoo*, *Virtain* tai *Virtaan* ja *virtolainen*, *virtalainen*, *virtaalainen* tai *virtalainen*. Muutamat, varsinkin vanhojen asiakirjamerkintöjen perusteella tehdyt nimien selvittämisyrietykset ovat myös johtaneet hakoteille ja aiheuttaneet lisää epäselvyyttä.

Kangasala on joutunut tällaisen etymologioinnin kohteeksi jo varhain. Vuonna 1753 selittää pitäjän kirkkoherra Gust. Allenius seurakuntakertomuksessaan, että pitäjän nimi olisi kirjoitettu *Cangassalo* tai *Cangassari*. Tätä hän perustelee sillä, että pitäjän eteläpuolesta on suuri osa niemiä ja saaria, joita suomeksi kutsutaan myös *saloiksi*. Samaan tapaan lienee kantaansa todistellut myös Gregorius Henrici eli Yrjänä Heikinpoika, joka jo 1593 Upsalan dekreetissä ilmoitti olevansa pastori ja rovasti in *Cangassari*. Huomionarvoinen seikka on kuitenkin se, että kirkkoherra mainitsee kansan silti puhuvan *Kangas-*

alasta. Selittääpä hän vielä tämän nimen vanhojen kertoman mukaan johtuvan siitä, että sen paikan ympärillä, missä kirkko nyt seisoo, on joka puolella hiekkanutmia eli kankaita (ks. Vilho Rikonen, Kangasalan nimestä. Aamulehti 1938 n:o 279 s. 8). Myöhemminkin on vielä yritetty todistella, että pitäjän alkuperäinen nimi olisi *Kangassalo*. Perusteina ovat tällöin näiden kirkonmiesten etymologointiyritysten lisäksi olleet muutamat vanhojen asiakirjojen väärin tulkitut *salo*-loppuiset kirjoitusasut.

Tällainen on mm. vanhin säilynyt asiakirjamerkintä *Kangasalo* 1403 (MK s. 221)¹⁾. Mutta 1400-luvulta ovat peräisin myös seuraavat kirjoitusasut: *Kangasale* (1405 FMU II s. 44)²⁾, *Cangasala* (1409 FMU II s. 87; 1424 FMU VIII s. 381, 382; 1439 MK s. 368; 1456 FMU IV s. 96; 1482 BFH I s. 118³⁾; 1486 FMU V s. 127; 1499 BFH I s. 118), *Kangensall* (1414 FMU VIII s. 447), *Kangasala* (1427 FMU II s. 381; 1430 FMU II s. 462; 1460 FMU IV s. 158; 1474 FMU IV s. 403), *Kangesala* (1439 MK s. 587; 1441 FMU III s. 210; 1463 FMU IV s. 203), *Cangasalo* (1466 FMU IV s. 256), *Kangasal* (1476 FMU IV s. 443), *Kangesale* (1484 FMU V s. 77) ja *Kangasalo* (1497 FMU VI s. 99). 1500-luvulta on merkintöjä pitäjän nimestä säilynyt runsaasti, ja kirjoitustavat ovat mitä moninaisimpia. Valtionarkistosta vuosilta 1540—1573 poimittu Satakunnan nimistön kokoelma (säilytteillä Sanakirjasäätiön nimistöjaoksen arkistossa) osoittaa, että eniten käytettyjä olivat *Cangasala*, *Kangasala*, *Cangesala*, *Kangesala*, *Cangesale* ja *Cangasalo*. Vähemmän käytettyjä tai ainoastaan kerran esiintyviä kirjoitusasuja on lukuisa joukko: *Cagasala*, *Cangasa*, *Cangasal*, *Cangasale*, *Cangasall*, *Cangasalå*, *Cangeala*, *Cangesall*, *Cangesalo*, *Cangäsala*, *Canngesalo*, *Kangasal*, *Kangasale*, *Kangasall*, *Kan-*

¹⁾ MK = Hausen, Reinhold, Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok, med tillägg ur Skoklosters codex aboensis. Helsingfors 1890.

²⁾ FMU I—VIII = Hausen, Reinhold, Finlands medeltidsurkunder I—VIII. Helsingfors 1910—1935.

³⁾ BFH I—V = Hausen, Reinhold, Bidrag tili Finlands historia I—V. Helsingfors 1881—1917.

gasalo, Kangasaloo, Kangesale, Kangesall, Kangessala, Kanghasala ja Kangasala.

Lähemmin tarkastellen eroavat nämä kirjoitustavat suuresta lukumäärästään huolimatta toisistaan varsin vähän; kun vielä ottaa huomioon, että Cangasala ja Kangasala ovat aina olleet eniten käytettyjä, voi useimpia poikkeavaisuuksia pitää silloisen horjuvan ortografian syynä. Merkintöjen loppu-o on myös täten selitettävissä (ks. esim. Heikki Ojansuu, Suomalaista paikannimitutkimusta I s. XII—XXIII), joten *sal*o -etymologioilta putoaa tässäkin mielessä pohja pois. *Kangasala* on se nimi, joka kuultaa kaikkien kirjoitusasujen alta. Tätä todistaa myös se huomattava vakiintuminen, joka kirjoitusasuissa ilmenee 1600-luvun puolelle siirryttäessä. Maanmittaushallituksen kartoissa ja karttaselityksissä, joita Kangasalan pitäjästä on vuodelta 1635 aina nykypäiviin asti, ei yleensä esiinny kuin kaksi kirjoitustapaa: Cangasala ja Kangasala.

Miksi ja milloin on sitten syntynyt *Kangasalusta*? Eihän tästä nimityypistä ainakaan vanhoissa asiakirjamerkinnoissä näkynyt jälkeäkään. Lienee syytä tarkastella nimen rakennetta hie-man tarkemmin. — *Kangasala* on yhdysperäinen paikannimi, jonka osina ovat maastotermi *kangas* ja paikan asemaa ilmaiseva *ala*. Tämä *ala* esiintyy nimistössämme kahdessa merkityksessä. Näistä tavallisempi on vanhojen sanakirjojemmekin (Ganander, Renvall) tuntema 'maa-alue, latoala, pelto- t. niittyala'. Viljelysten nimistä löytyy lukuisia esimerkkejä: *Sauna-ala*, niitty Paltamon Uurankylässä; *kun tämä oli syömmoata, oli siinä saona* / *Kirvesala*, niitty Nurmeksen Salmenkylässä (Sanakirjasäätiön nimistöjaoksen arkisto = NA). Harvinaisempi on *ala* 'jonkin alapuolella sijaitsevan paikan' merkityksessä, vaikka esimerkkejä riittää kyllä tästäkin: *Ahteenala*, asuntotontti Salon Kaukvuoressa (NA) / *Haapanala*, tila Vehmaisissa; *H a a p a n a l a* 1540—1563, 1705—1722; *H a p p a n a l t h a b y* 1555 (J. A. Lopmeri, Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet II s. 14) / *Mäenala*, mökki Perniön Pohjakylässä maantien vieressä mäen alla (NA) / *kylä Uskelassa*; *M a n a l a*, *M ä e n a l a* 1540 (Arvo Meri, Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet I s. 140) / *Sampaanala*, tila Rauman mlk:ssa; *S a m p a n a l a* 1540—1545,

1724—1729; J o n s S a m p a n a l t t h 1549; S a m p a n a l a S ä t t e r i j 1700-luvun alussa (Arvo Meri, emt. s. 151). Seinäjoen kylää sanottiin 1500-luvulla myös *Koskenalan* kyläksi, koska se sijaitsi Seinäjoessa olevan Korpikosken alapuolella (Etelä-Pohjanmaan historia II s. 233). Onpa vastaani tullut pari rinnakkaistapaustakin: *Kangasala*, talo Lappeen Ojalassa Ukonmäen juurella (NA) / pelto Parikkalan Joukiossa, laajan kangasalueen jatkoa (NA). Tähän ryhmään kuuluu tietenkin myös puheena oleva pitäjännimi; vastaahan kirkonkylä sijainniltaan täysin nimeään, niinkuin jo Yrjänä Heikinpoika kertoi vanhojen selittäneen. Mainittakoon vielä, että kangasmaita ja harjanteita kirkonkylästä Tampereelle päin nimitetään kansan keskuudessa yhä *Kankaaksi*.

Samassa merkityksessä näyttävät *alus ja alusta* -loppuiset nimet ainakin nykyään olevan enemmän käytettyjä. Rinnakkaisia tapauksia ei ole vaikea löytää: *Kankaanalusta*, pelto Orimattilan Leitsamaassa (NA) / *Kankaanalus*, ranta Savitaipaleen Koskenkylässä; yläpuolella on kangasmaata (NA) / lahti Ruokolahden Utulassa (NA) / nuotta-apaja Kuusamon Lämsänkylässä Pato-kankaan rannassa (NA). Samalla tapaa on kansa Kangasalla puhunut ja puhuu vieläkin myös *Kangasalustasta* ja *kangasalustalaisista*⁴). Jo Lönnrot esittää sanakirjassaan *Kangasalan* ja *Kangasalustan* synonyymeinä, joiden merkityksenä on 1) s. stället nedanom mon; 2) n. sockennamn.

Kangasala -nimen paikallissijat, jotka puheessa tavallisesti ovat etualalla, kuuluvat *Kangasalla*, *Kangasalta*, *Kangasalle*, joten ne muodostustavaltaan ovat rinnastettavissa tuttuihin *taivasalla*, *kotosalla*, *kynnysalla*, *räystäsalalla* -ilmauksiin. Samassa paradigmassa voi nominatiivi kuitenkin olla myös *Kangasalusta* ja genetiivi

4) Tamperelainen Aamulehti julkaisi viime vuoden loppupuolella kyselyn, johon vastaamalla lukijat saivat ilmaista kantansa pitäjän nimestä. Tarkoituksena oli lähinnä saada selville eri nimityyppien nykyinen edustus. Vastaajista 98 % kannatti Kangasalaa kaikissa sen muodoissa, vaikka useimmat heistä olivat — varsinkin aikaisemmin — kuulleet puhuttavan myös Kangasalustasta ja kangasalustalaisista; Kangasalustan kannalla oli vain 2 %. Kangasalustalaista piti ainoana oikeana nimityksenä kuitenkin 7 % vastaajista (Aamulehti 1959 n:o 302 s. 7).

Kangasalustan (aivan samoin kuin taivutetaan *Haudanalusta* : *Haudan alla*; peltö Kälviän Vuolteen kylässä. — NA), *-alusta* : *-alustassa* -taivutusta tapaa ainakin yhtä usein. Selityksiä tällaiselle sekaantumiselle on esitetty kaksikin. On arveltu, että alkuperäinen nominatiivi olisi ollut *Kangasalusta* ja genetiivi *Kangasalustan*, koska *alla*, *alta*, *alle* -pesyeestä näitä sijoja ei tavallisesti käytetä (vrt. *päänalus*, *pään alla*), ja että *Kangasala* olisi paikallissijojen perusteella myöhemmin muodostettu nominatiivi. Myös pitäjän asukkaiden perimmäinen nimitys olisi näin ollen *kangasalustalainen* (Martti Rapola, *Kangasalan Sanomat* 17. 9. 1938). Toisaalta taas on katsottu *Kangasala* alkuperäiseksi nominatiiviksi, koska *ala* on ensiksi tarkoittanut juuri 'alapuolta' (vrt. *alla* < * *al-na*). Sittenkin, kun *ala* -sanat vanhat merkitykset siirtyivät sen *alus* ja *alusta* -johdannaisiin osalle ja *Kangasalankin* merkitys hämärtyi, kehitti kansankieli — suhteellisen myöhään — merkitykseen pohjautuvan analogiamuodon *Kangasalusta* (Vilho Rikonen, emt. s. 9).

Asiakirjamerkinnot eivät ulotu niin kauas, että pelkästään niiden perusteella jompikumpi käsityksistä osoittautuisi oikeaksi. Melko varmana voidaan kuitenkin pitää sitä, että tämäntyyppisten nimien nominatiivi ja genetiivi ovat paikallissijojen pohjalta muodostettuja. Nämä paikallissijatkin ovat nähtävästi alunperin olleet vain paikan määritteitä (*mäen alla*, *sampaan alla*, *kangasalia*), jotka vähitellen ovat saaneet paikannimen luonteen. Vasta myöhemmin, kun tällaiset paikat asutuksen tai jonkin muun syyn vuoksi saivat tietyn merkityksisällön, tuli myös nominatiivi tarpeelliseksi. Se pyrittiin tietenkin muodostamaan paikallissijoiksi tajuttujen *Mäenalla*, *Sampaanalla*, *Kangasalla* -ilmausten mukaan. Olettaisiin, että tällöin ilman muuta päädyttiin *Mäenalaan*, *Sampaanalaan* ja *Kangasalaan*. Tähän viittaavat oikeastaan asiakirjamerkinnotkin, sillä jos niissä *alusta* -variantti tavataan, se on säännöllisesti myöhäisempi: *Rid a n a l a* 1411, 1540; *R i j d a n a l a* 1540, 1542, 1545, 1555; *R i d a n a l u s t a* 1555 (Arvo Meri, emt. s. 139).³⁾ *Ala* -loppuiset kirjoitusasut näyttävät lukumääränsäkin

5) Näin on myös samaan tapaan muodostettujen *-taka* ja *-tausta* nimien laita (mikäli *-tausta* -variantti vanhoissa asiakirjoissa esiintyy): *Matkantaka*, kylä Hauhon pitäjässä; *Mat k a n t a c a* 1482; *Mat k a n t a k a* 1483, 1500,

puolesta olleen aivan ylivoimaisia, usein jopa yksinomaisia. Ei myöskään tunnu johdonmukaiselta, että merkitykseltään selvä ja nykypäiviin asti säilynyt *-alusta* olisi jo varhain korvattu merkitykseltään hämärtyneellä *-alalla*, joka jostain kummallisesta syystä olisi vakiintunut virallisessa käytössä melkein yksinomaiseksi. Pitkemmin on käynyt päinvastoin: Kansa on kyllä tajunnut *-alan* merkityksen, mutta korvannut sen usein selvemmällä ja tavallisemmalla *-alustalla*. Tämä ei ole kuitenkaan kokonaan pystynyt syrjäyttämään *-alaa*, sillä sitä ovat tukeneet puheessa etualalla olevat vanhat paikallissijat, joissa ei ole mitään epäselvää. (Uudemmissa nimissä sen sijaan on *-alusta* : *-alustassa* -taivutuskin voinut päästä yksinomaiseksi, jos niiden perusteena on paikallisien asema ollut *alusta* -nominatiivi.)

Virallisessa käytössä on *Kangasalan* tukena nähtävästi ollut voimakas kirjoitustraditio. *Kangasalustahan* ei asiakirjoissa esiinny ensinkään, vaikka se todennäköisesti ainakin sata tai pari sataa vuotta sitten on ollut melko yleisessä käytössä. *Kangasalan* ja sen ympäristön asukkaiden kanta taas kävi selville Aamulehden kyselystä. Puhukaamme siis mekin *kangasalalaisista* ja sanokaamme *Kangasala*, *Kangasalan* kirkko, lähteä *Kangasalta*, mennä *Kangasalle* sekä asua *Kangasalla*, niinkuin jo Lönnrot sanakirjaansa kirjoitti.

Kangasala erosi *Pirkkalasta* omaksi seurakunnakseen jo 1300-luvulla, kun taas *Ruoveden* alainen *Virtain* kappeliseurakunta perustettiin vasta 1651. Niinpä varhaisin säilynyt asiakirjamerkintäkin on vasta v:ltä 1552: *Wirdo maia ved Toewesi* (J. Jaakkola, Pohjois-Satakunnan vanha eräkulttuuri, Satakunta V s. 80). Tämä *Virtain* maja oli eräiden *Lempäälän* talonpoikien yhteinen eräsija *Toisveden* ja *Vaskiveden* välisen, kolmijakoisen (*Herraskoski*, *Marttisenalanen*, *Keiturinsalmi*) virran rannalla. Nähtävästi juuri nämä virrat ovat pitäjännimenkin perustana. Luonnonpaikan nimi muuttui asutuksen vakiintuessa kylänni-

1501, 1530; *Matcantaka* 1490, 1493; *Matcan Taust boar* 1500 / *Salmentausta*, kylä *Pälkäneellä*; *Salmentacka* 1448; *Salmentaka* 1530 / *Syrjäntausta*, kylä *Lammilla*; *Syrientaka* 1448 (Arvo Meri, emt. s. 90).

meksi, ja tämän keskuspaikan nimi laajeni sittemmin käsittämään koko seurakunnan.⁶⁾

Näin olivat virtolaiset saaneet itselleen ja asuinseudulleen nimen, jonka käyttö pyrki muodostumaan hyvin epäyhtenäiseksi. Syy oli nimen monikollisuudessa. Koska tällaisissa tapauksissa kansankielen käytäntö on ratkaiseva, järjesti Aamulehti (1960 n:o 20) tästäkin nimestä kyselyn, johon vastaamalla pitäjäläiset ja ympäristön asukkaat saivat sanoa mielipiteensä. Tuloksista käy ilmi, että kansankielen nykyinen kanta on melko selvä ja johdonmukainen. Vastaajien mielipiteet ryhmittivät seuraavasti:

nominatiivi: *Virrat* 93 %, *Virtai* 7 %, *Virtaa* —, *Virtoo* —
 genetiivi: *Virtain* 99 %, *Virtaan* 1 %, *Virtoin* —, *Virtoon* —
 paikallissijat: *Virroilla* 83 %, *Virtailla* 16,5 %, *Virtaalla* 0,5 %, *Virtoolla* —
 asukkaiden nimitykset: *virtolainen* 77,5 %, *virtailainen* 18 %, *virtaalainen* 4 %, *virtalainen* 0,5 %.

Ylivoimaisesti eniten kannatusta saaneet muodot *Virrat*, *Virtain*, *Virroilla* ja *virtolainen* ovat myös kielimiesten viralliseen käyttöön suosittamia. Mutta näin ei suinkaan ole ollut aina, sillä esim. Elias Lönnrot kirjoitti sanakirjaansa seuraavasti: *Wirtaa*, *n. Wirdois socken (Wirtainpitäjäs)*; *Wirtailla*, *Wirtailta i, ifrån Wirdois*. — *Wirtaalainen*, *s. rel. Wirdoisbo* ja *Wirtain- l. Wirtainpitäjäs, n. cps. = Wirtaa*. Hän on siis merkinnyt nominatiiviksi *Virtaan*, jota Aamulehden kyselyssä ei kannattanut kukaan. Paikallissijat ovat silti *Virtai* -vartaloisia eivätkä «Wirtaalla, Wirtaalta». Lönnrotin artikkeli tuntuu vieläkin epäilyttävämmältä kun lukee muutamaa vuotta myöhemmin ilmestyneen E. N. Setälän maininnan samasta asiasta. Nuori Setälä kirjoittaa: «Virtain seurakunnan nimestä käytetään monikollisia sisäisiä paikallissijoja:

6) Aivan samalla tavalla on saanut nimensä eräs kulmakunta Luopioisten ja Hauhon rajalla. Siellä on kahden järven (Kukkian ja Viha järven) välillä kolme virtaa. Niiden mukaan on ympärillä olevaa seutua alettu nimittää *Virroiksi* (gen. *Virtoi(n)*, iness. *Virroissa*). Alkuperäiset nimenantajat on taas myöhemmin ristitty *Virtain virroiksi* (gen. *Virtaiv virtoin*, iness. *Virtaiv virrossa*) (NA). Sysmässä on samaten *Virtain* kylä ja kartano (nom. *Virtoa*, gen. *Virtain*, *Virtoan*, abi. *Virroilla*) (NA).

Virroissa, Virroista, Virtoihin, eli niinkuin tämän murteen mukaan sanotaan *Virrossa*, *Virrosta*, *Virtoin*. Herrojen sepittämiä ja heistä kansaankin puolisivistyneihin levinneitä muotoja ovat muodot *Virtailla*, *Virtailta*, *Virtaille*; nämä törkeät erehdysmuodot ovat siten syntyneet, että monikon genetiivimuotoa *Virtain* (seurakunta) on käsitetty yksikön genetiiviksi ja yksikön nominatiivi- ja runkomuotona on pidetty *Virtai*. Yhtä väärin on *Virtaalla* jne. Syytä olisi lakata tuommoisia kummituksia käyttämästä.» (Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä s. 55, Helsinki 1883.)

Nähtävästi Setälän esitys on paremmin kansankielen käyttöön perustuva kuin Lönnrotin. Tosin sekin näyttää olevan enemmän ohje kuin murteen kannan esittely. Setälä mm. väittää nimeä käytetyn yksinomaan sisäpaikallissijoissa (*Virroissa* jne.). Vaikka tällainen käytäntö olikin silloisessa kansankielessä paljon yleisempää kuin nykyään, niin olettaisin ulkopaikallissijojen (*Virroilla* jne.) kuitenkin olleen ainakin yhtä tavallisia; tätä todistavat mm. maanmittaushallituksen arkistosta (= MHA) tapaamani *Wirroilla* -päiväykset (1898— E 50 3/45). Sisäpaikallissijoja ei Aamulehden kyselyssä ollut mainittu ollenkaan. Ehkä niitä kuitenkin vielä joskus kuulee. Sanakirjasäätiön kokelmiin on ainakin 1933 merkitty Ruovedeltä muodot *Virrossa*, *Virroista*, *Virtoin* (= *Virtoihin*).

Mutta palatkaamme vielä vanhoihin merkintätapoihin. Em. Satakunnan nimistön kokoelmassa nimi esiintyy seuraavissa asuissa: *Virdois* 1565, 1568; *Virtais* 1560, 1571, 1572; *Virttois* 1568; *Wirttais* 1569, 1570; *Wirtais* 1571; *Wirdais* 1573. Näiden jälkeen olen tavannut nimen vasta 1700-luvun alkupuolelta. Tämän ja seuraavan vuosisadan aikaisissa asiakirjamerkinnöissä ei nimen kirjoitustapa kuitenkaan vaihtelee juuri ollenkaan; pitäjän nimi on samassa ruotsalaisessa asussa kuin vielä nykyruotsissakin: *Härdomen Af Wirdois by* 1728 (MHA E 50 2/1), *i Wirdois Capell* 1761 (MHA E 50 6/1), *Virtois* 1769 (MHA E 50 6/2), *Wirdois Kapell* 1853 (MHA E 50 7/4). Samalla tapaa ruotsalaisittain on kirjoitettu myös Sysmän *Virtain* kylän nimi: *Virtois* 1470

(FMU IV s. 349), *Wirdois* by ja *Sarenkoski*, *liggandes* uti *Wirdois* älf 1569 (BFH IV s. 380).

Tällaisten ruotsalaisten nimiasujen mallina ovat nähtävästi olleet genetiivi ja paikallissijat. Genetiivi oli paikkakunnan murteelle tyypillinen *Virtain*, ja paikallissijoissa nimi kuului joko *Virroilla* tai *Virroissa*.

Virtailla, *Virtailta*, *Virtaille* -muodot Setälä aivan suotta panee »herrojen« tiliin. Puheessa etualalla olevasta *Virtain* -genetiivistä on *Virtai* -vartalo varmasti jo varhain lainattu paikallissijoihinkin. Oli siis olemassa kaksi rinnakkaista taivutustyyppiä: *Virtain* : *Virroilla* t. *Virroissa* ja *Virtain* : *Virtailla*. *Virrat* -nominatiivin asema ei nähtävästi alunperin ole ollut kovin vankka, koska se on saanut useita rinnakkaismuotoja. Tämä onkin ymmärrettävää, sillä eihän sen käyttö puheessa ollut edes välttämätöntä, koska aivan yhtä hyvin voitiin puhua *Virtain* kylästä, seurakunnasta ja pitäjästä. Yleisimmäksi uusista tulokkaista pääsi *Virtai*, joka on syntynyt siten, että *Virtain* : *Virtailla* -taivutustyyppin vartalo alettiin käsittää nominatiiviksi. *Virtai* -nominatiivi on varmasti ollut melko yleinen, kulkihan esim. pitäjän vesillä höyrylaiva *Virtai*. Sama *Virtai* on myös ollut kirjoitettuna erääseen tienviittaahan Peräseinäjoella, vaikka tämä nimi Etelä-Pohjanmaalla — niinkuin paikoin *Virtain* pitäjässäkin — on yleensä asussa *Virtaa* tai *Virtoo* (Jussi Laurosela, Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta II, s. 59). *Virtaa* -nominatiivi on saatu *Virtaan* : *Virtaalla* -taivutuksesta aivan samoin kuin *Virtai* *Virtain* : *Virtailla* -taivutuksesta. Oikeastaan nämä taivutustyyppit vastaavat tarkalleen toisiaan; Etelä-Pohjanmaan murteen äännelakien mukaisesti on *-ai-* siellä vain kehittynyt *-aa:*ksi ja *-oi-* *-oo:*ksi. Jälkimmäisen muutoksen mukaisesti on *Virroilla*, *Virroissa* -muodoista tultu *Virroolla*, *Virroossa* -muotoihin, ja näistä taas on saatu nominatiivi *Virtoo*. *Virtoin* -genetiivi ei alunperin ole kuulunut paradigmaan, koska sellaista ei näiden seutujen kansankielessä ole ollut, mutta *Virroilla*, *Virroissa* -taivutuksen mukaan on sellainenkin ehkä voitu muodostaa (Lönnrotin mainitsemaa *Wirtoinpitäjäs* -asua tuskin voidaan pitää todisteena tällaisesta edustuksesta; se

voi olla peräisin muualtakin)⁷⁾. Samanlaista kehitystä diftongillisista muodoista pitkävokaalisiin on kuitenkin tapahtunut muuallakin lähiseuduilla ilman Etelä-Pohjanmaan murteen vaikutusta: esim. Suoniemellä on *Murtoonjärvi* (aik. Murtoinjärvi), Lempäälässä *Ketoonpää* (aik. Ketoinpää), Viljakkalassa *Luhtaanlahti* (aik. Luhtainlahti) ja Tyrväässä *Luhtaa* -niminen pelto, Längelmäellä taas *Ojaanlahdenvainio* (aik. Ojainlahdenvainio) (Pertti Virtaranta, *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II*, s. 690—691). *Virtaa* ja *Virtoo* -muodot ovat silti olleet Virroilla aina melko harvinaisia. On sanottu joko *Virrat* : *Virroilla* tai *Virrat* : *Virtailla*. Jälkimmäinen taivutustapa on aikaisemmin varmasti ollut paljon yleisempikin kuin nykyään.

Virtain pitäjän asujainten nimitysten moninaisuus johtuu tietenkin juuri pitäjännimen taivutuksen kirjavuudesta, sillä kaikkien niiden perustana on pitäjännimen taivutusvartalo. *Virtailainen* on muodostettu *Virrat* (t. *Virtai*) : *Virtain* : *Virtailla* -taivutuksen mukaan (Aamulehden kyselyn vastaajista kannattaakin sekä *Virtailla* että *virtailainen* -muotoja suunnilleen yhtä moni), ja *virtolaisen* perustana ovat taas taivutustavat *Virrat* : (*Virtoin*) : *Virroilla* ja *Virtoo* : *Virroolla*. (Mainittakoon, että Etelä-Pohjanmaalla, Jurvassa ja Nurmossa, *virtolaiseksi* on kutsuttu myös erästä vanhaa tanssia, jota nuoret pojat nopeasti pyörien ja tömistellen hyppelivät keskenään). *Virtaalainen* on edelleen samalla tapaa muodostettu *Virtaan* : *Virtaalla* -taivutuksen pohjalta. Yksikkövartaloon palautuvan *virtalaisen* harvat kannattajat tuskin voivat vedota vastaavaan kansankielen edustukseen.

Suurimpia vaikeuksia pitäjän asukkaiden nimityksen muodostaminen on tietenkin tuottanut vieraspaikkakuntalaisille, jotka joutuvat käyttelemään pitäjännimeäkin vain harvoin. Pitäjäläisten ja lähiympäristön asukaiden enemmistön kanta on kuitenkin selvä ja johdonmukainen: Virroilla eli Virtain pitäjässä asuvat ovat virtolaisia.

⁷⁾ Aivan äskettäin ilmestyneessä tutkimuksessaan vanhan Ruoveden alueen pitäjännimistä (Vanhan-Ruoveden historia I, Liiteosa s. 30) Viljo Nissilä esittää *virtoin* -genetiiville selityksen, jonka mukaan se olisi itäsuomalaista perua ja yhteydessä alueelle suuntautuneen savolaisekspansion kanssa.

Aikaisempien Satakunta-sarjan osien sisältö

SATAKUNTA I (1907)

Joos. J. Mikkola Alkulause.

R. Boldt Porin Kotiseutuyhdistyksen synty ja toiminta 1901—1906.

Juhani Rinne Läntisen Satakunnan keskiaikaisista kirkoista.

Pentti Eskola Satakunnan hiekkakiven geologiasta.

Heikki Ojansuu Kustaa Aadolf Avellanin tutkimus Ulvilan, Kokemäen ja Huittisten murteesta.

M. Kauppinen Piirteitä Satakunnan museosta Porissa.

Joos. J. Mikkola Kokemäen nimestä.

Sakari Loimaranta Huittisten pitäjän kirkollisista oloista 1600-luvun jälkipuoliskolla.

Hannes Ryömä Tyrvään ensimmäisen kansakoulun perustamisvaiheet.

Eine Honkavaara Satakunnan kansanvalistustilastoa vuodelta 1905.

Niilo J. Avellan Tietoja muutamista entisen Ulvilan pitäjän maa-tiloista.

Arvo Wartia Otteita Lavian pitäjän kertomuksesta.

Arvo Wartia Ilmanennustuksia Laviasta.

Hannes Ryömä Keuhkotautikuolevaisuus ja yleinen kuolevaisuus Satakunnassa.

Edvard Gylling Ylä-Satakunnan torpparioloista.

SATAKUNTA II (1911)

E. G. Palmen Johan Philip Palmen, elämäkerrallinen kuvaus.

Jalmari Jaakkola Johan Philip Palmen vanhan Satakuntalaisen Osakunnan jäsenenä.

- Arvo Inkilä* Kokemäenlinna ja Kokemäenkartano keskiaikana.
Jalmari Jaakkola Lounais-Satakunnan entisistä kulkureiteistä.
G. A. Heman Sastamala — Sastmola — Merikarvia, piirteitä Satakunnan asutushistoriasta.
L. H. Sandelin Eräs »ihmeellinen tapaus» vuodelta 1770.
Niilo Ikola Series Sacellanorum in Mezämaa.
Niilo Ikola Rättäkitti, loimaalainen noitatarina.
Jalmari Jaakkola Köyliön nimestä.
Kaarlo Kallio Muistelmia eräästä Kokemäen talonpoikaisesta merkkimiehestä.
I. Ikonen Nakkilan kansakouluoloista.
Reinh. Grönvall Muistelmia itämaisen sodan tapahtumista Porissa.
Aarne Kaitila Matti Paavola ja Satakunnan herännäisyys.
S. Linnainmaa Kalastuksesta Pohjois-Satakunnan rannikolla.
Jalmari Jaakkola Lähteen eli Pyhän Henrikin kappeli Köyliössä.
Väinö Salminen Kansanrunouden keräyksistä Satakunnassa.
V. I. Oksanen Miten nykyinen Satakuntalainen Osakunta on syntynyt.
Achilles Wahlroos Kokemäenjoen laskulahdesta ja sen tutkimisesta sananen.

SATAKUNTA III (1914)

- Heikki Ojansuu* Kallialan seurakunnan keskiaikaiset kirkontilit, (vv. 1469—1524).
Jalmari Jaakkola Vanha Satakuntalainen Osakunta yliopiston siirrettyä Helsinkiin.
E. S. Tomula Haverin kaivoksen historiikkia.
Otto Vanni Kyrösjärven nykyinen ja entinen otaksuttu vesiväylä.
Niilo Ikola Antero Warelius sanomalehtimiehenä.
Niilo J. Avellan Entisen Ulvilan pitäjän maatilat II.
Jalmari Jaakkola Pormestari- ja valtiopäivämiesrettelöitä Raumalla 1660-luvun alkupuoliskolla.
Antto Laiho Juhannuksen vietto Kankaanpään Vihtiläjärvellä.
Emil Cedercrutz Satakunnan ryijyt.

SATAKUNTA IV (1916)

E. G. Palmen Silmäys Satakunnan viljelyshistoriaan.

Heikki Ojansuu Lisiä Elinan surmarunon historiaan.

Edwin Flinck Kaksi 1600-luvulla kirjoitettua runoa Raumasta ja Porista.

M. Saarenheimo Ääriviivoja Porin sanomalehtioloista 1860-luvulla.
Reinh. Grönvall Porin kirkot ja hautausmaat.

Jalmari Jaakkola Johan Laihiander ja hänen kirjoittamansa Euran pitäjänkertomus.

Vilho Oksanen Hämeen kangas.

Matti Sauramo Jotunisen ajan Satakunta.

Matti Sauramo Loimaan ja sen lähipitäjien kasvistosta.

SATAKUNTA V (1925)

Jalmari Jaakkola Pohjois-Satakunnan vanha eräkulttuuri.

Niilo J. Avellan Entisen Ulvilan pitäjän maatilat III.

Aina Lähteenoja Piirteitä Lähteenojan rälssitilan vaiheista.

Kustavi Grotenfelt Kaksi satakuntalaista kirjailijaa 1600-luvulta:

Antti Pacchalenius ja Mattias Bosk.

Niilo Ikola Antero Warelus.

F. O. Viitanen Insinööri Herrn. Ad. Printz.

Pentti Eskola Ala-Satakunnan kallioperusta.

Aarne Laitakari Onko Säkylän Pyhäjärven kuivaus mahdollinen?

Athanasius Rosengren »Muistotietoja Karkun muinaisuudesta».

SATAKUNTA VI (1926)

Ensio Kytömaa J. J. Mikkola Satakuntalaisen Osakunnan inspehtorina.

Jalo Kalima J. J. Mikkola kielentutkijana.

Pentti Eskola Lounais-Suomen kivien jääkaudenaikaiset matkat.

Heikki Ojansuu Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen.

Jalmari Jaakkola Ulvilan asutuksen, seurakunnan ja kaupungin synnystä.

Toivo Haapanen Kirkko- ja koululaulun muistomerkkejä vanhan Satakunnan alueelta.

Aarno Malin Satakuntalaisia asiakirjoja 1500- ja 1600-luvuilta.

Edwin Flinck Satakuntalainen latinankielinen runoilija 1600-luvulta.

Aina Lähteenoja Ala-Satakunnan ratsutilat vv. 1701—1702.

Sandra Seppä-Hannus Muistitietoja Luvian laivaliikkeen historiasta.

Toivo Kaukoranta Reunahuomautuksia Athanasius Rosengrénin »Muistotietoihin Karkun muinaisuudesta».

Mikko Saarenheimo Tarinaa ja totta Euran Kauttualta.

F. O. Viitanen Kirjeenvaihtoa ja väittelyä Skandinaavian suomalaisista 1860-luvulla.

Albert Hämäläinen Antin talo Säkylän Korven kylässä.

Kaarle Krohn Lainarunon suomentaminen.

Yrjö Wichmann Sjarobyg.

SATAKUNTA VII (1929)

Mikko Saarenheimo Satakuntalainen Osakunta 1904—1929, 25-vuotiskatsaus.

SATAKUNTA VIII (1929)

Nils Cleve Pakanuudenaikainen kalmisto Köyliön Vanhassakartanossa.

Aina Lähteenoja Rauman kaupungin sinetti ja vaakuna.

Jalmari Jaakkola Eurajoen kirkollisista oloista ison vihan aikana.

Kaarlo Jäntere Porin triviaalikoulun rehtori Juhana Kraftman realismin uranuurtajana.

Niilo Ikola Loimaan nimestä.

Kaisu Blom Nakkilan pitäjän kylien ja asumusten nimet.

Aarre Tuompo Kuvaus herraskartanoista Huittisissa 1700-luvulla.

Eeva Hermonen Satakuntalainen velli.

Pekka Katara Mitä numerot kertovat satakuntalaisista ylioppilaista.

SATAKUNTA IX (1931)

Mikko Saarenheimo Länsisuomalaisen Osakunnan inspehtorit.
L. I. Kaukamaa Karvian pitäjän asutuksen synty perimätiedon valossa.

Viljo Alanen »Satakunnan Lappi».

Mirjam Kulmala Piirteitä Sarkolan Vanhankylän tonteista ja taloista.

A. Seinäjokelainen Porin ympäristön Cyclopslajit.

Viljo Alanen Eräs vanha loitsuviikko.

Pekka Katar a ja Jalmari Jaakkola Eräs satakuntalainen Kiltakirja.

SATAKUNTA X (1936)

Edwin Linkomies Kaksi satakuntalaista suurmiestä.

Jalmari Jaakkola Vähän Lallista ja Lalloilasta.

O. J. Tuulio Satakunnan vanhin tunnettu paikannimi.

Mikko Saarenheimo Porin kaupungin kaikkia säätyjä loukkaava häväistyskirjoitus vuodelta 1729.

L. I. Kaukamaa Muudan kasvatusero vuodelta 1785.

K. O. Alho Isonvihan vaurioitten korjaamisesta Satakunnassa 1720-luvulla.

Rauman kirkkoherrakuntaa koskevia muistiinpanoja. Kirjoitti vv. 1855—1857 Fr. Mauritz Ljungberg. Suomensi ja julkaisi Aina Lähteenoja.

Eino Nikkilä Satakuntalaisen palko- 1. haaparuuden valmistus.

SATAKUNTA XI (1939)

J. J. Mikkola Reposaaressa nimestä.

Edwin Linkomies Eräs 1600-luvun latinankielinen muistoruno.

Matti Sauramo Luvian muinaisruuhu.

Kalevi Virkkala Satakunnan geologinen kehitys nykyisyyden pohjana.

Oiva Virkkala Laestadiolaisuus satakuntalaisella maaperällä.

Aina Lähteenoja J. P. Winterin matka Satakuntaan v. 1826.

L. I. Kaukamaa Vahokosken sahariita.

Jouko Saikkala Lisiä Sastamalan—Merikarvian linjan eräliikkeeseen ja asutukseen.

Niilo Valonen Sananparret satakuntalaisten kuvastajina.

Viljo Alanen Äyräs — Ägräs.

SATAKUNTA XII (1946)

Lempi Ahla Poimintoja euralaisesta Nuorante-suvusta.

K. Virkkala Kokemäenjoki geologis-historiallisen kehityksen valossa.

Martti Salmi Pohjois-Satakunta, eräs polttoturveteollisuutemme tuleva keskuspaikka.

Aina Lähteenoja Woijola-Tolvainen.

A. R. Alho Rauman kaupunginlääkärit 1800-luvulla.

L. I. Kaukamaa Kauppahuone Björkman & Rosenlewin liiketoiminnasta 1820—50-luvulla ja W. Rosenlew & Co:n perustaminen.

Mikko Saarenheimo Maisteri K. G. Ollonqvistin kertomus Ahlaiden oloista 80 vuotta sitten.

A. A. Tuompo Länsi-Suomen kansanopiston 50-vuotistaipaleelta.

V. Horelli Keuhkotautikuolleisuus ja yleinen kuolleisuus Satakunnassa vv. 1906—1933.

Niilo Valonen Vuosiluvuilla merkittyjä rakennuksia Ikaalisten ja Parkanon seuduilta.

Pertti Virtaranta Antti Lizeliuksen suomenkielisiä kirjoituksia III.

Eero Saarenheimo Porin lyseon ja tyttökoulun oppilasaines sosiaalisten suhteiden heijastajana.

SATAKUNTA XIII (1946)

Pentti Eskola Ylä-Satakunnan kallioperusta ja Ylöjärven kuparimalmi.

Jalmari Jaakkola Mikael Agricola ja Satakunta.

Viljo Alanen Kyrönkankaan vanha talvitie.

Toivo Kaukoranta Wanochius — af Wanoch-suvun tyrvääläisestä alkuperästä ja sukunimen synnystä.

L. I. Kaukamaa Valtiopäivämies Gabriel Antinpojan kirje vuodelta 1766.

Toivo Tunturi Isak Näähä, hengellinen isä ja johtaja.

Aili Nurminen Porin lentoaseman tuuliolot sekä näkyväisyys ja sumu.

Eino Nikkilä Satakuntalainen haapio sekä sen aikaisempi levinneisyys Suomessa.

Niilo Valonen Yläsatakuntalaisia sanoja anastavien elinkeinojen alalta.

Pertti Virtaranta Kauvatsa — Äetsä.

Helmi Virtaranta Yrjö Koskisen Hämeenkyrön pitäjänkertomuksen kielestä.

Mauno Jokipii Ikaalisten kirkkovenelaitoksesta.

SATAKUNTA XIV (1948)

Edwin Linkomies Satakuntalainen F. E. Sillanpää.

Jalmari Jaakkola Muinais-suomalaisen Pohjan runouden ja F. E. Sillanpään synnyinseutu.

Helmi Virtaranta Muuan F. E. Sillanpäälle ominainen tyylikeino.

Ilmari Kohtamäki F. E. Sillanpää kyröläisyyden kuvastajana.

Kustaa Vilkuna Kyrönsarvi.

Niilo Valonen Vähän kyröläisistä lappalaismuistoista.

Kirsti Gallen-Kallela Muistelmia Ruoveden Kalelasta.

Arvo Junnila Luokkatoverin muistelmia Kaarlo Sarkiasta.

Mikko Saarenheimo Kirjailija Algoth Untola Porissa sanomalehtimiehenä »Harhama»-romaanin syntyvaiheessa.

Reino Alanen Torpparilaitoksen kehitys Parkanossa.

Mauno Jokipii »Suomalaisen» ja »ruotsalaisen» oikeuden alue Satakunnassa.

Pekka Katara Tyrvään Kataran torppareista.

Aina Lähteenoja Raumalaisen Agus- (Akus-) talon vaihteita.

Pertti Virtaranta Satakunnan paikannimiä II.

Eino Arvela Itä-Ikaalisten kansanomaisista rakennuksista.

K. Virkkala Tyrvään rapautuneet kalliot.

SATAKUNTA XV (1952)

Edwin Linkomies Satakuntatalon syntyvaiheet.

V. Horelli Keuhkotautikuolleisuus ja yleinen kuolleisuus Satakunnassa vv. 1936—1950.

Erik Erämetsä Laaksolan kulttuurikoti 1919—1950.

Jalmari Jaakkola Piispa Henrikin ihmeretki.

Pertti Virtaranta Satakunnan paikannimiä III.

Niilo Valonen Siihirsi.

Mauno Jokipii Saastamalan vaskiteollisuudesta.

Pentti Papunen Peltoaloista Ylä-Saastamalassa kreivin aikaan.

Lempi Ahla Mikkeli Jaakonpoika Krouvila.

L. I. Kaukamaa Rauman puutavarakaupasta 1800-luvun alkupuoliskolla.

Jouko Levanto Merikarvialaista talonpoikaispurjehdusta.

K. V. Lehto joki Piirteitä Merikarvian kunnallisesta elämästä ja toimihenkilöistä vv. 1865—1940.

SATAKUNTA XVI (1954)

Tapio Horila Satakuntalainen Osakunta 1929—1954, 25-vuotiskatsaus.

Julkaisijan osoite: SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

Helsinki, Satakuntatalo.

SISÄLLYS

Mauno Jokipii: Kaskenpoltosta ja kydönviljelyksestä Satakunnassa ennen isoavihaa	3
Mauno Jokipii: Satakunnan asuinrakennuksista ennen isoavihaa	34
Niilo Valonen: Satakuntalaisista savupirteistä	65
Jorma Heinonen: Ruoveden Kangaspeskan aitta v:lta 1766	94
Osmo Vuoristo: Kangaspeskan savupirtti Ruovedellä	106
Erkki Lehtinen: Autioitumisesta Ala-Satakunnassa 16. ja 17. vuosisadan vaihteessa	115
Pentti Papunen: Maaomaisuuksista ja varallisuudesta Raumanseudulla 1800-luvun alussa	138
Päiviö Tommila: Satakuntalaisten lukuharrastus 1800-luvulla lehdistön levikkinumeroiden valossa	153
K. Virkkala: Pyynikin harjun geologiaa	238
Ilmar Taive: Satakunnan uittotyöläisistä ennen 1920- lukua	259
Tapio Horila: Antero Vareliuksen «loppukove»	294
Pekka Lehtimäki: Kaksi satakuntalaista sanaa	318
Eero Kiviniemi: Kangasala, Virrat — parin pitäjän- nimen historiaa	341
Aikaisempien Satakunta-sarjan osien sisältö.	351

